

МЕМОРАНДУМ

МЕМОРАНДУМ ПРО СПІВПРАЦЮ МІЖ НАЦІОНАЛЬНОЮ АКАДЕМІЄЮ НАУК УКРАЇНИ ТА НАУКОВИМ ТОВАРИСТВОМ ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА В УКРАЇНІ

Національна академія наук України в особі президента НАН України, академіка НАН України А. Г. Загороднього, з однієї сторони, та Наукового товариства імені Шевченка в Україні в особі голови, академіка НАН України Р. М. Кушніра, з другої сторони, далі разом — Сторони, уклали цей Меморандум про таке:

I. Загальні положення

Цей Меморандум про співпрацю (далі — Меморандум) визначає відносини та напрями співробітництва між Національною академією наук (НАН) України та Науковим товариством імені Шевченка (НТШ) в Україні.

При укладанні цього Меморандуму Сторони керуються близькістю своїх стратегічних цілей і статутних завдань у забезпеченні сталого розвитку України як демократичної модерної держави з інноваційним типом економіки, яка ефективно використовує досягнення і результати сучасної науки задля задоволення духовних і матеріальних потреб її громадян. Кожна зі Сторін усвідомлює необхідність об'єднання зусиль інтелектуальних середовищ та їх установ задля забезпечення пріоритетного розвитку науки і освіти в Україні, організації проведення скоординованих наукових досліджень, налагодження партнерських стосунків між академічним середовищем, експертною спільнотою і громадянським суспільством.

Тим самим Сторони визнають необхідність удосконалення та поглиблення співпраці Національної академії наук України з Науковим товариством імені Шевченка в Україні і поліпшення рівня інформування громадянського суспільства про їхню діяльність, спільні наукові програми та інші науково-організаційні заходи, що будуть проводитися Сторонами як окремо, так і на взаємно погодженій основі.

II. Основні напрями співпраці

Сторони погодилися розглядати їхнє співробітництво як інструмент у реалізації послідовної політики держави задля розвитку вітчизняної науки і техніки, отримання наукових результатів світового рівня та їх використання для забезпечення сталого розвитку України як сучасної європейської країни. Для виконання цього Меморандуму Сторони визначають такі напрями співпраці, як пріоритетні:

1. Запровадження практики виконання спільних дослідницьких програм, всебічна підтримка українознавчих студій у гуманітарній сфері.
2. Спільні зусилля з подальшого розвитку міжнародного наукового співробітництва, ширше залучення міжнародних експертів до оцінювання програм наукових досліджень.
3. Участь Сторін у створенні спільних концептуальних, узагальнювальних та енциклопедичних видань і документів, якнайповніше використання експертних майданчиків обох Сторін при підготовці таких документів.
4. Сприяння в організації та проведенні конференцій, візитів, зустрічей, семінарів, „круглих столів“ тощо з тематики, що становить взаємний інтерес, у тому числі проведення спільних заходів.

5. Сприяння обміну та розповсюдженню науково-технічної, аналітичної та іншої інформації, яка важлива для реалізації статутних цілей обох Сторін.

6. Популяризація науки і сприяння обміну інформацією про досягнення українських дослідників, а також нові вітчизняні та міжнародні наукові чи науково-технічні програми, участь у спільних пресконференціях.

7. Надання науково-організаційної допомоги та консультацій з правових питань у розв'язанні проблем, які можуть виникнути при реалізації завдань цього Меморандуму.

III. Взаємодія сторін

Сторони взаємодіють між собою з питань виконання пунктів цього Меморандуму через уповноважених представників, що делегуються Сторонами для розгляду поточних питань та проведення спільних заходів. Для ефективної взаємодії між Сторонами можуть укладатися щорічні плани спільних заходів.

Сторони домовляються, що умови цього Меморандуму не є конфіденційними та можуть надаватися заінтересованим третім особам у разі потреби.

Якщо інше не було погоджене, Сторони домовляються, що кожна з них самостійно несе власні витрати стосовно завдань, передбачених цим Меморандумом.

IV. Прикінцеві положення

Сторони розглядають цей Меморандум як декларацію про наміри, що не призводить до юридичних чи фінансових наслідків або зобов'язань для будь-кого з них. Відносини Сторін, які викладені у цьому Меморандумі, є винятково відносинами незалежних сторін.

Кожна Сторона має право співпрацювати з третьою стороною з будь-яких питань, подібних до тих, що передбачаються цим Меморандумом. Жодне з положень цього Меморандуму не перешкоджатиме будь-якій із Сторін укласти інші угоди з іншими особами.

Будь-які суперечки щодо тлумачення і застосування положень цього Меморандуму будуть вирішуватись шляхом переговорів та консультацій між Сторонами.

Меморандум набуває чинності від дати його підписання. Кожна зі Сторін може в будь-який час припинити його дію, письмово повідомивши про це іншу Сторону. У такому разі Меморандум втрачає чинність через 90 днів від дати такого повідомлення, за винятком урегулювання претензій, що виникли до дня втрати чинності Меморандуму, а також будь-якої поточної діяльності з реалізації конкретних проєктів у рамках цього Меморандуму.

Зміни або доповнення до цього Меморандуму можуть вноситися за письмовою згодою Сторін.

Цей Меморандум складено у двох примірниках українською мовою, при цьому обидва примірники мають однакову юридичну силу.

Вчинено в м. Києві 8 грудня 2020 р.

Підписи Сторін:

Від Національної академії наук
України

Президент НАН України,
академік НАН України Г. Загородній

Від Наукового товариства імені
Шевченка в Україні

Голова НТШ в Україні,
академік НАН України Р. Кушнір

УКРАЇНА В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

ЛІБЕРАЛЬНО-ГІБРИДНА МОДЕЛЬ
МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Предметом аналізу нашої статті є ліберально-гібридна модель сучасної мовної політики, що почала формуватися на зміну колоніальній мовній моделі, репрезентованій Законом УРСР „Про мови в Українській РСР” від 28 жовтня 1989 р.¹ Відтоді і до ухвалення Закону України „Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.” (ЕХМ) — 1999 р. і 2003 р. в Україні закладено основи гібридної мовної політики, суть якої в неспроможності влади і суспільства подолати колоніально-мовну залежність і вийти на національну мовну модель з абсолютним пріоритетом державної мови.

Ратифікація ЕХМ стала наслідком дії антиукраїнської мовної політики за часів президентства Л. Кучми та провідної партії СДПУ(о) на чолі з В. Медведчуком, що всіма можливими методами намагалися зупинити процеси деколонізації і розширення функціонування української мови та закрити статус російської мови. Себто ЕХМ, всупереч її основному завданню захищати загрожені чи бездержавні мови, в Україні мала б виконати зовсім не притаманне для неї завдання: обмежити статус державної мови мовою окупанта. Винятково в Україні ЕХМ набула абсолютно спотвореного перекладу та промосковської політичної інтерпретації.

Ліберально-гібридну мовну політику трактуємо як патологічну суміш колоніальної моделі соціолінгвальних явищ в Україні з поодинокими елементами наповнення державного статусу української мови відповідно до статті 10 Конституції України і Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 р.²

**Стаття 10-та Конституції України
як юридичне підґрунтя
ліберально-гібридної моделі мовної політики**

Юридичною основою ліберально-гібридної моделі мовної політики стала ухвалена 28 червня 1996 р. Конституція України з її суперечливою мовною десятою статтею. Стаття містить п'ять різномислових абзаців, де поряд із визначеним державним статусом української мови особливі переваги отримала мова окупанта — російська і, для годиться, інші мови нацменшин: „В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України”³. Типова демонстрація національно недо-

формованого суспільства, де ствердження державного статусу української мови в першому абзаці відразу самонейтралізовано наступними чотирма абзацами статті. Таке формулювання впливало з тодішньої колоніальної і післяколоніальної мовно-суспільної та національної свідомості не лише складу Верховної Ради України з більшістю комуністів і соціалістів, але й українського суспільства загалом. Одвічна проблема українців — намагання поєднати непоєднане — колоніальне з незалежним — призвело врешті-решт до витворення стійкої гібридної моделі мовної свідомості і мовних законів.

Історію написання цієї доленосної для української державності статті подає очевидець та автор її остаточної редакції С. Головатий. Її редакція була напрацьована Тимчасовою спеціальною комісією на чолі з М. Сиротою і поставлена на голосування на вечірньому засіданні 25 червня, що відразу ж стало каменем спотикання, бо набрала ця стаття лише 285 голосів підтримки за потреби не менше 300. Прокремлівське лобі з комуністів, соціалістів жодним чином не погоджувалося „на статус української мови як державної, якщо одночасно російській мові не буде надано такого ж статусу (або якогось ще іншого, але неодмінно особливого”⁴). Йшлося хіба про форму: чітко висловлену через офіційну двомовність або приховану, що й отримано в зазначеній статті з чотирма наступними абзацами про захист російської мови та інших мов нацменшин (так звана формула Головатого)⁵.

Якщо зазначене формулювання зумовлене об'єктивними обставинами комуністичної більшості парламенту та ідеологічною розмитістю тодішніх опозиційних сил (Рух), то трактування С. Головатим російської мови в Україні „як мови національної меншини”, через що „український конституцієдавець вирішив у такий спосіб виразити повагу до такої чисельної частини українського суспільства”⁶, викликає щонайменше подив. Чи можна „поважати” тих, хто системно й цілеспрямовано від половини XVII ст. через окупацію, терор і репресії знищував українську мову саме як факт Української Держави, — і в XXI ст. висловлювати радість, „що в підсумку перемогла не „формула комуністів”, не „формула Кравчука”, а „формула Головатого”⁷ Запитання риторичне.

¹ Мовні питання в Україні 1917—2000. Документи і матеріали. — Сімферополь: Доля, 2003. — 286 с.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про засади державної мовної політики”. — К., 2018. — С. 47—93. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18>

³ Конституція України. Офіційне видання. — К.: Парламентське вид-во, 2010. — С. 5.

⁴ Головатий С. Українська мова — інститут державності // Право України. Юридичний журнал. — 2016. — № 3. — С. 26.

⁵ Там само. — С. 31.

⁶ Там само.

⁷ Там само.

Саме через такий колонізований чи пристосований спосіб мислення абсолютної більшості суспільства і досі немає національної моделі мовної політики в Україні, а панують малоросійська драгоманівщина та замирення з ворогом: *„Гей, українець просить немного: /Волі для людю і мови, /Но не лишає він до всій Руси/ І к всім слов'янам любви. /З Північною Руссю не зломим союзу /Ми з нею близнята по роду, /Ми віки ділили і радість, і горе / І вкупі вступаєм в свободу“* (М. Драгоманов, 1871 р.).

Серед позитивних мовних надбань Конституції — припис президентові, суддям та конституційним суддям володіти державною мовою (ст. 103, 127, 148)⁸. Отже, ст. 10 Конституції України, визначаючи українську мову як державну і водночас захищаючи російську мову та начебто інші мови, „продовжила політику подвійної мовної орієнтації“⁹.

Виняткове значення у трактуванні мовного питання мало Рішення Конституційного Суду України в справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень ст. 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її в навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) від 14 грудня 1999 р. на чолі з головою і суддею-доповідачем Віктором Скоморохою. Конституційне подання, на думку суб'єктів права, було спричинене нехтуванням і свідомим ігноруванням державної мови посадовими особами Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Адміністрації Президента під час виконання службових обов'язків, а також ігноруванням державної мови в більшості навчальних закладів. Конституційний Суд щодо трактування статті 10 ухвалив рішення, що стосувалося двох базових положень:

1. Українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України під час здійснення повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також в інших публічних сферах життя.

2. Мовою навчання в дошкільних, загальних середніх, професійно-технічних та вищих державних і комунальних навчальних закладах України є українська мова. У державних і комунальних навчальних закладах поряд із державною мовою в навчальному процесі можуть застосовуватися та вивчатися мови національних меншин¹⁰.

Водночас найголовнішою вадою Рішення КСУ є те, „що Суд так і не наважився вказати на ті сфери (з-посеред багатьох „публічних сфер суспільного життя“), де має застосовуватись єдино українська мова: бо тільки вона має статус державної мови в Україні“¹¹.

Відтоді минуло 20 років і, попри те, що рішення Конституційного Суду України є обов'язковим для виконання, остаточною і не може бути оскарже-

ним, — ухвалений Верховною Радою Закон „Про забезпечення функціонування української мови як державної“¹² від 25 квітня 2019 р. показово нехтує саме ці два засадничі пункти: з закону після першого читання зник припис депутатам Верховної Ради України послуговуватися українською мовою (ст. 9), а мовна освітня стаття приписує не лише вивчення мов національних меншин, але і сам процес навчання цими мовами (ст. 21), про що скажемо більше згодом. Себто в розв'язанні мовного питання українці роблять крок уперед і два назад, аж ніяк не маючи ні ментальної, ні політичної сили відірватися від колоніальної чи пост-колоніальної моделі розвитку. Різні гілки влади вступають у суперечність між собою: судова із законодавчою, законодавча з виконавчою, а саме суспільство перебуває в суперечності з власною мовою через витворений у часи колоніалізму феномен національного самозаперечення.

Повернення в колоніальну модель мовної політики: Закон „Про засади державної мовної політики“ (2012)

Мова і мовне законодавче поле як ніщо інше яскраво відображає вектор руху України: в колоніалізм, у націоналізм чи в ліберальний гібридизм. Виразним рухом у колоніальну модель мовної політики став Закон „Про засади державної мовної політики“ з дуже промовистою автурою, де злучилися разом доморощені манкурти, москвити, євреї і представники національних меншин: Колесніченко Вадим Васильович — народний депутат України; Ківалов Сергій Васильович — народний депутат України; Монастирський Аркадій Ілліч — генеральний директор Всеукраїнської благодійної організації „Єврейський фонд України“, Всеукраїнська громадська організація „Єврейський форум України“, член Ради ВГО „Правозахисний громадський рух „Російськомовна Україна“, Товт Михайло Михайлович — почесний голова Демократичної спілки угорців України, народний депутат України II скликання; Божеску Ауріка Василівна — відповідальний секретар Міжрегіонального об'єднання „Румунська Спільнота України“, помічник-консультант депутата-регіонала Івана Попеску; Бортнік Руслан Олегович — голова Всеукраїнської громадської організації „Правозахисна організація „Спільна Мета“.

Цей Закон, з огляду на термінологічно-поняттєвий апарат та історико-філологічний контекст проблеми¹³, створював усі можливості для подальшої мовної, а отже, загальнополітичної окупації України.

У дні Майдану, чи Революції Гідності, 23 лютого 2014 р., за постановою народного депутата В. Кириленка, 232-а голосами народних депутатів VII скликання, що належали до опозиційних фракцій (ВО „Свобода“, ВО „Батьківщина“ (утримався В. Данілов, не голосували М. Джемилєв та І. Луценко), „Удар“ та 72 позафракційних, цей проросійський закон скасовано. До речі, на сайті ВР

⁸ Конституція України. Офіційне видання.— С. 36, 49, 57.

⁹ Бестер-Дільгер Ю. Українська мовна політика з 1991 по 2009 рік: погляд ззовні // Мова і суспільство.— Львів.— Вип. 1, Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010.— С. 90.

¹⁰ Мовні питання в Україні 1917—2000.— С. 244.

¹¹ Конституція України. Офіційне видання...— С. 35.

¹² Закон України „Про забезпечення функціонування української мови як державної“ (№ 5670-д).— К., 2019.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>

¹³ Фаріон І. Законодавче поле української мови: колоніальна, ліберально-гібридна і національна мовні моделі (1989—2019) // Куньч З. І., Фаріон І. Д., Микитюк О. Р., Харчук Л. В., Городиловська Г. П. Українська реальність крізь призму терміна.— Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2019.— С. 68—71.

немає сторінки, що відображає голосування щодо цього закону¹⁴. Проте в. о. президента О. Турчинов його не підписав, „щоб не було жодних провокацій з цього питання”¹⁵.

10 липня 2014 р. 57 народних депутатів з моєї ініціативи звернулися до КСУ з клопотанням визнати Закон України № 5029-VI таким, що суперечить Конституції України. У вересні 2014 р. КСУ відкрив конституційне провадження в зазначеній справі, проте щойно 28 лютого 2018 р. Конституційний Суд, який упродовж публічних засідань 2016—2017 рр. показово ігнорував представник президента в КС, визнав цей закон неконституційним за процедурою ухвалення. Це радше політичне, ніж правове рішення в умовах прогресування ліберально-гібридної моделі мовної політики за президентства П. Порошенка (2014—2019).

Ця модель фокусована в шизопсихоглосному (< гр. *schizō* 'розсікаю', гр. *psychē* 'душа', гр. *glōssa* 'мова') післямайданному гаслові „єдина мова — єдина страна” і вперше виголошений П. Порошенком в інавгураційній промові двома мовами: державною та російською. За таких умов блокування національної моделі розвитку мовної політики Рішення КС щодо скасування путінського мовного закону за процедурою, а не за суттю було прогнозоване і стало кроком назад в обстоюванні українськомовного пріоритету порівняно з попередніми рішеннями КС з мовних питань: „Конституційний Суд України дійшов висновку, що порушення конституційної процедури розгляду та ухвалення проекту Закону № 9073 під час його прийняття в цілому на вечірньому пленарному засіданні Верховної Ради України 3 липня 2012 року мали системний характер та істотно вплинули на остаточний результат прийняття Закону. Викладене є підставою для визнання Закону неконституційним згідно з частиною першою статті 152 Конституції України”¹⁶.

Мовний закон 5670-д як еталон гібридизму мовомислення

Рішення Конституційного Суду на політичний порядок денний гостро поставило питання про новий мовний закон (5670, а відтак 5670-д), що був ухвалений 25 квітня 2019 р. (за проголосувало 278 депутатів)¹⁷. Аналіз цього закону вможливає розкрити та вмотивувати ліберально-гібридну (постколоніальну) модель мовної політики, що полягає у трьох площинах:

- 1 — у змісті базових статей закону;
- 2 — у вторинності мовного закону, що системно відсилає до інших законів;
- 3 — у прикінцевих та перехідних положеннях, що відтермінують дію закону не просто на місяці, а на роки.

1. Про гібридність змісту базових статей закону

У ст. 8, п. 2 (Мова документів, що посвідчують особу громадянина України) ідеться про право громадян, „рідна мова яких відмінна від української”, „на транскрибований запис своїх прізвища

та імені відповідно до своєї національної традиції в документах, що посвідчують особу громадянина України”, що повторено і в ст. 40, п. 2 цього закону. Таке право слід приписувати лише за умови написання питомого антропоніма поряд із українською транслітерацією, що мало б посилити державний статус української мови у сфері національної антропоніміки.

Неможливо збагнути, на якій підставі після першого читання законопроекту зі ст. 9, п. 2 (Особи, які зобов'язані володіти державною мовою та застосовувати її під час виконання службових обов'язків) з переліку обов'язкового застосування державної мови під час виконання службових обов'язків зникли народні депутати України, але підлягають такому обов'язкові депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутати місцевих рад та ін.!

Три наступні статті закону поєднані терміном, почерпнутим із радянського Закону „Про мови в Українській РСР” 1989 р.¹⁸, „мова, прийнятна для сторін”. Йдеться про застосування такої моделі внутрішньої державної комунікації в органах правопорядку (ст. 16, п. 2) (поряд із прийнятою пропозицією націоналістів залучення перекладача), у сфері обслуговування споживачів (ст. 30, п. 3), у сфері охорони здоров'я (ст. 33, п. 2) — за умови лужакого зазначення у п. 1 всіх цих статей, що мовою „в органах правопорядку, розвідувальних органах, державних органах спеціального призначення з правоохоронними функціями”, „мовою обслуговування споживачів”, „у сфері охорони здоров'я, медичної допомоги та медичного обслуговування” є державна мова.

Проте кульмінацією ліберально-гібридної моделі мовної політики в цьому законі є освітня стаття, лукаво названа „Державна мова у сфері освіти”, що складається аж із дев'ятих пунктів, більшість із яких виконує функцію обмеження державного статусу української мови і запровадження в навчальний процес мов національних меншин не як окремих предметів, а як мови навчання. Інакше кажучи, це реанімація радянської моделі мовної політики в освіті: „Особам, які належать до національних меншин України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної та початкової освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідної національної меншини України. Це право реалізується шляхом створення відповідно до законодавства окремих класів (груп) з навчанням мовою відповідної національної меншини України поряд із державною мовою і не поширюється на класи (групи) з навчанням державною мовою” (ст. 21, п. 1).

Пропозицію націоналістів про навчання по всій освітній вертикалі — від дошкільної до вищої школи — лише державною мовою не враховано, як і навчання мовами національних меншин у недільних чи суботніх школах (відповідно до ст. 53 Конституції) та Рішення Конституційного Суду України від 14. 12. 1999 р. Понад то, із п. 5 цієї статті вилучено дуже важливе формулювання про за-

¹⁴ Закон України „Про засади державної мовної політики”: чинне законодавство станом на 14 серпня 2012 року: (Відповідає офіційному текстові).— К.: Алерта, 2012.— 32 с.

¹⁵ Головатий С. Українська мова — інститут державності.— С. 50.

¹⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про засади державної мовної політики”— С. 47—93.

¹⁷ Закон України „Про забезпечення функціонування української мови як державної” (№ 5670-д).

¹⁸ Мовні питання в Україні 1917—2000...— С. 143—154.

безпечення того чи того курсу, що читають іноземними мовами, „відповідної дисципліни державною мовою“: „У закладах освіти відповідно до освітньої програми одна або декілька дисциплін можуть викладатися двома чи більше мовами — державною мовою, англійською мовою, іншими офіційними мовами Європейського Союзу“ (було „забезпечивши при цьому знання здобувачами вищої освіти відповідної дисципліни державною мовою“).

У п. 3 йдеться про виправлення показово колоніального припису в Законі „Про вищу освіту“¹⁹ (автор цього колоніального припису Л. Гриневич) про право зовнішнього незалежного оцінювання та вступних випробувань мовами національних меншин і здійснення цього процесу державною мовою. Проте цей припис набере чинності аж 2030 року!

У сфері науки (ст. 22) вже, як звично у п. 1, йдеться про те, що мова науки — державна, проте чотири наступні пункти допускають мови ЄС та англійську: „Наукові видання публікуються державною мовою, англійською мовою та/або іншими офіційними мовами Європейського Союзу“ (п. 2). Дисертації, автореферати та відгуки опонентів приписано публікувати також державною або англійською мовою, а, на бажання здобувача, захищати англійською мовою. Вважаємо, що саме в науці слід піднімати статус української державної мови, зокрема, як творення наукового стилю і питомої термінології, а також як способу формування для української мови світового конкурентоспроможного поля. Тому двоїсте формулювання про публікування наукових робіт і захист дисертацій „державною мовою або англійською мовою“ не реалізовує цього завдання. Така націєцентрична, націєзахисна і промоційна пропозиція чітко викладена у свободівському мовному законопроекті „Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні“ (№ 1233 від 10 січня 2013 р., № 5669 від 19 січня 2017 р.): „Результати фундаментальних та прикладних наукових досліджень, отримані у державних наукових установах та державних наукових організаціях, а також у державних та комунальних вищих навчальних закладах, публікуються в Україні українською мовою. Інформація про результати фундаментальних та прикладних наукових досліджень може бути перекладена та опублікована іноземною мовою“ (ст. 28, п. 4)²⁰.

Двокий характер має і стаття „Державна мова у сфері культури“ (ст. 23). Попри п. 1, де „Держава забезпечує застосування державної мови у сфері культури“, у п. 2 цей припис спростовано „творчим задумом організатора заходу“, який легко і законно без будь-якої мотивації заводить у культурну сферу держави чужу мову, найчастіше російську: „Мовою проведення культурно-мистецьких, розважальних та видовищних заходів є державна мова. Застосування інших мов під час таких заходів дозволяється, якщо це виправдано художнім, творчим задумом організатора заходу, а також у випадках, визначених законом щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України“ (п. 2).

Показово гібридною є стаття про державну мову друкованих засобів масової інформації (ст. 25, п. 4. Державна мова у сфері друкованих засобів масової інформації), відповідно до якої до-

пустими друковані ЗМІ іншою мовою та ще й в окремо взятому місці. Тут законодавець, з головою в радянському колоніальному минулому, мабуть, і не уявляє, що в кіосках Польщі, до прикладу, друкована продукція лише польською мовою, у Франції — французькою, у Росії — російською: „У кожному місці розповсюдження друкованих засобів масової інформації друковані засоби масової інформації державною мовою мають становити не менше 50 відсотків назв друкованих засобів масової інформації, що розповсюджуються в цьому місці“. Системна помилка законів з мовним питанням, ухвалених у час президентства П. Порошенка, пов'язана з наскрізним квотуванням як не самої мови, то українськомовного продукту. Це характерна ознака гібридної мовної політики — продукту поневоленої свідомості, себто підсвідомої залежності від колишнього окупанта чи набутих партнерів. Замість запроваджувати квоти на використання чужомовного продукту, український законодавець квотує власний простір, через що він йому і не належить.

Цей же квотувально-угодовський підхід застосовано у сфері книговидання та книгорозповсюдження. Перший пункт цієї статті утверджує багатомовність у видавничій сфері (і знову з покликанням на інший закон „щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України“): „1. Видавець, внесений до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції, зобов'язаний видавати державною мовою не менше 50 відсотків усіх виданих ним упродовж відповідного календарного року назв книжкових видань“.

Ця вимога не поширюється на видавничу продукцію, видану кримськотатарською мовою, іншими мовами корінних народів чи національних меншин України за рахунок коштів державного та/або місцевих бюджетів відповідно до закону щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України (ст. 26. п. 1). Понад то, у п. 2 йдеться про розповсюдження книжкових видань мовами ЄС, а також про „спеціалізовані книгарні, створені для реалізації прав корінних народів, національних меншин“. Себто література мовами національних меншин і корінних народів може бути в будь-яких книгарнях та ще й до того ж у спеціалізованих. То чи захищено державну мову в цій статті?

У період виняткового розвитку інформаційних технологій особливого значення набуває функціонування мови у сфері користувацьких інтерфейсів комп'ютерних програм та вебсайтів (ст. 27). Позаяк стаття нараховує аж вісім пунктів, то обмеження статусу державної мови більше, ніж очевидне. Основний посил цієї багатослівної і багатопунктної статті в тому, що комп'ютерна програма з користувацьким інтерфейсом „повинна мати користувацький інтерфейс державною мовою та/або англійською мовою, або іншими мовами Європейського Союзу“, хоч, як зазначено в п. 6, для користувачів в Україні державною мовою має завантажуватися за замовчуванням. Показово обмежує державний статус української мови восьмий пункт статті, оскільки у спеціалізованому науковому, технічному, медико-діагностичному та іншому професійному обладнанні нехтує державною мовою на користь

¹⁹ Закон „Про вищу освіту“. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

²⁰ Законопроект „Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні“. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60952

англійської. Такий підхід засвідчує не просто вторинне ставлення до державної мови, але й блокує розвиток наукової термінології у вузьких галузях на питомій основі, а отже, не актуалізує ні можливостей українського поняттєвого дискурсу, ні мови.

Двоактний характер має ст. 38 („Державна мова у зверненнях до громадських об'єднань, політичних партій та інших юридичних осіб“), що допускає звернення до громадських об'єднань, політичних партій та інших юридичних осіб іншими мовами. У такому разі представники цих інституцій мають бути поліглотами.

2. Про вторинність мовного закону

Вторинність мовного закону полягає в системному відсиланні до інших законів, де принагідно виписане мовне питання: Закон „Про судочинство і статус суддів“ (ст. 14), Закон „Про національні меншини в Україні“ (ст. 21, 23, 26, 29, 32), що чомусь названий „законом щодо порядку реалізації прав корінних народів, національних меншин України“, Закон „Про кінематографію“, „Про державну підтримку кінематографії в Україні“ (ст. 6), Закон „Про телебачення і радіомовлення“ (ст. 24), „Про захист прав споживачів“ (ст. 30) чи так звані „спеціальні закони“ в освіті (ст. 21).

У ст. 14 („Застосування державної мови в судочинстві“) віднаходимо покликання на Закон „Про судочинство і статус суддів“, в якому статус української мови обмежено правом використовувати іншу мову. Якщо у ст. 12, п. 1 цього Закону йдеться про те, що „судочинство і діловодство в судах України проводяться державною мовою“, то п. 3 це показово спростовує: „Суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право громадян на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють“.

Винятковою щодо нівелювання державного статусу української мови є освітня ст. 21 з особливим п. 9, який у принципі заперечує дію цього закону в освітній царині, позаяк відсилає до інших законів: „Особливості використання мов в окремих видах та на окремих рівнях освіти визначаються спеціальними законами“.

І цей „спеціальний“ закон не забарився: 18 березня 2020 р. набув чинності Закон „Про повну загальну середню освіту“²¹, ст. 5 якого має показово ліберально-гібридний характер. Квотування державної мови на всіх рівнях навчання здійснено залежно від етапу освіти (початкової (1—4 класи), базової (5—9 класи) і профільної (10—12 класи) та етномовного принципу носіїв: корінні народи України (кримські татари, караїми, кримчаки), національні меншини з мовами ЄС, інші нацменшини. Всі ці рівні освіти і чужомовні категорії населення об'єднані процесом навчання мовами меншин: „Особи, які належать до національних меншин, мови яких є офіційними мовами Європейського Союзу, та реалізують право на навчання мовами відповідних національних меншин, здобувають в комунальних та корпоративних закладах освіти відповідно до вимог державних стандартів:

— базову середню освіту державною мовою в обсязі не менше 20 відсотків річного обсягу навчального часу в 5 класі зі щорічним збільшенням такого обсягу (не менше 40 відсотків у 9 класі);

— профільну середню освіту державною мовою в обсязі не менше 60 відсотків річного обсягу навчального часу.

Особи, які належать до інших національних меншин, здобувають в комунальних та корпоративних закладах освіти відповідно до вимог державних стандартів базову та профільну середню освіту державною мовою в обсязі не менше 80 відсотків річного обсягу навчального часу“ (п. 7).

Особи, що належать до корінних народів та національних меншин, здобувають початкову освіту державною мовою в обсязі від 10 до 20 відсотків (п. 4, 5, 6). Понад то, відповідно до п. 8, у кожній школі можна відкрити клас з мовою нацменшини: „Право на навчання мовою корінного народу чи національної меншини України реалізується шляхом відкриття окремих класів з навчанням відповідною мовою поряд із державною мовою і не поширюється на класи з навчанням українською мовою.“

Клас з навчанням, поряд з державною, мовою корінного народу чи національної меншини України, відкривається відповідно до вимог цього Закону за наявності достатньої кількості заяв про мову навчання від учнів (або їх батьків), які належать до відповідного корінного народу чи національної меншини“.

Викликає застереження припис (п. 11) про право приватних закладів „вільного вибору мови освітнього процесу“ (за умови оволодіння їхніми учнями державною мовою відповідно до вимог державних стандартів середньої освіти). В умовах слабкої національної держави, війни з Росією, розхитаної національної свідомості така модель не працюватиме на укріплення нашого суверенітету, про що свідчать анексований Росією Крим та окупована третина Донбасу.

Рекордсменом у впливі на свідомість суспільства, і зокрема мовну свідомість, є телебачення та радіомовлення. Аналізований мовний закон замість того, щоб чітко й безальтернативно приписати державну мову в теле- і радіомедійному просторі (з відповідною квотою для корінних народів та нацменшин), відсилає користувача (див. ст. 24) до Закону „Про телебачення і радіомовлення“, основна і наскрізна ознака якого — квотування українськомовного, а не іншонаціонального продукту.

Зокрема, у ст. 9 цього Закону маємо такі обмежувальні квоти для українськомовного продукту: національний аудіовізуальний продукт кожної телеорганізації в загальному обсязі мовлення має становити не менше, ніж 50 відсотків; частка пісень державною мовою (з дня набрання чинності Закону № 1421-VIII від 16. 06. 2016 р.) становить протягом першого року — 25 відсотків, протягом другого року — 30 відсотків, протягом третього року — 35 відсотків; ведення передач протягом першого року — не менше, ніж 50 відсотків, протягом другого року — не менше, ніж 55 відсотків, протягом третього року — не менше, ніж 60 відсотків (згідно із Законом № 1421-VIII від 16. 06. 2016 р.) під час радіомовлення не менше, ніж 60 відсотків добового обсягу ведення передач державною мовою.

Квотний парад на державну мову продовжено у ст. 10 цього Закону „Мова аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації“, зокрема мовлення телерадіоорганізацій загальнонаціональної і регіональної категорій мовлення мають становити не менше 75 відсотків загальної три-

²¹ Закон „Про повну загальну середню освіту“. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#>

валости передач та/або фільмів (або їх частин) у кожному проміжку часу між 07.00 та 18.00 і між 18.00 та 22.00 (п. 2); мовлення телерадіоорганізацій місцевої категорії мовлення мають становити не менше 60 відсотків загальної тривалості передач та/або фільмів (або їх частин) у кожному проміжку часу між 07.00 та 18.00 і між 18.00 та 22.00 (п. 3); телерадіоорганізації, що здійснюють ефірне та/або багатоканальне (цифрове) мовлення з використанням радіочастотного ресурсу та/або супутникове мовлення, забезпечують частку передач новин державною мовою в обсязі не менше, ніж 75 відсотків загальної тривалості всіх передач новин у кожному проміжку часу між 07.00 та 18.00 і між 18.00 та 22.00 (п. 4); мовлення мовами корінних народів України забезпечують сумарний тижневий обсяг телемовлення державною мовою та мовами корінних народів України в обсязі не менше, ніж 75 відсотків, при цьому не менше, ніж 30 відсотків — державною мовою, та забезпечують сумарний тижневий обсяг радіомовлення державною мовою в обсязі не менше, ніж 30 відсотків.

Проте демонстрацією ліберально-гібридної моделі мовної політики є право використовувати інші мови без дублювання та озвучення в низці випадків, що передбачені, зокрема: а) у репортажі з місця події (крім мови та реплік репортерів); б) у виступах, інтерв'ю, коментарях, поясненнях, запитаннях тощо осіб, які беруть участь у передачі (крім ведучих (дикторів) передачі), або в окремих репліках ведучих (дикторів) передачі в обсязі, обумовленому творчим задумом передачі; в) у будь-яких творах, виступах, виконанні тощо мовами корінних народів України (ст. 10, п. 7) (стаття 10 в редакції Законів № 5029-VI від 03.07.2012, № 2054-VIII від 23.05.2017)²².

3. Про прикінцеві та перехідні положення як відтермінування дії закону

Прикінцеві та перехідні положення цього закону перетворилися у спосіб відтермінування його дії в 16-х базових статтях, що також підтверджує ліберально-гібридну модель розв'язання мовного питання в Україні. Державну мову у сфері культури з виразною преференцією для мов нацменшин відтерміновано на два роки (ст. 23, п. 2—6, 8), у друкованих засобах масової інформації загальнодержавної і регіональної сфер розповсюдження — на 30 місяців (2,5 роки), у місцевій сфері розповсюдження закон запрацює аж за 60 місяців (5 років) (ст. 25); у сфері книговидавання та книгорозповсюдження — за 2 роки (ст. 26); у сфері користувацьких інтерфейсів комп'ютерних програм та вебсайтів — за 3 роки (ст. 27). Для того, щоб державною мовою впереміш із мовою, „прийнятною для сторін“, запрацювала сфера обслуговування споживачів, потрібно півтора року (ст. 30), в охороні здоров'я, сфері транспорту, в технічній і проектній документації, у сфері діловодства громадських об'єднань, політичних партій та інших юридичних осіб — 1 рік (ст. 33, п. 3—5; ст. 36, п. 5; ст. 31, ст. 37), у сфері реклами — 6 місяців.

Одну з найпрогресивніших і найдієвіших частин закону — штрафи (у розмірі від 200 до 500 неоподаткованих мінімумів) за його порушення — також відтерміновано на три роки²³.

Неоколоніальна мовна модель від ЗЕ-президента

Щойно 21 квітня 2019 р. В. Зеленського обрано президентом, як він заявив про перегляд мовного закону, ухвалення якого начебто „зробило його (тобто закон.— *І. Ф.*) заручником політичної риторики“: „Після мого вступу на посаду президента буде зроблений ретельний аналіз цього закону, щоб пересвідчитися, що в ньому дотримані всі конституційні права та інтереси всіх громадян України. За підсумками аналізу реагуватимемо відповідно до конституційних повноважень президента України і в інтересах громадян“. За цією багатослівною незугарністю, особливо щодо „інтересів громадян“, криється, звісно, задоволення „інтересу“ так званих „російськомовних громадян“ як категорії, що є соціальною та ментальною основою московсько-української війни. Відтак повторено самоочевидну тезу про державність української мови, яку відразу ж обмежено негативним ставленням до припису про „заборони і покарання“ (хоч це невід'ємна умова будь-якого закону) і заявлено про потребу „ініціювати та ухвалювати такі закони й такі рішення, які консолідують суспільство, а не навпаки“²⁴. За такою перевернутою логікою українське суспільство не консолідує державна мова, про що 3 жовтня 2020 р. і заявив В. Зеленський в інтерв'ю європейському виданню „Politico Europe“: „Україна — демократична, ліберальна, унітарна держава. Державна мова — українська, але в нас, повірте, є російська мова. Багато людей розмовляють польською, угорською, румунською, болгарською. У нас така багата, велика країна. Навколо мови ніхто не буде об'єднуватися, і це вже казали на початку війни, коли окупували Донбас. Всім здавалося, що, наприклад, у Дніпрі та Дніпропетровській області, де більшість людей розмовляє російською мовою, теж приєднуютимуться до російської політики, до ескалації конфлікту й до розколу в Україні“²⁵. Нагадаємо, що в умовах історичного поневолення та окупації України чужими державами саме мова стала ферментом національної єдності та прапором національно-визвольних рухів. Історія неспростовно довела причинно-наслідковий зв'язок між мовою та державою-нацією: окрема мова — це окрема держава. Показово про це свідчить донос так званих „благонамерених малороссов“ від 4 березня 1863 р. до начальника Третього відділу власної й. і. в. канцелярії В. Долгорукова про можливі наслідки та шкоду, яку, наприклад, може завдати державі переклад Біблії українською мовою „сепаратистів-хохломанів“. Їхній донос формалізував основну небезпеку, яку несе українське слово, — це національний сепаратизм в умовах Російської імперії.

Лексикон В. Зеленського, як людини, що за викликом кількох повісток протизаконно ухилилася

²² Закон України „Про телебачення і радіомовлення“.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3317-15>

²³ Штрафи за порушення відстрочено на 3 роки.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: <https://www.dero.ua/ukr/politics/shtrafi-za-porushennya-movnogo-zakonu-vidstrochili-na-3-roki-20190425954676>.> (дата звернення 15.06.2019)

²⁴ Зеленський висловився за російську мову для документів у Донбасі.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: <https://ua-news.liga.net/politics/news/zelenskiy-visloviv-sya-za-rosiysku-movu-dlya-dokumentiv-v-donbasi>

²⁵ Інтерв'ю Президента України європейському виданню „Politico Europe“.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/news/intervyu-prezidenta-ukrayini-yevropejskomu-vidannyu-politico-64289>

від війська під час війни, цілком демілітаризований і відображає світогляд капітулянта і пристосування. Для нього Україна — це випадкова територія для заробітку грошей. Він вважає, що війну не вигравать чи програють, а „припиняють” через банальне „просто перестати стріляти”: „Якщо у нас є хоч якась можливість цю війну закінчити, ми повинні зробити все для того, щоб припинили вмирати наші люди. Передусім треба припинити вогонь. Просто припинити стріляти”²⁶. Тому питання мови на Донбасі він не пов’язує ні з чинником національної безпеки України, ні з існуванням української національної держави, ні з причиною і наслідком локалізованої війни саме в російськомовному регіоні. Навіть більше, запровадження мови окупанта в офіційне ділове спілкування Донбасу В. Зеленський має за цілком прийнятне, мотивуючи своїм фірмовим „говорю, як хочу” — мантрою розпеченої пихатої черні, у якій україноцентричні приписи викликають обурливий спротив — суміш протесту раба і ворога водночас: „У нас в цілому немає цієї проблеми... Смотрите, такая информационная была война, что „нельзя говорить на русском языке”. Я думаю, вы понимаете, что можно говорить как угодно. Я вот президент, я с вами говорю, как хочу. Правильно? Правильно. Если будет у дончан какая-то там специальная просьба, что для них очень важно, чтобы они там документы могли, например, заполнять на русском языке, (то) я не вижу никакой проблемы”²⁷.

Такі шизопсихоглосні вислови президента аж ніяк не узгоджуються з заявою, зробленою ним всього лиш за тиждень до цього на зустрічі в Канаді з керівництвом Світового конгресу українців та Конгресу українців Канади: „У Конституції записано, що єдина державна мова в Україні — українська. Я, як президент, як гарант Конституції, захищатиму українську мову, наш суверенітет і наш курс до Європи та НАТО”²⁸.

Квінтесенцією мовних посылів В. Зеленського стала його пресконференція 20 травня 2020 р. з нагоди річниці президентства, де він дуже плутаним і невправним висловом ще раз окреслив програму обмеження державного статусу української мови, всупереч Конституції і навіть українському мовному закону: „Я впевнений, що в цілому питання мови в Україні взагалі не стоїть. Воно дуже штучне це питання... Справедливість повинна бути для всіх — як і для україномовних, так і для багатьох інших меншин... Така в нас країна, стільки кордонів, така історія складна. Ми повинні захищати і права, і можливості кожної меншини, знати свою рідну мову. І це нормально. Я впевнений, що з квотами треба навести порядок і проговорити ще раз питання квот. Не ми вводили квоти, це було зроблено ще до нас. Я думаю, що там логіка є, але якісь дуже важливі деталі втрачені, і через них виникає несправедливість до не-

україномовних людей в Україні. Несправедливості не може бути”²⁹.

Цю антимовну тираду зводимо до таких основних взаємосуперечних тез: а) питання мови „не стоїть” і „штучне”, але його весь час порушують і обговорюють, б) питання мови „не стоїть”, але ми маємо захищати мовні права нацменшин, бо захист прав українськомовних їх обмежує, в) законний обов’язок нацменшин знати державну мову потрактовано як суб’єктивне бажання: „ну хотілося би, і я вважаю, що вони повинні знати українську мову”, г) українськомовні квоти слід переглянути, бо „через них виникає несправедливість до неукраїномовних людей в Україні”, а українськомовним справедливості не потрібна.

Отже, президент у своїй розлогій синтаксично невправній цитаті ще раз вказав українській мові на її повну другорядність у державі чи в ліпшому випадкові поставив поряд із мовами нацменшин, маючи на увазі, звісно, що не польську, болгарську, гагаузьку та інші мови, а мову російську, що є наслідком окупації Росією України і основним інструментом знищення України, зокрема, під час російсько-української війни від 2014 р.

Російськомовність В. Зеленського — це в останню чергу зручна комунікація. Передусім — це антиукраїнський світогляд, до якого цілком слушно у своєму відкритому листі до президента апелює основний путініст в Україні, депутат від ОПЗЖ В. Медведчук: „[...] необхідно припинити примусову українізацію. Ви ж російськомовна людина — не робіть над собою зусиль, видаючи себе за іншу. Захистіть російську і мови національних меншин. Ви заслужите повагу людей, подяку російськомовних громадян, представників інших національностей”. Серед мантр В. Медведчука, з якими він звертається до В. Зеленського, два показові ідейні важелі, що розхитують державність України: встановлення „миру” ціною втрати суверенітету та „мінські угоди” як умови Путіна всупереч „будапештському формату без Росії”³⁰. Такі вимоги — найкраще підсвітили В. Зеленського як людину неукраїнського світу. Правда, відповіді на свого листа В. Медведчук не отримав.

Основне завдання В. Зеленського і його поплічників полягає віднайти механізми, щоб обмежити цей статус з максимальним перетворенням державної мови в зовнішній, до нічого не зобов’язуваний декор, себто повернутися до колоніальної мовної моделі. Задля цього він вербалізує в суспільстві такі основні мовні тези:

- Мова — це штучне і непринціпове питання зі сфери „какая разніца”, однак це аж ніяк не стосується російської мови, яку сором’язливо приховано за постійними розмовами про мови нацменшин.

- Мова не є об’єднавчим чинником, бо Україна начебто багатомовна держава, де повсюдно вживають російську мову.

²⁶ „Просто перестати стріляти”: динаміка обстрілів на Донбасі за рік президентства Зеленського. ІА „Вчасно” — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://vchasnoua.com/donbass/65315-infohrafika-prosto-perestaty-strilyaty-dynamika-obstriliv-na-donbasi-za-rik-prezydentstva-zelenskoho>

²⁷ Зеленський висловився за російську мову для документів у Донбасі. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ua-news.liga.net/politics/news/zelenskiy-vislovivsyaz-za-rosiysku-movu-dlya-dokumentiv-v-donbasi>

²⁸ Зеленський пообіцяв діаспорі в Канаді захищати українську мову та курс до Європи. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.unian.ua/politics/10604271-zelenskiy-poobicyav-diaspori-v-kanadi-zahishchati-ukrajinsku-movu-ta-kurs-do-yevropi.html>

²⁹ Питання мови в Україні не стоїть, воно дуже штучне — Зеленський. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.unian.ua/society/zelenskiy-pitannya-movi-v-ukrajini-ne-stojit-vono-duzhe-shtuchne-novini-ukrajini-11004185.html>

³⁰ Віктор Медведчук звернувся з відкритим листом до Володимира Зеленського. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://glavcom.ua/country/society/viktor-medvedchuk-zvernuvsya-z-vidkritim-listom-do-volodimira-zelenskogo-687030.html>

• Українська мова державна, але без дотримання державного статусу через закон. Закон потрібен лише для застосування російської мови.

• Питання української мови — це питання приватного бажання і часу, а не чинного законодавства.

• Питання державної мови — це не чинник державної безпеки й основний інструмент впливу держави-агресора на свідомість постколоніального українського суспільства. Це перешкода для реалізації ще одної Росії на території України.

Отже, мовна політика президента В. Зеленського та його найвищого владного оточення — це повільне, покрокове творення неоколоніальної мовної моделі поки що на рівні вербалізації як пробного каменя на сприйняття в суспільстві. Якщо В. Зеленський ідеолог мантри „какая різниця” і „мова не об'єднує”, то Голова Верховної Ради Д. Разумков вбачає в українській мові чинник роз'єднання країни та причину війни, міністр культури О. Ткаченко трактує мову лише як утилітарний засіб заробляти гроші в кіноіндустрії, а народний депутат М. Бужанський та його однодумці від „Слуг народу” і ОПЗЖ логічно завершують цей ланцюг латентних українофобів своєю демонстративною антиукраїнською позицією про запровадження мови окупанта в систему освіти і державні органи. Усе разом — це демілітаризація в час війни та деукраїнізація в час системної окупації інформпростору ворожою промосковською ідеологією та пропагандою. Демілітаризація та деукраїнізація — це визначальні опори новостворюваної неоколоніальної мовної моделі.

Основні мотиватори неоколоніальної мовної моделі від команди Зе пропонуємо в *Таблиці* мовного українсько-російського протистояння.

Таблиця
мовного українсько-російського протистояння

Українська мова	Російська мова
це війна з Росією	треба підтримувати і розвивати
це збитки в кіноіндустрії та економіці	прибутки в кіноіндустрії та економіці
це згубна українізація	какая різниця, аби лиш не українська
це роз'єднання країни	інтеграція окупованих територій
це невчасність	механізм комунікації з Донбасом
це примус	треба говорити, як хочеться, тобто російською
це несправедливість до інших мов	

Отож мовна політика України впродовж тридцятих років Незалежності непевно балансує між колоніальною та ліберально-гібридною мовною моделлю, що зумовлено історичними причинами бездержавності та узалежнено ментальністю. Амбівалентний світогляд значної частини населення України (як і їхніх обранців), недержавницька опортуністична м'якотіла мотивація „аби заспокоїти російськомовне населення”, намагання поєднати непоєднуване, брак категоричної позиції в обстоюванні мови як чинника національної безпеки, брак розуміння того, що мова — це національна екзистенція і влада — усе це не лише наслідок понад 700-літньої окупації України різними режимами, а й витворення антимилітарного потужного характеру, що мимоволі формує політичний гібридизм у всіх суспільних царинах, а звідси і панівну ліберально-гібридну модель мовної політики. Ця хитка модель, з огляду на зміну політичного курсу, періодично неминує перетікає в її колоніальні форми.

Ірина ФАРІОН

ЛУГАНСЬК — ЛЬВІВ: ПОВЕРНЕННЯ (НЕ)МОЖЛИВЕ...

30 вересня 2011 року в Луганську помер Поет. Його ім'я — Іван Низовий. Донька Леся та дружина Ліна залишилися самі. Леся мріяла видати батькові твори, яких є на кілька томів. А хто ж такий Іван Низовий, якщо ведемо про нього мову на сторінках інформаційного видання НТШ? Звичайно, весь Поет — у його віршах. Невелику підбірку творів Івана Низового знайдете тут. Пророчість, якщо можна так сказати, відчувається і дивує читача у багатьох текстах. Іван Низовий — український поет, прозаїк, публіцист, журналіст, просвітянин, громадський діяч — людина незбагненно цікавої, важкої, містичної долі. Писав про Крим і про гномика на троні, про мову і владу, про душу і почуття... писав у ті часи, коли важко було писати, а ще важче мовчати.

Не знав усього людський загал, а поет-пророк відчував усім зболеним серцем. І от... Луганськ — у руках ворога. Пам'ятник Іванові Низовому сиротіє десь там, на Луганському цвинтарі. Чи ж вцілів, чи вандали не знищили? Коли про це дізнається родина? Бо з міста довелося втікати. Донька Івана Низового — Леся — нині мешкає на Львівщині. Про її дороги з Луганська до Львова — у цьому матеріалі.

Отже, творче життя Івана Низового триває: Леся Низова самовіддано популяризує татову спадщину, бо неймовірно цікавий, багатий, пророчий набуток письменника повертається до українського читача у нових сучасних виданнях. За життя Іван Низовий самотужки чи з допомогою друзів видав простенькими збірками свої твори, тематика яких така розмаїта, що навіть не вміститься у п'ятикнижжя, задумане Лесею Низовою. Вже видано чотири томи... Але про все за порядком...

...хоча, який порядок на цій вічно зворохобленій землі?

Березень 2014 року. В Луганську, де мешкає Леся Низова з мамою Ліною Петрівною, починаються заворушення. Точкові події прояву сепаратизму, проголошення проросійських гасел, диктування умов Києву... Сепаратисти захопили СБУ. Леся розуміє, що це — сигнал, тривожний знак. І вирішує весь доробок батька-письменника переправити до Львова, до своєї знайомої. Весь письменницький скарб осів на дачі під Львовом, у тиші та безпеці.

Чому ж Львів? Де той Луганськ, а де Львів... Іван Низовий у 1961—1966 рр. жив на Львівщині.

Армійську службу проходив у Дубно на Рівненщині. Після армії працював у Буському будинку творчості і навчався у вечірній школі. Екстерном склав іспити за одинадцятий клас. Після школи вступив на заочне відділення і успішно закінчив факультет журналістики Львівського національного університету ім. Івана Франка. Довелося попрацювати у редакції Кам'янка-Бузької районної газети.

Іван Низовий приймає вітання від доньки Лесі та дружини Ліни. Луганськ, 2004 р.

У Львові зустрів свою першу дружину Людмилу. Народився син Ігор. Життя розпорядилось так, що Іван Низовий переїхав у Луганськ. Але все життя він підтримував зв'язок із сином, сумував за Львовом, де він дружив з Грицьком Чубасем, Ігорем Калинцем. Коли одружився вдруге з Ліною, яка працювала разом з ним в редакції луганської газети і у них народилася донечка Леся, познайомив дітей, брата зі сестрою. І Леся з дитинства знала, що у неї є брат, що батько сумує за сином, була на весіллі у брата, приїжджала кілька разів з батьком до Львова. Вивчаючи творчість тата вже після його смерті, Леся зрозуміла, що він дуже хотів, аби діти були дружинами.

— Тато помер 30 вересня 2011 року. У свою улюблену пору року, в день бібліотек, які так поважав... Я сиділа біля нього і раптом зрозуміла, що не знаю його творчості. Я усвідомила, що хочу здійснити те, про що мріяв тато. Мій розпач змінився впевненістю, що маю таку місію. Але ще не було війни... Ще Крим був український... — Леся Низова поринає у спогади...

...Ій це недалеко ще минуле з пам'яті не стерти ніколи...

Весна 2014 р. Леся ходить на мітинги в Луганську, які відбуваються біля пам'ятника Шевченку. В місті неспокійно. З'являються машини з російськими прапорами, безборонно роз'їжджають вулицями. Наприкінці травня Леся їде до Києва, потім до Львова. Зустрічається з друзями. Повертається в Луганськ, набирає твори батька, але все більше думає про виїзд. Вмовляє маму, яка не вірить, що ситуація погіршується. І знову — мітинги патріотів. Серйозні бійки. Шантажі. Десять на околицях Луганська лунають постріли. То обстрілюють прикордоннаставу. Також сильно обстріляли квартал Мирний. Провокації, перші жертви. Над містом — ворожі літаки. Постріли все ближче і частіше. Леся Низова боїться, що влучать у будинок. Вулицями їде важка техніка. Російська.

На початку червня Леся їде до Львова. Мама Лесі залишається в неспокійному Луганську: вірить, що Київ не допустить захоплення міста...

Ліна Петрівна Низова свого часу закінчила Київський університет, де вчилася на історичному та філософському факультетах. Працювала в редакції луганської газети. Там і зустріла Поета... Була з ним до його останніх днів. Соратниця і подруга. Після виходу на пенсію не могла сидіти вдома: підпрацьовувала на ринку, прибирала там. До 80-ти років. Навіть, коли лунали постріли, пані Ліна йшла на роботу. Леся в той час жила у Львові, у брата, тримала постійний зв'язок з мамою. У Луганську було гаряче: постійні обстріли, відімкнули все — і газ, і воду, і світло. Ліна Петрівна ховалася в хаті, де могла, а сусіди в підвал не впустили... І зник зв'язок... Два тижні Леся не чула голосу мами, шукала можливості поговорити з нею. Леся вже знала, що ринок спалили, що на її вулиці підірвали якийсь будинок: інтернет показував усе. Леся розуміла, що мама без води, без їжі, зв'язку... Липень—серпень був найгарячішим у Луганську: шантажі, обмани, обстріли, розстріли. Бувало, що від звуків стрільби Ліна Петрівна падала з ліжка. Леся зі Львова зв'язувалася з волонтерами, з Червоним Хрестом: їх намагання потрапити в будинок Низових у Луганську були безрезультатними.

18 серпня 2014 р. Леся Низова потягом їде до Харкова. З Харкова — автобусом — у Лисичанськ. У Старобільську ловила попутку до Нового Айдар. Далі — до Щастя... Добрі люди порадили звернутись до одного таксиста Миколи, який мав досвід переїзду: підійшла, пояснила ситуацію. По самому Луганську транспорт не ходив. У центрі стояли „гради“! Їхали, як у пекло. На КП стояли сепаратисти. Дивились пильно. Але Микола знав, що їм потрібні цигарки.

Дорога була страшною, небезпечною. Людей мало. Почався сильний обстріл. Довелося втікати. В центрі Луганська — жодної людини. Будинки підірвані, кров на асфальті. Леся молилася всю дорогу. І раптом, біля свого будинку — на дорозі — побачила маму! Обидві кричали з несподіванки. Це було 23 серпня. На збори було менше доби! Домовилися з Миколою на 24 серпня.

Світла не було. Збиралися швидко. Спершу треба було нагодувати маму, одного пса і трьох котів, які жили з Ліною Петрівною, яких треба було також забрати зі собою. У Ліни Петрівни майже не було води, а квартальна начальниця не давала їй, хоча знала про потребу. Мівіна і консерви, які Леся привезла зі собою, дуже знадобилися. Було чути постріли. Сильно чути. Лесі здавалося, що стріляють у дворі, деє поряд. Ліна Петрівна вже орієнтувалася, що далеко. Ніч була важкою. Леся просиділа її надворі, у кущах. Звісно, не спала. Мама залишалася в будинку. Зранку забрали пса і котів, більше нічого... Водій був вчасно. Мчав через весь Луганськ. Десять стріляла. Була восьма година 24 серпня 2014 року. На КП їх зупинили. Машину обступили „кадіровці“, мовчки дивились у салон. Їхні скляні очі і пусті погляди Леся запам'ятала на все життя. Водій говорив з ними. Пропустили. Знову їхали. Водій Микола знав, де є небезпечні місця, „розтяжки“. Нарешті доїхали до наших хлопців, заїхали в Щастя. Леся видихнула — раділа, що вже в Україні!

Дорожні митарства тривали. Знайшли гуртожиток, де дозволили перебути з тваринами. Там жили три дні. Ще в одному — два. Добре, що безкоштовно. Чулася стрілянина на Веселій Горі, бо йшли щодня. Думалося всяке... Лікарня у Щасті приймала поранених...

Звичайно, було проблематично їхати зі старенькою мамою, з тваринами. Дякувати волонтерам, що на 30 серпня знайшли автобус, в який взяли з тваринами. Їхали до Сватового. Там жінок Низових зустріли друзі Івана Низового і поселили в центрі міста, в будинку, де колись була громадська ор-

ганізація Товариства української мови. Там бував Іван Низовий. І тепер його друзі допомагали його дружині та доньці, як і йому самому колись...

Леся з мамою та тваринами переночувала у Сватовому, трохи відпочила, але шлях лежав на захід, тож вирушили на Київ. Потрапили у потяг,

ПОЕЗІЯ ІВАНА НИЗОВОГО

Ми й нині щедрі,
Як були,
Без міри і без меж:
І флот, і море віддали,
І Севастополь теж.
І Крим невдовзі віддамо
(Нічого ж нам не жаль!) —
На нього ж ласиться, само
Собою, брат-москаль.
Тож, друже-брате, не бентеж
Душі — спокійно ляж
Під синім небом узбереж
І плюй на жовтий пляж,
І на чудного вусаня
Із тризубом в руці
Жбурляй щодня і щодня
Дошкульні камінці.
І — регочи!
Хай чують степ
І весь козацький край,
Який веселий наш вертеп,
Який пекельний рай.

1995

...за півроку до смерті Гриця
ми удвох по вечірньому Львову ходили
Гриць не знав
що у травні лежатиме вже під травною
а я знав а я знав а я знав
і тоді вже боявся прим'яти осінню траву
і на кожному розі випивав я по келишку
за здоров'я товариша
за здоров'я
яке витікало із нього по краплі
по крапельці
по крапельночці
мов червоне вино з мого келишка
на осінню траву
я не був на могилі у Сихові
де спочив під густою травною поет і товариш
Григорій Чубай —
бо я знав бо я знав бо я знав

1995

До всіх,
Що сьогодні Вкраїну паплюжать,
Звертаюсь:
Не треба плювати в криницю,
З якої п'єте!
А в Росії не тужать
За вами,
Не кличуть в гостинну світлицю,
Не ждуть ні в столиці,
Ні в дальній станиці,
Де голодно, холодно і безнадійно...
Не плюйте в криницю!
На нашій пшениці
Пасіться,
Жируйте,
Живіть добродійно!
Інакше — не можна.
Загибель — інакше
Для всіх,
Що хапаються в люті
За зброю.
Сам Бог не розсудить,
Де ваше, де наше,
А де вже — цареві,
А де вже — герою?!
Пасіться, отари,
Розвіються хмари.
Постануть кордони

Й зміцніють закони.
Рабів лиш нових не плодять,
Яничари,
Для „старшобратів“,
Для чужої корони!

1995

Наша хата —
Шевченковій хаті сестра —
Не діждалась мене
І в розпучі померла,
Освятилась жалоба сльозою Дніпра,
А над прахом постала зелена Говерла.
І — найперший, мабуть, у своєму роду —
Я зостався без хати, криниці й тополі:
В торбі Сковороди
Всенародну бідую
За плечима ношу
В несходимому полі.

1996

Спасибі всім:
Всевишньому,
Природі,
Щасливому випадку,
Талану
За те,
Що я в родині і в народі
Не бур'янів осотом на лану;
За те,
Що я,
Безбатченко,
Згодився
Великий Батьківщині
Хоч тепер,
Оцій землі,
Де вчасно народився
І — дивом — передчасно
Не помер!
Спасибі вам,
Лелеки і зозулі,
І жайвори в зеніті,
Й солов'ї
На вишнях
У моєму Верхосуллі,
Де корені і витоки мої!

1997

...раю недонищений,
Недоросійщений до пня,
Хай нива колосом понижчала,
Зате ж повищала стерня,
І ми щодня до крові колемось,
І кровотеча оживля
Душі пустелю —
Слізно молимося,
Аби родила ще земля
І не всихали наші корені,
Мій краю...

1997

Занежаявши рідну мову
І зневаживши власний рід,
Іншій мові,
Чужому слову
Не навчилися ви,
Як слід,—
Прісну суржикову позову
Перемелює ваш язик...
Кричите ж про двомовність
Знову
Так,
Що крик переходить в рик.

в якому було — з тридцяти — два безкоштовні вагони. Спека, вагони переповнені, коти нявчали, а собака поводився гідно. Люди розуміли. Леся вигулювала котів у тамбурі, майже не спала. Ще у Сватовому придбала квитки до Львова. В Києві, коли сіли у свій вагон, змогли розслабитися і від-

почити. Купе було їхнє, тому їхалося легше. Важка дорога зі страшною війни залишилася позаду і — в пам'яті, бо таке не забудеш...

У Львові зустріла подруга, яка забрала всіх на дачу до свекрухи в село Семенівку в Пустомитівському районі. Тимчасово жили там, але шукали

Лиш у свята іще
До чарки
Наш мугичите ви
Мотив,
Яничари і яничарки,
Блудні сестри й кати-брати.

1997

Ані чину тобі, ні звання.
Де родився — там не згодився.
В стороні невідомій
Ходив навамання,
На чужих манівцях заблудився.
Притомився — присів на моріг.
Помолюся — подякував Богу,
Адже Він
Серед тисячі долі і доріг
Мені визначив долю таку
І дорогу!

1997

Я з такої глибинки,
А точніш — глибини,
Де ні хліба шкуринки —
Лиш кисіль з бузини;
Де ні цукру, ні солі,
Ані страв, ні приправ,
Де ночами я в полі
Мерзлі овочі крав;
Де ні тата, ні мами —
Лиш бабуся одна:
З неживими синами
Розмовляла вона...
Я з глибинки такої,
Де й народу нема:
Тих свинець упокоїв,
Тих забрала тюрма;
Ті вернулись — безрукі,
Тих привезли — без ніг...
Батогами гайдуків
Биті всі навіділі!
Ті гайдуки-падлюки,
Всім вершили в селі,
Закривавивши руки
Об чужі мозолі.
Ще ж недавно служили
Окупантам вони —
А з колгоспників жили
Тягнуть після війни!
Я з глибинки тієї,
Що для мене — свята,
Це ж у нас фарисеї
Розпинали Христа!
Пам'ятаю Іуду —
В нас на хуторі жив:
Цей сестру мою Люду,
Наче кат, батожив!
Пам'ятаю Варавву —
Головою в нас був:
За злочинську неславу
Орден Слави здобув!
Я хотів би забути
Ту глибинку свою,
Щоб не пити отрути, —
Не забуду, все п'ю...
Я довіку — з глибинки,
Із народних глибин,
До кровинки-сивинки
Неприкаяний син.

1999

Я не кличу до помсти,
Але й не молю
Поцадити убивць свого роду-народу —

Божа кара ще вдарить згори
По Кремлю,
І пекельний вогонь завулканить зісподу!
Вся імперія зла спопеліє дотла
І покриє зола третейоримські помпеї,
І згадають колись:
Тут Росія була,
А оце — острівець,
Що лишився від неї...

1999

Хотілось — журавля...
О, як мені кортіло
Зловити в піднебесі журавля!
Не слухалось мене земне банальне тіло
І смертно так до ніг чіплялася земля —
Вона ж бо не могла свою законну жертву
Віддати небесам,
І грішному мені
Все тицяла до рук синицю напівмертву,
Що, як і я, зросла на струєнім зерні.
О Господи, прости! — нащо мені синиця
На дні мого буття, в самісінькім низу,
Де висохла давно дитячих мрій криниця
І журавель згорів, потрапивши в грозу?!

2001

Куди нас веде, пророки-недоріки,
Із комсомольською закваскою в крові,
Поклявшись нині, прісно і вовіки
Лизати жирну задницю Москві?!
Нам з вами, байстрюки, не по дорозі,—
Ми на Європу курс давно взяли,—
Біда лиш: п'яте колесо у возі
Нам заважа, й підбилися воли.

2002

Не гіганта обрали — гномика
На високий гетьманський трон...
Геть пішла під укис економіка:
За вагоном — вагон!
Не політика — паралітика
Слізно молимо: „Геть іди!“
Та у гномів — своя політика:
Під укис поїзди!..
Не повернеться Січ —
Відіржала вже,
В латаргійний пірнувши сон...
І летить під укис державонька —
Некерований ешелон!
Чорні ворони на акаціях...
Де цвіло і буяло — цвіль...
Поріднитися б з американцями
І гайнути звідсіль?!

2002

Все життя я прагнув ідеалу,
Досконаліх домагався форм...
Все життя помалу до фіналу
Притекло... Потреба на прокорм
Все пішло... І вже не погарцюю
Степом долі в пошуках коша —
В старця перевтілюсь волоцюга,
Злиднями придушена душа...
Де ж вони поділись — ідеали?!
Досконалість форми — де вона?!
...Добре й те, що ідоли вже впали
Й визначилась істини ціна...

2003

Таж ні, не від неандертальців
Взяли ми символи оті:
Фігури, складені з трьох пальців,
І знаки тризуба святи;
І ті три поля, що Трипільлям

Ввійшли в історію; і три
 Кити-підпори; й троезілля,
 І три, попутні нам вітри;
 І три верби, що зажурились
 На три віки при журводі;
 І святоотрійця — їй молились
 Прадавні вої і вожді!..
 Від Бористена ми, від Росі
 Справік віків — довік віків,
 Гатил нащадки й Кривоносів,
 Поріддя Байдів і Сірків!
 Дарма нам про малоросійство
 Торочать зайди-москалі —
 Ми орії! Оримо й сіймось
 На рідноправедній землі!

2004

Необмежена влада обмежених —
 така наша дійсність.
 За межею всесвітнього досвіду
 владарюють обмежені розумом
 і поняттям про справедливість
 в різновимірному суспільстві.
 За межею достатку — в злиденності
 стали жертвами всіх обмежень
 ті, що вірили так безмежно
 в незалежну свою державу.
 Меж не знає моє обурення!

2006

Чим втішивсь той, хто вичерпав себе
 І примирився з дійсністю, як з даністю,
 Й супроти хвиль уперто не гребе,
 Обтяживши себе відповідальністю
 За результат запливу?
 Я ж гребу,
 Лускою весь обліплений і ряскою,
 Зухвало інтригуючи судьбу
 Тріумфом, що межує із поразкою
 І крахом...
 Гарячкую, аж киплю,
 Вулканячись,
 Дорешти википаючи
 І висліду кінцевого не знаючи,—
 Киплю, терплю, бо над усе люблю
 Цей вир життя стрімливо-потрясаючий!

2006

В сільській глушині

Лелека вже давно не прилітає в цей закуток,
 що геть забуранів.
 Тут все людське забулось, бо немає
 ні поминальних, ні свайбових днів.
 Те, що війні зробити не вдалося,
 у мирний час руїні піддали

сучасні канібали, і когось там
 даремно винуватити...
 Втекли руйнівники
 в офшори бізнесові, в парламенти місцеві,
 в закордон — в рясних плюсах,
 дарма, що тимчасові
 на світі цим, де правда — не закон.
 А ми — все тут.
 Невизні, прип'яті
 до Прип'яті, Лугані чи Сули,
 де гнізд лелечих не шукай на хаті
 і забувай, які вони були...

2007

Не престижно бути українцем
 в нинішнім Луганську —
 довели
 це своїм поводженням хохли,
 всеросійським знаджені червінцем.

Кривоного нюхаючи слід
 криводушних пращурів ординців,
 люто ненавидять українців
 руських, древньокіївських порід.
 Кізяки повсюди — продихнуть
 ніяк — зарябіло козаками,
 що на Русь проклали матюками
 Чингісхану-Путінові путь.

Правилом керуючись старим —
 „Хто з мечем прийшов“,
 того мечем ми
 стрінемо і славно посічемо —
 і Донбас відстоїмо, і Крим!

2008

Моїм друзям — кримським татарам

В дикім полі нападники сіяли чвари —
 Що Москва, що Варшава,
 А врожай пожинали українці й татари,
 На безвинній крові випікалась неслава.

Та згадаймо на докір ученій Європі,
 Як Виговський з ординцями вкупі
 Потовкли москаля в Конотопі,
 Мовби просо у ступі!

А згадаймо, як ті ж українці й татари
 Побивали нападників зліва і справа,
 Аж допоки розвіялись хмари
 Й заясніла під сонцем єдина держава.

А не вірмо жоднісінькій путінській фразі,
 Що просякнула наскрізь брехнею,
 І прямуймо в Європу, подалі від Азії,
 Шлях Чумацький підмівши матнею!

2008

житло в оренду. Спочатку знайшли в селі Родатичі Городоцького району. На початку вересня вже поселилися там. Жили рік. Люди ставилися по-різному. Через плани продажу хати довелося знову шукати житло. Дуже важко було. Леся тримала турбота про маму і пам'ять про тата. І вірні друзі — коти і пес. У жовтні 2015 року зібралися переїхати зі своїми нехитрими пожитками і тваринами на Рівненщину. Але знайшлося житло в Городку. Там жили два тижні. І знову переїзд: ще два тижні в іншій хаті. Прикро, але люди-господарі немилосердно піднімали ціну на житло, вважаючи, що переселенцям держава платить шалені гроші.. Втікаючи з Луганська в шортах і майці, з 80-літньою мамою і тваринами, Леся думала про життя; коли почалися митарства з житлом, Леся знову думала, як вижити і витримати все це. До болю втраті рідної домівки долучився біль за чужу безжальність... Але рятували інші люди, які відчули ситуацію Лесі, які знали, що робиться на Сході, які прагнули допомогти людям, що втратили все через цю війну. Саме тоді і вийшла перша стаття про вимушених переселенців Низових. У Городку

якраз відбувся перший захід, присвячений Іванові Низовому. Бо, попри всі переїзди і облаштування побуту, Леся Низова працювала над організацією зустрічей з громадою. Головний редактор газети „Народна думка“ Роман Смілка і директорка Малої академії мистецтв ім. Петра Андрусіва Ольга Пивовар зробили все можливе, щоб захід пройшов на високому рівні. Справді, присутні були вражені історією життя поета Івана Низового та історією переїзду з Луганщини на Львівщину Лесі Низової. Освітяни, громадські діячі Городка, працівники Малої академії, старшокласники, отець Михайло Греділь з вихованцями були першими на Львівщині слухачами пророчої глибокої поезії Івана Низового. З того вечора почалася дружба Низових з відділом освіти Городоччини. Роман Смілка — почав організовувати зустрічі з Лесею Низовою по селах Городоччини. Треба сказати, що пані Леся дуже цікаво і щемно розповідає про свого батька, чудово читає його поезію, вміє тримати себе, коли вже в залі плачуть від почутого...

Але житлова „одісея“ тривала: господарі, в яких Низові винаймали помешкання, і словом об-

ражали, і плату піднімали... Через рік і сім місяців довелося забратися і з цієї хати. Знайшли іншу, в селі Дроздовичі, що за 3 км від Городка. Там жили два з половиною роки.

Леся Низова справедливо вважає, що все-таки їй з Городоччиною пощастило, бо керівництво району виявило свою патріотичну позицію, зацікавлення новим — для них — іменем у літературі і високо оцінило творчість Івана Низового. Вже на початку 2017 року, коли Іванові Низовому мало б виповнитися 75 років, рішенням Городоцької районної ради, за поданням товариства Меморіал ім. Василя Стуса, яким керує Роман Смілка, і Городоцького відділення „Просвіти” ім. Шевченка, де очільником Петро Продивус, було оголошено Рік Івана Низового на Городоччині! У травні — з ініціативи та сприяння депутатів ЛОДА — Рік Івана Низового на Львівщині. Ініціаторами стали: Олександр Ганущин — голова Львівської обласної ради, Катерина Кеньо, Володимир Ременяк, Богдан Гаглюк — депутати ЛОР.

На Городоччині за цей рік було проведено 68 заходів, присвячених життю і творчості Івана Низового. По Львівщині заходів було не дуже багато, але все ж Лесею Низову слухали в Рудках, Самборі, в Самбірському та Старосамбірському районах, а також у м. Соснівці! Долучалася Леся Низова і до книжкових толок по Україні разом з „Книжковим двориком на колесах” під керівництвом світлої пам'яті Любові Хомчак і за сприяння ЛОДА.

Завдяки Городоцькому відділу освіти, методичному кабінетові, очолюваному Орисею Войціцькою, та районній держадміністрації у світ вийшла „Городоцька читанка” з творами Івана Низового. Всього ж книг для дітей у віршах в автора є 11. Вони навчають мови та літератури, біології, географії, історії України. Є вірші про трави, є про народності та національності України. Є п'ять читанок про річки України. Для старшокласників є книга про Голодомор. Є і переклади іншомовних поетів — з дев'яти мов. Усі книги виходили свого часу малими накладками завдяки друзям митця.

2017 року, до ювілейного року поета, з ініціативи і коштом побратима Івана Низового Володимира Шовкошитного — письменника, громадського діяча, директора видавництва „Український пріоритет” — вийшла книга „Ніхто наді мною не пан”.

Леся Низова готує — набирає, редагує — твори, не зважаючи на розмаїті життєві перипетії. Її старання не лишаються марними. Рішенням Львівської обласної ради виділено кошти і профінансовано видання першого тому п'ятикнижжя Івана Низового під загальною назвою „Бути — народом!”

А далі, як каже пані Леся, Львівщина запалила Луганщину: виданий другий том творів Івана Низового. Завдяки голові Луганської військово-цивільної адміністрації (2014—2019 рр.) Юрію Гарбузу, за підтримки Ольги Лішик та інших патріотів Луганщини, яку Іван Низовий вважав другою батьківщиною, вийшов другий том п'ятикнижжя.

Третій том побачив світ 2018 року: за рішенням Миколаївської селищної ради Білопільського району Сумської області, де створено одну з перших територіальних громад, куди входить і рідне село Івана Низового Марківка, з центром у селищі Миколаївці, було здійснено видання.

І того ж року, в Марківці, на Народному домі було закріплено меморіальну дошку в пам'ять про

Івана Низового. Леся Низова була на відкритті і подякувала за таку шану імені її батька. Голова Миколаївської селищної ради Іван Ігнат'єв, його заступник Микола Мельник та на той час начальник відділу культури Лариса Жарко, яка нині є начальником відділу культури Білопільської міської ради, були ініціаторами встановлення пам'ятної дошки.

Леся Низова виступала з творами Івана Низового на багатьох зустрічах по всій Україні, куди її запрошували. Брала участь у мандрівних книжкових толоках: слухали поезію Івана Низового в Черкасах та Маріуполі. Крім того, Леся активно публікує твори батька в інтернет-мережах. Таким чином творами поета-пророка зацікавилися українці за кордоном. У Німеччині живе палкий шанувальник творчості Івана Низового — Ярослав Залізняк, батьки якого з Тернопільщини і Львівщини, яких

колись вивезли в Німеччину, де вони познайомились і одружились. Пан Ярослав народився там, але батьки виховали його в українських традиціях; він працює вчителем німецької мови в Баварії.

Ознайомившись з поезією Івана Низового, Ярослав Залізняк захотів придбати книги поета. Приїхав до Львова, зустрівся з

Леся Низова. Львів, 2018 р.

Лесею: це було 24 травня 2018 року. Пан Ярослав отримав книги Івана Низового і, як він каже, ці книги стали ключовими у його прагненні повернутися в Україну. Ярослав Залізняк справедливо вважає твори поета пророчими. Маючи деякі заощадження, вже 2019 року Ярослав Залізняк профінансував видання 4 тому!

У серпні 2019 року Ярослав Залізняк з Лесею Низовою кілька днів гостював на Білопільщині, в родині Лариси Жарко. У рідному селі Івана Низового Марківці на Спаса є День села. Тож гості з Львівщини були запрошені на святкування, виступали перед громадою, дякували цій землі за шанування Поета.

Великою благодійною справою Ярослава Залізняка є й те, що він прийняв доленосне рішення для Лесі і її мами: вирішив житлову проблему — придбав для них хату в селі Бучали на Городоччині! І вже з січня 2020 року жінки-Низові мешкають там. Леся вважає, що на Львівщині, яку так любив її батько, вони осіли назавжди.

Суворо поважаючи режим безпеки, Леся Низова в умовах карантину наполегливо впорядковує батьківську творчість. Сама за освітою вчитель української мови і літератури та юрист, Леся Низова присвятила своє життя популяризації літературного доробку батька. Війна дуже зворохобила життя доньки і дружини поета, зрештою, як і багатьох інших. Незважаючи на шалені труднощі переселення, Леся Низова знайшла сили почати життя в новому місці, берегти спокій старенької мами і робити все можливе для того, щоб Україна знала і шанувала творчість чудового Поета, правдивого сина рідної матері-землі — Івана Низового.

Віра ОЛЕШ

МОРАЛЬНИЙ КОМПАС НАЦІЇ

Чому моральна позиція в кінцевому підсумку найбільш виграшна?

Нещодавно на одному з форумів у фейсбук я висловив думку, що занадто проросійська позиція Вірменії програвша для країни. Воюючи за Карабах, вірмени так розігналися, що захопили... аж 20 відсотків азербайджанської території! Абхазькі вірмени 1992 р. воювали проти своїх грузинських сусідів. Братів-християн, до речі. І 2008 р. росіяни, воюючи з Грузією, використовували вірменські аеродроми. У 2014 р. деякі вірмени одягали футболки з двоголовими орлами і ходили на севастопольські мітинги. Телеглядачі ще не забули цикл „гумористичних” передач з участю Равшана і Джамшута, у яких комік Галустян висміював і акцент, і поведінку таджиків. Це тривало доти, доки таджицька діспора Москви не зняла відеосюжет, у якому показала реального столичного вірмена, який працював чорноробом, і недолугу російську мову якого можна було висміювати з не меншим успіхом. При цьому підкреслено, що таджики сприймають згаданий комедійний серіал як фактор, що сприяє розпалюванню міжнаціональної ворожнечі. Тільки це й допомогло. Інакше пожинати лаври проросійського народу, який використовує цю обставину для вирішення деяких своїх тактичних задач, вірмени могли б ще довго.

Ми пам'ятаємо Сергія Нігояна, але ж і цю правду не перекреслиш... І що в результаті? Вірменія оточена недругами: колись і командир „Грузинського легіону” Мамука Мамулашвілі попередив, що „в російсько-азербайджанській війні” грузинські легіонери будуть на боці азербайджанців. Турецька армія вже в Нахічевані, Україна теж однозначно підтримує територіальну цілісність Азербайджану... Вся надія лише на Росію? А чи це взагалі морально спиратися на агресивну країну з імперськими амбіціями лише тому, що вона сильна?

Щоправда, тоді ж мені запам'яталася есеємка від молдаванки, яка поставила дуже незручне запитання: „А позиція України по Придністров'ю дуже моральна? Ви пропускаєте туди всю нечисть, яка їде з Росії... Ви самі щось від цього виграєте?” Молода жінка писала гарною українською, — як виявилось згодом, у старших класах вона вивчала мову, оскільки деякий час жила на Чернігівщині. Не знав, що їй відповісти. Я й справді, не знав, кого там пропускають наші прикордонники з Одещини на територію Придністров'я... Найімовірніше, молдаванка мала рацію.

Так ось, пригадав її зауваження згодом, коли читав статтю „Україна — не та країна, яка торгує суверенітетом”. Це інтерв'ю з відомим політиком Мустафою Джемілевім, записане директором „Кримського дому” Алімом Алієвим. Свого часу це зовсім юний Мустафа, виступаючи на Ташкентському процесі, засудив введення радянських військ у Чехословаччину. Закінчив вигуком: „Честь і слава Яну Палаху, який на знак протесту проти окупації своєї країни спалив себе заживо на Вацлавській площі в Празі і підняв тим самим розтоптаний прапор свого народу на недосяжну для варварів висоту!” Це прозвучало 1970 р. і було надзвичайно сміливо для тієї пори. До того ж, де Ташкент, а де Чехословаччина? Але цікаво, що вже тоді кримськотатарський рух мав два напрями. Перший полягав у тому, щоб займатися лише „своїми” про-

блемами. Тобто поверненням з місць депортації. Молодий Мустафа Джемілев належав до більш радикальної течії, яка взагалі відкидала комуністичну ідеологію. Ці люди контактували з дисидентами різних національностей, з усіма демократичними силами. Історія показала, що перший напрям виявився менш ефективним. Тому й ідея проголошення на півострові кримськотатарської автономії після визволення Криму не лякає українців, оскільки моральний авторитет Мустафи Джемілева та інших діячів кримськотатарського руху якнайкраще забезпечує довіру. Не будучи етнічним українцем з походження, Мустафаага, однак, чудово справляється з роллю „морального компаса” української політичної нації. І поважають його незалежно від національності — усі, хто любить Україну.

Те саме можна сказати і про чехів. Щоправда, тут не без винятків. Якось президент Чехії Мілош Земан сказав, що українці мусять... змиритися з російською анексією Криму. Але в січні 2018 р. йому заперечив депутат Європарламенту від Чехії Яромир Щетина. Сказав, що хоче вибачитися перед М. Джемілевім і кримськотатарським народом за ганебні слова свого президента про Крим. Коли ще у квітні 2017 р. пан Джемілев побував у Словаччині, президент цієї країни Андрій Кіска відклав усі раніше намічені зустрічі, щоб бодай трохи поспілкуватися з лідером кримськотатарського народу. І все це завдяки давньому сміливому вчинку 26-річного М. Джемілева. За 48 років така позиція не забулася!

Скептики можуть навести приклади, коли добро і жертвність забуваються. Наведу приклад з волинським селом Малином, у якому до війни проживали чехи. У липні 1943 р. його спалили німці. Радянські „історики” винними, звісно ж, зробили бандерівців. Хоча саме боївка УПА була єдиним збройним формуванням, яке кинулося рятувати чехів. Червоні партизани не поспішали втручатися, як це було і в березні 1943-го в чернігівській Корюківці. З шістнадцяти українських хлопців, які вступили в нерівний бій з гітлерівцями, загинуло п'ятнадцять... Героїчний чин повстанців не перешкодив лідеріві Комуністичної партії Чехії Войтеху Філіпу нещодавно заявити: „Це село, яке ми побудували після війни. Ті, хто пережив рейд бандерівців, оселилися там...” Тут все поставлено з ніг на голову. Звісно, це не може не засмучувати. Але, оскільки позиція волинських юнаків була високоморальною, повністю приховати правду не вдалося навіть тоталітарній Росії. Спершу правду зберігають одиниці, але рано чи пізно вона виривається назовні.

Чехи відразу дізналися про героїчний вчинок Яна Палаха. Проте не всі українці знали про самоспалення Василя Макуха в листопаді 1968 р. І про подвиг кримського татарина Муси Мамута, який приніс себе в жертву 1978 р., теж не знали. Навіть не всі українські філологи чули про недавнє (10 вересня 2019 р.) самоспалення науковця з Удмуртії Альберта Разіна, який таким чином протестував проти лінгвоциду удмуртів та інших корінних народів Росії. Не знали і не знають, бо наслідки тривалого поневолення народу досі даються взнаки... Багатьом українцям так хочеться вірити у справедливість Росії! Тому про подібні факти — навіть якщо вони й стають відомими — їм хочеться якомога швидше забути.

Проте ми ні на мить не повинні забувати про важкий стан білоруської мови, про нагальну потребу відродження кримськотатарської відразу після деокупації Криму, про мови пригноблених народів Росії. Оскільки саме моральна позиція України в кінцевому підсумку виявиться найбільш вираженою.

Українська в Одесі: через любов і... поштовхи

Інколи здається, що після окупації Севастополя нішу найбільш проросійського міста України автоматично зайняла Одеса. Таке ж далеке від українських реалій і багато в чому орієнтоване на Москву місто. Щоправда, за даними опитувань, 68,8 відсотка одеситів таки вважають себе українцями. Існує тенденція до повільного зростання цього відсотка — як не як, престижно належати до титульної нації! Однак це зовсім не означає, що така (порівняно оптимістична, продержавницька) самоідентифікація мешканців причорноморського міста гарантує високу національну свідомість і наступ української мови. Радше спостерігаємо застій, і навіть успішні контратаки наших недругів. Одеса загалом демонструє неабиякі „успіхи” в обстоюванні совково-імперських ідеалів. Приїжджих з північної, україномовної частини області вона швидко асимілює. Навіть галичани, волиняни, поліщуки і подоляни, поселяючись тут, приймають одеські правила гри. А їхні нащадки нерідко стають опорою імперії. Тому жодної української, навіть двомовності: одеситам потрібна лише російська! Україномовному сегменту існувати категорично не дозволено. Державній мові — лише декоративні функції. Парадокс ситуації в тому, що мова в Одесі таки нав'язується державою. Якби не імпульси з Києва — взагалі не було б нічого. Столиця тисне, тому доводиться хоча б імітувати відродження. І водночас українська негласно заборонена на місцевому рівні. „Місцевий рівень” чомусь беззастережно перемагає. Та воно й зрозуміло: будь-яке нав'язування не ефективно. Зате способів „м'якої” заборони настільки багато, що передбачити результат боротьби двох тенденцій нескладно.

Одеський блогер Сергій Бригар на основі особистого досвіду описав багато варіантів м'якого тиску на мову в південній Пальмірі. Ось один із них: „Вчора потрапив на цікаве свято: „Відкриття туристичного знака „Я люблю Молдаванку“. Людей зібралось — на око більше двохсот. Частина з них тримала в руках зелені кульки. Загалом усі стояли щільно — які там два чи півтора метри! Я походив трохи, поприглядався — жодної маски на обличчі так і не побачив. А тим часом ведучі оголошували різні конкурси, за участь і перемогу в яких обіцяли подарунки — тут вам і поспівати, і пострибати, і потанцювати, і помірятися силою: „Парни і девушки, мужчины и женщины, выходите все, кто хочет потанцевать со случайным партнером, мы вас перемешиваем, вы танцуете — и получаете свои призы!“

Пандемія? Карантин? Переповнені міські лікарні? Маски? Соціальна дистанція? Ні, „в Одессе такого нет“. А потім ведучий і каже:

— „А теперь я предлагаю вам придумать четверостишие, в котором будут слова: „Одесса“ и „Молдаванка“. И прочитают его с нашей импровизированной сцены. За участие мы гарантируем бутылку „игристого“, а за победу — и что-то поценнее“.

Ну, це будь ласка! Дістаю телефон — швиденько пишу таке:

*„На псевдокарантинній Молдаванці
Вся суть Одеси — танці, віршування
Знову без масок і дистанцій“*

Ще день прожили, як останній...“

Підходжу, до мене звертаються: „Здравствуйте, вы о чем написали?“

— Добрий вечір. Написав про життя в наші неспокійні часи.

— А на каком языке вообще?

— Українською.

— Ой, вы знаете, лучше не стоит — это как то не по-одесски... Люди не поймут. Но время-то еще есть, может вы по-быстрому переведете на русский?

— Ні, не хочу. Бажання і сили сперечатись не було... Пішов“.

М'яко, але діє. Може бути ще креативніший спосіб змусити співрозмовника перейти на російську. Якось ми з приятелем спілкувалися з одеською бібліотекаркою. Розмова була цікавою, на історичну тему: вона розмовляла російською, ми з колегою українською — і жодних проблем! Але наша емоційна співрозмовниця час від часу підступно бомбардувала запитанням: „А можно, я буду говорить по-русски?“ Ну, звичайно ж, говори, ми ж від тебе іншої і не чуємо... Не було жодного натяку на протест з нашого боку. Проте одеситка все ж хотіла, щоб ми перейшли на російську.

Нещодавно вся Україна раділа з приводу того, що з гімназії № 4 міста Одеси звільнили вчительку-шовіністку, яка завдала психічної травми маленькій україномовній одеситці. Учні заціпеніли від її крику: „Ану встань! Поднялась! Поднялась, я говорю!“ Це було вимовлено істеричним голосом наглядячки з нацистського концтабору. Чому така лють? Ну, місцеву „патріотку“ роздратовала горда відповідь дівчинки „Так!“ на запитання, чи спілкуються вони в родині українською? Значить, наступного разу треба буде вибачитися за свою державну? Говорити притишено, соромлячись? А як це вплине на решту класу? На саму ученицю? Тут „педагогиня“ трохи не розрахувала інтонацію, тому й вилетіла зі школи. Система дала збій. Спрацює всеодеський консенсус стосовно мови: „Не пушать укропов!“

Щоб забезпечити успіх у боротьбі з повзучим сепаратизмом, необхідно створити потужний інтелектуальний підрозділ у складі одеської СБУ. Підійдуть люди з університетською освітою: мовники, соціологи, психологи... Формула успіху проста: Любов. Толерантність. Наступальність. Любити Одесу, толерувати російську, але не залишати жодного шансу „практикуючим“ шовіністам. Скажете: дорого обійдеться формування такого підрозділу? Російсько-українська війна, яка триває вже сьомий рік, показала, що відторгнення територій коштує в рази дорожче.

Мовний скандал у Дніпрі та приклад Маріуполя (Чому сприяти бажаним тенденціям важливіше, ніж боротися з небажаними)

Нещодавно в Дніпровському технічному університеті „Дніпровська політехніка“ розгорівся мовний скандал. Вісімнадцятирічна студентка Софія Лісковська попросила професора філософії Громова проводити лекції українською. Той заперечив:

— „Я читаю російською. Якщо вам не подобається — пишіть на мене скаргу. Дві мови — одна нація, одна мова — руїна, а не Україна...“

Студентка до професорської поради дослухалася і поскаржилася в ректорат. Професор більше там не працює.

Є кілька зауважень по темі. З одного боку, це чудово, що в Дніпрі з'явилися принципові захисники

української мови. Це позитивний момент, але ще далеко не перемога. Варто б дніпровським ветеранам мовних змагань узяти шефство над юною Софійкою. Очевидно, їй і моральна підтримка буде потрібна, бо в Дніпрі українофобів вистачає. По-друге, дівчині потрібен досвід. Потрібні друзі, з якими можна проводити „мозкові штурми”, шліфувати аргументацію. Влитися у велике, дружнє середовище — це одне. А залишатися їй надалі одиночкою — зовсім інше.

Очевидно, молоді люди з інших міст братимуть приклад з Софії. Тож їм усім треба вчитися. Розширювати світогляд настільки, щоб можна було дискутувати будь з ким. Український соціолог Євген Головаха вважає оптимальною „консенсусну культуру спілкування і взаємин”. Професор запропонував тезу: „Дві мови — одна нація, одна мова — руїна”? Добре. Розберемося спокійно. Ми бачимо на прикладі ДНР та ЛНР, що повна заборона української мови неминуче провокує бідність через традиційне пограбування такого ідеологічно „роззброєного” регіону Росією. А там, де вільно може розвиватися і українська, і російська, люди живуть набагато краще. Ніхто у Дніпрі не забороняє розмовляти російською! Але і українська повинна звучати. Дані опитувань свідчать про те, що в Дніпрі досі забороняли саме державну мову, а не російську. В місті є 40 відсотків родин, у яких вдома спілкуються українською або ж поєднують українську та російську. В Чернігові таких родин аж 56 відсотків! Проте як на вулицях північного Чернігова, так і на проспектах південного Дніпра української зовсім мало. В географічно західному Житомирі російською розмовляють всі охочі — і росіяни, і представники титульної нації, а ось у географічно східному Харкові світяться україномовному — зась. Собі дорожче. Те ж і про південну Одесу можна сказати. Лише одиниці ризикують. Лише одиницям вдається передати свою україномовність дітям. І це неправильно, бо не можна російською підмінити всі інші мови. Окупований Росією Крим не страждав би тепер від тоталітарного імперського режиму, якби свого часу там дозволили розвиватись українській та кримськотатарській мовам. А Білорусь? Знуцання над корінним народом, масові фізичні тортури якраз і є закономірним результатом нав'язаної імперією одномовності. Ця жорстокість і є справжнім обличчям „руського мира”. І жодною мірою не білоруського. Вільна Білорусь (або якби ця країна була під протекторатом США чи Польщі) не мала б жодної потреби в таких силовиках-садистах. Це огидний запах Росії та „руського мира”.

Так що не помилявся професор. Одномовність на пострадянському просторі — це руїна. Не існує в природі казахської, якутської, латиської чи вірменської одномовності. Всі тією чи іншою мірою знають російську. Одномовність приходить туди, де вже занадто утвердилася Росія. Самоспалення удмуртського філософа Альберта Разіна на знак протесту проти лінгводику корінних народів Росії підтверджує це. І у нас до того йшло... І якби у нас тепер тривала „наси́льницька українізація”, то значна частина проукраїнського люду в містах Південного Сходу вже відважилася б розмовляти державною. Але цього поки не спостерігаємо. Загроза „визволення” цих територій Росією з метою обкрадання і використання всіх ресурсів залишається.

Софійка зробила свою справу як змогла. Ось тільки боюся, що в протилежному таборі факт звільнення професора Громова використовують значно ефективніше, ніж ми. Добре, що у держав-

ної мови є захисники, але погано, коли Україна перетворюється на два ворожі табори. Передвиборні плакати зразка: „Отстоим право на родной язык!” в Одесі та інших містах Південного Сходу свідчать про це. Чи можна діяти інакше? Звісно ж, можна. Навіть на Південному Сході. Пасіонарні люди, які не прагнуть конфронтації, а йдуть у наступ з любов'ю до ближнього, творять чудеса. Результат завжди помітний. Уявіть собі вибух оптимізму в соцмережах після ось таких повідомлень мариупольчанки Оксани Стоміної: „Сьогодні моя улюблена племінничка, повернувшись зі школи, похвалилася, що на одному з уроків її клас навчався по нашій книжці „Прогулянка з Маріком”. Навіть домашнє завдання по ній отримали. Каже, що їй та її однокласникам дуже сподобалося. Ура! Яка несподівана приємність!”

Зауважте: Оксана з російськомовної родини військовослужбовця, української в школі не ввчала, дитинство пройшло в Білорусі, вищу освіту здобула в Росії, звідти ж привезла і чоловіка-росіянина, а результат ось такий вагомий і яскравий. У неї вже десятки україномовних поетичних творів, не кажучи про чудову прозу! „Прогулянки” з Маріком (так місцеві називають свій Маріуполь) написала саме українською. А стосовно свого останнього візиту до школи і пропаганди хорошої дитячої книжки „Маю право” Оксана пише: „Після таких заходів думаю, а чи не піти мені працювати у школу? Це був не просто клас, а згусток позитивної енергії. Здається, я років на 15 помолодшала. І це попри те, що розмова була серйозною, дорослою — про права дітей і про те, що робити і до кого звертатися по допомогу і пораду у випадках порушення прав. Спасибі, хлопці та дівчата з 3-В ЗОШ № 3! За активність, допитливість, гостинність і обіймашки наприкінці!”

Колись виключно російськомовна громадянка, яка проживала у тотально російськомовному місті, Оксана ефективно працює на Україну. Разом з тим у ФБ у неї і російськомовних постів багато. Скажімо: „Я очень благодарна бабушке с дедушкой за то, что родили мне самую лучшую на свете маму! С моей мамой мне всегда было и есть уютно, защищенно, счастливо и солнечно. Лучшим в себе я обязана маме. Вместе с жизнью она подарила мне нечто такое, что навсегда для меня эту жизнь украсило — веру в абсолютную доброту и искреннее бескорыстие”.

Люди вірять мариупольчанці, бо вона щира. Якщо й живе хтось у цьому гарному приазовському місті за принципом „Україна понад усе!”, то це насамперед вона. Ну, і ще жменька людей, які знайомі між собою. Наведу ще одне оптимістичне повідомлення: „Сьогодні, нарешті, знайшов те, що шукав. У нас в Маріуполі відкривається клас гри на бандурі! Повірте, такого у нас в місті ще не було, і в наших силах зробити все, щоб цей клас розвивався. Я поспілкувався з директором Маріупольської спеціалізованої музичної школи Ларисою Гах. Ця чудова жінка всією душею хоче, щоб бандура „жила” і грала в Маріуполі!”

Саме такі осередки і є найбільшим досягненням України! Коли все робиться не з примусу. Пильні контролери за виконанням мовного закону, які вже є і серед школярів (пам'ятаєте дівчинку з Одеси, яка виявила мужню позицію на уроці малювання?) — це дуже добре. Але мережа пасіонарних громадських діячів, які вміють творити гармонію в регіонах — в Маріуполі, Краматорську, Харкові, Запоріжжі, Одесі — це набагато краще.

Сергій ЛАЩЕНКО

З ПОТОЧНОГО ЖИТТЯ НТШ

ПРЕЗИДІЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА ЩИРО ВІТАЄ ГОЛОВУ СВІТОВОЇ РАДИ НАУКОВИХ ТОВАРИСТВ ім. ШЕВЧЕНКА, ПРОФЕСОРА ЛЕОНІДА РУДНИЦЬКОГО З ЙОГО СЛАВНИМ ЮВІЛЕЄМ — 85-річчям ВІД НАРОДЖЕННЯ!

У світовій науці Ваша багатолітня діяльність — достойний приклад різноаспектної натхненної праці. І це стосується усіх Ваших наукових зацікавлень: історії світового письменства, літературознавства, театру і драматургії, історії української мови, історії української культури... Визначною вона є у Вашому редакторстві численних наукових видань і у Ваших перекладах. Водночас вона проявлялась і проявляється досі в освітянській діяльності та організації науки у Європі і США.

Важливою була Ваша участь у відродженні НТШ в Україні 1989 р. Це стосувалось не лише відновлення наукової структури Товариства, його видань, але й постійних зусиль у розвитку й зміцненні творчої взаємодії національної науки в Україні та діаспорі. За самовіддану працю для НТШ Ви удостоєні найвищої почесної нагороди — медалі імені Михайла Грушевського.

Високо цінуються талант і життєстверджувальна інтелектуальна та організаційна діяльність у повсякденній праці Ювіляра, його намагання піднятися над політикою і думати про стабільний розвиток свого народу, українську культуру і державу.

НТШівська спільнота України засвідчує сердечну шану й визнання нашому славному Ювілярові та бажає дальшої незборимої творчої наснаги й завзяття у пошуках скарбів духовності на звивистих стежках материкової та діаспорної України, многих літ плідної праці для добра української науки і народу, щедрих ужинок на науковій ниві, здоров'я, злагоди, наснаги, довголіття і усіляких життєвих щедрот!

Низький уклін Вам!

AD MULTOS ANNOS!

ЕНЕРГІЯ НЕПОКОРИ

Леонід Рудницький — професор, дослідник української та світової літератури, один із найвидатніших наших германістів, а понад усе — відданий патріот. Здається, він завжди остерігався крайнощів у політичній діяльності. Живучи в Америці серед еміграційної української еліти, він ніколи не впадав у зневіру щодо можливостей своєї батьківщини вибороти національну незалежність, ніколи не ставав у позу жорстокого судді над тими, хто за умов комуно-російської диктатури в Україні йшов на компроміс із владою, виборюючи при тому хай не повноцінне, та все ж таки життя української мови й культури.

1966 р., коли я та Іван Драч перебували в Америці як делегати УРСР на XX сесії Генеральної Асамблеї ООН, коли нас націоналістична українська преса проклинала й називала прислужниками Москви, Леонід Рудницький разом із своїм

другом Мирославом Лабунькою вітав нас у Філадельфії, організував нам зустріч із українською громадою. Ми не приховували перед ним своїх поглядів, у приватних розмовах розповідали про тотальну русифікацію України. Дійшло до того, що, будучи відкритими до Мирослава Лабуньки та Леоніда Рудницького, ми необережно, як на ті часи, навіть надто сміливо виступали перед українською громадою у Філадельфії. Ми критикували натиск Москви на Україну у плані „злиття націй” і створення єдиного „радянського народу”. Саме завдяки тодішнім моїм контактам з Леонідом Рудницьким та Мирославом Лабунькою формувалася мій політичний світогляд, що його можна назвати демократичним націоналізмом.

На мене як на постійного читача Івана Франка Леонід Рудницький справив сильне враження своєю монографією, у якій усебічно й досконало

висвітлені зв'язки творчості нашого найгеніальнішого письменника з німецькою літературою. Розділ „Переклади творів Гете“, на мій погляд, варто видати окремою книжкою, зробити його підручником для університетських студій, щоб кожен, хто розпочинає вивчення творів І. Франка, дізнався, як народжувався і зростав його геній. Постать титана праці постійно перебуває у полі зору Леоніда Рудницького, про що свідчить його стаття „Франко і Рим“, надрукована в „Літературній Україні“ 17 листопада 2005 р. Там наведені досі невідомі факти з подорожі Івана Франка до Риму в товаристві Михайла Грушевського, яка відбулася 1904 р.

Леонід Рудницький переклав і прокоментував статтю І. Франка „Римські враження“, що була написана того ж 1904 р. німецькою мовою для віденської газети „Die Zeit“. Свого часу статтю переклала Ярослава Погребенник і опублікувала її в 50-му томі Зібрання творів І. Франка. Але новий, точніший переклад і перший глибокий аналіз цього твору показує І. Франка як блискучого знавця римської історії і як людину, що не має почуття меншовартості, спостерігаючи велич і мистецькі шедеври вічного міста. І. Франко в Римі почувався спадкоємцем великої нелатинської культури, сином великого народу. Хоча він іронічно називав себе „варваром“, який шукає слідів своїх предків на поламаних залишках античного мистецтва, насправді побачив подібність найвищих зразків гуманізму в мистецтві Давнього Риму і Київської держави.

І. Франко порівнює трагічну статую Галла, який убиває свою дружину, щоб вона не дісталася в руки римлянам, за колюче мечем і себе, аби не потрапити в полон до завойовників, із образом половецького хана Кончака, який, вдихнувши запах євшан-зілля, степові пахощі своєї вітчизни, вигукує: „Краще зогнити у рідному краї, аніж у достатку жити на чужині“. „Тут,— пише І. Франко,— римський скульптор прославляє героїзм подоланого ворога, а там невідомий руський автор XII століття оспівує силу любові до батьківщини в образі нездоланного, небезпечного ворога, який загрожувє його країні“. І. Франка захоплювала енергія непокори, а ще більше хвилювало його передчуття загибелі імперського Риму, яке він вчитав у трагічній смерті Галла, оборонця своєї вітчизни і свободи.

Стаття Леоніда Рудницького „Франко і Рим“ викликає багато думок про характер зустрічі двох феноменальних явищ — безсмертної людини і немирущого міста, ніби Рим зустрівся з Римом і прагне знайти в ньому відображення своїх звичайних і надзвичайних прикмет.

Журнал „Всесвіт“ у вересні 1994 р. надрукував цікаве дослідження Леоніда Рудницького „Мазепа на американській сцені“. Виявляється, романтична історія, в якій Мазепа виступає як прив'язаний до

коня вершник, що галопує дикими степами з якогось польського шляхетського двору в якусь Татарію, привернула увагу американських драматургів XIX ст. Ця історія, що не має нічого спільного з реальною історичною особою гетьмана України Івана Мазепи, зате показує неймовірну пристрась покараного коханця, посадженого в чому мати народила на жеребця й випущеного в степ, дуже подобалася американському глядачеві. Леонід Рудницький аналізує ряд американських мелодрам і вистав на цю тему. Він цитує рецензії на численні вистави про Мазепу, діалоги з тих постановок. Який велетенський архівний матеріал треба було перегорнути, щоб подати панораму театрального життя героя Мазепи упродовж XIX ст. в Америці. В це важко повірити, але вже у другій половині XIX ст., коли мазепинська тема почала в театрах Америки набридати, один „заповзятий імпресаріо, капітан Джон Сміт“ запропонував грати роль Мазепи жінці. Певна річ, актриса, пришнурована до спини кобиліці, була майже голою, що викликало овації залу. І хоч у виставах на Бродвеї про Мазепу не було й слова про Україну, про справдешнього гетьмана, який надав новітній історії

нашого народу державницький напрям, дослідження Леоніда Рудницького викликає жваве зацікавлення, підказує, що свідомість сучасного історика романтичної епохи в літературі потребує знання не тільки про реального, а й про вигаданого Мазепу. Крім того, мазепиніана Леоніда Рудницького показує, що бізнесова попкультура, яку ми сьогодні бачимо в американських кінострічках, мала джерело у неправдоподібних роман-

тичних вигадках, до яких належить і легенда про Мазепу, що її майстерно виформував Байрон, а за його прикладом пішли десятки справжніх поетів і бездарних драматургів.

З нагоди ювілею Леоніда Рудницького хотілося б звернути увагу на його невелику за обсягом, але надзвичайно важливу, концептуальну статтю „До феномену української літератури“. Автор спробував подивитися на українське письменство як на живий організм, виходячи з відповідей на чотири питання: 1. Де живе цей організм і яке його довілля? 2. Що він робить? 3. Як він виглядає зовні? 4. Яким він є всередині?“

Можна посперечатися про те, чи духовний організм, яким, безперечно, є література, може бути порівняний з організмом матеріальним, біологічним, але за всіх очевидних аргументацій проти такої метафори, все ж такі концепції Леоніда Рудницького не позбавлена масштабної логіки. Адже він розглядає усі епохи української літератури крізь призму однієї системи, пов'язує „Слово про полк Ігорів“ з усіма етапами розвитку нашого художнього письма, подає історію нашої літератури як певну ідеологічну цілість. У цьому полягає

У кулуарах Другого Конгресу міжнародної асоціації україністів у Львові. Зліва направо: Євген Федоренко, В'ячеслав Брюховецький, Іван Вакарчук, Олег Купчинський, Леонід Рудницький, Анатолій Погрібний, Олег Романів. Львів, 1993 р.

його заслуга як суворого дослідника й мислителя, що здатний предмет свого спостереження й аналізу бачити від кореня до найвищого листка на кроні.

Леонід Рудницький визначає третю прикмету української літератури, її головну естетичну ознаку. Він пише: „Українська література — література глибокого ліризму, сентименталізму, плачу“. Тут є над чим подумати. Дослідник звертає увагу на „жіночу“, лагідну особливість української мови, він схильний уважати, що її пестливість, „здрібніла мовна емоційність“ впливає на бурхливий розвиток нашої плаксивої літературної продукції. І це правда. Тільки український поет може назвати свою вітчизну здрібненим словом, „українонькою“, такої можливості не дає німцям мова німецька, росіянинові — мова російська та ін. Гімн України, у якому співається про „воріженьків“, навряд чи можна перекласти досконало будь-якою європейською мовою. Переклад мусить бути суворішим, бо таких лексичних ніжностей не мають інші мови. Зізнаюся, що на всіх урочистих зібраннях, коли зала співає „Ще не вмерла Україна“, я співаю: „згинуть наші вороги“, що добре вкладається у розмір вірша. Ніколи наші „воріженьки“ не згинуть, „як роса на сонці“ — так думає кожен українець, який спізнав і спізнає сьогодні гадючу живучість наших ворогів, що здатні, як упирі, вставати з могили пізньої ночі.

До речі, слабкість слів Павла Чубинського, що з музикою Михайла Вербицького наприкінці XIX ст. стали головною політичною піснею українців, завжди відчувалася елітою нашої нації. 1916 р. у Відні вийшов „Співанник з великих днів“ під заголовком „Ще не вмерла Україна“. Там нема „воріженьків“. Текст нашого гімну мав таке звучання:

*Ой Богдане, Богдане, славний наш гетьмане,
Нащо дав ти Україну москалям поганим!
Щоб вернути їй честь, ляжем головами,
Назовемся України вірними синами!
Душу, тіло ми положим за нашу свободу
І покажем, що ми браття козацького роду!*

Мабуть, Богдан Лепкий, який упорядкував Співанник, відредагував пісню, наблизив її до шевченківського розуміння наших „воріженьків“.

Леонід Рудницький наводить приклади з української класики, у якій панує сльозлива сентиментальність. Найпоказовіший приклад — вірш Ю. Федьковича „Дезертир“. Там солдат тужить за матір'ю, він хоче до неї приїхати, щоб „дрівець єї врубатоньки!“ Цей вірш колись був прикладом зворушливої мови, майстерного винахідництва в римованні, але тепер він сприймається як певний анахронізм. Деякі сучасні українські поети прагнуть для матері-України „врубатоньки“ якомога більше скигливих віршиків, од яких нападає нудота і нехтіть до читання поезії.

Бездарність дуже часто спекулює мотивом терпіння, який проникає у твори кожного видатного поета, бо ж сам він — уособлення стражденної нації. Леонід Рудницький підійшов до питання, що саме повинно бути моральною цінністю літератури. Якщо це релігійність, яка трактує страждання кожної людини як невід'ємну частину її християнської долі, то справді цей глибинний філософський мотив має бути високо оціненим. Але, чим суворіше він висловлений, тим правдивішим ви-

глядає. Нашій літературі слід остерігатися показу терпіння там, де його нема і не може бути, хоч є тимчасові досади, пов'язані з надмірною чутливістю особистих амбіцій та невдач.

Певна річ, далеко не все, що писалося з допомогою здрібнілої лексики в нашій поезії, варте осуду чи забуття. Згадаймо геніальну пісню Леоніда Глібова „Стоїть гора високая“. Там гай „густесенький“, а під гаєм „річенька“, але саме суворий висновок з цієї медитації: „а молодість не вернеться“ створює драматичне напруження між дитячим сприйняттям гаю та ріки і похмурою правдою повнолітної людини, яка говорить про невблаганну проминальність життя. Такий же конфлікт ніжності й суворости життя, відображений у самій стилістиці твору, ми побачимо в одному з найкращих віршів Миколи Вінграновського.

Ось поет бачить дівчину „молодесеньку“, вона несе воду з Дніпра, на піску залишаються не сліди, а „слідочки“ її ніг. „Братик меншенький“ котиться до неї згори... Вони втікають од грози, вона в „червоному намистинні“, він у „білій сорочині“. Все таке ніжне, лагідне, романтичне і пересолоджене. І раптом в ідилію придніпровського села вривається образ, який говорить правду про дріб'язкові інтереси людей тієї оселі, про берег Дніпра, де тепер „свої хатки мурашки закладають“. А далі йде суворий кінець вірша: „Печенігів колись на цьому місці Ярослав розбив, розгромив на цьому місці“. Двічі — „на цьому місці“. Поет ніби перекреслює прозовим закінченням свого твору всю його відірвану від світу, наївну лагідність. Він мовби каже: пам'ятайте про минуле свого народу, ви, хто буде дрібний мурашник на тому місці, де лилася кров за волю.

Леонід Рудницький вказує на необмежені можливості української мови здрібнювати всі поняття, у тому числі й фундаментальні основи буття, що виводить письменника або у сферу іронії, або у сферу розумової недолугості, залежно про що саме і як іде розправа. У своїй статті „До феномену української літератури“ Леонід Рудницький порушив одне з найважливіших питань слабкості й сили нашої поезії. Плач української поезії, особливо сучасної, як правило, не має нічого спільного з терпінням, а є ознакою рабської психіки і підлеглості традиції, яка вироблялася у неволі, коли наша нація втрачала надію на свою державність.

Сьогодні не час плакати, сьогодні час підносити мотив помсти за віковічні терпіння нашого народу, мотив возвеличування борців за визволення, мотив національної гордості за людську витривалість і непокору. Енергія непокори — це також одна з найважливіших прикмет українського художнього слова. Ця енергія потрібна сьогодні й буде потрібна завтра нашому народові. І ще більше буде потрібна тоді, коли Україна стане європейською державою, коли наше письменництво по-справжньому включиться у змагання з літературами континенту. Своїми ліричними плачами ми не зацікавимо творців симфоній, ми самі мусимо грати на всіх інструментах, творити закличні мелодії визволення народу і людини від рабства, яке в сучасному світі переходить з національної сфери у споживацьку. Енергія непокори наповнює статтю Леоніда Рудницького про нашу літературу, ця ж енергія вібрує в основі його діяльності, його людської вдачі.

Дмитро ПАВЛИЧКО

УКРАЇНСЬКЕ „Я” ЛЕОНІДА РУДНИЦЬКОГО

(До 85-річчя від народження)

Еміграційна доля ще підлітком повела Леоніда Рудницького чужинецькими дорогами Європи (Австрії, Німеччини), а під кінець 40-х років попереднього століття осіле місце для нього обрали аж у заокеанській Філадельфії. Більшовицька анексія Галичини вирвала його з рідного ґрунту України, не обірвавши генетичного коріння роду, яке у ньому проростало і нагадувало хто він „еси” далеко від праматірньої землі.

Роздумуючи сьогодні над науковим доробком Леоніда Рудницького та його потужною громадською діяльністю, — о, парадокс! — хочеться сказати: „Слава Господеві, що так сталося, що Господь судив йому поза Україною жити Україною, тужити за нею. Радянські визволителі Галичини таких, яким був Іван Рудницький — сотник УГА (батько Леоніда) розстрілювали, а всю родину депортували в сибірські тюрми на каторжні роботи”.

Навіть якщо гіпотетично допустити, що Леонід Рудницький дивом-дивенним в умовах соціалістичного „раю” був би „допущений” до наукової чи творчої праці, то соцреалізмівський метод не випустив би його за свої стандартно-непорушні межі. У тамтешніх буржуазно-капіталістичних умовах, справді в умовах вільного світу, йому ніхто не забороняв писати, наприклад, на сакральні теми в літературі або на теми „націоналістичні”, себто, патріотичні. Тут — у наших по-сталінські „демократичних” — вожді від атеїзму сказали б — ні! А виразно українську тематику, скажімо, ідейно-естетичного напрямку (не кажу архівно-документального, реалістично-історичного) шамотівсько-сановські так звані „закриті” рецензенти під диригентурою КГБ називали б націоналістичним, ворожим „гуманістичній” ідеології ЦРСП. Таким чином „узакономалися” довголітні тюремні строки за не скоєні злочини. З „чаші сієї” довелося пити І. Світличному, В. Стусові, Є. Сверстюкові, В. Чорноволові, Ірині та Ігореві Калинцям, братам Михайлові і Богданові Гориням, М. Осадчому і ще багатьом-багатьом. У „тилу” тюрем, на „вільній” радянській Україні, героїчно протистояли Ліна Костенко, Михайлина Коцюбинська, Іван Дзюба...

У середовищі української еміграції відбувалися протилежні процеси. Володимир Янів, Олекса Горбач, Іван Кошелівець, Богдан Рубчак, Ігор Качуровський, Емма Андіївська, Богдан Бойчук, звичайно, ж і Леонід Рудницький (прошу вибачення у тих, кого не назвав) були у дзвони тривоги, щоб сповістити світові про московські свавільні лиходійства на підрадянській Україні. Крім того кожен

із них по-своєму творив себе. Леонід Рудницький досліджував таку літературну та духовно-культурну сферу, яку на його Батьківщині забороняли або вульгарно фальсифікували. Наприклад, чи можна було в Україні без брутального лицемірства поставити так питання, як його у правдивому тлумаченні поставив Л. Рудницький? — „Іван Франко та Андрей Шептицький: до історії взаємопізнання двох велетнів духа”. Або: „Між поезією і правдою: епістолярна повість про Слугу Божого Андрея”.

До багатьох есе та літературознавчих розвідок Л. Рудницького можна підходити з такою запитальною риторикою, в якій є своя відповідь, але я свідомо наголошую на контактах „Франко—Шептицький”. На цю тему написано багато і різно. Серед цих писань концепція Л. Рудницького про „взаємопізнання двох велетнів духа” вирізняється тим, що вона вибудована на міцному науковому фундаменті. На цій підставі блискучий літературознавець професор Іван Денисюк у передмові до книжки Л. Рудницького „Іван Франко і німецька література” пише: „Монографія Л. Рудницького робить враження класичної довершеності її науковою концепцією, підтверджуваною великим фактажем і чіткістю ліній архітектоники і прецизійністю викладу [...] Л. Рудницький [...], на щастя, не належить до тих діаспорних братів, які дивляться зверхньо і на українську літературу, і на її „підсоветських” дослідників, котрі в лабетах комуністичного режиму якоюсь мірою франкознавство розвивали. Атрибутом дослідницького стилю Л. Рудницького є наукова достовірність, вираженість суджень, а також якийсь олімпійський спо-

кій, який не порушує витлумаченого об’єктивного тону, навіть у доречних дискусіях. Тут гармонійно поєднані старі добрі методи з модерними методологічними пошуками”¹. Ця висока атестація може стосуватися не тільки фундаментальної монографії „Іван Франко і німецька література”, але й усіх праць інших, зокрема його франкознавчих досліджень: „Революційні постаті в драмах Івана Франка”, „Франко в пошуках українського „я”, „Три князі на один престол” — історія твору з ранньої драматургічної спадщини Івана Франка”, і, звичайно — звичайно, есе „Іван Франко й Андрей Шептицький...”

Леонід Рудницький — один із провідних франкознавців, сказати б, широкого діапазону. Він не „гріє рук” на імені великого Каменяра, як це роблять багато псевдодослідників, щоб „в’їхати в науку” на його авторитеті.

¹ Денисюк І. Фундаментальне дослідження з вагомої проблеми // Рудницький Л. Франко і німецька література. — Львів, 2002. — С. 7.

Так само є підстави твердити, що Л. Рудницький авторитетний знавець не тільки місійно-релігійної діяльності митрополита Андрея, але також його наукової, суспільно-громадської, культурологічної, освітньої, меценатської праці.

Дослідження „Іван Франко і митрополит Шептицький...” має свою глибоку мотивацію. Промовисте на користь цього, наприклад, і таке підтвердження. У 150-літню річницю від народження І. Франка, 8 вересня 2006 р., тодішній Патріарх УГКЦ Любомир Гузар Л. Рудницькому написав листа, в якому: „Київ, практично цілковито промовчав ювілей І. Я. Франка. Ми маємо можливість справу направити. У Трускавці, при кінці травня відбулась конференція, яка носила назву: „Два Мойсеї українського народу: Шептицький і Франко“. Конференція відбулась, доповіді готові, доповідачі в змозі приїхати до Києва. Було б добре, якби Ви також були тут”².

У часовій тягlostі від патріарха А. Шептицького через патріархів Йосипа Сліпого та Любомира Гузара, а сьогодні — Святослава Шевчука УГКЦ у своєму домінуючому дискурсі до І. Франка не ставилась і не ставиться як до безбожника чи як до соціаліста. Навпаки, Шептицького і Франка називала українськими Мойсеями. У цьому і пафос роздумів Л. Рудницького над роздумами І. Франка з приводу „... пасторського послання митрополита Андрея Шептицького”. Думаю, тут пасує зачитувати одкровення Л. Рудницького. Отож: „Ректор УКУ, Йосип Сліпий, дуже любив літературу і особливо цинів І. Франка та навіть писав про нього. Впродовж наших частих розмов він кілька разів мене заохочував написати працю про Франка і християнство. „Ви не здаєте собі справи, яка то цікава і вдячна тема,— говорив він мені. Ось напишіть щось таке про Франка, як Бачинський написав про Шевченка”.

Маючи такого порадника як Блаженніший патріарх Йосип Сліпий, а ще такого консультанта як вуйко (рідний дядько) Меріям-Григорій Лужницький, Л. Рудницький тримався принципу, що „кожна наукова праця повинна дати щось нового, а не повторювати відоме”. Істина, скажете, банальна. Банальна..., але чи цієї банальності завжди дотримуються? Л. Рудницький належить до тих авторів, які її не порушують. Якщо він веде мову про Франка і Шептицького чи Шептицького і літературу, то в атмосфері цієї мови відчувається, що її автор бібліографічно озброєний, знає своїх попередників. Звідси його власні спостереження, позиція його „я”.

Знаємо, у Східній Галичині за ініціативи І. Франка 1890 р. створено радикальну партію. Під кінець 90-их років, зокрема 1898 р., між її членами активізувались ідеологічні суперечності, саме тому І. Франко опублікував статтю „Радикали і релігія”, в якій, зокрема, йшлося: „Радикали ніколи не виступають і не виступали ані против віри в Бога, ані против жадної основи правдивої релігійності. Протівно, до всіх людей щиро релігійних, а зати́м і не фарисеїв, радикали мають глибоке пошанування, тим більше що таких людей в наших часах дуже багато. Так само не виступали і не виступають радикали проти головних установ церковних, проти церковних тайн і обрядів, а тільки виступали і виступають і будуть виступати

завсіди проти надуживання тих установ і обрядів до визискування, обдирання і отуманування народу”³.

При розгляді діалогу „Іван Франко — Андрей Шептицький” слід назвати Франкову статтю „Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм („О квестії соціальній)”. Підложжям її появи було звернення митрополита А. Шептицького 1904 р. з пастирським посланієм до „всечесного духовенства”. Зрозуміло, що і цю публікацію і статтю „Радикали і релігія” радянські „франкознавці” тлумачили так, як веліли їм це робити „генерали” від соцнауки. Мовляв, І. Франко викриває облудний зміст проповіді А. Шептицького — одного із ідейних натхненників українського буржуазного націоналізму. Насправді ж І. Франко називає послання митрополита „інтересним”. Він підкреслює, що „дотеперішні „князі церкви” не призвичаїли нас, щоб їх прилюдні маніфести, їх пастерські послання будили якийсь відгомін у пресі... Митрополит Андрей Шептицький від самого свого вступлення на єпископство почав призвичаювати нас до іншого тону, інших форм, іншого характеру, який панує в його посланнях...”⁴

До речі, 1913 р. І. Франко подарував митрополитові на іменини верстку своєї книжки „Адам Міцкевич. Wielka utrata — історична драма з рр. 1831—32 з додатками життєпису А. Міцкевича та вибору його поезії у перекладі на українську мову видав І. Франко, Львів, 1914 р.” (Книга міститься у фондах Музею І. Франка у Львові). На титульній сторінці цієї книжки Франкова дидикація: „Його преосвященству Митрополитови гр. Андрееви Шептицькому con amplissimi gratulationi (з найщирішими і найглибшими побажаннями) в день іменин 13 грудня 1913 р. Іван Франко”.

Того ж 1913 р. українська громадськість відзначала 40-річчя творчої діяльності І. Франка. І. Франко вже був важко хворий. На свято, що відбувалася у Великому театрі, прийшов поклонитися великому І. Франкові великий митрополит А. Шептицький. За свідченнями сучасників він при гарячих оплесках присутніх під руку провів І. Франка на його почесне місце, як винуватця торжества. Стосунки між ними будувались на взаєморозумінні і толерантності.

Франкова дочка (у заміжжі Анна Ключко) описала один із візитів митрополита до батька. „Видно,— згадує вона,— що візита була заповіджена, бо тато вийшов до нього аж до візника і, з висловами пошани, ввів його до своєї кімнати. Тато змолodu цікавився постатями св. Святителя Письма, життям мучеників, апостолів. Годинами присиджував у бібліотеках, пильно студіюючи старі церковні книги. У нього в бібліотеці були не одні цінні, в грубих обкладинках, пошкоджених молями, писані кирилицею старовинні книги, які він придбав на приходствах, або в антикварнях. Знаючи про це, Митрополит зайшов до тата продикувати деякі для нього цікаві питання (здається, тоді йшла дискусія про Йоасафа і Варлаама)...

Остання зустріч (Анни.— Т. С.) була в Києві в 1917 році, в першу річницю смерті його тата. Митрополит, звільнений з російського заслання, приїхав до Києва і тут вичікував дозволу повернутися до Львова. У мене з’явилося бажання, щоб ніхто інший, а Митрополит відправив панахиду

² З листа Л. Гузара до Л. Рудницького від 8 вересня 2006 р.

³ Франко І. Зібрання творів: У 50 т.— К.: Наукова думка, 1986.— Т. 45. Філософські праці.— С. 270—271.

⁴ Там само.— С. 378.

по татові... Панахида відбулася в католицькій костелі. Церква була вщерть виповнена народом. По панахиді Митрополит промовив, згадуючи тата в словах піднесених і зворушливих⁵.

Л. Рудницький, не без підстав каже: „Франко засипає Митрополита суперлятивами, опираючись на такі аргументи: 1). „Він, себто Митрополит Андрей,— цитує Л. Рудницький Франкові спостереження над пастирським посланієм,— пише свої листи чистою галицько-руською народною мовою, не цурається промовляти навіть діалектом“; 2). „Він не промовляє [...] авторитетно напущеним тоном, а говорить..., як чоловік до людей, радить, упоминає, іноді й полає..., де річ того вимагає“; 3). „Він любить ілюструвати свою промову прикладами з життя [...] і се все дає його посланням те живе дихання, без якого всяка моралізація завжди лишається мертвою“; 4). „Він говорить як європеець, він сам думає і силує думати кожного, хто хоче з ним розмовляти“; 5). „Він не заслонює браку власних думок і власних понять цитатами [...] у нього читат не багато. І вони являються звичайно, зверненням, логічним загостренням його думки“⁶.

Л. Рудницький називає ще багато інших „суперлятивів“ на адресу митрополита, що виголосив І. Франко. Він підкреслює, що його посланіє вміщує розлогий спектр найрізноманітніших проблем, і при цьому його автор „допускає різні напрями“ у суспільно-політичному житті⁷, але не вдається ні в яку партійність [...] І се (слід.— Т. С.) піднести як річ дуже розумну і людяну“⁸.

Важливо наголосити, що Л. Рудницький із толерантністю вченого і шляхетною поведінкою його особисто-людського „я“ до обидвох національних світоців Духу — І. Франка і митрополита Андрея — наводить яскраві приклади Франкової „контroversійності, нерозв'язаних суперечностей у житті і творчості“.

Окрему і суттєву сторінку у науковій творчості Л. Рудницького посідають, як б сказав, сакрально-шевченкознавчі статті: „Релігійність, як ключ до духовного світу Тараса Шевченка“, „Вияви релігійності в українській советській літературі: 1953—1988“, „Шевченко — культура і наука“ (до речі, до цієї статті проситься назва „Шевченкове слово — новітнє національне Євангеліє України“, тим паче, що такий образ є в її тексті).

У розмову на тему Шевченкового „Заповіту“, зокрема рядків „Все покину і поину / До самого Бога / Молитися..., а до того / Я не знаю Бога“, Л. Рудницький зводить у дискусію протистояння атеїстичних хулителей Бога радянського вишколу і їх відвертих супротивників протилежного світогляду, навіть високих слуг Церкви, а також тих, хто в умовах московського режиму мусив бути обачним. У результаті утворилася сперечальна авдиторія, з таких осіб, як: М. Павлик, Г. Костельник, М. Рильський, В. Щурат, Я. Демченко, А. Лучначарський, І. Романченко, В. Шпак, Ю. Бучинський, Д. Чижевський, В. Сімович, Л. Білецький, Б. Романенчук, Гр. Лужницький, митрополит Іларіон, Я. Рудницький.

Не легко „ходити“ поміж такою кількістю інтерпретаторів, аби не тільки „селективно оглянути“ та резюмувати ними сказане, але й висловити себе. До речі, авторів дослідження значною мірою

це вдається. Але основна вартість статті в тому, що зібрано „під один дах“ із різних часових субстанцій найсуперечливіших між собою пояснювачів Шевченкового слова. Знаємо, що нинішнє шевченкознавство у наукових аналізах І. Дзюби, В. Шевчука, Ю. Барабаша, М. Масло-Кущюк, Д. Степовика, Л. Генералюк, О. Яковини, О. Слободяна та інших сягнуло нових і вищих рівнів.

Але нам важливо знати усі шляхи до пізнання Шевченкових істин, до його унікального феномену. Боротьба за Т. Шевченка та проти нього ніколи не припинялася. Вона і зараз в одній і другій колізії продовжується. Культ Т. Шевченка в народі не вмирає, а як протистояння цьому цурателів Шевченкової мови не меншає. Українофобія бенкетує, а Т. Шевченко у свідомості народу залишається сакральним. Тут в інтерпретуванні Л. Рудницького цікава така контroversія. Він каже: „Шевченко не ставився позитивно до католицизму і не можна твердити, що любив він уніатів (нагадаю слова Гонти: „Я присягав, брав свячений різать католика“), а помимо того його культ на Заході України між греко-католиками сьогодні не менш вітальний і динамічний, ніж на східних землях“.

Є в цьому своя правда, яка лягає на душу і яку сприймає розум. Але важко погодитись, що Л. Рудницькому вистачить аргументів, аби між словами персонажа з поеми „Гайдамаки“ і Шевченковими поглядами на католицизм і греко-католиків ставити знак рівності. Не зайве знову апелювати до постати Андрея Шептицького, який називав Шевченка „нашим генієм“, „найкращим сином Батьківщини“, „найвищим патріотом“ серце якого пломеніло вогнем любови до свого покритого народу. Володимир Дорошенко, користуючись списками, які йому надсилав свідок київських подій 1912 р., студент Київського університету Максим Очерет, у своїх спогадах писав, що саме в часи лютих заборон публічно вшановувати Тараса Шевченка до Києва зі Львова приїхав митрополит Андрей, аби відправити панахиду у роковини Кобзаря. „Костел св. Миколая,— читаємо,— дуже швидко наповнився студентами. Митрополит сам, без жодного священника почав відправляти панахиду, вийшовши на середину костелу. „Вперше в столиці України полилася гаряча молитва до престолу Всевишнього за спасіння душі найкращого сина нашої Батьківщини. Співав студентський хор. Лілися журні мелодії ірмосів та стихір, а в той час на вулиці перед костелом почали шикуватися козаки і поліцаї. Коли ж хор почав співати „Со святыми упокой“, усі присутні приєдналися, і могутній спів, що нісся за костелу, зупиняв увагу людей, які йшли вулицею,— вони мимоволі звертали до костелу і, не маючи можливості протиснутися до середини, зоставалися у передсінку“⁸.

Діапазон релігійності та антирелігійності розширює дослідження „Вияви релігійності в українській советській літературі: 1953—1988“. Як бачимо, художній простір — 35 літ творчості. Цифри (дати) підказують, що праця була присвячена тисячоліттю хрещення Руси-України. Але це для Л. Рудницького аж ніяк не означало, що „зустрінемо свято високими трудовими показниками“, як було прийнято в СРСР урочисто стимулювати експлуатацію людини. Отже, він намагається

⁵ Франко-Ключко А. Для Тебе, тату.— К. Ярославів Вал, 2010.— С. 98—99.

⁶ Франко І. Зібрання творів...— Т. 45.— С. 379.

⁷ Там само.— С. 380.

⁸ Дорошенко В. Великий митрополит. Спогади й нариси.— Йорктон; Сакс., 1961.— С. 26.

проаналізувати ті показники, які продукував літ процес від 1953 р. до р. 1988. На власний вибір він уповноважив себе розглядати „Зачаровану Десну“ О. Довженка, роман „Святослав“ і „Володимир“ С. Склярєнка, романи „Диво“, „Первоміст“, „Роксолана“ П. Загребельного, „Собор“ О. Гончара, „Сестри Річинські“ І. Вільде, „Мальви“ Р. Іваничука, „Орлову Балку“ М. Руденка, „Постову молодість“ Л. Смілянського, „Дикий мед“ Л. Первомайського, повість „Більмо“ М. Осадчого, прозу Григорія Тютюнника, а також поетичні твори (відповідної тематики) В. Симоненка, В. Берладяну-Берладника, С. Сапеляка, Л. Костенко, Д. Павличка, І. Драча, В. Стуса, І. Калинця, М. Руденка, І. Світличного, М. Сагайдака, М. Холодного та ін.

Оцінки „від Рудницького“ не завжди адекватні текстам творів. Деколи вони по-своєму тенденційні. Та в загальному із його висновками важко не погодитись. Він справедливо каже: „[...] в українській підсоветській поезії панує дух давнього Київського кенотичного християнства, того, що його колись породила Печерська Лавра, коли віру Христову перепиляли з Візантії в українську землю, себто тисячу років тому. Наявність християнських тем, мотивів, як і християнського духу взагалі у літературі, яка згідно з сучасною дійсністю, повинна бути атеїстичною, вказує на те, що українську християнську духовність не можна знищити, що українська душа,— перефразую тут відомий вислів Тертуліяна,— є вже з природи християнська. Ця християнська природа українського народу виявляється у його терпінні, бо терпіння це моральний капітал праведної людини, як і гарантія, що „наша сила, наша правда не вмере, не загине“, і що „неситий не виоре на дні моря поля“.

Так само не спростувати, що радянські письменники своїм загальним складом утворювали не сумісну між собою тріаду, в склад якої входили: 1) письменники режиму (славослови дійсності); 2) письменники-дисиденти, співці правди; 3) письменники, котрі „біжать над прірвою“, себто письменники, чиї „твори переступають межі соцреалізму, але не переходять цих меж до такої міри, щоб виразно ліпасту у стан дисидентства“.

Велика пайка літературознавчих досліджень Л. Рудницького адресована літературній групі „Логос“, себто творчості греко-католицьких письменників, зокрема творчості Григора (Меріяма) Лужницького (його поезії і драматургії), про якого він пише майже з підкресленою теплою. „Лужницький,— був переконаний,— веде його дослідник,— що мистецтво є свого роду внутрішнім богослужінням, що наставлення людини до поезії має в собі божественне, виходить з подивляння чогось величавого, майже святого, чогось надприродного, таємного, яке до ґрунту може перемінити нас“.

Л. Рудницький ділить драматургію Гр. Лужницького за її ідейно-тематичною спрямованістю на три категорії, зокрема: 1) історико-релігійна драма; 2) побутово-психологічна драма; і 3) реву

та музична комедія. Майже всі ці драми ставить у театрах Галичини — у Львові, Станіславові і Тернополі відомий режисер Володимир Блавацький. Інколи „хоче“ скластися враження, що Л. Рудницький і постановки, і самі п'єси аналізує занадто пристрасно, аж якимось „по-родинному“. Але це не так. Л. Рудницький — об'єктивіст, не любить перебільшень, тим паче, родинної самопреклами. До речі, він не ставить вищих оцінок творам рідного вуйка (дядька, мати Л. Рудницького і Гр. Лужницький — рідні сестра і брат) ніж їх ставить незалежний відомий театрознавець і дослідник драми професор Степан Хороб, який вважає, що Гр. Лужницький намагався модернізувати західноукраїнську драматургію і галицький театр 20—30-х років ХХ ст., що його історичні драми „Ой Морозе, Морозенку“, „Січовий суд“, „Іван Мазепа“, „Мотря“ та історично-релігійні твори „Посол до Бога“, „Камо грядеши?“, „Голгота — Страсті, Смерть і Воскресіння Господа нашого Ісуса Христа“, „Ой зійшла зоря над Почасвом“, „Сестра-воротарка“ — п'єси, в яких „за зовнішньою оболонкою історичної, релігійної, життєвської конкретики приховується глибокий роздум над внутрішньою сутністю підмічених явищ“. Про них,— каже він,— можна вести мову, як про зразки „літератури-історії“ або „літератури-теософії“ (а це вже не обмежується просто популяризацією ідей), що, з одного боку, завжди звернені до минувшини, до абсолюту — трансцендентних уявлень, архетипів національного мислення, духовних основ історичного буття, а з іншого,— цілком свідомо екстраполюються автором у нинішній час⁹.

В оцінках С. Хороба також перебільшень нема, бо він трактує постать Гр. Лужницького в контексті часу, у тлумаченні культурного середовища і творчої особи у ньому. А культурно-духовне життя Галичини завжди було інтенсивним. Особливо творчо непокійливим воно стало з другої половини 1920-х років. Престиж „Логосу“ як мистецько-творчої інституції греко-католицьких письменників повною мірою був адекватним до загальної пошуково-естетичної атмосфери того часу.

„У Львові між двома світовими війнами,— згадував Михайло Островерха,— бувало наш мистецький світ сходився кожної суботи в хаті щирогостинних Марії й Остапа Терлецьких. Там бувала вся наша духовна верхівка: Сясько Людкевич, Роман Купчинський, Льонько Лепкий, Павло Ковжун, Микола Бутович, Михайло Осінчук, Михайло Драган, Марія Дольницька, Федір Дутко, Ромцьо Гаванський, якого ми, УСС, звали „Здуфцьо“; Мольо Голубець, Славцьо Гординський, Базьо Беселовський та автор цієї нотатки. Другий такий мистецький „захист“ у Львові був у гостинних Асії й Дмитра Левицьких, де сходилися мистці Михайло Мороз, Степан Луцик, Антін Малюца, Володимир Ласовський, Смольський, Стефця Гебус та інші. Інколи бував там і сам Олекса Новаківський. Львів таки мав товарисько-мистецькі зустрічі, на

Леонід Рудницький. Трьома мовами для трьох культур.
Івано-Франківськ, 2020 р.

⁹ Хороб С. На літературних теренах.— Івано-Франківськ, 2006.— С. 273.

яких, крім злободенности, часто розвивалися дискусії на літературні й мистецькі теми¹⁰.

Якщо у переліку Гр. Лужницького не згадано, то це аж ніяк не означає, що він перебував поза цією атмосферою. Навпаки, галичани називали його ерудитом і енциклопедистом. Гр. Лужницький — поет, драматург, театрознавець, історик Церкви, перекладач, критик, видавець все ж таки, мабуть, найвищої популярності досягнув як прозаїк-містифікатор, утворивши „Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері“, за що отримав нагороду Асоціації української католицької преси. Поява цих листів, оформлення у невеличку книжечку, за свідченням тогочасної преси, викликала в українській громаді США і Канади чималу сенсацію. Після появи листів „деякі священники,— пише Л. Рудницький,— читали їх замість проповідей під час Божественної Літургії і ніхто з них не згадував Лужницького, бо всі у дискусіях у неділю під церквою говорили про новонайдені листи Великого Митрополита“.

Якщо б (не боюся, що мою оцінку хтось сприйме за гіперболічну), Л. Рудницький нічого більше не написав, крім того, що збирав і оприлюднював матеріали про Блаженішого патріарха Йосифа Сліпого, безпосереднього продовжувача митрополита Андрея, то він би мав заслужені овації в народі тільки за таку працю. До речі, його підтримував у цьому, я б сказав, недооцінений у нас видатний вчений, автор „Нарисів до історії до української етнопсихології“ (Мюнхен, 1993) та збірника наукових есе „Між розпачем і надією“ (Мюнхен, 1992) Володимир Янів, багатолітній ректор УВУ. Антологія поетичних присвят Блаженішому патріархові Йосифу Сліпому „Серця живе джерело“, яку впорядкував Л. Рудницький і до неї написав ґрунтовну передмову, яскравий приклад, як він (як дослідник) вмів збирати потрібний йому художній фактаж та з нього вибудовувати реалістичну літературознавчу концепцію.

Про що б Л. Рудницький не писав — про Михайла Грушевського — автора шеститомної історії української літератури, чи про літературознавчі праці його брата Олександра Грушевського, або ж про еміграційну прозу, а чи про окремі твір — повість Б. Полянича (Гр. Лужницького) „Стріл уночі“ (так можна називати кожну його тему), він відчуває відповідальність за сказане, не розслаблюється творчо, мовляв, — це тема другого-третього, то над нею можна працювати у півсили. Інше питання, що не всі вони мають відповідну наукову глибину.

Л. Рудницький прекрасний компаративіст. Знання іноземних мов (німецької, англійської, польської) та знання зарубіжних літератур — основа основ порівняльного методу вивчення рідної літератури. Його дослідження „Гетівський Ваймар і Україна“, „Василь Стус і німецька література...“, вже не кажу про згадувану монографію „Франко і німецька література“ — яскравий зразок такого аналізу. Він не „підтягає“ факт до факту, а шукає між ними органічних зв'язків, природного биття пульсу. Навіть у тих випадках, коли не конче шукати якогось аналога, такий аналог у нього з'являється і, до речі, вельми поглиблює розмову. Наприклад, для повісти „Стріл уночі“, як Л. Рудницький висловився, — „насунулась цікава

паралель“, себто документальна драма „Намісник“ німецького письменника Рольфа Гохгута. А далі таке його тлумачення:

„Спільне в обох творах — великі постаті церковного життя сучасности, релігійна тематика та науковий апарат. Але п'єса Гохгута побудована на ненависті до Папи Пія XII, а повість Меріяма-Лужницького — на любові до Бога й до Слуги Божого Митрополита Андрея. З рядків твору німця Гохгута бринить гнів та моральне обурення, а з листів українця Меріяма-Лужницького — покура Великого Митрополита, його любов до матері й до свого народу. У творі Гохгута брутальні сцени чергуються з патетичними, мелодраматичними викликами та висловами, а в творі Меріяма-Лужницького погідні та ясні епізоди переплетені молитовними висловами. У Гохгута все чорне або біле, він проповідує, наче новітній Лютер, сильним нахилом до сенсаційности та вкрай суб'єктивно, а Меріяма-Лужницький не порушує проблематики людської природи, складні ситуації у нього лишаяються складними, але він говорить лагідно, з певною об'єктивністю і з глибокою вірою у Боже провидіння та в Божі чуда“.

Фактологією вражає стаття „Гетівський Ваймар і Україна“. Ваймар не тільки постає як типово німецьке містечко, хоч і провінційне, але воно служило столицею німецької культури, адже його подвижниками були Гете і Шіллера. Ці два велети були не тільки подвижниками рідної їм культури, але й культури світової і безпосередньо культури української. Л. Рудницький знаходить факти, що Іван Орлай (1770—1829), лікар та філософ із Закарпаття, зустрічався і листувався із Гете, що Кузьма Рожалин, лікар із Ромнів, був із ним у дружніх найтепліших стосунках. А в часах до нас ближчих, як вважав І. Франко, важливість до нас Ваймара відчувалась не лише через твори Гете і Шіллера, а через загальний розвиток німецької модерної культури, яку він високо оцінював у передмові до перекладу драми Шіллера „Вільгельм Телль“, зокрема, писав: „Маємо тут на думці тісну і плідотворну приязнь двох найбільших геніїв німецької літератури Гете і Шіллера [...] ся приязнь мала не тільки особисте, але й історичне значення. Оба вони, вийшовши з різних сфер, пройшовши зовсім неоднакові колії життя, непохожі один на одного вдачею, темпераментом, способностями та складностями, та при тім оба люди наскрізь чесні, повних ідеальних і високоідеальних змагань доповнилися взаємно і приязнь їх сталася співробітництвом, якому побідного нема в цілій історії всесвітньої літератури“¹¹.

Ваймарські мотиви в українській літературі стали ще популярнішими в часи Другої світової війни та після неї. Річ у тому, що з'явилися нові потоки української еміграції, і долі втікачів з України так чи інакше пов'язувались із Ваймаром. Їх попередники, скажімо, Олекса Ізарський, автор унікального дослідження „Рільке і Україна“ та автор романів „Київ“, „Саксонська зима“, „Полтава“, у текстах яких Ваймар і Німеччина присутні не епізодично, або такі симпатичні Ваймару, як великий репрезентатор української культури, енциклопедист Володимир Кубійович, видатний літературознавець Володимир Державин, письменник Улас Самчук, письменник і лінгвіст Ва-

¹⁰ Островерха М. Співдружність мистецтв // Островерха М. Спадщина.— Нью-Йорк—Париж—Сідней—Торонто, 1989.— С. 97.

¹¹ Франко І. Зібрання творів... К., Т. 27.— 1980.— С. 118.

силь Чапленко, гетьман Петро Скоропадський, президент УНР в екзилі Андрій Лівийський і багато інших видатних осіб, вони, якщо хочете, своїм землякам проклали духовний шлях до Ваймару. Провінційне містечко Ваймар, доходить висновку Л. Рудницький, для радянських українців було відвертим антиподом Бухенвальду.

Духовні імпульси ваймарців Гете і Рільке розвинуті у поезії Василя Стуса. Цій дуже шляхетній, тонкій та естетично складній темі Л. Рудницький присвятив глибоке і філігранно-чутливе дослідження в аналізі Стусових перекладів із німецької поезії. Але автор веде мову не тільки про лінгвокультуру перекладу, він вибудовує свою рецепцію органічності появи німецького поетичного світу у духовному світі В. Стуса, переконливо аргументує ідейне та художньо-естетичне підложжя інтелектуальної та філософської лірики В. Стуса. „Він,— каже Л. Рудницький,— перш усього вимагав високого інтелектуального рівня від поета; друге — він бачив національну літературу так, як Гете, цєбто частиною світової літератури. Щодо першого, німецька поезія могла, мабуть, найкраще відіграти ролю того чинника, що підносить інтелектуальний рівень поета, а щодо другого, то сам факт, що Стус перегукується в своїх переконаннях у цій справі з Гете, вказує на його спорідненість з німецьким поетичним світом“.

Л. Рудницький при своїх вдумливих спостереженнях витлумачує, що „німецька мова Рільке — це Стусова німецька мова“, що „духовне споріднення тут цілком наявне і коментарі зайві“, що Стус „втїлів Рільке в українську традицію“, що рильківське опоезитування світу „стає освяченням його у творчості Стуса, і мотиви поезії Рільке набувають у Стуса суто українського християнського характеру“.

Не ставимо своїм обов'язком рецензувати кожну статтю зокрема, що входить у його том літературознавчих праць (Івано-Франківськ, 2015), бо в цьому нема жодної потреби. Кожен серйозний автор рівня „руки майстра“ не опускається нижче своїх можливостей. Звичайно, що певні амплітуди між рівнями, як у даному разі інтерпретації творчості якогось автора чи загальної проблеми, є і мусять бути, бо, слава Богові, людина не автомат, що випускає шаблонну продукцію тільки із запрограмованим „знаком якості“. У Л. Рудницького між його дослідженнями теж є, я б сказав, миготливі коливання рівнів аналізу, чіткості висловів, може, навіть власності оцінок. Але ніяк не заперечити, що все, про що він пише, диктується повагою та авторською любов'ю до матеріалу, а не „службовим“ обов'язком. А ця любов знову ж таки впливає з актуальної необхідності, адекватної нинішнім проблемам.

У площину сучасної проблематики він спрямовує чи не кожну свою літературознавчу розмову. Промовистий у цьому сенсі погляд на постать Олесь Гончара. Як на мене, то Л. Рудницький до нього ставиться з особливим розумінням і пієтетом. Не кажу про його ставлення до Євгена Сверстюка, Василя Стуса, Василя Симоненка чи когось іншого. Тут усе зрозуміло — тут нема конфлікту, а між О. Гончаром і його творчою поведінкою у радянських умовах і умовах незалежної України конфлікт відкритий. Хтось такий конфлікт не хоче бачити, хтось лицемірить, а хтось його нагнітає. Л. Рудницький із толерантністю вдумливого науковця всіляку таку нагнітальність та нерозважли-

вість оцінок спростовує. Простежуючи найрізніші суспільно-політичні і навіть міжнародного рівня ситуації з участю О. Гончара і, звичайно, оцінюючи його творчість, він робить свій висновок.

„Гончар,— читаємо його судження,— належить до таких письменників, чиє мистецтво і чия особистість в однаковій мірі захоплює, викликає повагу... Це людина справді великого європейського формату: лояльна, чесна, толерантна і добра. Замолоду — комуніст, який сприймав комуністичні ідеї з певною дозою ідеалізму, адже він воював проти фашизму. Рівночасно ж сприймання марксистської ідеології не заважало йому бути християнином — православним. Так же само, як і це його православ'я не перешкоджало йому боронити прав греко-католиків. Коли греко-католики демонстрували в Москві, вимагаючи реєстрації своєї Церкви, він був перший з Верховної Ради СРСР, хто обстоював їх права. Згодом він обстоював право перенести мощі Патріарха Йосифа Сліпого з Риму до Львова. Автор „Собору“ був справді соборним українцем“.

Свої суперлятивні вислови Л. Рудницький завершує рядками з листа Олесь Гончара в Наукове товариство ім. Шевченка Америки: „Пишу вам, друзі, з України чорнобильської, сторожової тоталітарною диктатурою, пишу з тієї колись квітучої землі, де упродовж десятиріч, гірше Батисвих орд, спустошували життя сталінські незліченні ескадрони смерті, випивали душу народну криваві імперські упирі, неситенні демони зла і насильства“.

А хіба не з цієї плоти нові імперські упирі, „неситенні демони зла“, вилупки з-під лєніно-сталінського інкубатора сьогодні продовжують плюндрувати Україну? Та нинішнього нашого протистояння, як і в інші гіркі часи, не зламати. Хоч, на жаль, гірка правда, що й сьогодні також вміємо самі себе поборювати, воювати проти себе. У цьому зв'язку Л. Рудницький цитує поетичні Франкові рядки, написані ще 1880 р.:

*І споміж усіх народів
На землі лиш ми єдині.
Так як вийшли з рук Господніх,
Так лишилися й донині.
Так донині ми лишилися
З серцем, розумом дитини,
Наче вчора духом своїм
Оживив нас Бог із глини.
І та глина — ми це чуєм —
В нашій ще лежить істоті,
Вічно нас манить і тягне
В ріднім бабратись болоті...*

Понад 150 літ Франкові слова не втрачають актуальності. Ми як нація, каже Л. Рудницький, і надалі залишаємося не до кінця сформованою глиною і надалі часом любимо бабратись у рідному болоті. І. Франко бажав надати форми цій „глині“, цій аморфній матерії, і створити нову українську людину, вільну, не обмежену в її активній діяльності та прагненнях цим рідним болотом сучасного йому „українського гетто“. Він мріяв створити українську людину справжнього „європейського формату“. Цього бажав й Олесь Гончар. І не тільки він...

Тарас САЛИГА

СТАТТІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

ДРУГИЙ „КОБЗАР” ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.
НЕРЕАЛІЗОВАНА МРІЯ ПОЕТА

Сьогодні кожний рукопис Тараса Шевченка чи його малярський твір досить уважно вивчено, описано, про них маємо, здавалось би, достатню інформацію в багатій шевченкознавчій літературі. Але у процесі підготовки Повного зібрання творів у 12-ти томах (2001—2014) з'ясувалося, як ще багато треба працювати дослідникам-шевченкознавцям, щоб представити спадщину Т. Шевченка у найповнішому вигляді.

Переглядаючи шевченківський архів, що зберігається у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, а також інші архіви України та близького й далекого зарубіжжя, можна час від часу натрапити на документ, який чомусь випав із поля зору дослідників. Яскравим прикладом може служити унікальна колекція шевченкознавчих матеріалів, зібраних одним із найвидатніших біографів Т. Шевченка Олександром Кониським (1836—1900). Його праця „Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя“ (Т. 1—2.— Львів, 1898—1901) — одне з найпопулярніших і водночас одне з малодоступних досліджень, хоча й перевидавалося видавництвами „Дніпро“ 1991 р. тиражем 30 000 прим. і „Кліо“ 2014 р. накладом 1000 прим. Годилося б опублікувати всі матеріали з архіву О. Кониського, що значно збагатило б джерельну базу шевченкознавства. Подібне можна сказати і про наукову спадщину деяких українських і зарубіжних шевченкознавців, яка залишається малодоступною навіть професійним вченим. Для прикладу можна згадати ім'я видатного історика української літератури, дійсного члена Наукового товариства ім. Шевченка у США, віцепрезидента Української вільної академії наук (УВАН) у США, а в останні роки життя — голови УВАН у Канаді, професора Леоніда Білецького (1882—1955). Дослідження спадщини Т. Шевченка науковець розпочав ще в часи роботи викладачем Кам'янець-Подільського університету в 1919 р. Наукова біографія Т. Шевченка, літературний і реальний коментарі до чотиритомного видання „Кобзаря“ (Канада, 1952—1954) — найвагоміший внесок вченого у світове шевченкознавство, який, хоча й опублікований проф. Р. Радишевським тритомним виданням напередодні 200-річного ювілею Т. Шевченка, але, на жаль, поки що не став загальнодоступним надбанням. Можна називати ще десятки імен подвижників, які після публікації своїх досліджень зазнавали переслідувань і навіть репресій і „в роки царської сваволі“, і в часи тоталітарного режиму. Останній намагався витворити свій образ поета-борця-революціонера-демократа, учня і послідовника „старших“ братів, тобто росіян.

Чимало з написаного про Т. Шевченка залишиться в архівно-бібліотечних сховищах як зразок ідеологічної кон'юнктури, але багато є такого, що заслуговує на оприлюднення навіть як перша публікація. Йдеться, наприклад, про праці репресованого українського письменника, артиста і мис-

лительствознавця Гната Хоткевича (1877—1938), чий внесок у шевченкознавство ще належно не поцінований, а деякі його праці досі залишаються неопублікованими.

Шевченкознавчі праці М. Чалого, В. Доманицького, І. Франка, В. Щурата, С. Єфремова, Ф. Вовка, М. Сумцова, О. Новицького, М. Новицького, В. Филиповича, Д. Загула, І. Айзенштока, Б. Навроцького, Р. Смаль-Стоцького, П. Зайцева, Д. Антоновича, Б. Кравціва, М. Шагінян, А. Костенка, Є. Кирилюка та багатьох інших вчених вже стали рідкісними виданнями, а деякі з них були і залишаються недоступними навіть сучасним дослідникам, які мають можливість користуватися столічними науковими бібліотеками.

Бібліографічна статистика свідчить, що за життя Т. Шевченка (із 1840-го по 1861 р.) у Російській імперії вийшло окремими виданнями 38 550 примірників його творів (включно з десяти тисячним накладом „Букваря южнорусского“, який з'явився на початку останнього року земного буття автора). А ще було дві тисячі нелегального закордонного видання „Новые стихотворения Пушкина и Шавченки“ (Лейпциг, 1859), яке несло велику загрозу авторові після недавнього звільнення із заслання знову потрапити туди ж.

Усе опубліковане за життя в окремих виданнях та в періодиці — це лише невелика частина того, що було написано за різних, здебільшого несприятливих для творчості, умов. Переважна більшість літературних творів Т. Шевченка так і залишилася неопублікованою за його життя. А в архіві департаменту поліції зберігалися рукописи найкращих творів поета...

В історії світової літератури, напевно, немає такої книжки, доля якої була б подібна до „Кобзаря“. Кожне його видання, починаючи з першого, має свою історію, що починалася з обставин написання твору, підготовки до друку та виходу в світ, поширення, переслідування і навіть до конфіскації, а, отже, і знищення (і таке бувало!) — це захоплюючі сторінки життєпису цієї безсмертної книжки українського народу. Ще давні говорили, що книги, як і люди, мають свою долю. Доля „Кобзаря“, як і доля українського народу, творилася за різних, часто драматичних або й трагічних, обставин.

У першому виданні „Кобзаря“ було надруковано на 114 сторінках лише вісім поетичних творів — 1429 рядків українською мовою!

Історія появи першого видання „Кобзаря“ має, так би мовити, подвійне дно: очевидно, після надрукування якоїсь незначної кількості примірників (так званих сигнальних) на 115 сторінках без цензурних вилучень і представлення їх до цензурного комітету, — там спохватилися і зробили певні відповідні скорочення в поемах „Катерина“, „Тарасова ніч“ і в посланні „До Основ'яненка“.

115-сторінковий „Кобзар“ виявив відомий український літературознавець і бібліограф Ю. Межен-

ко 1961 р. у відділі рідкісних книг Ленінградського університету. Таким же примірником користувався і по-своєму реагував на рядки, яких не було в основній частині тиражу, начальник Третього відділу Окремого корпусу жандармів Л. Дубельт, який вів політичну справу Кирило-Мефодіївського братства. Цензорів П. Корсакову навіть загрожувала догана, але він помер ще у квітні 1844 р. Л. Дубельт же визнав крамольними рядки, яких не було у примірниках, що зазнали повторного цензурування. Йому було подано для розгляду не лише повніший примірник „Кобзаря“, але й додаток із російським підрядковим перекладом, по суті, прозовим текстом, в якому теж були рядки, які він коментував зі своєї „високої“ жандармської позиції. Слідчі не змогли довести, що Т. Шевченко був членом Кирило-Мефодіївського братства, але перше видання „Кобзаря“ і, особливо, відібрана при арешті рукописна збірка „Три літа“ з наявною в ній поемою „Сон“ стали причиною найжорстокішого покарання десятирічною солдатчиною із найсуворішою заборобою писати і малювати. Царську сім'ю розгнівали сатиричні образи коронованої особи і його дружини:

...Аж ось і сам,
Високий, сердитий,
Виступає; обок його
Цариця-небога,
Мов опеньок засушений,
Тонка, довгонога,
Та ще, на лихо, сердешне
Хита головою.
Так оце-то та богиня!
Лишенько з тобою.
А я, дурний, не бачивши
Тебе, цяце, й разу,
Та й повірив тупорилим
Твоїм віршемазам.
Ото дурний! а ще й битий,
На квиток повірив
Москалеві; от і читай,
І йми ти їм віри!

Цариця-небога — це дружина Миколи І імператриця Олександра Федорівна (1798—1860), яка мала хворобливий вигляд, худорлявість та деякі фізичні вади, незважаючи на які придворні поети — „віршемази“ — оспівували її красу. Згадаймо для прикладу, хоча б рядки з поеми О. Пушкіна „Євгеній Онегін“, які чомусь не ввійшли до остаточної редакції твору:

И в зале яркой и богатой,
Когда в уломкий, тесный круг
Подобна лилии крылатой,
Колеблюсь входит Лалла-Рук.
И над поникшею толпою
Сияет царственной главою
И тихо вьется и скользит
Звезда Харита меж Харит.
И взор смешенных поколений
Стремится, ревностно горя,
То на нее, то на царя...

Два геніальні поети — українець Т. Шевченко і росіянин О. Пушкін — були представниками різних народів і соціальних верств. Перший був нащадком козацько-гайдамацького роду і вже через кілька років після викупу з кріпацтва побачив те, чого не хотів помітити потомствений дворянин і нащадок Ганнібала. О. Пушкін писав: „Смирись, Кавказ! Идет Ермолов“, а Т. Шевченко закликав:

„Борітеся — поборете, Вам Бог помагає! За вас правда, за вас слава І воля святая!“

Наприкінці 1841 р. Т. Шевченко надрукував власним коштом поему „Гайдамаки“, вихід у світ якої цензура затримала до березня 1842-го.

Із тисячного тиражу 800 примірників придбав видавець і книготорговець Іван Лисенков, книжковий магазин якого був у Петербурзі своєрідним літературним клубом. Т. Шевченко продав йому 8 лютого 1843 р. „в вечное и потомственное владение“ право видання творів, надрукованих у „Кобзарі“ 1840 р., та поему „Гайдамаки“. І. Лисенков не забарився видати 1844 р. „Чигиринський Кобзар і Гайдамаки“, по суті, долучивши до переддруку текстів першого видання „Кобзаря“ (1840) окреме видання „Гайдамаків“ (1841), зброшувавши їх в одну книжку. Варто додати, що І. Лисенков ще раз перевидавав „Чигиринський Кобзар“ 1867 р. із паралельними текстами українською та російською мовами (переклад О. Лепко).

Другим виданням „Кобзаря“ мала стати нова поетична Збірка творів із авторською передмовою, написаною 8 березня 1847 р. у Седневі на Чернігівщині. Перед цим (7 березня) Т. Шевченко завершив поему „Осика“. У відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України серед багатьох раритетів фонду № 1 „Архів Т. Г. Шевченка“ — справді найдорогоцінніших пам'яток писемности української літератури — зберігається зошит, в якому власноручно записано поему „Осика“ („Відьма“), передмову до другого „Кобзаря“ та балади „Русалка“ і „Лілея“. Цей зошит разом із збіркою „Три літа“ відібрано жандармами в Т. Шевченка під час арешту 5 квітня 1847 р. і передано на „вивчення“ до сумнозвісного не лише в Петербурзі Третього відділу, в архівах якого він зберігався до 1907 р. Саму ж передмову зміг опублікувати проф. М. Стороженко 1898 р. в журналі „Русская мысль“ (1898, № 6).

У цій передмові поет жалкує, що північні сусіди серед українських книжок вихваляють лише найгірше, а „патріоти-хуторяни“ услід за ними підхваляють оте, що є „преочаровательне!“ для їхніх „утончених“ натур. А те „преочаровательне“ — „жиди, шинки, свині і п'яні баби“, що, з погляду звичайного мужика, „дуже погано“. Т. Шевченко радить пізнавати селянську натуру не біля шинку, а прочитати думи та пісні, послухати, „як вони співають, як вони говорять меж собою, шапок не скидаючи, або на дружньому бенкеті; як вони згадують старовину і як вони плачуть, неначе справді в турецькій неволі, або у польського магнатства кайдани волочать [...]“

Отак-то, братія моя возлюбленная! Щоб знати людей, то треба пожити з ними; а щоб їх списувати, то треба самому стати чоловіком, а не марнотрателем чорнила і паперу. Отойді пишні і дрюкуйте, і труд ваш буде трудом честним“.

Передмова до „Другого „Кобзаря“ — це протест проти насильства чужої культури і „рідного“ панства — панів-хуторян та різних перекинчиків Кирп-Гнучкошиєнків, які наслідують своїх сусідів навіть у своєму ставленні до українських дівчат на селі. У центрі трьох творів збірки („Осика“, „Русалка“, „Лілея“) — не просто трагічна доля української дівчини-жінки, але й доля самої України, моральні устої якої нищило „рідне“ панство. А на завершення передмови Т. Шевченко закликає всіх в Україні і не в Україні сухих: „Братія, не вдавайтесь в тугу, а молітесь Богу і работайте розумно во ім'я матері нашої України безталанної. Амінь. Сед-

нів. 1847. Марта 8“ (Т. Шевченко тут вживає слово „Аміль” в його первісному значенні, як підтвердження того, що все сказане істинне, правильне).

Зрозуміло, що до „Другого „Кобзаря“ не могли ввійти лише три названі твори. Заради них Т. Шевченко не писав би своєї передмови. Видання задумувалося насамперед як збірка неопублікованих творів, адже на той час уже існувала в рукописному вигляді збірка „Три літа“. Історія з проходженням цензури першого видання „Кобзаря“ підказувала, що не все написане може піти до друку. Книжку збиралися видавати в Києві, де не було такого ліберального цензора, як П. Корсаков. Цензурний статут 1828 р., який однаково діяв на території всієї імперії, не дозволив би появи творів, які б розхищували основи російського царизму, кріпосницького ладу, православної церкви. Принагідно скажемо, що деякі твори Т. Шевченка у виданні „Кобзаря“ 1860 р. мали проходити навіть подвійну цензуру — офіційну (світську) і духовну (церковну).

До рукописної збірки „Три літа“ Т. Шевченко переписав 23 твори, але не в хронологічній послідовності: найранішній вірш „Розрита могила“ (9 жовтня 1843 р.) записаний п'ятим, а найпізніший „Як умру, то поховайте...“ (25 грудня 1845 р.) — двадцять третім, тобто останнім, який єдиний стоїть на своєму місці. Першим записано вірш „Чигрине, Чигрине...“, який за хронологією збірки мав би стати на друге місце. До збірки не включено поему „Єретик“, яка за хронологією лягає на одинадцяте місце, бо і за форматом паперу, і за почерком цей твір належить до цієї збірки. Деякі шевченкознавці стверджують, що Т. Шевченко, переписуючи до збірки власні твори, не дотримувався хронології, тому що копіював передусім те, що траплялося під руку. Напевно, це не зовсім так, бо ж існує так званий принцип авторської композиції. У першому виданні „Кобзаря“ на першому місці стоїть вірш „Думи мої, думи мої...“, який, дотримуючись хронології, необхідно було б поставити на останнє (восьме), а „Тарасову ніч“ із останнього — на друге. Важко сказати, кому належала головна роль у komponуванні першого видання „Кобзаря“ — Т. Шевченкові, Мартосу чи Є. Гребінці, але при підготовці наступних видань чи рукописних збірок (наприклад, „Більшої книжки“) хронологія не дотримувалася. Напевно, для Т. Шевченка, як і для багатьох поетів, komponування збірок власних творів було процесом творчим, а не механічним.

1847 р. розпочався для Т. Шевченка успішно: його слава як поета летіла попереду автора, який не сидів на місці. 9 січня він їде на Лівобережжя, щоб зібрати розпорошені по друзях свої рукописи і видати нову книжку, а водночас і трохи підробити на виконанні замовних портретів, бо й досі він був без посади. У першій половині січня ще велось листування між чиновниками Київського учбового округу і Міністерством народної освіти про призначення Т. Шевченка на посаду вчителя малювання Київського університету. У січні—лютому він перебуває в Борзні, але найдовше зупиняється у свого товариша Віктора Забіли на хуторі Кукурівщина біля Борзни, у Мотронівці, де намалював портрет К. Білозерського, на хуторі Сороки, де виконав два портрети Ю. Сребдольської. Тоді ж відбулася найцікавіша подія, учасником якої був Т. Шевченко, — 24 січня Пантелеймон Куліш одружувався з Олександрою Білозерською (згодом відома як літераторка Ганна Барвінок), і поет був у них на весіллі старшим боярином.

У другій половині лютого Т. Шевченко їде до Седнева, де повністю поринає у творчі справи, головною серед яких є підготовка до друку „Другого „Кобзаря“, а 28 лютого, як стане відомо згодом, студент Київського університету О. Петров зробив усний донос про існування Кирило-Мефодіївського братства помічнику попечителя Київського учбового округу М. Юзефовичу (3 березня цей донос буде подано письмово).

Провокатор не забув згадати і про поета: „Он (Навроцький.— С. Г.) прочитал мне 4-ре стихотворения Шевченки, имеющие своим содержанием вообще мысли явно противозаконные“. Двадцятилітній студент був першим серед читачів і слухачів творів Т. Шевченка, який дав їм політичну оцінку. Такі заслуги були належно відзначені тодішньою владою: невдовзі він став штатним співробітником Третього відділу власної його імператорської величності канцелярії, який займався політичним розшуком і слідством у царській Росії і керував арештами членів Кирило-Мефодіївського братства, зокрема Т. Шевченка. Отже, жандарми належно оцінили заслуги студента-провокатора, який витримав такий серйозний, далеко не університетський іспит. Крім того, О. Петрову видали матеріальне заохочення — 500 рублів сріблом, а матері, як удові жандарма, збільшили пенсію на 100 рублів.

5 квітня 1847 р. Т. Шевченка заарештовано на дніпровській переправі і вилучено в нього такі папери:

„1. Связка стихов, писем, разных бумаг на [...] листов. 2. Книга писанья стихав под заглавием „Три літа“. 3. Маленький альбом со стихами „рисунками“.

Другого дня арештованого разом із конфіскованими паперами відправлено до Петербурга. Київський цивільний губернатор І. Фундуклей — великий любитель історії та археології — у супровідному листі (донесенні) начальнику Третього відділу О. Орлову про збірку „Три літа“ писав, що в ній багато віршів „возмутительного и преступного характера“. І. Фундуклей послав до Петербурга лише те, що було відібране у Т. Шевченка під час арешту і значилося в описі, а решту речей художника (малюнки, деякі папери, скриньку із фарбами) тримав у себе доти, доки власник у своєму листі з Орської фортеці від 26 липня 1847 р. не попросив губернатора переслати їх на місце заслання. Переляканий високий чиновник, навіть не відповівши адресатові, переслав увесь Шевченків скарб до того ж горезвісного Третього відділу, де вже перебувала під арештом збірка „Три літа“.

17 квітня 1847 р. арештованого Т. Шевченка „с его бумагами и вещами“ доставили в Петербург і помістили до каземату Третього відділення, де він упродовж трьох днів зміг (але якими тільки зусиллями!) написати шість віршів, серед яких особливе місце займає поезія „Мені однаково, чи буду...“, в якій трагічна доля України постала на перше місце перед долею власною:

*Та неоднаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені.*

Слідство над „одним из важных преступников“ тривало менше двох тижнів, бо вже 28 травня стосовно нього О. Орлов і Л. Дубельт просили у царя „за сочинение возмутительных и в высшей степе-

ни дерзких стихотворений“ „определить рядовым в Оренбургский отдельный корпус“, на що Микола І не лише погодився, а й власноручно дописав на жандармській доповідній: „Под стражейший надзор и с запрещением писать и рисовать“.

30 травня „секретного арештанта“ відправлено із жандармського відомства в розпорядження військового міністра Чернишова, а вже наступного дня опівдні під наглядом фельд'єрера Віддера Т. Шевченка повезли з Петербурга в Оренбург — через Москву, Нижній Новгород, Казань, Сибірськ. За підрахунками шевченкознавця Леоніда Большакова, ця відстань дорівнює 2323 верстви, тобто 2450 кілометрів. Щоб подолати таку відстань за вісім днів, необхідно було проїжджати щодня не менше 290 верстов, тобто 307 кілометрів.

Після прибуття Т. Шевченка до Оренбурга його було зараховано рядовим і відправлено 23 червня в Оренбурзький лінійний батальйон № 5, який дислокувався в Орській фортеці. Конфісковані рукописи залишилися в Петербурзі і теж потрапили під „арешт“ — їх заховали на шість десятиліть в архівах департаменту поліції, а з північної столиці та з Києва розсилалися секретні розпорядження в університети і навчальні заклади про вилучення (за велінням царя!) з бібліотек творів Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова, про заборону нових видань їхніх творів, про посилення уваги цензури до періодичних видань та всіх книжок з метою запобігти поширенню слов'янофільського духу.

Чи скорився поет і художник Т. Шевченко царському найжорстокішому для нього покаранню?

Звичайно ж, ні!

*Не проклену ж тебе, доле,
А буду ховатись
За валами та нищечком
Буду віршувати...*

Тільки в Орській фортеці від кінця червня 1847 до початку травня 1848 р. Т. Шевченко, ховаючись від стороннього ока, написав 20 творів (з них — три поеми: „Княжна“, „Москалева криниця“, „Варнак“). А ще він просив своїх друзів надіслати йому малярське приладдя та доbitися дозволу на малювання, яке не було причиною його покарання. Відважна і любляча його княжна В. Рєпніна зверталася до начальника Третього відділу О. Орлова з таким проханням: „Зная его (Т. Шевченка. — С. Г.) хорошо, я могу засвидетельствовать, что, какова бы ни была его вина, он уже настолько наказан разжалованием в солдаты и удалением от родины, что едва ли представляется надобность прибавлять к его наказанию утонченную жестокость, запрещающую ему рисовать“. О. Орлов, одержавши на свої запити позитивні характеристики з місця служби Т. Шевченка, написав лаконічну резолюцію: „Подождать“.

Навіть ховаючись від стороннього ока, Т. Шевченко не міг утаїти того, що він порушував царську заборону, бо й сам свідчив про це в листах до друзів. У 1847—1830 рр. поет записував чернетки своїх творів до окремої „Малої („захаявної“) книжки“, яка містить 27 окремих мініатюрних зошитів (6,3 × 9,8 см). Назва „захаявна“ походить від того, що первісні такі ж книжечки ховав він за хаявою солдатського чобота. Після повернення із заслання Т. Шевченко майже три місяці жив у Петербурзі у квартирі свого друга Михайла Лазаревського (1818—1867), якому подарував свій „Щоденник“, автопортрет (1838), офорт „Притча про робітників на винограднику“. У М. Лазаревського зберігалися й інші рукописи Т. Шевченка, у тому числі „Мала

книжка“ і „Більша книжка“ (до якої переписував свої твори із „захаявної“ книжки та нові поезії). Після заслання зібрання творів Т. Г. Шевченка з'явилися друком у виданнях „Новые стихотворения Пушкина и Шавченки“ (1859) та „Кобзар“ (1860).

Загалом же за життя Т. Шевченка вийшло 40 550 примірників його книжок, що не могло задовольнити потреби численних любителів його поезії. На жаль, усі посмертні видання творів Т. Шевченка як за царського, так і за радянського режимів зазнавали цензурування, а іноді навіть знищення тиражів. Віднині, в умовах незалежної України, маємо найточніші, ретельно вивірені тексти поетичних творів Т. Шевченка і найповніше видання його творів (перші шість томів — літературні твори Повного зібрання творів у 12 томах).

Для дослідників автентичного слова Т. Шевченка нині доступні факсимільні видання рукописів збірок „Мала книжка“ („захаявна“), „Більша книжка“, „Три літа“, „Журнал“ („Щоденник“), але переважна більшість автографів досі не репродукована. Проте нам пощастило до 200-річного ювілею перші три названі збірки видати не лише у факсимільному відтворенні, але й із розшифруванням текстів.

Нарешті вже можна опублікувати з належними науковими коментарями повну збірку спогадів про Т. Шевченка, укладену шевченкознавцями Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, а також видати створений нами найповніший художньо-документальний багатотомовий літопис життя і творчості, в якому використано максимум автобіографічних матеріалів, листів, спогади та щоденникові записи сучасників. Жодна найширша наукова біографія не спроможна використати всього багатства і розмаїття джерельної бази, створеної шевченкознавцями і шанувальниками творчості Т. Шевченка від дня його смерті і до нашого сьогодення. Вже на початку нинішнього століття спадщина Т. Шевченка поповнилася унікальними оригінальними матеріалами, вивезеними з Києва за німецької окупації у жовтні 1943 р., які були повернені в Україну з архівів Української вільної академії наук у США 2006 р. Повна інформація про цю рідкісну частину шевченківської колекції надрукована в альбомі-каталозі „Повернені шевченківські раритети“ (2010).

За своє коротке подвижницьке життя Т. Шевченко зміг зробити дуже багато, хоча він був на волі менше тринадцяти років: у 1838—1847 рр. після викупу з кріпацтва і до арешту та з 1857 р. після звільнення з десятирічної солдатської каторги. Але й за ці роки написано й намальовано чи награвіювано стільки, що можна заздрити й дивуватися його енергійності. Хоча умов для творчості він ніколи не мав, а працював усюди, де тільки міг, а тому й спадщина його розпорошувалася. Зрозуміло, що гравіювання на мідних дошках, а потім травлення їх кислотою і друкування на офортному верстаті не зробиш будь-де, а лише в художній майстерні. Щось подібне до майстерні Т. Шевченко мав в Академії мистецтв в останні роки свого життя, де на нижньому поверсі свого помешкання він робив травлення кислотою гравіювальних дощок і шкідливими випарами отруював самого себе.

Найзаповітніша мрія Т. Шевченка — збудувати „тільки хаточку в тім раї“ і жити в Україні над Дніпром — не збулася, хоча і земля вже була фактично куплена в Пекарях неподалік Канева. Але

обірвалася ця мрія арештом і висилкою до осоружного Петербурга.

Художники М. Башилов і Я. де Бальмен 1844 р. проілюстрували рукописну збірку творів „Wirszy T. Szewczenka“ (Kobzar. 1840; Hajdamaki. Poema. 1841; Namalija. 1843), переписаних латинською транслітерацією (без перекладу), щоб після опублікування поширювати її у слов'янських країнах, зокрема в Польщі. Т. Шевченко прочитав цей рідкісний рукопис, вніс свої виправлення і на одній із чистих сторінок записав вірш „За що ми любимо Богдана...“, але цей вишукано оформлений альбом було відібрано у М. Костомарова під час арешту, і він пролежав в жандармських архівах до 1917 р., а після їх розгрому потрапив чомусь до одного поляка — професора Казанського університету і лише 1933 р. поповнив колекцію шевченківських раритетів Інституту Тараса Шевченка в Харкові. 2008 р. завдяки підтримці президентського фонду Леоніда Кучми „Україна“ нам пощастило випустити у світ факсимільне видання цього унікального рукопису. Отже, ця мрія Т. Шевченка і його побратимів збулася через 164 роки.

2010 р. видавничий дім „Андрій“ у м. Дніпро-дзержинськ (тепер місто Кам'янське) вперше випустив у світ підготовлений нами за оригіналами рукописів „Другий „Кобзар“ Т. Шевченка, який розпочинався авторською передмовою, а далі йшли тексти з рукописної збірки „Три літа“, але не традиційно за хронологією, а в такій послідовності, як і в рукописному альбомі. Там же вперше репродуковано факсиміле рукописів передмов, балад „Русалка“ і „Лілея“ та поеми „Осика“, переробленої згодом на дві редакції поеми „Відьма“. Інтерес дослідників до автентичного слова Т. Шевченка спонукає нас до підготовки нового проєкту, в якому були б репродуковані рукописи всіх творів,

написаних у 1843—1847 рр. і які, без сумніву, могли стати основою „Другого „Кобзаря“. На думку авторитетних фахівців у галузі шевченківської текстології, у виданнях такого типу варто подавати паралельно не лише передруки текстів за сучасним правописом, але й точне їх розшифрування за оригіналом, що сумлінно виконала вчена хранителька фондів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, досвідчений текстолог Наталія Лисенко для видання 2020 р.

„Задля відтворення складного процесу перетікання напруги образного мислення автора — ритмів поетового серця, — пише в післямові до видання „Другого „Кобзаря“ відомий мовознавець Павло Гриценко, — у завершені рядки і строфи упорядники цього видання вперше в едичійній практиці вдалися до вміщення в одній книзі кількох різноманітних варіантів текстів: а) автографів; б) транслітерованих відповідників автографів; в) кодифікованих текстів, переданих близьким сучасному читачеві (чинним на час публікації) правописом. Уміщення третього складника — транслітерованого відтворення рукопису, що є проміжною формою між рукописом і кодифікованим текстом, — зменшує відстань між оригіналом (рукописом) і сучасним текстом“¹.

Видання „Другого „Кобзаря“ (2020) — це ще одна спроба відтворення авторського задуму, що виник у Тараса Шевченка 1847 р., але не міг бути здійсненим через арешт та його жорстокі наслідки. Факсимільне відтворення двох зошитів із автографами, розшифруванням авторського тексту та публікація канонічного за сучасним правописом — це та справжня історія Шевченкового слова, яка найповніше розкривається саме через вивчення його рукописної спадщини.

Сергій ГАЛЬЧЕНКО

ТАРАСОВИМИ ШЛЯХАМИ ВІННИЧЧИНИ

*Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю!¹*

— так висловлював

своє ставлення до рідної ньєкві-України, синівську любов до солов'їного батьківського краю безсмертний Тарас Шевченко. Він — чи не єдиний серед світочів людства, хто мав цілковите право сказати про себе: „Історія мого життя становить частину історії моєї батьківщини“. Тому впродовж свого короткого, сповненого злигоднями віку, лелівав у серці образ поневоленої і зневаженої України і, кажучи словами І. Франка, „і горів, і яснів, і страждав, і трудився для неї“². Як наголошував М. Рильський, був „неволі син, що визволяв серця“. Недарма „саме прометеївський дух бачили в Шевченкові його великі нащадки...“³

За влучним визначенням невтомного дослідника життя та творчості безсмертного Кобзаря, колишнього професора Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського Бориса Хоменка, своїм духовним зором поет обіймав усю Україну, об'їздив і обходив як співробітник Археографічної комісії Київщини, Черкащину, Запоріжжя, Чернігівщину, Полтавчину. Мріяв побувати й на Поділлі та Волині, де витав дух Івана Підкови, Северина Наливайка, Богдана Хмельницького, Івана Богуна, Данила Нечая, Устима Кармалюка, де залишилися вічні сліди подвижників народної мудрості і слова — Мелетія Смотрицького, Йоанікія Галятовського, Данила Братковського, Романа Ракушки-Романовського, Івана Котляревського.

Відомості про край, про його драматично-героїчне минуле і сумну сучасність черпав він з козацьких літописів Самійла Величка, Григорія

¹ Гриценко П. З руки і серця: особлива оптика сприймання творів Шевченка // Шевченко Т. Другий „Кобзар“. Поезії 1843—1847. Видання 3-є, доп. — Кам'янське: Видавничий дім „Андрій“; К.: Видавничий дім „Зелений пес“, 2020. — С. 577.

² Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 12 т. — К., 2001. — Т. 2. — С. 40.

³ Франко І. Зібрання творів: У 50 т. — К., 1976. — Т. 5. — С. 210.

⁴ Борщевський В. Віще слово поета — народові // Вінницька правда. — 1989. — 20 січ.

Граб'янки і Самовидця, з анонімною „Історії русів“, із праць Дмитра Бантиш-Каменського, Миколи Марковича, Миколи Костомарова та інших істориків, із „Запорожской старины“ Ізмаїла Срезневського, з народної поезії та розповідей друзів і знайомих, доля яких була пов'язана з Поділлям⁴.

Мрія Т. Шевченка побувати в цьому благодійному краї невдовзі здійснилася. 10 грудня 1845 р. Тимчасова комісія для розгляду стародавніх актів запропонувала йому посаду співробітника. 21 вересня 1846 р. київський генерал-губернатор Д. Бібіков видав поетові „Открытое предписание“ на подорож до Київської, Подільської і Волинської губерній із вельми широким завданням Археографічної комісії. В його обов'язок входило записати народні перекази, оповідання, легенди й пісні, зібрати відомості про могили та урочища, місцеві перекази, розповіді та історичні дані про них, оглянути й описати визначні монументальні пам'ятки та стародавні будівлі, виявити й придбати старожитності, письмові грамоти й папери, що стосувалися історії краю.

Великий перелік поставлених завдань, як і, власне, створення Тимчасової комісії для розгляду давніх актів, були не випадковістю. Враховуючи більш як 350-літнє перебування регіону в складі Польщі, російське самодержавство після інкорпорації 1793 р. Поділля до складу Російської імперії внаслідок другого поділу Речі Посполитої насамперед прагнуло всіма заходами нейтралізувати пропольські настрої, з допомогою історії розбудити національні почуття українців, знайти підвалини єдності українського та російського народів. Розпочавши курс на русифікацію, царська адміністрація завдяки краєзнавчим дослідженням намагалася доказати споконвічність зв'язків, давність слов'янського коріння, розробити під певним ідеологічним ухилом місцеву історію й включити її до загальноросійської. Ставилася конкретна політична мета — на основі історичних досліджень довести „братам-полякам“, що Поділля — здавна руська земля, а їхні наміри повернути ці землі до складу Речі Посполитої — „нездійснення мрії розпашілої уяви“, такі собі „дитячі витівки поляків-католиків, що тішать себе надією бути повними панами в нашій чисто руській стороні“⁵.

Той ентузіазм, з яким Т. Шевченко вирушив у дорогу, пояснюється ще однією обставиною. Адже Поділля межувало з Галичиною, яка входила тоді до складу Австрійської імперії; селянство цієї частини України напровесні того ж 1846 р. повстало проти національного і соціального гніту. Відбулися заворушення і в Кракові та Познані, ці події стали провісником революції 1848 р. в Австрії. Покріпачене селянство Поділля й Волині, затамувавши подих, з хвилюванням прислухалося до того, що відбувалося в сусідньому краї. Все це так перелякало коронованого кота Миколу І, що він наказав запровадити у західних губерніях і Царстві Польському воєнний стан, поставити на кордоні цілу армію на чолі з князем І. Паске-

вичем, відомим душителем визвольних рухів у Польщі й Угорщині⁶.

За подіями в Галичині уважно стежив і Т. Шевченко. Відомо, що 17—19 лютого 1846 р. на ярмарку в Лубнах під час Масниці він викликав невдоволення місцевого городничого В. Андреєва своїми крамольними, як тому здалося, висловлюваннями про повстання галицьких селян. Про це городничий негайно доніс генерал-губернаторові Н. Долгорукову, який перебував тоді в Петербурзі. Висловлювання поета царський посіпака тлумачив як намір „кинути жарину заколоту та кривавих міжусобиць і в Малоросію, подібно до тих, що вже сталися в західних губерніях“⁷.

Чи не першим дослідником, який поставив за мету визначити шевченківський маршрут на Поділлі, був уродженець с. Потуш Тиврівського району Вінницької області Іван Глинський, який 1964 р. писав: „Шлях Шевченка, як відомо із уже опублікованих даних, лежав на лінії Біла Церква — Сквир — Липовець. Чи цей Липовець не є часом нашим, вінницьким? Перевіримо за списком населених пунктів України: скільки є Липовців. Виявляється, два: один — Київської губернії, другий — біля Львова. Порівняємо карту Київської губернії різних сторіч і карту сучасної Вінниччини. І що ж виявляється? Виявляється, що Липовець, через який проїхав Шевченко, в той час був центром великого Липовецького повіту Київської, а не Подільської губернії, до складу якого входили ще й Плисків, Оратів та Дашів. Нині ж Липовець — центр новоутвореного Липовецького району Вінницької області.“

Великий Кобзар, отже, побував на Вінниччині і, мабуть, перетнув не лише Липовецький, а й ще частину районів, що можна точніше встановити після детальнішого вивчення архівних матеріалів.

Цей факт не може не радувати нас, вінничан⁸.

У наступних 1970-х роках спробу локалізувати маршрут Т. Шевченка на теренах Вінниччини здійснив липівчанин Олександр Роговий, який тоді ж записав у Липовці легенду про те, як під час проїзду через це містечко Кобзар гуляв берегами Собу, і зіставив подорож Т. Шевченка з проїздом О. Пушкіна тим же маршрутом 1821 р.⁹

Однак найсуттєвішу ясність вніс відомий вчений із Санкт-Петербурга, дослідник творчості Великого Кобзаря Петро Жур. У книзі „Дума про вогонь“, зокрема в її розділі „Там, де гуляв варнак...“, він простежив маршрут подорожі Т. Шевченка до Кам'янця-Подільського. Цей шлях із Києва пролягав через поштову станцію Віта, звідти на Васильків, Білу Церкву, Сквир, Липовець... Казенний же шлях між повітовими містами Сквирою та Липовцем проходив через Погребищенську волость.

„Поминувши Сквир, Тарас Григорович поїхав до Кам'янця-Подільського через поштові станції Морозівка, Плисків, Липовець“¹⁰, — зокрема, пише автор дослідження.

Отже, поштова станція Морозівка (нині село Погребищенського району) була першим населе-

⁴ Хоменко Б. Шевченкіана Вінниччини // Тарас Шевченко і Вінниччина: Біобібліографічний покажчик / Укладачі: Г. Авраменко, О. Кізян, Б. Хоменко; Вінницька ОУНБ ім. К. Тімірязєва, Вінницький державний педагогічний університет ім. М. Коцюбинського. — Вінниця, 2004. — С. 4.

⁵ Подольские епархиальные ведомости. — 1886. — № 2. — С. 61.

⁶ Хоменко Б. Шевченкіана Вінниччини. — С. 5.

⁷ Жур П. Труды и дни Кобзаря. — Люберцы, 1996. — С. 139.

⁸ Глинський І. Шевченко на Поділлі // Вінницька правда. — 1964. — 1 січ.

⁹ Роговий О. Тарасові шляхи Вінниччини // Хочу все знати (Вінниця). — 2005. — 24 верес.

¹⁰ Жур П. Дума про вогонь. — К.: Дніпро, 1985. — С. 276.

ним пунктом сучасної Вінниччини, на землю якої ступив Кобзар.

Тоді ж вона перебувала у складі Сквирського повіту, „в 20-и верстах від Сквири“. Сам же „Морозівський маєток ще в 1805 році генерал С. Любовицький відкупив у графа А. Ржевуського... Прimitною спорудою села була збудована у 1817 році дерев'яна церква з камінною дзвіницею. У ній славила ікона Божої Матері, привезена сюди С. Любовицьким як вдячність за порятунок з свого попереднього маєтку — Іскоростеня на Житомирщині“¹¹.

Далі шлях Т. Шевченка проліг до неіснуючого тепер поселення Босий Брід (північно-східна околиця Погребища), де теж була пошта і де мандрівники також міняли стомлених коней, милуючись при цьому мальовничими краєвидами берегів р. Рось, від якої, як вважав Михайло Грушевський, походила назва Київської Русі: „Звертає на себе увагу созвучність сього імені з тутешньою річкою Росею, найбільшою річкою (після Дніпра) Полянської землі“¹².

При цьому він посилався на автора Густинського літопису: „Між ріжними здогадами, „чесо ради наш народ Русю наречеся...“, се виводять инья оть реки глаголемья Россь...“¹³

Згадуваний хутір Босий Брід був зовсім невеликим. „В нем дворов — 5, жителей обоего пола — 30 чел., из них мужчин — 17, и женщин — 13. Главное занятие жителей — хлебопашество... Телеграфная станция находится в хут. Босый Брод, почтовая казенная — в хут. Босый Брод, почтовая земская — в Погребищах... В хуторе имеется: 1 больница, 1 фельдшер и 1 аптека“¹⁴, — так описують поселення дещо згодом — в офіційних документах початку ХХ ст.

Із Босого Броду поштовий тракт пролягав до Плискова, де увагу Т. Шевченка привернули залишки трипільської культури. Т. Шевченко, як відомо, цікавився археологією, незадовго перед цим взяв участь у розкопках могили Переп'ятихи біля с. Фастівця теперішнього Фастівського району, закінчив свої „Археологічні нотатки“¹⁵.

Потім був Липовець — перший повітовий центр і сучасний райцентр, який зустрічав Кобзаря в межах Вінниччини. Зберігся опис поштових доріг Липовецького повіту. Через кожную версту стояли верстові стовпи і вказівні — на перехрестях. А на „кордоні“ здіймався „прикордонний стовп камінний“ із зображенням герба Липовецького повіту.

Цей герб — срібний бик на червоному полі — символізував чумацтво, торгівлю зерном з Одесою і розвинуте скотарство. Про „відправку пшениці в Одесу“, як відомо, йде мова у поемі „Варнак“. Чи ж не липовецькі мотиви?¹⁶

Більше того, за припущенням О. Рогового — почесного краєзнавця України, з опису педагога

І. Сбитнева можна реконструювати, скажімо, короткий перепочинок поета в місті над Собом. У середині ХІХ ст. він теж їхав подібним маршрутом: „Я бачив на шляху своєму села з ветхлими дерев'яними церквами, на перехрестях хрести з розп'яттям намальованим, з розп'яттям, вирізаним з дерева. І так мені довелося бачити три повітових міста за Дніпром: Васильків, Сквиру і Липовець...“¹⁷

Ось як мандрівник згадує прийом на Липовецькій поштової станції, де зупинився на ночівлю: „Вже мені подали самовар, а за ним, через кілька хвилин, з'явився і сам господар — єврей, такий благовидний, одягнутий гоголем, такий чемний у стосунках і, здавалося, такий добрий, безкорисний...“

— Будь ласка, Ваше Превосходительство, Ваше Благородіє, Вась пане! Звиняйте, я не знаю, як вас називати, — затараторив єврей переді мною, швидко жестикулюючи...“¹⁸

Уявімо, що так приймали в Липовці і Т. Шевченка, листи в якого від самого генерал-губернатора могли належним чином вплинути на будь-кого.

На поштової же станції числилося 15 поштарів і 30 коней, одну пару з яких і могли виділити пошланцю Археологічної комісії для продовження подорожі¹⁹.

У самому Липовці, де на той час було 3 церкви, 3 синагоги і костел, Т. Шевченка зацікавили залишки оборонних валів, споруджених ще в ХІV—ХV ст. для захисту від грабіжницьких набігів татар і турків²⁰.

У с. Жорниці, куди вів далі поштовий тракт, Кобзар міг почути розповідь про військовий табірний збір, що відбувся в серпні—вересні 1825 р. У цьому зборі, як засвідчують документи, брав участь В'ятський полк, яким командував декабрист П. Пестель. Сюди не раз приїжджав М. Бестужев-Рюмін. Як співзвучно було з інтересом поета в ті роки до декабристського руху!²¹

Наступним пунктом його мандрівки стала Нижня Кропивна, тоді село Гайсинського повіту. В часи Т. Шевченка тут містились костел і церква 1749 р. побудови (обоє розібрані наприкінці ХІХ ст.). Немирівщина і Гайсинщина багаті переказами про зрадника С. Чалого, чия складна доля не залишила байдужим поета.

У Брацлаві його зацікавили руїни колишньої фортеці, переказ про участь жителів населеного пункту у Визвольній війні під проводом Б. Хмельницького, про героїчну загибель полковника Данила Нечая у нерівному бою з польськими загарабниками поблизу с. Черемошного сучасного Тиврівського району²².

Потім був Шпиків. За словами того ж О. Рогового, згадуваний ще 1494 р. Шпиків міг нагадати Тарасу про зупинку тут під час Прутського походу 1711 р. Петра І (про що писав О. Пушкін у свій

¹¹ Роговий О. Мандрівка на Поділля // Хочу все знати.— 2006.— 21 жовт.

¹² Грушевський М. Історія України-Руси.— К.: Наукова думка, 1991.— Т. 1.— С. 191.

¹³ Там само.— С. 236.

¹⁴ Список населенных мест Киевской губернии.— К.: Издание Киевского Губернского Статистического Комитета, 1900.— С. 379.

¹⁵ Хоменко Б. Шевченкіана Вінниччини.— С. 6.

¹⁶ Роговий О. Тарасові шляхи Вінниччини // Хочу все знати.— 2005.— 24 верес.

¹⁷ Записки Ивана Матвеевича Сбитнева // Киевская старина.— 1887.— № 2.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Роговий О. Мандрівка на Поділля // Хочу все знати.— 2006.— 21 жовт.

²⁰ Хоменко Б. Шевченкіана Вінниччини.— С. 6.

²¹ Там само.

²² Роговий О. Мандрівка на Поділля // Хочу все знати.— 2006.— 4 листоп.

„Історії Петербурга“). До того в Шпикові була турецька фортеця.

Наприкінці XVII ст. сюди за Свейковського виїшла заміж дочка Щенського-Потоцького Октавія. Подружжя звело оригінальний замок з надворотною баштою, який існує й донині. За два роки до приїзду Т. Шевченка тут постав один із перших на Поділлі цукрозавод.

Далі дорога привела до Джурина, згадуваного в письмових джерелах з 1547 р. З 1767 р. він став містечком і мав право влаштувати 12 ярмарків на рік. У середині XIX ст. у цьому містечку тодішнього Ямпільського повіту нараховувалося 387 дворів, де мешкало 2667 жителів. Поміщик П. Сабанський, як за рік до подорожі Кобзаря повідомляли „Подільські губернські відомості“, поставив над мальовничим ставом розкішний палац і обсадив його фруктовими та декоративними деревами. Поблизу містився винокурний завод. Але особливо славилися джуринські митці, чий посуд, глиняні іграшки, вироби з лози були особливо популярними²³.

Болісні роздуми викликав у Т. Шевченка вигляд старовинного села Серби (тепер Гонтівка Чернівецького району), де озвіріла польська шляхта 1768 р. закатувала національного героя України Івана Гонта.

Очевидно, Т. Шевченку цікаво було дізнатися про долю героя свого твору „Гайдамаки“ Івана Гонти. Адже раніше про це не відав, коли писав такі рядки:

...А хто скаже,
Де Гонти могила,—
Мученика праведного
Де похоронили?

Проїжджаючи через село Серби, Т. Шевченко, думається, побачив його могилу. Адже І. Гонтю четвертували і одну частину тіла захоронили у самому селі, другу — біля села Котлубаївки, голова його висіла на палі при в'їзді до Могилева-Подільського з боку Шаргородської гори...²⁴

Подих минулої слави і волелюбності подолян відчув поет і на крутих берегах Дністра у Могилові-Подільському. Місто від часу свого заснування 1595 р. пережило бурхливу історію. Тут успішно діяло братство, 1616 р. засновано друкарню. Могилівський козацький полк, створений 1648 р., відзначився в боях з польською шляхтою під час Визвольної війни українського народу, згодом, у 70-х роках XVII ст., його очолював пращур письменника М. Гоголя, прихильник гетьмана Петра Дорошенка полковник Остап Гоголь. Про часи, коли в місті над Дністром перебував Т. Шевченко, свідчать архітектурні пам'ятки XVIII ст. — соборна церква, ряд інших будівель²⁵.

Що ще міг бачити у Могилові-Подільському Тарас Григорович? Як свідчать архіви, вже на той час це було промислово-розвинене місто. Тут працювали суконна фабрика, свічково-сальні заводи, цукроварні і скотобійні, бондарний, кушнірський, шевський і ткацький цехи, чимало торговельних крамниць і заїжджих дворів...²⁶

Зрозуміло, він милувався мальовничим Дністром, що стрімко ніс свої води до Чорного моря.

У Мурованих Курилівцях Кобзаря могли почастиувати смачними яблуками чи грушами, вирощуванням яких славилися місцеві жителі. Ще в XVII ст. під керівництвом відомого садівника Д. Маклера тут заклали розкішний парк. Над ним і долиною р. Жван велично знісся великий світлий палац, зведений 1805 р. графом С. Комаром. А отримав він Курилівці з рук самої Катерини II, коли тут відмовила присягати К. Коссаковська — „уродзона“ Потоцька, одна із субсиденток проклятої Т. Шевченком Барської конфедерації. В мастку увагу привертала чотири гармати часів наполеонівських воєн. Міг бачити поет і споруджений за чотири роки до його подорожі цукровий завод²⁷.

Далі шлях Кобзаря проліг до губернського міста Кам'янця-Подільського, який зацікавив поета насамперед своєю старою фортецею на урвистому березі Смотрича, в якій тричі був ув'язнений Устим Кармалюк. Про „славного лицаря“, як назвав Т. Шевченко керівника селянського руху на Поділлі, він ще в дорозі почув немало спогадів і переказів. А в Кам'янці-Подільському вчитель географії місцевої гімназії П. Чуйкевич 3 жовтня 1846 р. записав йому в альбом кілька народних пісень, серед них — „Ой, Кармалюче, по світу ходиш“²⁸.

Про інтерес поета до постати У. Кармалюка, зокрема, свідчить його запис у „Журналі“ („Щоденнику“) від 20 травня 1858 р.; тут же він подав текст відомої у той час пісні про мужнього борця за соціальну справедливість:

„Повернувся я з Сибірі,
Та не маю долі,
Хоч, здається, не в кайданах,
Та не маю волі.
Слідять мене злії люди
День, час і годину.
Прийде туга до серденька,
То ледве не згину.
Комісари. Ісправники
За мною ганяють,
Більше вони людей били,
Чим я грошей маю.
Зовуть мене розбійником,
Кажуть, що вбиваю:
Я нікого не вбив іще,
Бо сам душу маю.
Візьму гроші в багатого,
Убогому даю,
І, так людей поділивши,
Сам гріха не маю.
Маю жінку, маю діток,
Однак їх не бачу.
Як згадаю про їх долю,
То гірко заплачу.
Треба мені в лісі жити,

²³ Роговий О. Мандрівка на Поділля // Хочу все знати.— 2006.— 4 листоп.

²⁴ Горобець М. Великий Кобзар і Придністров'я // Вінницька правда.— 1989.— 26 січ.

²⁵ Хоменко Б. Шевченкіана Вінниччини.— С. 7.

²⁶ Горобець М. Великий Кобзар і Придністров'я.

²⁷ Роговий О. Мандрівка на Поділля // Хочу все знати.— 2006.— 4 листоп.

²⁸ Хоменко Б. Шевченкіана Вінниччини.— С. 7.

Треба стерегтися...

Хоч, здається, світ широкий,

Та ніде подітсья.

Сочинение этой весьма немудрой песни приписывают самому Кармалюку. Клеветают на славного лыцаря. Это рукоделье мизерного Падуры...²⁹

Повертаючись із тодішньої адміністративної столиці Поділля, маршрут Великого Кобзаря проліг через населені пункти колишнього Літинського повіту: Теси, Іванівці, Педоси-Шляхові, Вугли, Митник, Зозулинці, Петриківці. Проте найбільш вартими уваги і цікавими для досліджень на цьому шляху були Хмільник та Уланів³⁰.

Хмільник — дуже давнє і вічно молоде місто. Воно стоїть на місці колишнього зруйнованого і спаленого болохівського містечка Бозький Острів. Поселення під назвою Хмельник пов'язують безпосередньо з литовським завоюванням, хоча, за легендами, заснування міста відносять до другої половини XIII ст. 1448 р. йому було надано магдебурзьке право. Свого часу у Хмільнику діяли загони Северина Наливайка, Павла Бута (Павлюка) та інших повстанців. Тут неодноразово бували Максим Кривоніс, Богдан Хмельницький, інші відважні ватажки визвольного козацького руху. Особливо знаковим є 15 червня 1649 р. Тоді Богдан Хмельницький перебував у Хмільнику перед відомою Пилявецькою битвою з військами Речі Посполитої. Резонно нагадати, що 1659 р. у Хмільнику містилась резиденція гетьмана України Івана Виговського³¹. Тогочасні події, народний епос про них, подвиги та слава героїв неабияк цікавили Т. Шевченка.

В Уланові, офіційний відлік заснування якого датується 1362 р., його увагу, безумовно, привернули збудована 1777 р. за проектом І. Григоровича-Барського Вознесенська церква³² та численні кургани, що височіють на його околицях по берегах р. Сниви (Синьої Води) — як німі свідки минулих бурхливих епох.

Подорож на Поділля і Волинь дала Т. Шевченкові дуже багато. Перед ним відкрилися нові обшири рідної землі, її своєрідна природа, побут і звичаї, а головне — настрої місцевого населення, яке жило спогадами про боротьбу за волю і з надією на кращі часи.

Нині важко судити, де Кобзар зупинявся найдовше. Але, без сумніву, поета найбільше цікавили ті місця, де в минулому відбувалися події визвольної війни українського народу проти польсько-шляхетських поневолювачів, а також ті, що пов'язані з Коліївщиною та антикріпосницьким

рухом під проводом Устима Кармелюка, який хотів „відновити гайдамаччину“.

Сумні враження zostалися у поетовому серці, коли він довідався про розправу царських властей над учасниками антикріпосницького руху, очолюваного У. Кармелюком. Т. Шевченко ще бачив закутих у кайдани повстанців, яких гнали з кам'янець-подільської в'язниці до Сибіру на каторгу, чув прокляття вдів на адресу царських посіпак. Звичайно, У. Кармелюка вже не було в живих, проте ще не вщухали повстання у Літинському, Летичівському, Проскурівському, Ізяславському, Старокостянтинівському та інших повітах Поділля. Бунтувала сусідня Галичина. Це все не пройшло повз увагу поета³³.

Його цікавили руїни колишніх фортифікаційних споруд, існуючі маєтки, церковні споруди, кургани, козацькі могили. Не випадково у своїй повісті „Прогулка с удовольствием и не без морали“ він писав: „На полях Волини и Подолии вы часто любуетесь живописными развалинами массивных замков и палат, некогда великолепных... Что же говорят пылливому потомку [...] частые могили на берегах Днепра и грандиозные руины дворцов и замков на берегах Днестра? Они говорят о рабстве и свободе...“³⁴

На жаль, зібраний та опрацьований фольклорно-етнографічний матеріал до нас не дійшов. Після повернення з експедиції за участь у Кирило-Мефодіївському братстві Т. Шевченко був заарештований і відправлений до Петербурга. Хоч III-й відділ не зміг довести його участі у цій таємній політичній організації, проте відніс до особливо небезпечних політичних ворогів самодержавства. Було вирішено: „Художника Шевченко за сочинение возмутительных и в высшей мере дерзких стихотворений, как одаренного крепким телосложением, определить рядовым в Оренбургский Отдельный корпус, с правом выслуги, поручив начальству иметь строжайшее наблюдение, дабы от него, ни под каким видом, не могло выходить возмутительных и пасквильных сочинений“. Затверджуючи це рішення III-го відділу, Микола I власноручно збоку написав: „Под строжайший надзор и с запрещением писать и рисовать“³⁵.

Збереглися лише тексти трьох народних пісень. Під час обшуку вже на засланні 1850 р. поет пояснив: „Стихи и песни на малороссийском наречии не моего сочинения, а записанные мною во время бытности моей в Киевской, Каменец-Подольской и Волынской губерниях, как песни народные“³⁶.

Вони — своєрідні свідки пам'яті та безсмертя Великого Кобзаря...

Сергій ГАЛЬЧАК

²⁹ Вінницька правда.— 1991.— 18 трав.

³⁰ Ткачук П. Шевченкова правда-сила народ розбудила.— Вінниця: ФОП Данилюк В. Г., 2008.— С. 11.

³¹ Дорош М., Степанюк В. Тобою, краю мій, живу... Хмільниччина: події, особи, час.— Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2013.— С. 213.

³² Там само.— С. 199.

³³ Ткачук П. З любов'ю до Кобзаря.— Вінницька правда.— 1989.— 22 січ.

³⁴ Шевченко Т. Твори: В 5 т.— К.: Дніпро, 1978.— Т. 4: Повісті.— С. 311—312.

³⁵ Бородін В. Тарас Шевченко // Там само.— Т. 1: Поетичні твори (1837—1847).— С. 14.

³⁶ Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах.— К., 1950.— С. 166—167.

ПЛАТОН СИМИРЕНКО — ВИЗНАЧНИЙ СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ, КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІЙ ТА ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ ІЗ ЗНАМЕНИТОГО РОДУ СИМИРЕНКІВ (до 200-річчя від народження)

Серед визначних українських родів минулого рід Симиренків посідає особливе місце як за трагічністю та складністю особистої долі, так і за ступенем впливу на українське національне відродження. Родоначальники симиренківського дерева волелюбні козаки Андрій та його син Степан відмовилися присягнути на вірність імператриці Катерині II, через що були перетворені на кріпаків князів Воронових. Перші достовірні відомості свідчать про те, що Степан Симиренко понад 20 років козакував на Січі, а згодом чумакував, помер наприкінці XVIII ст.¹

Саме до представників найнижчої верстви суспільства кріпаків, які викупилися з неволі, належав також М. Яхненко. Шлюб їхніх дітей Федора Симиренка з Настею Яхненко був основою для створення знаменитої фірми „Яхненко-Симиренко“. „Працюючи спільно в згоді,— писав І. Витанович,— не з гарячки за зиском, а з любови до труду — змагання, скоро багатіли. Крім млинарства займалися також даліше шкіряним промислом і торгівлею, скуповували худобу та зганяли її в Одесу й Варшаву, в кінці почали експортувати муку за границю“².

Уже в 30—40-ві роки XIX ст. фірма братів Яхненків та Симиренка стала монополістом в Україні та Росії з торгівлі хлібом, борошном, живою худобою, шкірами та іншою сільськогосподарською продукцією. За визначні заслуги перед Російською імперією засновники відомої фірми Федір Симиренко і брати Яхненки 1832 р. удостоїлися чести стати її спадковими почесними громадянами (ранг, рівноцінний дворянству).

У спілці зі своїм тестем М. Яхненком Ф. Симиренко орендував, а згодом будував млини над річкою Вільшанкою поблизу рідного Платонового хутора (між м. Городище і с. Мліїв на Черкащині) і став одним із перших українських цукрозаводчиків. Викупив себе і двох найкмітливіших синів

Платона і Василя з кріпацтва і дав їм прекрасну на той час освіту³.

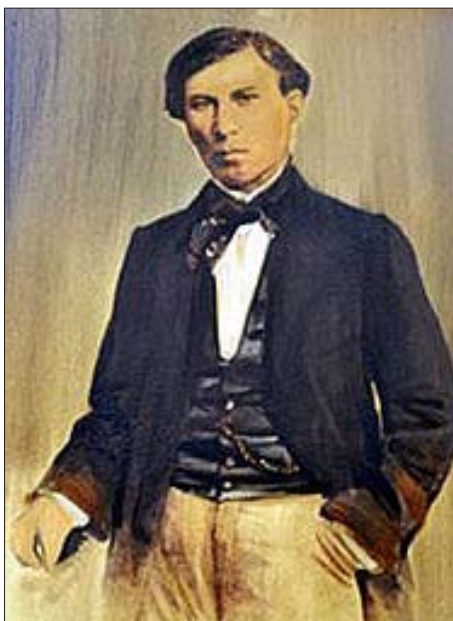
1933 р. в журналі „Кооперативна республіка“ І. Витанович опублікував статтю „Брати Симиренки — економісти і визначні українські суспільно-культурні діячі другої половини XIX і початку XX ст.“⁴

Фактологічним підґрунтям для написання праці

служували такі матеріали: „Посещение Т. Г. Шевченкою сахарного завода Яхненко и Симиренко“ М. Чалого (Киевская старина.— 1889.— Ч. II), „Воспоминание о фирме бр. Яхненко и Симиренко“ П. Клебановського (Киевская старина.— 1896.— Т. III.— Ч. I), „Посмертна записка“ С. Ніковського (Одеса, 1916), „Нариси з історії революційної боротьби на Україні“ М. Яворівського (К., 1927), „Курс кооперації“ О. Лозового (К., 1929), „Спогади“, „Український Никодим“ В. Леонтовича, О. Лотоцького, і „Стрічки минулого“ О. Лотоцького (Варшава, 1923) та „Щоденник 1917—1919“ Є. Чикаленка (Львів, 1931).

У радянські часи історію роду Симиренків ніхто не досліджував. Система зробила все можливе, щоб про них ніхто не згадував. Син Платона Левко Симиренко — учений зі світовим іменем, автор знаменитого сорту яблук „Ренет Симиренка“ — був по-звірячому вбитий чекістською кулею у різдвяну ніч 1920 р. за своїм робочим столом. Син Левка Володимир, що гідно продовжив справу батька, також був знищений кривавою хвилею сталінських репресій. Більшовицькі чиновники навіть „Ренет Симиренка“ перейменували у Зеленку Вуда.

Перші публікації про рід Симиренків з'явилися лише в роки незалежності. Це статті І. Гирича „Український Никодим“. Василь Федорович Симиренко // Старожитності (Київ.— 1993.— Ч. 11—12 (47—48); Д. Чередниченка „В одну громаду скуті“ (Родовід (Київ).— 1995.— Ч. 10); П. Вольвича „Во-

Платон Симиренко

¹ Гелей С. Платон (1821—1863) та Василь (1835—1915) Симиренки // Українські кооператори (Історичні нариси): У 3-х кн.— Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2007.— Кн. 3.— С. 15.

² Витанович І. Брати Симиренки — економісти і визначні українські суспільно-культурні діячі другої половини XIX і початку XX ст. // Кооперативна республіка (Львів).— 1933.— Ч. 5.— С. 137.

³ Гелей С. Платон (1821—1863) та Василь (1835—1915) Симиренки.— С. 16.

⁴ Див.: Витанович І. Брати Симиренки — економісти і визначні українські суспільно-культурні діячі другої половини XIX і початку XX ст. // Кооперативна республіка.— Ч. 5.— С. 135—139; Ч. 6.— С. 166—169; Ч. 7.— С. 205—210.

лодимир Симиренко“ (Родовід.— 1995.— Ч. 10), його ж інтерв'ю газеті „День“ „Перший український яблучник“ (День.— 2000.— Ч. 58) та стаття „Видатний меценат української культури (До 180-річчя від народження Василя Симиренки)“ (Вісник НТШ.— 2016.— Весна—Літо.— Ч. 55); Т. Андрущенко „Щедрість симиренківського роду“ (Сучасність (Київ).— 2000.— Ч. 9); С. Гелея „Платон (1821—1863) та Василь (1835—1915) Симиренки“ („Українські кооператори (Історичні нариси)“): У 3-х кн.— Львів, 2007.— Кн. 3). Названі автори, послугуючись джерельними матеріалами, спогадами сучасників, у яскравих тонах змалювали життєпис знаменитого роду.

Перша половина XIX ст. характеризувалася бурхливим зростанням промислового виробництва, нечуваними до того часу економічними можливостями суспільства. Розвиток капіталізму в західних країнах, потребуючи хліба і сировини, впливав таким способом і на розвиток аграрних країн Центральної та Східної Європи. Українські поміщики, використовуючи найману працю, свої латифундії перебудовували на фабрики хліба, попит на який на світовому ринку зріс до нечуваних розмірів. У цих умовах поміщик, купець, чумаки чи навіть колишній кріпак, котрий викупився від пана, могли дуже швидко стати багатими людьми.

Одним із джерел збагачення на той час було чумакування. Воно найбільше розповсюдилося на Лівобережжі, де здавна чумакували козацька людність та піддані селяни з державних і удільних земель, які мали трохи легші умови, ніж панські кріпаки. Але й деякі з тих, ще до скасування кріпацтва, викуплялися, дороблялися чумакуванням великих маєтків, як відомі згодом українські промисловці й меценати української культури Яхненки-Симиренки.

В новіших часах урізноманітнися асортимент чумацького товару. Здавна сіль була головним їх товаром, але чумаки вивозили з України також збіжжя, борошно, дерев'яні вироби, грушове дерево, горілку, тютюн; привозили, крім солі, сушену й солону рибу, південні овочі, мануфактуру й галантерею.

У 40-х роках XIX ст. чумаки привозили в Україну до 8 млн пудів солі річно, для чого було треба 120—130 тисяч паровиць. На початок 50-х років через Харківщину було перевезено 3 млн пудів солі на 50 тисячах паровиць.

1856 р. на Київщині нараховувалося 17,5 тисяч чумаків, які разом мали 70 тисяч паровиць. У першій половині XIX ст. чумаки транспортували 75 відсотків збіжжя з України до чорноморських і азовських портів. У 40-х роках щороку в напрямку Одеси спрямовувалося близько 700 тисяч паровиць. Ще в 70-х роках чумаки привозили до одеського порту на 6 млн рублів вартості збіжжя⁵.

Колишні селяни-кріпаки Терещенки, Харитоненки, Яхненки заробили гроші і закупили великі земельні маєтки на воєнному інтендантстві. Їхні нащадки зазвичай цуралися національного коріння, за винятком таких, за образним виразом І. Витановича, „білих круків“, як брати Платон і Василь Симиренки, Григорій Галаган, Євген Чикаленко, брати Володимир та Сергій Шемети, які не тільки

ки виступали меценатами української культури, а й часто відігравали важливу роль в українському громадському житті.

Водночас Платон і Василь Симиренки були серед „перших свідомих опікунів і оборонців української справи“. Цукрова промисловість, машинобудування, пароплавання, торгівля, наука, видавнича діяльність, освіта — всім цим успішно займалися Симиренки.

1843 р. фірма Яхненків-Симиренків здійснила сенсаційну технологічну революцію, запустивши перший у Росії паровий пісково-рафінадний завод. Підприємства фірми, що розмістилися біля Платонового хутора між Городищем та Млієвом, були оснащені найпередовішим устаткуванням, забезпечені висококваліфікованою обслугою і не поступалися найкращим західноєвропейським заводам. „Закипіло життя, гейби перенесене туди просто з Франції чи Німеччини“. „Сахар хохлів“ став знаний у цілій Росії й за кордоном. Відчинилися їх нові склади в Москві, Харкові, Києві, Нижньому Новгороді, Кременчуці, Єлисаветі, Ростові.

Довколишнє селянство мало постійний чи тимчасовий заробіток на буряках та в цукроварні. „Гордилося воно фірмою, якої творці вийшли з його плоти, тим більше, що власники — мільйонери не гордили своїм біднішим братом, самі своїх звичаїв і простоти не змінiali, ні свого походження не скривали“⁶.

Один із відвідувачів підприємства залишив декілька цікавих спостережень: „Біля тисячі робітників і сотні урядовців мало там тоді постійну працю. А що за дивне суспільство уявляв собою той гурток!“

Англіїці, французи, німці, росіяни, поляки, бордатий купець з Москви, жида й поміщики — кляси найбільш протилежні освітою, мастком і способом життя, зустрічаються тут постійно у столовій за чаєм, сидять плече об плече в гостинних, граючи преферанс“⁷.

Успіх Яхненків-Симиренків був вражаючим і спонукав до масової модернізації та розвитку цукроваріння в Україні, завдяки чому стало вироблятися 3/4 цукру і 4/5 рафінаду від загального обсягу в Російській імперії⁸.

Яхненки-Симиренки мали талановитого технічного керівника в особі Платона Симиренка, який народився 1821 р. у м. Смілі (тепер Черкаської області). Він був добре обізнаний із передовими технологіями цукроваріння в Європі, одержав фах інженера-технолога у Паризькій політехніці. Людина великих організаційних здібностей, широких поглядів, він зумів поставити підприємства фірми на рівень найкращих у Західній Європі.

Новітнє устаткування підприємці замовляли в Англії, Бельгії, Франції; механіків та техніків запрошували з родинами із Франції. Аварія з маховим колесом пресової машини під час пуску Мліївського цукрокомбінату спонукала власників побудувати поряд (1847) ще й машинобудівний завод, до речі, перший такого рівня в Росії.

Мліївський механічний завод випускав новітнє цукроварне устаткування і сільськогосподарське знаряддя власної чи вдосконаленої іноземної конструкції. Тут було виготовлено перший пароплав

⁵ Витанович І. Історія українського кооперативного руху.— Нью-Йорк: Товариство української кооперації, 1964.— С. 53.

⁶ Там само.— С. 139.

⁷ Витанович І. Брати Симиренки — економісти і визначні українські суспільно-культурні діячі...— Ч. 6.— С. 167.

⁸ Див.: Андрущенко Т. Щедрість симиренківського роду // Сучасність (Київ).— 2000.— Ч. 9.— С. 126.

„Українець” (1850). Оскільки завод обслуговували переважно закордонні фахівці, гостро постала проблема місцевих технічних кадрів.

П. Симиренко запровадив тут програму навчання майстрів та механіків-практиків. І. Витанович навів цікавий з цього погляду документ: „Список майстрів, підмайстрів та учнів, що перебувають при роботах у Городищенському механічному заводі на 1 травня 1872 р.” Згідно з документом, на цьому підприємстві працювало 130 осіб і 43 з них були підмайстрами та учнями. Кожен із 18 слюсарів виховував свого підмайстра, а 7 механіків опікувалися трьома підмайстрами, 9 чавуноливарників навчали чотирьох підмайстрів. Також функціонувала шевська майстерня і теж мала своїх учнів. Уже 1858 р. цей завод забезпечив цукрові підприємства Яхненків-Симиренків близько 30 паровими машинами. 1865 р. на ньому працювало 510 осіб⁹.

Восени 1862 р. в Млієві було відкрито технічне училище, в якому викладав і яким опікувався І. Рахманінов, — професор прикладної математики Київського університету. Як згадувала правнучка П. Симиренка Тетяна Симиренко, досить висока загальна та спеціальна освіта в училищі, широкі соціальні права, які воно надавало своїм вихованцям, — усе це „виводило селянських дітей із безправного стану і відчиняло їм двері у світ аж включно до першого щабля дворянства”¹⁰.

Яхненки-Симиренки заснували та утримували ще два заклади: парафіяльне училище для дітей робітників та довколишніх селян і недільну школу для дорослих. Приблизно тоді ж на медичному факультеті Київського університету було організовано вищі жіночі курси, слухачі яких отримували стипендії імені П. Симиренка¹¹.

Як згадував сучасник і автор спогадів П. Клебановський, при заводі була шестикласна школа, якою керував Гелембовський, викладачами працювали Палаєвський, Васильєв — у майбутньому професори університетів; майже всі викладачі мали університетську освіту¹².

„Всім відома фірма „Рафінадний цукор братів Яхненків і Симиренко”: у кожній крамниці на видному місці красувалися конусоподібні голови цукру відомої фірми, кожне велике місто Росії, як, наприклад, Москва, Харків, Нижній Новгород, Кременчук, Одеса, мало у себе величезні склади цукру у власних будинках цієї фірми; діяльність її відома була також за кордоном; цвіла вона, як рідкісна квітка, живила вона тисячі народу”¹³.

П. Білоконський, який викладав у школі в 1875—1876 роках, розповідав, що в іншому приміщенні була ще й школа для дівчаток, де працювали Олександра Гоголь-Янівська, Настя і Катерина Хропалівни.

Та найбільше вражали умови праці, які запровадив П. Симиренко на своїх підприємствах. Як капіталіст нового типу він піклувався про соціальні стандарти. Котеджне містечко, зведене П. Симиренком для робітників і службовців у Млієві,

називали справжнім дивом. Це був маленький „шматочок Європи” у кріпацькій Росії, оазис цивілізації у світі варварства. Кожна сім'я жила в окремому і просторому будиночку, яких усього налічувалося більш ніж 160. Біля кожного з цегельних котеджів був свій маленький садок. Одиноким надавали кімнати в досить комфортабельному гуртожитку. В містечку розташовувалися безкоштовна лікарня на 100 місць, парова лазня, бібліотека, аматорський театр. Діяла школа, в якій дітям робітників викладали вчителі з університетською освітою, працювало професійне училище. При школі функціонував спортзал. У містечку були свій водогін і газове освітлення вулиць. І це в 1840-х роках, коли не кожне велике місто України могло похвалитися такими технічними нововведеннями. Зарплата на заводах П. Симиренка була значно вищою за середню по країні, також практикували спеціальні премії. Великі свята відзначали всім колективом у просторому актовому залі заводу.

Підприємець західного типу П. Симиренко вважав, що капітал повинен служити суспільству загалом, а не тільки своєму власникові. Тому він щедро допомагав розвитку української культури, підтримуючи її найталановитіших представників. 1859 р. у Мліїв приїжджав Тарас Шевченко, ознайомився із заводськими приміщеннями і робітничим містечком і був вражений побаченим. Знайомство великого поета з найбільшим українським підприємцем переросло в міцну і щирю дружбу. Згодом Платон Федорович став спонсором першого видання знаменитого „Кобзаря”. Вартість цього видання оцінювали значною на ті часи сумою — 1100 рублів. Цікаво, що 1860 р. П. Симиренко своїм коштом видав два варіанти шевченківського „Кобзаря”, один із яких пройшов чиновницьку цензуру, а другий, не цензурований, був поширений серед вузького кола втаємничених людей¹⁴.

І. Витанович порівнював фірму „Яхненко-Симиренко” з подібними закладами Р. Оуена та Ш. Фур'є. „Бо чи ж це дійсно не Новий Лянарк Оуена на Вкраїні, або фаланстер, про який мріяв „апостол радісної праці”, „архітект щастя на землі”, Фур'є? — запитував учений. — Оба ці апостоли й безпосередні їх ученики шукали суспільної справедливості власне в тих часах, коли молодий Платон був у їх батьківщинах...”¹⁵

Зазначимо, що всі зусилля Р. Оуена (1771—1858), спрямовані на організацію самопомог (кооперативні крамниці, хліборобські колонії, банк справедливого обміну товарами виробництва), були лише практичними засобами втілення його доктрини так званої „соціальної системи” або „системи соціалізму”. Протиставляючи системі господарського індивідуалізму та конкуренції систему господарського колективізму і гармонії суспільно-економічних інтересів, Р. Оуен розумів під останньою громадські спільноти, базовані на засадах спільної праці, розподілу продуктів та рівності¹⁶.

Коротке 42-річне життя П. Симиренка — навчальний посібник для тих, хто хоче зробити „себе

⁹ Див.: Андрущенко Т. Щедрість симиренківського роду. — С. 126.

¹⁰ Там само. — С. 128.

¹¹ Там само.

¹² Там само.

¹³ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://heroes.profi-forex.org/ua/simirenko-platon-fedorovich>

¹⁴ Там само.

¹⁵ Витанович І. Брати Симиренки — економісти і визначні українські суспільно-культурні діячі... — Ч. 6. — С. 167.

¹⁶ Див.: Бабенко С., Гелей С. Українська кооперативна ідея в загальноєвропейському контексті. — К., 2003. — С. 9—18.

сам“, досягнувши вершин успіху, при цьому залишаючись патріотом у країні, де при Миколі I переслідували все українське. Так, українська мова домінувала на всіх симиренківсько-яхненківських підприємствах, нею користувалися не лише робітники, а й заводські службовці та викладачі технічного училища і школи. Її використовували в діловодстві. Все це непокоїло поліцію та охоронне відомство. До столичного жандармського департаменту надходили тривожні повідомлення про небезпечне для імперії українофільство на підприємствах фірми.

Загалом заслуги П. Симиренка такі:

— він створив цукрову галузь в Україні, побудувавши мережу найбільш високопродуктивних на той час парових цукрозаводів і прославивши на весь світ український рафінад, відкривши склади в найбільших містах Європи та Росії;

— видав своїм коштом перший „Кобзар“, давши путівку в життя найпопулярніший у світі книзі українською мовою;

— побудував перший у Росії машинобудівний завод у рідному селі Ташлик на Черкащині за новітніми європейськими технологіями, найнявши німецьких і англійських інженерів, на якому забезпечив українським робітникам небачені в Росії „соцстандарт“ оплати праці, побудував для фахівців безкоштовно 160 будинків з садом і городом, гуртожиток для робітників, відкрив безкоштовну лікарню на 100 місць, школу і бібліотеку, аматорський театр, магазин за пільговими цінами, аптеку, спортзал тощо;

— вперше побудував на своєму заводі і запустив по Дніпру залізні пароплави, перший з яких отримав горду назву „Українець“, другий — „Ярослав“, поклавши початок вітчизняному суднобудуванню для прямого експорту цукру на ринки Європи;

— його хобі дало імпульс розвитку наукової селекції в українському садівництві — на рідному хуторі у Млієві він заклав величезний сад із сотнями унікальних дерев і рослин, на базі якого його син Лев виростив і запатентував 1880 р. найвідоміший сорт українських зимових яблук „Ренет Симиренка“, названий на честь батька. У СРСР на базі саду П. Симиренка було створено Інститут помології імені Левка Симиренка, який досі працює під егідою Академії наук України.

П. Симиренко розумів, що становлення нації неможливе без появи національного капіталу, який настільки ж важливий, як і культура, мова, етнічна самосвідомість. Український народ, як і будь-який інший європейський етнос, у XIX ст., столітті промислового перевороту, поступово виходив за середньовічні межі виключно селянського суспільства, активно включаючись у всі модернізаційні процеси, в тому числі освоюючи великі міста, промислові підприємства та фінансові ринки. Зі сredoвища українських селян висувалися найбільш динамічні, підприємливі, мислячі по-новому індивіди, здатні на прогнозування, планування і здійснення корінних перетворень у соціально-економічному житті своєї країни, які прагнули до того, що ми називаємо прогресом. І одним із таких революонерів в Україні був П. Симиренко.

І. Витанович знаходив багато спільного між програмами Кирило-Мефодіївського братства й англійських соціалістів-утопістів. „Соціальна програма братчиків (Кирило-Мефодіївського брат-

ства.— С. Г.) дуже нагадує нам, наприклад, їх англійських сучасників, т. зв. Християнських соціалістів,— зазначав він.— Один з братчиків, Савич — був відомий фур'єрист, а Шевченків приєднаний Платон Симиренко під впливом духу часу намагався в родовому підприємстві Яхненків-Симиренків завести деякі соціальні покращення для робітників і службовців, називаючи своє підприємство „фаланстером“. Сам Шевченко був знайомий з творами російського емігранта в Англії Герцена, який звідти повідомляв про задуми й спроби англійських утопістів. Шевченко був знайомий з російським сен-сімоністом М. Данилевським, з Петрашевцями, але, як каже проф. М. Слабченко, Шевченко дивився на них „як на щось подібне до ікони й у „Щоденнику“ його знайдено тільки його побожні, але холодні слова“... Віддаляючись від молодости й романтичних захоплень, вчений гірким досвідом, як і згодом Іван Франко, Шевченко усвідомив потребу власними силами „громадою обух сталить“.

У цьому контексті варто також згадати ліберально налаштованого поміщика з Харківщини В. Каразіна, який у своєму маєтку в селі Кручику намагався наприкінці XVIII — на початку XIX ст. вирішити селянське питання: здійснив низку реформ, замінив селянську повинність грошовим розрахунком за робочий день, залежно від розміру наділу організував сільське самоуправління, створив громадську касу, школу¹⁷.

П. Симиренко був знайомий із працями французьких соціалістів. Він намагався запозичити їхній корисний досвід. Як відомо, Ш. Фур'є свої погляди виклав у численних працях, зокрема у „Трактаті про хліборобські (домові) об'єднання“ (1820). Приводом для написання трактату став випадок, який трапився з Ш. Фур'є у паризькому ресторані. Під час обіду він зауважив, що яблуко обійшлося йому в 50 сантимів, тоді як у Нормандії дюжина їх коштувала 10 сантимів. Таку дорожнечу Ш. Фур'є пояснював наявністю багатьох посередників, яких в інтересах споживача слід уникати. Для цього варто створювати асоціації, в яких усе необхідне продукували б самі споживачі. Такою асоціацією мала стати фаланга — група людей, приблизно 400 родин (1600 осіб), які живуть разом, спільно володіють засобами виробництва. Фаланга — це господарська самоврядна одиниця, що може отримати засоби виробництва від капіталіста. На початковому етапі капіталіст є співвласником фаланги, але з часом усі засоби повністю переходили до останньої. Члени фаланги, творячи єдину громаду, живуть у фаланстері. Це величезний палац-готель із номерами на різні смаки. Тут кожен має змогу отримати помешкання залежно від своїх потреб. Оплата також різна — від 1,5 до 50 франків. У фаланстері є просторі зали, притулки, театр, бібліотека, спільна кухня, економне опалення тощо.

П. Симиренка у реалізації його задумів активно підтримувала та частина української інтелігенції, яка стояла на платформі Кирило-Мефодіївського братства. Братчики, як відомо, домагалися, щоб „уряд і порядок, і правління були на землі, але урядники і правитель повинні підлягати закону. Пани повинні освободити своїх невільних і зробитися їх братами, а багаті повинні наділяти нищих, і нищі стали б також багаті. Свої концепції федерації і народоправства кириломефодіївці запози-

¹⁷ Див.: Гуржій І. Розклад феодално-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини 19 ст.— К., 1954.— С. 374—375.

чили з глибин рідної історії, але їм не були чужими й ідеї суспільної справедливості тогочасних західноєвропейських утопістів¹⁸.

У донесенні тимчасового одеського генерал-губернатора від 27 листопада 1879 р. зазначалося, що на Городищенському цукрозаводі „раніше часто гостювали Шевченко, Костомаров, Драгоманов та інші“, що „завод Симиренка є гніздом соціалістів різних відтінків“. Своєю чергою тодішній агент Курцин доносив губернаторові, що повітова київська поліція, яка отримувала від фірми спеціальну платню, дивилася на все крізь пальці. Інший агент доносив губернаторові Готлебену, що на Київщині у часи Т. Шевченка була спроба організувати справжній фаланстер за зразком фаланстера Ш. Фур'є, проте мрія П. Симиренка не здійснилася, він розорився. „Із заводу залишилася тільки маса будинків, побудованих за одним фасадом, в середині яких цукровий завод й незавершений механічний завод, на якому розорився Симиренко“¹⁹.

І. Витанович виокремив причини, які могли призвести до занепаду фірми „Яхненко-Симиренко“:

1. П. Симиренко не створив запасного (резервного) фонду, а всі кошти вкладав у нові інвестиції.

2. На фірмі зібралася значна кількість старих службовців, які були гальмом на шляху модернізації виробництва.

3. Зросла конкуренція. Магнати Браницькі, Сангушки, Потоцькі, користуючись появою залізниці і можливістю придбати устаткування з Німеччини, розбудовували парові цукроварні.

4. Посиливалися суперечки між Яхненками і Симиренками, між молодим і старшим поколіннями, що призвело до поділу капіталів фірми.

5. Внаслідок фінансової нестабільності фірми польські магнати почали вимагати повернення кредитів.

6. Відійшли з життя засновники фірми. 1863 р. помер Платон Симиренко, 1866 р.— Терентій Яхненко, 1867 р.— Федір Симиренко, 1868 р.— Кіндрат Яхненко²⁰.

Проте найважливішою причиною знищення українського бізнесу була колоніальна політика Російської імперії. До Першої світової війни українська промисловість становила 24,3 відсотка загальноімперської промисловості, давала понад 70 відсотків продукції усієї видобувної промисловості, тоді як участь України в переробній промисловості імперії становила тільки 15 відсотків.

Південноукраїнська важка промисловість розбудовувалася головню на чужих капіталах. В економічній літературі часто спостерігаємо хибну оцінку ролі тих чужинних капіталів, нібито вони послабили чи й відхилили експансію російського капіталізму на народне господарство України. Капітали ці напливали в українську промисловість за посередництвом банків Москви й Петербурга; вони тільки допомогли російським банкам опанувати й зцентралізувати українську промисловість і включити з неї місцеві сили.

Чужинні капітали ніяк не ламали і не послабляли централістичної політики царського режиму, не відхиляли колоніальної експансії росій-

ського капіталізму і не відсували його на другий план в Україні. З їх допомогою на початку ХХ ст. головні галузі української промисловості були зцентралізовані у великих синдикатах (після згаданого вже цукрового, в таких вугільно-залізних, як „Продуголь“, „Продамет“, „Продвагон“ і інші), які викупили акції місцевих промислових та фінансових компаній, привівши їх під фінансовим натиском до примусових „реорганізацій“, а то й до банкрутства,— особливо й найскорше ті, які мали глибоке коріння в економіці й національному ґрунті України. Згадати б тут тільки два трагічні випадки: знищення й доведення до божевілля найстаршого піонера української цукрової промисловості П. Симиренка та самогубство директора Харківського комерційного банку, піонера видобувної промисловості О. Алчевського, місце якого посів у Харкові московський мільйонер М. Рябушинський²¹.

Знищивши дотогочасні почини й місцеву ініціативу в розбудові промисловості України, великі синдикати монопольно контролювали продукцію, її розподіл і ринкові ціни. Чужинний капітал тільки підтримав і заохотив російську капіталістичну олігархію глибше вкоренитися в українську економіку й експлуатувати її.

За російськими банками стояв царський уряд, який визначав норми економічного процесу в інтересі всеімперського бюджету, в інтересах ближчих йому й тісно поєднаних із ним російських фінансово-капіталістичних кіл.

Російські банки були тісно пов'язані інтересами з державними фінансовими установами й підприємствами; вони ставали органічною, складовою частиною політичної системи Росії.

1861 р. П. Симиренко тяжко захворів, і кредитори фірми призначили адміністрацію, яка перебрала на себе ведення справ родинної фірми. Згодом неодноразово писали, що влада свідомо хотіла довести бізнес українського „цукрового короля“ до повного банкрутства. Всі фінансові справи заводів ретельно контролював суд, а витрати, в тому числі й сімейні, перевіряли державні чиновники.

1863 р. померли 42-річний П. Симиренко і його дядько Кіндрат Яхненко, за кілька років пішли з життя Анастасія, Терентій і Степан Яхненки, а також Ф. Симиренко. І друг П. Симиренка Т. Шевченко, який зовсім трохи не дожив до скасування кріпацтва в Росії і звільнення українських селян.

Для керівництва фірми кредитори створили адміністрацію, керівники якої виявилися некомпетентними як у технічних, так і у фінансових справах. До того ж, багато управлінців були нечисті на руку. Через шість років адміністрація торговельно-промислового дому повернула родині Симиренків право управляти фірмою. Керівництво доручили братові Платона Василю Симиренку, який в 30-річному віці закінчив Паризьку політехніку. Останній доклав максимум зусиль, аби домогтися кредитної підтримки і таким чином врятувати фірму. Однак, як стверджує Петро Вольвач, „великодержавництво та генетичний шовінізм петербурзьких нововладців перемогли навіть економічні інтереси країни“²². Уряд підтримав будівництво неподалік

¹⁸ Витанович І. Традиції Кирило-Мефодіївського братства в народинах українського кооперативного руху // Кооперативна республіка.— 1939.— Ч. 4.— С. 10—106.

¹⁹ Витанович І. Брати Симиренки — економісти і визначні українські суспільно-культурні діячі.— Ч. 6.— С. 168.

²⁰ Там само.— С. 168—169.

²¹ Див.: Витанович І. Історія українського кооперативного руху.— С. 33.

²² Вольвач П. Видатний меценат української культури (До 180-річчя від народження Василя Симиренка) // Вісник НТШ.— 2016.— Ч. 55.— Весна—Літо.— С. 57.

залізничного вокзалу станції Городище-Воронцови величезного цукрового заводу як альтернативу сими́ренківським підприємствам. Натомість останнім усвідомлено не надавали державних кредитів та цілеспрямовано довели до банкрутства.

З кінця 80-х років XIX ст. фірма Сими́ренків припинила своє існування. Для економіки, культури і науки України це була величезна втрата. Без роботи залишилися тисячі висококваліфікованих робітників і службовців; припинили свою діяльність технічне училище, школа, лікарня, робітничка їдальня, гуртожитки та крамниця²³.

І все ж проблеми економічної організації, якими все життя займався П. Сими́ренко, поступово стають найактуальнішими у лоні українських громад: члени Харківської громади — Лобко, В. Козлов, В. Гни́лосиров, А. Шиманов, Шевич, В. Мова, К. Сакович, А. Жученко; Полтавської громади — Д. Пильчиков, О. Кониський, В. Лобода, В. Кулик; Київської громади — В. Антонович, М. Зібер, М. Драгоманов, Ф. Вовк долучилися до створення перших споживчих товариств²⁴.

У першій половині 30-х років XIX ст. україн-

ське громадянство в Західній Україні відзначало тридцятиліття кооперативного руху в Галичині. У Товаристві українських кооператорів тоді виникла думка видати серію історичних нарисів про піонерів українського кооперативного руху, зокрема, таких, як: М. Туган-Барановський, Г. Галаган, В. Навроцький, М. Левитський, В. Нагірний, В. Доманицький, Є. Олесницький, І. Петрушевич, К. Паньківський, брати П. та В. Сими́ренки²⁵.

Отже, знаменитий рід Сими́ренків — це національно свідомі, розумні люди, що працювали на Україну. Один із найталановитіших серед них Платон Сими́ренко — промисловий магнат, засновник холдингу, в межах цукрового бізнесу мислив масштабно, комплексно, розуміючи завдання, що поставали перед ним. Підприємницька інтуїція, помножена на наукові знання і постійне вивчення торговельної кон'юнктури, дозволяла молодому капіталістові своєчасно прогнозувати найбільш актуальні тенденції і реагувати на них раніше за своїх конкурентів. Він першим в Україні почав створювати торговельно-промислову імперію у західному розумінні цього слова.

Степан ГЕЛЕЙ

ІВАН ПУЛЮЙ: ВИЗНАННЯ

(До 175-річчя від народження)

Професор Вільгельм Форманн 1968 р. у передатчі австрійського радіо з нагоди 50-річчя відходу у вічність Івана Пулюя наголосив, що І. Пулюй був однією з найвидатніших постатей науки кінця XIX — початку XX ст. Саме науки загалом, не лише фізики. На чому ґрунтувалась така висока оцінка і що можна до неї додати з позицій сьогодення? І чому Пантелеймон Куліш назвав І. Пулюя „чоловіком-самоцвітом“, а відомий німецький математик професор Гергардт Ковалевський у своїх спогадах зазначив, що впродовж життя він більше не зустрічав такої особистості, як Іван Пулюй? Для відповіді на ці запитання розглянемо основні напрями діяльності І. Пулюя і його доробок у кожному з них. У стислому викладі до них належать:

I. Фізика — молекулярна, катодні промені та X-промені.

II. Електротехніка — теоретична, практична, промислова енергетика.

III. Винаходи.

IV. Педагогічна і науково-організаційна діяльність.

V. Переклади і видавничі справи.

VI. Створення системи освіти українською мовою.

VII. Популяризація наукових знань.

VIII. Політологія, публіцистика, націє- і державотворення.

IX. Громадська і політична діяльність.

Розглянемо кожен з цих напрямів.

ФІЗИКА

Молекулярна фізика. Дослідження у галузі молекулярної фізики І. Пулюй проводив у 1872—1876 рр. у фізичному інституті Віденського університету і в інституті професора А. Кундта у Страсбурзі. Експериментальним шляхом встановив залежність коефіцієнта внутрішнього тертя (в'язкості) газів і парів від температури, а також коефіцієнтів дифузії парів через пористі перегородки швидкостями¹. Теоретично вивів формулу для коефіцієнта внутрішнього тертя суміші газів. На підставі цих результатів 1876 р. захистив дисертацію і здобув ступінь доктора філософії Страсбурського університету. Важливість праць І. Пулюя в галузі молекулярної фізики зумовлена тим, що експериментальні дані про коефіцієнти внутрішнього тертя і дифузії газів і парів були вихідними, коли в рамках молекулярно-кінетичної теорії обчислювали такі величини, як середня довжина пробігу молекул і їх кількість у грам-молекулі. Не менш суттєвими були тверді переконання й обґрунтування І. Пулюя щодо реальності молекул і атомів².

Катодні промені. Молекулярно-кінетична теорія газів була першим важливим кроком до пізнання мікроструктури матерії. Наступний і вирішальний етап розв'язання цієї центральної проблеми фізики того часу розпочався з досліджень електричних розрядів у розріджених

²³ Вольвач П. Видатний меценат української культури...— С. 57.

²⁴ Гелей С. Ілля Витанович. Науково-педагогічна та громадська діяльність.— С. 98.

²⁵ Там само.— С. 147.

¹ Puluj J. Über die Reibungsconstante der Luft als Function der Temperatur // Wiener Berichte.— 1874.— Bd. 69.— S. 287—317; 1874.— Bd. 70.— S. 243—267. Цю та багато інших праць І. Пулюя видано в перекладі українською мовою у книжці: Іван Пулюй. Збірник праць / За ред. В. Шендеровського.— К., 1996.— 712 с.; Puluj J. Über die Abhängigkeit der Reibung der Gase von der Temperatur // Wiener Berichte.— 1876.— Bd. 73.— S. 589—628; Annalen der Physik.— 1877.— Bd. 237.— S. 296—310; ejusd. Über Diffusion der Dämpfe durch Thonzellen // Wiener Berichte.— 1877.— Bd. 75.— S. 401—418, 639—664.

² Гайда Р., Пляцко Р. Іван Пулюй. Життя і творчість.— Львів, 2019.— С. 51.

газах. Німецький фізик і винахідник Г. Й. Гайслер сконструював скляну трубку, у якій газ перебував під дуже низьким тиском, у десятки тисяч разів меншим, ніж атмосферний тиск. До неї вмонтував два віддалені між собою електроди — катод і анод, сполучені відповідно з негативним і позитивним полюсами джерела високої напруги. За достатньо високої напруги можна було спостерігати між електродами електричні розряди у вигляді іскор. Якщо ж тиск газу в трубці знизити до значення у мільйон разів меншого, ніж атмосферний тиск, то проходження електричного струму крізь газ супроводжується появою особливих світлових явищ, і це світіння було назване катодним промінням. У сьогоднішньому розумінні катодні промені — це потік електронів, вирваних з катода силою електричного відштовхування. Прискожуючись електричним полем між катодом і анодом та стикаючись з атомами залишків газу в трубці, електрони їх іонізують і збуджують, унаслідок чого під час зворотних переходів у нормальний стан атоми випромінюють кванти світла. Основи такого розуміння заклали фундаментальні дослідження катодних променів, виконані І. Пулюєм у 1880—1882 рр., викладені у чотирьох його статтях під загальною назвою „Промениста електродна матерія”³ і перевиданих як окрема монографія 1883 р. у Відні німецькою мовою⁴. Про вагомість і першорядність результатів, отриманих І. Пулюєм у цій галузі, свідчить те, що вказану монографію І. Пулюя Лондонське фізичне товариство видало 1889 р. у перекладі англійською мовою як окремих том серії „Physical Memoirs”⁵, в якій друкувались підсумки найважливіших досліджень, виконаних поза межами Великобританії. Також прикметно, що ще 1880 р. американський журнал „Science” опублікував статтю⁶, у якій викладено результати досліджень І. Пулюя, які спростовують хибну інтерпретацію процесів у середовищах розріджених газів відомого британського фізика і хіміка В. Крукса.

Широкий спектр проблем, проаналізованих І. Пулюєм, новизна експериментальних результатів і глибина висновків про мікроскопічну природу газорозрядних процесів, технічна досконалість сконструйованих і виготовлених ним власноручно десятків вакуумних апаратів, — усе це висунуло його в число провідних фізиків того часу.

Досліджуючи вплив магнітного поля на катодні промені, І. Пулюй довів, що дія на них магнітного поля має ту саму природу, що і його дія на електричний струм, який проходить у твердих провідниках. Він констатував, що кожна електрична

частинка є в дійсності „елементарним струмом”, а відхилення катодних променів магнітом — результат дії магнітного поля на окремі рухомі заряджені частинки⁷. Фактично, це ідея „сили Лоренца”, сформульована тільки якісно (без формули), яка стала загальноновизнаною лише в останні роки XIX ст. і заклала основи електронної теорії Лоренца.

З погляду становлення нової фізики, пов'язаного зі з'ясуванням внутрішньої будови атомів, досягнення І. Пулюя в галузі дослідження процесів у катодно-променевих трубках мали особливе значення. Адже вивчення таких процесів стало базою для двох відкриттів кінця XIX ст., що прокладали шлях сучасній атомній фізиці, — Х-променів (1895) та електрона (1897).

Х-промені. Відкриття Х-променів, яке внаслідок щасливого збігу обставин випало на долю В. К. Рентгена (помітив флюоресцентне світіння екрана у темній кімнаті внаслідок того, що забув від'єднати від джерела напруги газорозрядну лампу, перед тим як обгорнути її непроникним для звичайного світла папером, як це робив зазвичай після завершення дослідів) стало безпосереднім наслідком дослідження катодних променів, у чому визначальною була роль І. Пулюя. Крім того, свідченням того, що саме І. Пулюй заклав підґрунтя науки про Х-промені, є отримані ним фундаментальні результати пріоритетного характеру, викладені у двох його статтях⁸, опублікованих 1896 р. через півтора місяці після першого короткого повідомлення В. К. Рентгена про нові промені (раніше, ніж вийшли дві наступні статті В. К. Рентгена на цю тему). Саме І. Пулюй визначив місце їх утворення і просторовий розподіл; відкрив їх здатність іонізувати атоми і молекули; пояснив їх природу; отримав знімки найвищої якості з використанням трубки власної конструкції, що відкрило шлях широкому застосуванню Х-променів у медицині.

З дослідів І. Пулюя однозначно випливало, що нове випромінювання не виходить з катода, а утворюється під дією катодних променів у скляних стінках трубки в місцях, які він досить точно визначив. Випромінювання поширюється головним чином перпендикулярно до стінок напрямку. Отримані результати стали експериментальною підставою для розуміння І. Пулюєм механізму виникнення Х-променів. Це розуміння включало два принципово важливі твердження: 1) Х-промені утворюються в процесі взаємодії дуже швидких негативно заряджених катодних частинок із молекулами твердого тіла внаслідок їх збудження; 2) за своєю природою Х-промені й видиме світло подібні, від-

Іван Пулюй

³ Puluj J. Strahlende Elektrodenmaterie // Wiener Berichte. I.— 1880.— Bd. 81.— S. 864—923; II.— 1881.— Bd. 83.— S. 402—420; III.— 1881.— Bd. 83.— S. 696—708; IV.— 1882.— Bd. 85.— S. 871—881.

⁴ Puluj J. Strahlende Elektroden-Materie und der sogenannte vierte Aggregatzustand.— Wien, 1883.— 86 S.

⁵ Puluj J. Radiant Elektrode Matter and the So-Called Fourth State // Physical Memoirs.— 1889.— Vol. 1.— Part 2.— P. 233—331.

⁶ Puluj J., Glaser G. The Fourth State of Matter. A Refutation // Science.— 1880.— Vol. 1.— Issue 5.— P. 58—59.

⁷ Гайда Р., Пляцко Р. Іван Пулюй. Життя і творчість.— С. 56.

⁸ Puluj J. Über die Entstehung der Röntgen'schen Strahlen und ihre photographische Wirkung // Wiener Berichte.— 1896.— Bd. 105.— S. 228—238; ejusd. Nachtrag zur Abhandlung: Über die Entstehung der Röntgen'schen Strahlen und ihre photographische Wirkung // Ibid.— S. 243—245.

різняючись лише періодом коливань. Для порівняння зазначимо, що В. К. Рентген спершу помилово припустив, що новим променям, на відміну від видимого світла, властиві повздовжні коливання, а згодом схилився до хибної думки, що ці промені є лише певним різновидом катодних променів. У цьому контексті цікаво, що і відомий німецький фізик Г. Ленард (нобелівський лауреат 1905 р.) у середині 1896 р. висунув помилкове припущення, що Х-промені є катодними променями з безмежно великою швидкістю поширення.

Найкращі результати у дослідях з Х-променями давало застосування як джерел цих променів Пулюєвої фосфоресцентної лампи, премійованої на Міжнародній виставці в Парижі 1881 р., тобто створеної за 14 років до відкриття Х-променів. Суттєвою перевагою лампи І. Пулюя була наявність у ній антикатада — слюдяної пластинки, розташованої під кутом до плоского дископодібного катода. Пластинка була покрита сульфатом кальцію (сполукою, в якій катодні промені викликали флюоресцентне свічення), бо її первісним призначенням було служити джерелом світла. Згодом використання І. Пулюєм уперше у світовій практиці антикатада як джерела Х-променів виявилось дуже ефективним, оскільки такі трубки давали найбільш інтенсивні і найменш розбіжні промені. Тож закономірно, що І. Пулюй отримав найякісніші Х-променеві знімки, у тому числі вперше всього скелета дитячого організму. Його ж знімки подавали популярні британські та французькі журнали для ілюстрації можливостей застосування нових променів у медицині⁹.

Одна з Пулюєвих ламп, які промислово виготовляли на фабриці у Ляйпцигу (з фабричним номером 1147), опинилась у колекції електровакуумних трубок фізичної лабораторії Дартмутського коледжу в США. Вона увійшла в історію застосування Х-променів у медицині завдяки тому, що за її допомогою зроблено першу на американському континенті (і, мабуть, у світі) Х-променеву фотографію зламаної руки¹⁰.

Детальне зіставлення внесків І. Пулюя та В. К. Рентгена у становлення фізики Х-променів, а також аналіз певних моментів наукової етики можна знайти в монографії¹¹. (Зокрема, І. Пулюй у своїх статтях про нові промені віддав належне В. К. Рентгену, тоді як В. К. Рентген у своїх публікаціях жодного разу не згадав про результати, отримані І. Пулюєм до нього, хоч вони були добре знайомі особисто ще з часу їх перебування у Страсбурзі 1875 р.).

Важливим свідченням визнання вагомого внеску І. Пулюя у фізику кінця XIX — початку XX ст. є вихід у світ фундаментальної монографії М. Ланнуціати¹², у якій досить детально описано його досягнення, а його ім'я вписано поряд з іменами найвидатніших фізиків того часу в розділі з промовистою назвою „Зал Слави“. Також наголошено на його українському патріотизмі.

ЕЛЕКТРОТЕХНІКА

Теоретична електротехніка. Визначальним у науково-технічній діяльності І. Пулюя є поєднання фундаментальної фізичної науки і базованої на її основі електротехніки. Його теоретичні праці свідчать, що він не тільки глибоко розумів фізичні основи електротехніки, але й добре володів відповідним математичним апаратом, який ефективно застосовував для складних обчислень, необхідних для опрацювання власних винаходів. Важливість математичних знань для своєї майбутньої діяльності І. Пулюй усвідомив ще на останніх курсах теології, коли почав відвідувати лекції з математики, а також фізики й астрономії у Віденському університеті. Причому не лише як пасивний слухач, але й успішно складав екзамен — зокрема, з усіх десяти університетських курсів вищої математики отримав дев'ять оцінок „відмінно“ і лише одну „добре“¹³.

Значну увагу І. Пулюй приділив теоретичним аспектам використання змінних струмів, зокрема ролі електромагнітної індукції та самоіндукції в електричних колах. Проаналізував вплив самоіндукції і спричиненої нею періодичної змінної електромагнітної сили на роботу двополусної динамо-машини сталого за напрямком струму, провів експерименти, які підтвердили теоретичні результати¹⁴. Запропонував узагальнення діаграм Гайланда для аналізу роботи однофазних і трифазних генераторів змінного струму.

Практична електротехніка. Глибокі знання і досвід, яких набув І. Пулюй наприкінці 1870-х — на початку 1880-х рр. у фізиці, забезпечили йому можливість дуже швидко проявити себе у практичній електротехніці. У ній його діяльність розпочалася з конструювання й виготовлення електроосвітлювальних ламп, які за якістю, тривалістю роботи перевершували лампи відомого американського винахідника Т. Едісона¹⁵. Лампи І. Пулюя з успіхом демонструвались на Електротехнічній виставці у Відні 1883 р. Тож не дивно, що наприкінці 1883 р. відомий австрійський підприємець Й. Верндль запросив І. Пулюя на посаду консультанта для організації виробництва електричних приладів у місті Штайр (Австрія). Наміри Й. Верндля були дуже амбітними, тож він уважав за необхідне залучити до роботи найбільш відомих у Європі фахівців — поряд з І. Пулюєм ще італійця Піетту, чеха Кжіжика і німця Шуккерта. Тобто, ще на початку діяльності І. Пулюя в царині електротехніки високо оцінювали його кваліфікацію. На пропозицію Й. Верндля І. Пулюй організував масове виготовлення електротехнічних ламп власної конструкції. Тисячі таких ламп були використані для освітлення Електротехнічної виставки в Штайрі у серпні 1884 р., а також самого міста. Виставка викликала сенсацію, „море світла“ — таким було враження очевидців¹⁶. Виставку відвідав імператор Франц-Йосиф і, як писали газети, впродовж три-

⁹ Гайда Р., Пляцко Р. Іван Пулюй. Життя і творчість.— С. 75.

¹⁰ Seeing Thru 100 Years // Dartmouth Life.— 1996.— Febr.— P. 5.

¹¹ Гайда Р., Пляцко Р. Іван Пулюй. Життя і творчість.— С. 220.

¹² L'Annunziata M. F. Radioactivity: Introduction and History, From the Quantum to Quarks.— Elsevier, 2016.— 932 p.

¹³ Головач Ю., Пляцко Р., Сварник Г. Петер Пулюй і архів Івана Пулюя.— Препринт ICMP-20-01U.— С. 9—11.

¹⁴ Puluj J. Ueber die Selbstinduktion und ihre Wirkungen // Elektrotechnische Zeitschrift.— 1891.— Bd. 12.— Heft 31.— S. 407—412.

¹⁵ Puluj J. Ueber elektrische Entladungen in den Glühlampen bei Anwendung hochgespannter Ströme // Zeitschrift für Elektrotechnik.— 1883.— S. 30—33; ejusd. Versuche über die absolute Festigkeit und die Dichte der Kohlenfaden // Ibid.— 1884.— S. 455—457, 489—490.

¹⁶ Гайда Р., Пляцко Р. Іван Пулюй. Життя і творчість.— С. 107.

валого часу розмовляв з І. Пулюєм. Наслідок не забарився — у жовтні того ж року Міністерство освіти запросило І. Пулюя на посаду професора Німецької вищої технічної школи у Празі.

Промислова енергетика. У празький, найбільш тривалий період своєї діяльності, І. Пулюй виконав масштабну роботу з проектування і технічного керівництва побудови багатьох електростанцій. Ще 1883 р. І. Пулюй видав невеликим накладом брошуру про електричне освітлення, призначену для представників фінансово-промислових кіл. Один із її розділів, присвячений електростанціям, зацікавив багатьох фахівців, і це спонукало І. Пулюя передрукувати його з деякими змінами окремою статтею¹⁷. У ній він різнобічно обґрунтував висновок, що для широкого впровадження електричного освітлення треба відмовитися від маленьких локальних теплових електривень, а будувати великі електроцентралі, енергія яких буде набагато дешевшою, а їх експлуатація — надійнішою. Проаналізував фінансові питання щодо забезпечення будівництва електростанцій, зокрема залучення на пайових засадах коштів різних підприємств. Уже в цій публікації проявився широкомасштабний підхід І. Пулюя до проблем електроенергетики, завдяки якому в наступні роки він став найавторитетнішим державним експертом з цих питань. Це яскраво проявилось при обговоренні різних проектів електрифікації Праги. Незважаючи на значний спротив чиновників магістрату і технічних радників, у чиїх руках концентрувались фінансові ресурси, І. Пулюй відстояв свій проєкт будівництва однієї великої електроцентральної змінного струму в Голешовицях поблизу Праги. Важливо, що у цьому проєкті значна увага приділялась дотриманню екологічних вимог. На щастя, як зазначив професор Іво Краус із Праги, завдяки реалізації цього проєкту пражани ось уже понад століття користуються електроенергією, яку дає їм „Пулюєва“ електривня¹⁸.

Крім празької центральної, І. Пулюй керував спорудженням електростанцій у Цвікау, Марієнбаді, Франценсбаді. Особливу увагу він приділив великій гідроелектростанції поблизу міста Гогенфурт, біля ущелини, якою річка Влтава пробивається у напрямку Ельби. І. Пулюй був урядовим експертом, його головним завданням було простежити, щоб будівництво та експлуатація електростанції не створювали небезпеки для її працівників і не завдавали шкоди довкіллю. І. Пулюй написав велику статтю про цю електростанцію і опублікував її німецькою й українською мовами¹⁹. Стаття насичена такою кількістю описів найрізноманітніших пристроїв, які були елементами цієї складної технічної споруди, та відомостями про їх функціону-

вання, що вже на підставі цієї публікації І. Пулюй постає як електротехнік широкого профілю, як фахівець найвищого рівня.

Свідченням визнання заслуг І. Пулюя в царині електротехніки є обрання його 1913 р. почесним членом Віденського електротехнічного товариства.

ВИНАХОДИ

Крім уже згаданого винаходу 1881 р. лампи, яка стала відомою у світі як „лампа Пулюя“, йому належить низка інших винаходів, запатентованих у різних країнах світу та премійованих на міжнародних виставках. Ще 1878 р. І. Пулюй опублікував повідомлення²⁰ з описом сконструйованого ним *телефонного сигнального апарата*. Його призначення — подати звуковий сигнал (дзвінок) в апараті-приймачі перед початком розмови без допоміжної батареї, що використовувалась для цього раніше. В основі винаходу лежить електромагнітна індукція. Проблемами телефонного зв'язку І. Пулюй займався і згодом, коли працював над спорудженням електростанцій. Він турбувався про безпеку працівників, що користуються телефонним зв'язком зі споживачами електроенергії або віддаленими підстанціями. За цією проблематикою опублікував дві статті²¹, одна з яких також вийшла в україномовному варіанті²². Відповідні винаходи були запатентовані не лише в Австро-Угорщині, але й в Німеччині, Італії, Швеції.

Одним із найвидатніших технічних досягнень І. Пулюя став винайдений ним *телетермометр*²³, що давав змогу вимірювати температуру на великій віддалі від спостерігача — на різних глибинах моря, у шахтах і свердловинах, на високих вежах і на горах. Ідея телетермометра полягала у використанні температурної залежності електричного опору двох провідників, виготовлених з різних матеріалів.

І. Пулюй використав той факт, що в катодних трубках електричному розряду у вакуумі перешкоджає електричний заряд скляної стінки, розташованої досить близько до катода, для конструювання *трубок-вентилів*. Трубка І. Пулюя забезпечувала легке протікання струму в одному напрямку, а у зворотному напрямку струм проходив з великими труднощами²⁴. Вона використовувалась для випрямлення змінних струмів.

На віденській електротехнічній виставці 1883 р. серед інших експонатів І. Пулюя значну увагу привернула *безпечна електрична лампа для гірників*. Джерелом енергії в ній служили п'ять легких акумуляторів. Вона була особливо простою і дуже зручною для носіння²⁵.

Перші публікації І. Пулюя, що стосувалися процесів у розріджених газах, були присвячені радіо-

¹⁷ Puluj J. Ueber elektrische Centralanlagen // Technische Blätter.— 1885.— Bd. 17.— S. 65—70.

¹⁸ Kraus I. Pražská setkání s profesorem Ivanem Pulujem // Hospodářské Noviny.— 1995.— 17. 02.

¹⁹ Puluj J. Elektrizitätswerk Hohenfurth der Firma Ignaz Spiro & Sohne in Krummlau // Zeitschrift für Elektrotechnik.— 1905.— Heft 4; Technische Blätter.— 1904.— Heft 1—2; Пулюй І. Електрична централка Гогенфурт фірми Г. Спіро і сина в Крумляві // Збірник Математично-природописно-лікарської секції НТШ.— Львів, 1905.— Т. 10.— С. 1—30.

²⁰ Puluj J. Telephon-Signalapparat // Carl's Rep. f. Physik.— 1878.— Bd. 14.— S. 362—363.

²¹ Puluj J. Eine Telephonstation für elektrische Hochspannungs Anlagen // Ibid.— 1899.— Bd. 31.— S. 171; ejusd. Einige Neuerungen in der Telephonie // Technische Blätter.— 1901.— Bd. 33.— Heft 1.— S. 1—5.

²² Пулюй І. Безпечна станція телефонів // Збірник Математично-природописно-лікарської секції НТШ.— Львів, 1900.— Т. 6.— С. 1—23.

²³ Puluj J. Ein Telethermometer // Wiener Berichte.— 1889.— Bd. 98.— S. 1502—1517; Elektrotechnische Zeitschrift.— 1890.— Bd. 11.— Heft 8.— S. 113—116; Electrotechn. Echo 1890; Repertorium der Physik von Dr. F. Exner.— 1890.— Bd. 26.— S. 733; Puluj J. On a Telethermometer // Philosophical Magazine. Series 5.— 1890.— Vol. 29.— N 178.— P. 291.

²⁴ Очерки развития медицинской рентгенологии.— Москва, 1948.— С. 247.

²⁵ Dolinar S. Die elektrische Beleuchtung // Elektrotechnische Zeitschrift.— 1883.— S. 474—475.

метрові, тобто приладові, в якому „світляний млин” обертається під дією світла на його крильця. Провівши багато експериментів з *радіометрами власної конструкції*, він дав правильне пояснення процесів у радіометрах²⁶, у тому числі для електричних радіометрів, у яких замість світла використовуються катодні промені²⁷.

І. Пуллой відкрив перші *принципи дегазації* вакуумних приладів, тобто методи зниження у них тиску газу. Саме застосування цих принципів дало змогу фізику Ж. Перрену 1896 р. знизити тиск у газорозрядній трубці настільки, що стало можливим спостерегти відхилення потоку катодних променів в електричному полі. Використовуючи метод Ж. Перрена, Дж. Томсон 1897 р. визначив масу катодної корпускули — електрона. Отже, на шляху до відкриття електрона важливий крок зробив І. Пуллой²⁸.

ПЕДАГОГІЧНА

І НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

1874 р. І. Пуллой отримав запрошення на посаду викладача кафедри фізики, механіки та математики Військово-морської академії у місті Фіюме (тепер Ріка у Хорватії). За короткий час став відомим викладачем (читав курс теорії теплоти) та вмілим організатором фізичних досліджень. Сконструював прилад для вимірювання новим методом механічного еквівалента теплоти, який 1878 р. був відзначений медаллю на всесвітній виставці у Парижі. 1875 р. І. Пуллой опублікував статтю про цей прилад у відомих журналах²⁹. Згодом, 1907 р., на прохання дирекції національного німецького музею у Мюнхені подарував музеєві точну копію цього приладу. Про досконалість і зручність приладу І. Пуллой свідчить і те, що впродовж майже 100 років його використовували для виконання лабораторних робіт студентами у багатьох університетах.

Ставши професором Німецької політехніки в Празі, І. Пуллой енергійно взявся за модернізацію і поглиблення курсів викладання³⁰. Уже 1885 р. започаткував окремий курс лекцій з електротехніки та практичні заняття. Його лекції відвідували не лише студенти, а й професори різних навчальних закладів Праги. Відомий чеський електротехнік і промисловець Е. Колбен зазначав: „Лекції Пуллой були винятково ясними і зрозумілими... Він був людиною з сильною волею і всіма засобами добивався того, що раз визнавав правильним, нехтуючи будь-якими особистими вигодами. Компроміси

були цілковито чужими його духові, через що не раз викликав до себе ворожість. Однак його бажання і вчинки завжди викликалися найчистішими мотивами”³¹.

У 1888—1889 рр. професора І. Пуллой обирають ректором Німецької політехніки в Празі, в 1890—1891 рр. він був деканом машинобудівного факультету. Домігся створення окремої кафедри електротехніки і в 1902 р. очолює її до виходу на пенсію 1916 р. Розгорнув подиву гідну активність, спрямовану на реалізацію науково-організаційних завдань. Завдяки його старанням курс електротехніки було забезпечено відповідною матеріально-технічною базою: налагоджено роботу електротехнічної лабораторії, побудовано машинний зал, переобладнано всі приміщення Фізичного інституту, організовано майстерні для грубих і прицельних робіт. Навчальні програми з фізики модернізує кожні два—три роки. Значну увагу приділяв підготовці навчальних експериментів і лекційних демонстрацій, які описав у низці статей у наукових журналах³². Дбав про забезпечення належних умов для навчання студентів, зокрема 1905 р. заснував у Празі допомогове товариство для малозабезпечених студентів, які студіювали електротехніку.

Педагогічна і науково-організаційна діяльність І. Пуллой була високо оцінена на державному рівні в Австро-Угорщині. Його відзначили орденем Залізної корони (1906), орденем Франца-Йосифа (1916), надали титул державного радника („Hofrat“, 1910). 1916 р. отримав пропозицію зайняти посаду міністра освіти Австрійської монархії, однак відмовився за станом здоров'я³³.

ПЕРЕКЛАДИ І ВИДАВНИЧА СПРАВА

Концепцію перекладу церковної літератури українською мовою І. Пуллой обдумував ще будучи гімназистом Тернопільської класичної гімназії, а в блискучому стилі виклав її у публікації³⁴. Послідовно обстоював потребу використання фонетичного правопису замість незрозумілого народів язичія. Свої засади І. Пуллой втілював на практиці, видавши у Відні два видання Молитовника³⁵. Згодом, 1895 р., Іван Франко зазначив: „Пуллой 1871 р. дав себе знати в руській письменстві як дуже талановитий полеміст у дуже делікатній справі — вживання народного язика в церковних книжках”³⁶.

У лютому 1871 р. у Відні розпочалась спільна праця І. Пуллой і П. Куліша над перекладом Біблії. За основу для перекладу взяли грецьке ви-

²⁶ Puluj J. Ein Radiometer // Wiener Berichte.— 1877.— Bd. 76.— S. 226—230; ejusd. Über das Radiometer // Ibid.— 1879.— Bd. 80.— S. 132—136; On the Radiometer // Philosophical Magazine. Series 5.— 1879.— Vol. 8.— N 48.— S. 259—260; ejusd. Beitrag zur Erklärung des Zöllner'schen Radiometers // Wiener Berichte.— 1880.— Bd. 81.— S. 1092—1101; ejusd. Nachschrift zum Beitrag zur Erklärung des Zöllner'schen Radiometers // Ibid.— 1880.— Bd. 82.— S. 263—264.

²⁷ Гайда Р., Пляцко Р. Іван Пуллой. Життя і творчість.— С. 59.

²⁸ Там само.— С. 58.

²⁹ Puluj J. Über einen Schulapparat zur Bestimmung des mechanischen Wärmeäquivalentes // Wiener Berichte.— 1875.— Bd. 71.— S. 677—686; Annalen der Physik.— 1876.— Bd. 233.— S. 437—44; ejusd. Beitrag zur Bestimmung des mechanischen Wärmeäquivalentes // Wiener Berichte.— 1875.— Bd. 72.— S. 53—60; Annalen der Physik.— Bd. 233.— S. 649—656.

³⁰ Цегельський Р. Др. Іван Пуллой як науковий дослідник. (В десятиліття його смерті) // Збірник Математично-природописно-лікарської секції НТШ.— Львів, 1928.— Т. 27.— С. 8.

³¹ Kolben E. Hofrat Professor Dr. Johann Puluj // Technische Blätter.— 1918.— Bd. 50.— S. 176.

³² Puluj J. Objective Darstellung der wahren Gestalt einer schwingenden Saite // Wiener Berichte.— 1887.— Bd. 95.— S. 355—358; ejusd. Ein Interferenzversuch mit zwei schwingenden Saiten // Ibid.— 1888.— Bd. 96.— S. 947—951; ejusd. Ein Versuch über die Resonanz // Carl's Rep. f. Physik.— 1878.— Bd. 14.— S. 183—184; ejusd. Fallapparat // Annalen der Physik und Chemie.— 1888.— Bd. 33.— S. 575—576.

³³ Гайда Р., Пляцко Р. Іван Пуллой. Життя і творчість.— С. 188.

³⁴ Пуллой І. Лист без коверти якою одповідь Вир. крилошанину Малиновському на реферат Молитовника.— Відень, 1871.

³⁵ Пуллой І. Молитвослов.— Відень, 1869; його ж. Молитовник для руського народу. Друге побільшене видання.— Відень, 1871.

³⁶ Франко І. План викладів історії літератури руської // Франко І. Зібрання творів.— К., 1984.— Т. 41.— С. 31.

дання 1866 р. лондонського Біблійного товариства. Щоб прискорити розпочату справу, І. Пулюй на деякий час покинув університетські студії³⁷. Першим підсумком величезної праці І. Пулюя і П. Куліша стало те, що вже 1871 р. у Відні послідовно вийшли у світ Євангелія за Матеєм, Марком, Лукою та Іваном. Повний текст Нового Завіту вийшов з друкарні НТШ у Львові 1880 р.³⁸, згодом низку його перевидань здійснило лондонське Біблійне товариство.

Оскільки П. Куліш помер 1897 р., то для подальшої праці І. Пулюй запросив Івана Нечуя-Левицького, „котрий перевів четвертину Старого Завіту; сам зладив переклад „Псалмів“ і зредагував переклад Куліша, виправляючи деякі недогляди та недостачі [...] До перекладу св. Письма на українську мову прикладав велику вагу. Він займався сею справою через яких 35 літ свого найкращого віку, не зважаючи на те, що був обтяжений науковою та иншою працею, та порівнює у своїй автобіографії значіння появи українського св. Письма зі значенням перекладу Біблії Лютера для німецького народу“³⁹. І. Пулюй узяв не себе не лише остаточне редагування рукопису, але й полагодження усіх складних фінансових питань, пов'язаних з виданням усього перекладу. Повне видання Біблії у перекладі П. Куліша, І. Нечуя-Левицького та І. Пулюя вперше вийшло у Відні наприкінці 1903 р.⁴⁰ і перевидавалось багаторазово.

П. Куліш дуже високо цінував І. Пулюя як особистість. У листі до О. Барвінського назвав І. Пулюя „чоловіком-самоцвітом“⁴¹.

ТВОРЕННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Упродовж усього свідомого життя І. Пулюй наполегливо працював над формуванням послідовної системи науки і освіти рідного народу, починаючи від видання молитовників для широких верств та підготовки підручників для українських гімназій і завершуючи стараннями зорганізувати навчальні та наукові заклади найвищого рівня. Особливо яскраво це проявилось у його впертій і тривалій боротьбі за відкриття українського університету у Львові та в його активній праці як дійсного члена Наукового товариства ім. Шевченка.

Ще в студентські роки І. Пулюй переклав українською мовою підручник з планіметрії, а в листі до О. Барвінського від 30 квітня 1871 р. повідомляє, що закінчує переклад підручника з ботаніки відомого німецького біолога Е. Геккеля⁴². Закликав освічених львів'ян до перекладу книжок для середніх шкіл.

І. Пулюй став одним із перших членів Товариства імені Шевченка, яке постало у Львові 1873 р.

Коли ж 16 листопада 1892 р. Галицьке намісництво затвердило новий статут Товариства, за яким воно реорганізовувалось у поважну наукову інституцію, І. Пулюй у листі до О. Барвінського від 30 січня 1893 р. писав: „Добре діло зробили Русини, що розложили огніско для науки в товаристві ім. Шевченка... Доложу і я дещо із своєї праці по моїх силах і прошу мене залічити до секції для наук природних і медичних“⁴³. Свого слова дотримав й упродовж наступних років опублікував декілька своїх наукових праць у виданнях НТШ⁴⁴. 1899 р. І. Пулюя одним із перших обрали дійсним членом НТШ.

І. Пулюй був переконаний, що для формування молодих наукових сил першочерговим завданням є відкриття українських вищих навчальних закладів. Оскільки на Наддніпрянській Україні в той час це було неможливо, І. Пулюй разом із однодумцями розгорнув значну роботу з метою домогтися від австрійських властей відкриття окремого українського університету у Львові. Він відіграв провідну роль у відповідних заходах, які тривали понад десять років, проявляючи виняткову наполегливість і надихаючи своєю енергією зневірених. І. Пулюй був у складі депутації, яка 26 січня 1902 р. передала віденським властям меморіал, у якому зазначалося: „Руський університет у Львові був з початку призначений тільки для культурних потреб руського народа [...] На жаль, тога думка стояла тільки на папері, бо на ділі німецька мова була викладовою мовою на всіх світських факультетах, а латинська на богословських“⁴⁵. Проте справа з відкриттям українського університету у Львові не зрушила з місця передусім через опір впливових польських кіл. Та І. Пулюй боротьбу не припиняв, усіляко намагався активізувати зусилля в цьому напрямку українських послів до парламенту у Відні⁴⁶. На висловлені владними чиновниками сумніви щодо наявності українських наукових сил І. Пулюй перелічив усіх, хто міг би очолити кафедри. Зокрема, зазначив: „Проф. Горбачевський не тільки причинився своїми працями до наукового чеського скарбу, але й виховав ім цілі генерації хеміків й написав навіть підручник чеською мовою [...] Скажемо ще й про д-ра Пулюя [...] що колись запрошували його міністер освіти і міністер-президент Стамбулов на катедру фізики до Софії [...] і лишали йому до волі викладати фізику хоч би на русько-українській мові“⁴⁷.

Врешті, 29 листопада 1912 р. австрійський уряд оголосив проєкт заснування українського університету у Львові, згідно з яким його відкриття призначалося на початок 1916 р. Через воєнні дії

³⁷ Студинський К. Листування і зв'язки П. Куліша з Іваном Пулюєм // Збірник Філологічної секції НТШ.— Львів, 1930.— Т. 22.— Ч. 2.— С. 28.

³⁸ Святе письмо Нового завіту. Мовою русько-українською переклали вкупі П. А. Куліш і др. Іван Пулюй.— Печатано у Львові в друкарні товариства ім. Шевченка 1880-го року.

³⁹ Цегельський Р. Др. Іван Пулюй як науковий дослідник (В десятиліття його смерті).— С. 5.

⁴⁰ Св. Письмо Старого і Нового Завіту. Переклад П. А. Куліша, І. С. Левицького і Пулюя. Видання Британського і заграничного біблійного товариства.— Відень, 1903.

⁴¹ Студинський К. Листування і зв'язки П. Куліша з Іваном Пулюєм.— С. 84.

⁴² Пулюй І. Листи / Збір, упоряд, пояснення та „Слово до читача“ О. Збожної.— Тернопіль, 2007.— С. 67.

⁴³ Там само.— С. 101.

⁴⁴ Пулюй І. Апарат для мірвання ріжниць фаз межі перемінними потоками і кілька за его помічю зроблених помірок // Записки Наукового товариства ім. Шевченка.— Львів, 1894.— Т. III.— С. 1—24; його ж. Безпечна станція телефонів.— С. 1—23; його ж. Кругова діаграма генераторів для перемінних прудів // Збірник Математично-природописно-лікарської секції НТШ.— Львів, 1905.— Т. 10.— С. 1—24; його ж. Електрична централка Гогенфурт фірми Г. Спіро і синове в Крумляві.— С. 1—36.

⁴⁵ О руський університет у Львові.— Львів, 1904.— С. 5. (Книжка укладена на основі статей І. Пулюя в газеті „Діло“.)

⁴⁶ Гайда Р., Пляцко Р. Іван Пулюй. Життя і творчість.— С. 139—140.

⁴⁷ О руський університет у Львові.— С. 29.

цього не сталося. Однак ідея відкриття у Львові українського університету, навколо якої І. Пулюй об'єднав активних громадян, була реалізована 1920 р. так, що у Львові з ініціативи НТШ було засновано Український таємний університет, який за складних умов бездержавності функціонував до червня 1925 р. Отже, досягнувши найвищих вершин у науці, І. Пулюй наполегливо працював над прокладанням шляху до таких вершин прийдешнім поколінням українців.

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ НАУКОВИХ ЗНАНЬ

І. Пулюй уважав своїм обов'язком популяризацію наукових знань серед широких кіл громадськості. В одній з присвячених йому публікацій зазначено: „Так звана Пулюєва лампа і її катодні промені були незабаром у всіх на устах, оскільки його популярні лекції у Відні люди радо відвідували”⁴⁸.

Особливу увагу приділив І. Пулюй науково-популярним публікаціям українською мовою. З цією метою свої перші статті опублікував ще 1877 і 1879 рр. у львівському часописі „Правда”⁴⁹. Друга з цих статей стала основою для написання брошури „Непропаща сила”⁵⁰, друге її видання вийшло 1901 р. 1881 р. окремою брошурою І. Пулюй опублікував науково-популярну працю „Нові і перемінні зв'язки”⁵¹, яку перевидували у 1901 і 1905 рр., а також публікували німецькою мовою⁵². Показово, як сам І. Пулюй мотивував konieczність видання цієї брошури: „Пишучи книжочку, мав я на цілі станути в обороні правди і високо держати світло правдивої науки проти наукового знахарства [...] Треба про те дбати, щоб вона легко дісталась до рук кожного, хто бажає пізнати правду”⁵³.

Праці „Непропаща сила” і „Нові і перемінні зв'язки” тісно пов'язані в ідейно-теоретичному плані. Червоною ниткою крізь них проходить ідея „непропащої сили”, тобто збереження і перетворення енергії, відкритої і обґрунтованої в 40-х роках XIX ст. Те, що саме це революційне відкриття І. Пулюй зробив центральною темою своїх науково-популярних праць, свідчить, що вже в перший період наукової творчості він дуже добре розумів фундаментальну роль законів збереження. Ба більше, у І. Пулюя ці закони асоціюються з філософічними й етично-психологічними проблемами, з його громадсько-політичними поглядами і прагненнями. Детальний аналіз обох вказаних праць І. Пулюя викладено в монографії⁵⁴. Дуже доречно вже в наш час ці праці перевидані з коментарями у ґрунтовній книжці із серії з промовистою назвою „Класики популяризації науки”⁵⁵.

Для популяризації наукових знань І. Пулюй часто виступав з лекціями для широких кіл громадськості у Відні, а будучи професором у Празі, організовував лекторії для підвищення фахового рівня інженерів.

ПОЛІТОЛОГІЯ, ПУБЛІЦИСТИКА, НАЦІЄ- І ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Яскравий талант І. Пулюя як публіциста проявився у його статтях на захист української мови, яку він глибоко усвідомлював як націє- і державотворчий чинник. В одній з них він писав: „Переклади св. Письма дозволені в російській імперії на більше як на 36 мовах. Вільно там навіть монголам, туркам і татарам читати і проповідувати слово Боже на своїй мові, вільно й полякам і таким славянським народам, як серби, болгари та чехи, що жиючи розсіяні по всій Імперії, становлять тільки малесенький процент російського населення, не вільно тільки — 25 мільйонному руско-українському народові, хоч він з московським ще й одновірний”⁵⁶ (це з тексту протесту І. Пулюя, надісланого до Головного управління по делам печати у Петербурзі). В іншій статті подано текст меморіалу професора І. Пулюя, надісланого ним у Петербург до спеціальної комісії для перегляду цензурних законів⁵⁷. З гострою критикою відгукнувся І. Пулюй на царський маніфест від 19 серпня 1905 р., який подавався як велике благо для народу: „[...] за слово Боже на рідній мові людей як переступників карають, а св'ятіший синод св. Письма на українській мові і раненим людям не дозволяє, тим воякам українцям, що за царя кров проливати мусіли. Чи можливий поступ там, де таке варварство дозволено царським указом?”⁵⁸ (Розуміння виявили не російські власті, а японські, які на клопотання І. Пулюя дозволили поширення духовного слова українською мовою серед вояків-українців, полонених під час російсько-японської війни⁵⁹). Глибину суджень з іншої публіцистичної статті І. Пулюя про те, що „одна тільки культура може забезпечити не тільки добробут і красну долю великих мас народу, але й удержати добрий лад в державі”⁶⁰, підтвердив увесь хід становлення високорозвинених держав.

Зразком переконливої публіцистики є також статті І. Пулюя у газеті „Діло” щодо потреби відкриття українського університету у Львові⁶¹.

З початком Першої світової війни, коли здобуття українцями незалежності набирало реальних обрисів, І. Пулюй опублікував низку статей і брошур німецькою мовою, в яких обґрунтував konieczність створення самостійної української держави, яка стане ключем до миру і стабільності в

⁴⁸ Alma Mater Pragensis. Hofrat Prof. Dr. Johann Puluj, einst Rektor der k. k. Deutschen Technischen Hochschule zu Prag // Prager Nachrichten.— 1977.— Oktober, 10/28.— S. 4.

⁴⁹ Пулюй Ів. Про радіометер або св'ятляний млинок // Правда.— 1877.— № 20.— С. 772—776; його ж. Про тепло і роботу // Там само.— 1879.— С. 223—238.

⁵⁰ Пулюй І. Непропаща сила.— Львів, 1879.— 25 с.

⁵¹ Пулюй І. Нові і перемінні зв'язки.— Львів, 1881.— 32 с.

⁵² Puluj J. Veränderliche Sterne // Das Ausland.— 1881.— N 45.— 7 Novemb.— S. 881—885.

⁵³ Гайда Р., Пляцко Р. Іван Пулюй. Життя і творчість.— С. 138.

⁵⁴ Там само.— С. 124—134.

⁵⁵ Пулюй І. Непропаща сила / Упоряд., стилістична адаптація, заг. ред. та комент. В. О. Тадеєва.— Тернопіль, 2020.— 296 с.

⁵⁶ Пулюй І. В обороні українського слова // Діло.— 1904.— Ч. 27.— 5 лют.

⁵⁷ Пулюй І. Меморіал в справі української мови // Там само.— 1905.— Ч. 69.— 26 мар.

⁵⁸ Пулюй І. Відгомін на царський маніфест на Україні // Там само.— Ч. 186.— 20 серп.

⁵⁹ Пулюй І. Наше сьв. Письмо дозволене в Японії // Там само.— Ч. 107.— 26 мая.

⁶⁰ Пулюй І. Беззаконне діло // Там само.— 1906.— Ч. 159.— 31 лип.

⁶¹ Пулюй І. До руської інтелігенції. Меморіал до міністра просвіти в справі руського університету // Діло.— 1904.— Ч. 62.— 17 мар.; його ж. В справі руського університету // Там само.— Ч. 65—67.— 20—22 мар.; його ж. Авдієнція в справі руського університету // Там само.— Ч. 68.— 23 мар.; його ж. В справі руського університету // Там само.— Ч. 83 і 84.— 15 і 16-го квіт.

Європі⁶². Наголосив, що на арену світової історії виходить українська державна ідея, про що варто переконливо інформувати політичні й військові чинники центральноєвропейських держав. Високим аналітичним рівнем і ґрунтовністю виділяються дві німецькомовні брошури⁶³ — „Україна та її міжнародне політичне значення” і „Польські русофіли і масові арешти вірних державі українців у Галичині” (детальному аналізу їх змісту присвячено окремий розділ монографії⁶⁴). Далекоглядним, особливо з позицій сьогодення, виявився висновок І. Пулюя: „В Європі не буде миру до того часу, поки існує російська могутність (Übermacht), а про її послаблення не можна думати, поки Московщина продовжує володіти Україною та її природними багатствами. Вільна Україна означає бастион, безпеку середньоевропейських держав, тому її визволення лежить не тільки в інтересах цих держав, але і цілої Європи”⁶⁵. В основі політологічних висновків І. Пулюя були не голосливі декларації, а глибокий історичний і геополітичний аналіз.

ГРОМАДСЬКА І ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ

У всі періоди життя І. Пулюй був активним у громадському житті, починаючи із заснування таємного товариства української молоді „Громада” у Тернопільській класичній гімназії, у якій викладання велося німецькою мовою. Молодь збиралась тричі на тиждень: в неділю (декламація і читання слова Божого), середу (історія) і суботу (література), заснували свою бібліотеку. Великий вплив на гімназистів мала поезія Тараса Шевченка⁶⁶. Після закінчення гімназії 1865 р. І. Пулюй був уже сформованою особистістю-патріотом. Того ж року він розпочав навчання в Греко-католицькій духовній семінарії у Відні, де навчались ще понад два десятки галичан, і вже наприкінці року І. Пулюй організовує товариство українських богословів. Важливою подією стало відзначення українськими студентами у Відні 10 березня 1866 р. роковин Тараса Шевченка, враженнями про неї І. Пулюй схвилювано ділився в листі до членів „Громади”: „Та славно вже відбулися! Усі Славяне здивувалися! Ми хоть числом від них менчі, то таки щодо діла їм наперед нас не вирваться”⁶⁷. І. Пулюй наголосив, що це вшанування Т. Шевченка за участі близько 300 осіб відбулося всупереч шаленому спротиву москвофілів, а особливу прихильність виявили студенти-чехи.

1867 р. українська молодь у Відні заснувала легальне товариство „Січ”, у якому І. Пулюй головував у 1872—1873 рр. Це товариство відіграло помітну роль у суспільно-культурному житті Галичини. І. Франко 1902 р. писав: „[...] в лоні самої „Січі” почали вироблюватися люди, що не їли даром університеського хліба, віддавалися науці серйозно, не для посади та кар’єри, такі люди, як Ів. Пулюй, Ів. Горбачевський і інші”⁶⁸.

Значною подією у житті І. Пулюя була його поїздка влітку 1880 р. на Наддніпрянську Україну на запрошення П. Куліша та його дружини. Упродовж декількох тижнів І. Пулюй побував у Києві, Харкові та у родинній оселі Кулішів у Мотронівці. Обговорювали громадсько-культурні справи, зокрема можливість видання в Австрії українського літературного журналу, такого, як „Основа”, який виходив у 1861—1862 рр. У Харкові І. Пулюй побував у домі Христини Алчевської, відомої громадської і культурної діячки, засновниці українських недільних шкіл.

З початком війни І. Пулюй разом із І. Горбачевським 1914 р. в Празі очолив Комітет допомоги біженцям з Галичини, окупованої російськими військами, а також пораненим воякам-українцям і військовополоненим. Заснував фонд для фінансової підтримки навчання української молоді. Свою публіцистичну патріотичну діяльність І. Пулюй здійснював у взаємодії зі Союзом визволення України — організацією наддніпрянських українських емігрантів.

5 травня 1915 р. у Празі І. Пулюй на зустрічі з українською громадою звернувся до присутніх з такими словами: „Шановні пані і панове, милі земляки! Сердечно вітаю Вас в тій салі, де я від трийцять років викладав перед учениками моїми спершу науку фізики і електротехніки, а тепер викладаю електротехніку. Але сьогодні запросив я Вас не на електротехнічний відчит. Електротехніка, тая найновіша і величава наука, на котрої полі і я чимало потрудився, близька і дорога моему серцю, але ще ближша і дорожша наша мова, наша література і доля народу нашого”⁶⁹. Політична активність І. Пулюя в роки Першої світової війни, які стали останніми роками його подвижницького життя, була блискучим підсумком та логічним завершенням його патріотичної діяльності впродовж багатьох десятиліть.

Як правило, всі держави вшановують і популяризують імена своїх видатних особистостей ще за їх життя. У І. Пулюя ситуація була діаметрально протилежною — за умов бездержавності рідного народу він сам популяризував на міжнародному рівні ідею творення незалежної України. Водночас згодом, в колоніальній УРСР, на ім’я І. Пулюй було накладене табу з ідеологічних міркувань (як слушно припустив Василь Стус, саме за його самостійницькі переконання⁷⁰). Про звивисті шляхи, якими до наших сучасників надходили відомості про І. Пулюя, йдеться у розділі „Пам’ять” монографії⁷¹.

Унікальність особистості І. Пулюя вражає. За масштабом універсального таланту, рівня геніальності, титанічною працею у різних сферах діяльності І. Пулюй належить до найвидатніших постатей науки і культури в історії людства.

Роман ПЛЯЦКО

⁶² Puluj J. Die ukrainische Staatsidee // Bohemia.— 1915.— 14 Mrz.; ej u s d. Polnische Rusophilen und Massenverhaftungen staatsstreu Ukrainer in Galizien. [Під псевдонімом Austriacus].— Berlin, 1915.— 34 S. + Anhang: S. 35—43.

⁶³ Puluj J. Ukraina und ihre internationale politische Bedeutung.— Prag: Bund zur Befreiung der Ukraina, 1915.— 41 S.; ej u s d. Die wahren Mittel der Politik // Ukrainische Korrespondenzblatt.— 1916.— 11 Mrz.— S. 1—2.

⁶⁴ Гайда Р., Пляцко Р. Іван Пулюй. Життя і творчість.— С. 163—172.

⁶⁵ Там само.— С. 167.

⁶⁶ Збожна О. Учніські та студентські „Громади” — школа виховання української національної еліти.— Тернопіль, 2007.— 232 с.

⁶⁷ Пулюй І. Листи.— С. 37.

⁶⁸ Франко І. Д-р Остап Терлецький // Франко І. Зібрання творів...— К., 1982.— Т. 33.— С. 322.

⁶⁹ Гайда Р., Пляцко Р. Іван Пулюй. Життя і творчість.— С. 43.

⁷⁰ Стус В. Дещо з думок наших попередників // Україна.— 1990.— № 22.— С. 12.

⁷¹ Гайда Р., Пляцко Р. Іван Пулюй. Життя і творчість.— С. 220.

ФУНДАТОР НАЦІОНАЛЬНОЇ І СВІТОВОЇ НАУКОВОЇ ШКОЛИ ФІЗИЧНОЇ ЕКОНОМІЇ

(До 170-річчя українського вченого і громадського діяча Сергія Подолинського)

2020 рік окреслив проблеми, що потребують від кожного неупереджених і невідкладних відповідей. Адекватні відповіді на глобальні виклики необхідні з огляду на істотні руйнації, яких зазнають питома сутність земної людини і планетарне середовище її життєдіяльності. Рік важливий для досягнення значущості рятівного внеску українства у загальнолюдську інтелектуальну скарбницю людства.

Виповнилася 140-та річниця заснування української наукової школи фізичної економії, котрій належить статус світової. Якраз вона формує русло життєствердної питоми української економіко-філософської культури. Кожен, хто рухається ним, тримається двох „берегів” — природничого, котрий утримує мислення і господарювання в рамках законів природи і констант світобудови, та гуманітарного, що визначає безсмертя українства як безсмертя людства.

Ювілей визначальної для долі українства і людства наукової школи збігається в часі з відзначенням 170-ліття її засновника, вченого-новатора і громадського діяча, доктора Сергія Подолинського, вшануванням інших видатних подвижників фізичної економії: академіка Володимира Вернадського, котрий відійшов у вічність 75 років тому, і сучасного мислителя, письменника та правозахисника Миколи Руденка, якому виповнилося б 100 років.

Передовсім потребує неупередженої оцінки внесок С. Подолинського у золотий фонд світової економіко-філософської культури. Його доробок можна осягнути і належно поцінувати на тлі новітньої наукової картини світу. Риси цієї картини, що вимальовуються тільки нині, були геніально вхоплені нашим новатором ще наприкінці XIX ст.

Значущість його доробку для нації і цивілізації понад 100-ліття тому глибоко усвідомлювали засновники Української держави та її інтелектуального центру. Академік Михайло Грушевський був першим, хто ввів ім'я С. Подолинського у наукову літературу, а його оцінки дотепер зберігають свою актуальність¹.

Дослідження, започатковані М. Грушевським, в економічному контексті згодом розвивав Дмитро Бованенко. Цілком сучасними є назва і зміст його

ґрунтовної розвідки „Економічна концепція Сергія Подолинського“, опублікованої у Харкові наприкінці 20-х років XX ст.² Попри те, що автор був аспірантом кафедри марксизму-ленінізму при ВУАН, а працю оприлюднив у журналі „Прапор марксизму“, це не врятувало його — життя молодого дослідника обірвалося в бухті Нагаєво на Магадані³.

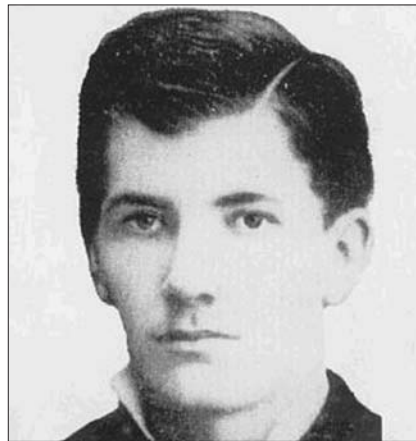
Згодом український юрист, економіст, соціолог і громадський діяч Олександр Мицюк, котрому пощастило емігрувати до Чехословаччини, в суспільно-економічному журналі „Кооперативна республіка“, котрий тоді виходив щомісяця у Львові, опублікував розвідку „Український економіст-громадivecь С. А. Подолинський“⁴. Згодом праця вийшла окремою брошурою.

Тим часом сталінська реорієнтація радянської історіографії перетворила життя й діяльність „піонера української економічної науки“, як іменував С. Подолинського О. Мицюк, на вкрай небажаний предмет наукових досліджень. Унаслідок цього радянські науковці здебільшого оминали постать С. Подолинського, а якщо й вивчали, то змушені були робити це частково й обережно. Як наслідок, наукові дослідження в цьому напрямі на довгі роки припинилися.

Поштовхом до нової хвилі зацікавлень життям і науковою діяльністю піонера української економічної науки стали: спершу — „хрущовська відлига“, згодом — 120-та річниця від народження С. Подолинського. Відтак із середини 50-х років до 70-х років XX ст. з'явилася низка розвідок В. Жученка, В. Дмитриченка, С. Злупка, Л. Корнійчук, І. Мешка, А. Пашука, М. Рудька та ін.

В умовах панування радянської ідеології статті і монографії згаданих дослідників позначались як контрверсійність, так й ідеологічними та історіософськими рамками⁵. У подальшому зроби-мо спробу показати, що першим сміливцем, котрий прорвав завісу фрагментарного, однобічного, до того ж — викривленого висвітлення наукової діяльності С. Подолинського, став М. Руденко.

Нині значущість інтелектуального надбання доктора С. Подолинського для українства і людства досягаємо з урахуванням нових світоглядних

Сергій Подолинський

¹ Грушевський М. З починів українського соціалістичного руху. Начерки і фрагменти // Грушевський М. С. Твори: У 50 т.— Львів: „Світ“, 2009.— Т. 9.— С. 86—198.

² Подолинський С. Листи та документи / Упоряд. Р. Сербин, Т. Слюдікова.— К.: ЦДІАУ, 2002.— 422 с.

³ Бованенко Дмитро Євменович.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=35695

⁴ Гелей С. Д. Кооперативна республіка.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=3301

⁵ Подолинський С. Листи та документи.— С. 9.

можливостей і підходів. З одного боку, виходячи з оцінок тих, хто науково неупереджено збагнув непроминущу сутність його доробку, а з другого, усвідомлюючи глибинність впливу українського новатора на здобутки тих, хто пішов дослідницьким шляхом, який він проклав. Для поцінування значущості його надбання варто звернутися до історично апробованої думки про його доробок, висловленої українськими та зарубіжними науковцями.

Із українських інтелектуалів, які найглибинніше осягали, а відтак — поцінювали вагомість його внеску у загальнолюдську науку, виокремлюємо постаті вже згаданих В. Вернадського і М. Руденка. Робимо це, як з погляду інтелектуальних висот, до яких вони піднесли рівень наукових здобутків українства, так і з точки зору їхнього подвижництва на теренах творення питомо українського інтелектуального надбання.

Аби з'ясувати місце і роль українського внеску у світову скарбницю економічних знань, доречно звернутися спершу до світобачення М. Руденка. Саме він окреслив ескіз наукової картини пізнання людства, відкинувши поширеність думок про незліченність економічних теорій, та звів їх до двох найпосутніших. Український мислитель запропонував метафоричне зображення світового економічного знання у вигляді дерев, посаджених відповідно лікарем французького короля Ф. Кене та британським викладачем літератури А. Смітом⁶.

М. Руденко передбачив і подальше вдосконалення й розвиток наукової картини вселюдського економічного надбання, і її світоглядні рамки. Дехто з професорів та академіків, які з'являться згодом, „виросить якусь галузку на дереві пізнання — але ж не більше, — писав український інтелектуал. — Дерев залишиться двоє, і тільки двоє. Двоє, навіть якщо з'явиться мода на новітні економічні теорії“. А значущість спадщини Ф. Кене залишається непроминущою. І якщо екстраполювати „здобутки Великого Доктора на сучасне природознавство“, то це дозволить „підняти його ідеї до рівня Космічної ери“⁷.

Дуже важливо вказати визначальні ознаки, які надав М. Руденко плодам цих дерев. Бо „одне з дерев народить поживні плоди“, а друге „обдарує людство отруйними плодами“, які „спершу захмелюють, породжують яскраві утопічні ілюзії“, а коли „настає тверезість — знесилені, покалічені люди, які роками брели по коліна у кривавих ріках, опиняються на пустельних берегах, зовсім непридатних для людського існування“⁸. Повертаючись думкою до метафоричних дерев, зображених українським дослідником, зазначимо: загальнолюдська вагомість надбань Ф. Кене зумовлена тим, що саме він є родоначальником класичної європейської економічної науки, яка більш ніж чверть тисячоліття тому постала у вигляді фізіократії. Проте донині не є поцінованим, як не поцінованим до того часу залишається кожний із подвижників французької, а також англійської, італійської, німецької та інших регіональних шкіл континентальної фізіократії.

Що ж до вчення А. Сміта, то місце його доктри-

ни у синтетичній картині економічного пізнання М. Руденко розглядав як частину загального. Бо здобутки А. Сміта в галузі економічних наук являлися собою „знання про відносе“. Український критик політичної економії не мав наміру „звинувачувати А. Сміта в тім, що на його світлому й духовно чистому творі вирости отруйні мухомори марксизму“. Однак був безкомпромісним у викритті кабінетних марень „кривавих утопістів, що мріяли про світове панування“⁹.

Тим часом плоди другого дерева донині продовжують свій отруйний вплив. „Мейнстрім“, тобто та „головна течія“, якою іменують сукупність напрямів теперішньої економічної думки, охоплює неокласику, кейнсіанство та інституціоналізм. Насторожує те, що захмелені яскравими фантазіями апологети політичної економії захоплено вказують: він сформований на основі наукових парадигм, котрі є провідними¹⁰. Але це домінування — вкрай небезпечне: насправді „мейнстрім“ неспроможний дати відповідь на основне питання економії як науки. А наукова відповідь полягає в тому, щоб „виявити джерело (субстанцію) додаткового продукту, — якраз на цьому наголошував М. Руденко. — Якщо політична економія не ставить цієї задачі, то вона взагалі перестає бути наукою — від неї залишається гола апологетика“¹¹.

Плеканню дерева, котре обдаровує людство поживними плодами, має сприяти аналіз спадкоємності французької фізіократії та української наукової школи фізичної економії. Засобами сучасних наук, зокрема, завдяки використанню теорії множин, потрібно розкривати перехід від спадщини французьких фізіократів до надбань українських подвижників фізичної економії. Вельми значущими є накреслені М. Руденком сценарії переходу. Існує його вербальний опис, що вказує на необхідність:

- об'єднання властивих класичній науці парадигм Ф. Кене та Ю.-Р. Майєра й отримання заснованої на природничих засадах фізико-економічної парадигми С. Подолинського, яка є базовою для новітньої економічної науки¹²;

- оновлення фізіократичних принципів через поєднання ідей французьких економістів XVIII ст. з фізико-економічними ідеями українця С. Подолинського;

- завершення фізіократичного вчення внаслідок симбіозу парадигм Ф. Кене та С. Подолинського завдяки досягненню повної, а не часткової істини в сучасній світовій економічній науці¹³.

Сценарії кладуть початок обґрунтуванню значущості внеску С. Подолинського у світову економічну думку.

Що стосується підходу академіка В. Вернадського як найвизначнішого дослідника інтелектуального доробку людства в його планетарному бутті, то підхід видатного мислителя і натураліста потребує особливого ставлення до науки порівняно з філософськими, релігійними, літературними, мистецькими та іншими проявами інтелектуальної творчості націй і цивілізацій. Бо якраз засновник Української академії наук чи не першим почав розкривати фундаментальну значущість дороб-

⁶ Руденко М. Енергія прогресу. Вибрані праці з економії, філософії і космології. — К.: Кліо, 2015. — С. 382.

⁷ Там само. — С. 460.

⁸ Там само. — С. 382.

⁹ Там само. — С. 460—461, 468, 470.

¹⁰ Історія економічних учень: Підручник / За ред. В. Д. Базилевича. — К.: Знання, 2004. — С. 1273.

¹¹ Руденко М. Енергія прогресу. — С. 103.

¹² Там само. — С. 272.

¹³ Там само. — С. 440.

ку С. Подолинського для світової науки. І показав зосередженість співвітчизника над проблемами, розв'язанням яких займалися найвідважніші науковці того часу. Він пояснив, чому підходи попередника забезпечили українському науковцю світовий пріоритет.

Зважаючи на це, потребують сучасного глибинного трактування відзначені В. Вернадським парадигмальні твердження С. Подолинського щодо енергетичної відмінності живого й мертвого¹⁴. Адже більшість натуралістів-біологів того часу пішла шляхом дослідження живої природи як природи, матеріально-енергетично не відрізняє від заскнілої. „При такому характері наукової роботи наявність відмінності між живим і заскнілим може бути пропущеною”, — відзначав В. Вернадський, констатуючи, що „вона й була дійсно біологами пропущеною”¹⁵.

Видатний мислитель і натураліст багаторазово наголошував на цій відмінності, бо якраз вона знайшла розвиток у його подальшій науковій творчості. Саме ця, глибоко досягнута С. Подолинським, відмінність пронизує як геохімію та біогеохімію, котрі заснував і впродовж творчого життя розвивав Вернадський-натураліст, так і проблеми симетрії у живій та неживій природі, що їх досліджував рідкісний мислитель, продовжуючи здобутки своїх видатних попередників, особливо Л. Пастера і П. Кюри¹⁶.

Згодом, як підтверджував М. Руденко, В. Вернадський „використав ідеї С. Подолинського в праці над створенням парадигми земної біосфери і ноосфери”. Науковими аргументами М. Руденко підтверджував, як сам висловлювався, парадоксальну правду про світи органічний і неорганічний — „розмежовані тим, що всяка органічна речовина, на відміну від мінеральної, є носієм сонячної енергії”¹⁷.

Нині можемо припустити, що характер наукової роботи більшості економістів, вихованих на засадах політичного, а не природничого мислення, спричинив руйнівні підходи до економічних явищ. Цілком імовірно, що нехтування природничими засадами економічного мислення, зокрема, тим, що відмінність між живим і заскнілим дійсно була пропущеною, у подальшому призвело до найбільшої з усіх помилок, в які будь-коли впадало земне людство: бо „трудова теорія вартості зробила всього лише одним із засобів виробництва — тобто звела її до одного рівня з заводським конвеєром”¹⁸.

В. Вернадський вбачав світовий пріоритет С. Подолинського і в тому, що термодинамічні процеси той досліджував незалежно від „батьків” термодинаміки. Першість його попередника також полягала у застосуванні цих ідей до вивчення економічних явищ¹⁹.

Відзначені В. Вернадським здобутки С. Подолинського, що надають йому пріоритет у світовій науці, дозволяють по-новому трактувати відомий фахівцям його лист до К. Маркса від 8 квітня 1880 р.²⁰ Нагальність розкриття значущості доробку С. Подолинського продовжує бути невід-

кладною: адже вирок класиків „усеперемагаючого вчення” дотепер тяжіє над загальнолюдським відкриттям українського новатора.

На противагу безпідставному звинуваченню Ф. Енгельса в тому, ніби С. Подолинський „поплутав фізичне з економічним”, залишається актуальним неупереджене обстоювання доведень українського вченого. Адже насправді він поєднав фізичне з економічним, започаткувавши у світовій науці парадигму фізичної економії, що спирається на природничі засади. А також став фундатором української наукової школи, котра донині зберігає світовий вимір²¹.

Вказуючи у згаданому листі про наміри „привести додаткову працю у відповідність з панівними фізичними теоріями” (in Einklang zu bringen, що донині „сором'язливо” перекладають як „погодити”), С. Подолинський започаткував ще низку парадигм, зокрема, критику політичної економії К. Маркса, Т. Мальтуса, а відтак і А. Сміта. Український новатор заклав основи критики, котра надалі має здійснюватися виключно з позицій фізичної економії, а не навпаки, в чому особливо „успішним” був К. Маркс, що створив враження про відсутність альтернативи. Це враження донині „паралізує” загальнолюдську економічну думку, нав'язуючи їй невизначеність і безвихідь із більш ніж столітнього стану інтелектуального заціпеніння.

Беручи до уваги вимогливе та науково критичне ставлення В. Вернадського до філософії як складової інтелектуального осягнення живої і неживої природи, доречно наголосити, що його світоглядна позиція полягала у сприйнятті наукових досягнень С. Подолинського як провідних над філософськими та політичними поглядами попередника. Що стосується позиції М. Руденка, то її світоглядність цінна тим, що дає підстави відкинути твердження про те, ніби С. Подолинський був „правовірним” марксистом. Бо насправді версія М. Руденка протилежна до подібних тверджень.

Замість тлумачення С. Подолинського як послідовника чи навіть „учня” К. Маркса, котре донині тяжіє над спадщиною піонера української економічної науки, М. Руденко дотримувався принципово інших позицій, піддаючи „критиці теорію Маркса, але [...] з погляду законів природи як таких, а не з погляду політики”²². Він вказував на історичні факти, завдяки яким доводив: це український новатор вплинув на К. Маркса такою мірою, що змусив „мученика бухгалтерського екстазу” засумніватися у витворених ним горах „зіпсованого паперу”.

У своїх нарисах з фізичної економії, зокрема, в нотатках „Дещо про С. А. Подолинського” М. Руденко вів мову про нього як про геніальну людину. Він не приховував сорому за сучасну цивілізацію, особливо „того, як вона повелася з Ю. Р. Майєром і С. Подолинським, котрі за свої геніальні відкриття поплатилися життям, що увірвалося в психушках”. І з гіркою писав: поки С. Подолинського „знають здебільшого за те, що він листувався з Марксом [...] Україна все ще нагадує шевченківську

¹⁴ Вернадский В. И. Очерки геохимии.— Львов: ВК „Арс”, 2013.— С. 360.

¹⁵ Вернадский В. И. Размышления натуралиста.— Львов: ВК „Арс”, 2013.— С. 502—503.

¹⁶ Там само.— С. 84, 148.

¹⁷ Руденко М. Енергія прогресу...— С. 482—491.

¹⁸ Там само.— С. 402.

¹⁹ Там само.— С. 360.

²⁰ Подолинский С. Листи та документи.— С. 305.

²¹ Шевчук В. Українська наукова школа фізичної економії // Економічна енциклопедія.— Тернопіль: Академія, 2002.— Т. 3.— С. 722—725.

²² Руденко М. Енергія прогресу...— С. 81.

сирітку: „А я в попа обідала...”²³ Тим часом літературознавці й донині на радянський штиб трактують цитований вірш як „дитячий”. М. Руденко, котрому довелося відбувати ув'язнення на Уралі та заслання на Алтаї, вважав вірш Т. Шевченка, написаний під час перебування на Кос-Аралі, аж ніяк не дитячим. Бо в образі шевченківської сирітки вбачав Україну!

Відтак питання, „що ж великого зробив С. Подолинський — такого великого, що його місце належить бачити серед економічних геніїв світу?”, залишається „відкритим”. Порухене майже чверть століття тому, воно потребує подальшої аргументації, бо виходить із необхідності розкриття справді парадигмального внеску С. Подолинського у світову економічну думку.

Висновок про досягнення нашого новатора М. Руденко багаторазово аргументував: і доведеними С. Подолинським формулюваннями додаткової вартості як додаткової енергії Сонця, що споживається землянами; і розкриттям ентропії через обсяги всесвітнього розсіювання сонячної енергії, протистояти якому здатні тільки земні рослини, а відтак — рослинництво як складова хліборобства, визнаного „найкращим прикладом корисної праці [...] яка збільшує збереження сонячної енергії на земній поверхні”; і „справді геніальним аналізом” — доведенням, „що праця дійсно не витворює ніякої матерії і що продуктивність праці може полягати лише в тому, що щось — теж не створене працею, прибуває до певного предмету”, та ін.²⁴

Визначаючи місце С. Подолинського серед економічних геніїв світу, він із сумом констатував: „[...] цього ось уже понад сто років не бажають зрозуміти не лише чужоземці, але й співвітчизники С. Подолинського”²⁵. Втім певне розуміння з боку чужоземців таки проявляється. І починає набувати вагомості поцінування доробку С. Подолинського зарубіжними науковцями.

На початку 90-х років XX ст. у світовому інтелектуальному середовищі окреслилось становлення екологічної економіки²⁶. Нова галузь стає феноменом новітньої економічної науки. Українець С. Подолинський визнаний її подвижниками „піонером екологічної економіки”²⁷. Зарубіжні вчені, що належать до світової інтелектуальної еліти, поставили його на чолі її рухів.

Світоглядна і наукова позиція зарубіжних дослідників свідчить про їхню неупередженість та наукову етику. Важливою особливістю визнання неперемінності доробку С. Подолинського є осягнення того, що саме він очолює когорту подвижників цієї перспективної галузі економічної науки — єдиний українець серед 12 „апостолів екологічної економіки”²⁸.

Визнання світових інтелектуалів переконує у konieczності продовження розгляду надбань С. Подолинського з погляду життєдайного дерева вселюдського економічного пізнання, метафорично зображеного М. Руденком. Йдеться про унікальний загальнолюдський феномен, котрий доречно іменувати сучасною світовою фізико-економічною думкою.

Авторитетна думка подвижників екологічної економіки актуалізує питання її фундаментальних основ. Очевидно, що ані марксизм (навіть із приклесним до нього псевдобрендом „екомарксизму”), ні належна до дерева з плодами смертоносного пізнання містична „невидима рука” смітінства, що свого часу прислужилася творцям „єдино вірного учення” як джерело натхнення, неспроможні бути підвалиною екологічної економіки. Бо фундаментальність цих основ зумовлюється їх відповідністю, а не ворожістю життю.

З огляду на те, що поняття *physis* (φύσις), запозичене для позначення першого дерева, перекладається з грецької як „природа”, екологічну економіку, котра утверджує природоугідні підходи до господарювання, пропонуємо розглядати як новітню життєдайну галузь дерева, покликану утверджувати природничі, а не політичні засади суспільно-господарського буття.

...Тож розвиток запропонованого М. Руденком підходу відкриває бачення трьох потужних гілок, що утворюють життєдайну крону першого дерева економічного пізнання людства. Як зазначалося, це європейська (передовсім французька, а також англійська, італійська, німецька та інші) школа фізіократії. Це також заснована С. Подолинським і парадигмально пов'язана з нею українська наукова школа фізичної економії²⁹.

Спираючись на викладені положення, слід вказати на специфіку того економіко-природознавчого символізму, яким сьогодні є національна наукова школа³⁰. Симвіозу, що визначає місце і значущість школи у структурі світового економічного знання. З одного боку, належить вести мову про синтез європейської фізіократії та української наукової школи фізичної економії. Сукупно вони утворюють класичне надбання континентальної фізико-економічної думки. Це рятівний феномен із більш ніж чвертьтисячолітньою історією.

З другого, досягнуті на їх засадах здобутки є основою новітнього феномену, що теж має рятівний вимір — сучасної світової фізико-економічної думки. Пам'ятаючи, що ознака „фізична” походить від поняття „природа”, фізична економія як напрям загальнолюдського економічного знання покликана досліджувати суспільно-господарське освоєння взаємодії живого, неживого й розумного, а тому закономірно охоплює й екологічну економіку. З огляду на це, фундаментальні природничі засади екологічної економіки роблять її органічною складовою сучасної світової фізико-економічної думки.

Укотре звертаючись до зображених М. Руденком дерев економічного пізнання, маємо підстави вважати, що перше з них, плоди якого уособлюють життєствердне надбання людства в його теперішньому вигляді, належить Україні. Перефразовуючи завершення статті акад. В. Вернадського „Кілька слів про ноосферу”, що стала заповітом видатного мислителя і натураліста, можемо стверджувати: „Життєдайне дерево загальнолюдського економічного надбання перебуває в наших руках. Ми його не випустимо!”

²³ Руденко М. Енергія прогресу...— С. 465.

²⁴ Там само.— С. 428, 462, 482.

²⁵ Там само.— С. 465.

²⁶ Екологічна економіка.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Ecological_economics

²⁷ Martines-Alier J., Schlupmann K. Ecological economics: Energy, Enviroment and Society.— Oxford; Blackwell, 1987.

²⁸ Сергій Подолинський.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: https://ru.qwe.wiki/wiki/Sergei_Podolinsky

²⁹ Шевчук В. Українська наукова школа фізичної економії.— С. 722—725.

³⁰ Руденко М. Енергія прогресу...— С. 482, 487.

Утверджуючи життєдайність плодів цього дерева, українство здатне обстоювати рятівний статус інтелектуальної скарбниці теперішнього людства. Бо цей статус нині властивий якраз питомо українському економічному знанню. Найбезпосередніша дотичність до рятівного сегмента вселюдського пізнання вказує на пріоритетність кроків на шляху наукових, освітніх, видавничих та інших сучасних форм світового утвердження інтелектуальних здобутків нації.

Нині необхідно наголошувати на адекватності викликам ХХІ ст. новаторства, закладеного С. Подолинським ще в позаминулому столітті у з'ясування значущості інтелектуальних чинників для господарського освоєння природного оточення людини і суспільства. Як зазначалося, визначальним для інтелектуального осягнення світу і домінантним порівняно з філософськими, релігійними, художніми та іншими підходами В. Вернадський вважав науковий підхід.

Повертаючись до оцінок, які видатний мислитель і натураліст давав доробку свого попередника з позицій світової науки, доречно порушити питання про актуальність становлення прикладної фізичної економії живого, неживого й розумного. Пріоритетного розвитку при цьому потребують сучасні пізнішим ноосферним підходам В. Вернадського природничі обґрунтування С. Подолинського.

Понад 140 років тому український новатор запропонував унікальний, проте до того часу не застосований і не осмислений критерій, нині покликаний бути застосованим як мірило екологічної прийнятності та ефективності й економічної окупності процесів освоєння суспільно-господарського буття індивіда і соціуму. Фізико-економічний критерій С. Подолинського спрощено можна моделювати як звичайний дріб.

Чисельник дробу віддзеркалюватиме при множення енергетичного бюджету індивіда (суспільства, людства), у досліджуваній ситуації — збільшуватиметься завдяки людському інтелекту. Цей підхід істотно споріднює концепцію С. Подолинського до парадигмою ноосфери В. Вернадського, а також Е. Ле Руа і П. Тейяра де Шардена.

Новації С. Подолинського залишаються актуальними і для вирішення питання про те, як думка може змінювати матеріальні процеси, якщо вона не є формою енергії. Питання свого часу порушив народжений у Львові А. Лотка. На це вказував В. Вернадський, із яким той листувався після переїзду до Америки. Як математик та біофізик, А. Лотка переймався розв'язанням проблеми, котра донині наукою не вирішена³¹.

Що стосується знаменника дробу, то, за С. Подолинським, він покликаний зображати зростаючі у ході людського поступу затрати енергії і праці на задоволення інтелектуальних (розумових) потреб. Український новатор розкривав сутність цих потреб згідно з виданою у той час „Фізіологією пристрастей“ французького етнографа, філософа і соціолога, доктора медицини Ш. Летурно. „Що вище розвиток людини, — наголошував дослідник, — то складніше її моральне і розумове життя, то більше праці вона змушена присвячувати його задоволенню“³².

Введення в людський (суспільний, світовий) бюджет додаткових обсягів енергії (передовсім —

сонячної) відбуватиметься завдяки задоволенню потреб у науковому знанні, котрі своєю чергою, як підкреслював С. Подолинський, спричиняють значні затрати на будівництво університетів, спорудження лабораторій, спорядження експедицій та ін. Доречно наголосити, що В. Вернадський постійно підкреслював визначальну роль інтелектуального (а саме — наукового) фактора у забезпеченні невідворотності переходу біосфери у стан ноосфери, а М. Руденко доводив необхідність дотримання світових констант, що визначають обов'язковість пропорцій розподілу між духовно-інтелектуальними та владно-державними потребами суспільств тієї сонячної енергії, яку вони отримують у вигляді щорічного врожаю злаків.

С. Подолинський був рідкісним науковцем, котрий володів ерудицією європейського виміру. Це потребує розгляду закладених ним підвалин фізико-економічної інноватики. Поряд з обґрунтуванням прикладної фізичної економії живого, неживого й розумного, за С. Подолинським, стає невідкладною необхідність творення, за В. Вернадським, фундаментальних фізико-економічних теорій гео-, біо- і ноосфери.

Органічно пов'язані між собою природничі засади, вони покликані творити інновативну основу екологічної економіки. Своєю чергою ця основа повинна забезпечувати уподібнення економіки природі, досягне завдяки проєкції живого на неживе. Наступним кроком є „вписування“ господарювання у довкілля, що має досягатися через надання керованості цій проєкції завдяки верховенству розумного над взаємодією живого з неживим.

Усвідомлюючи вельми зважене ставлення Вернадського-натураліста до наукових гіпотез і теорій, у той же час вважаємо за необхідне вказати на актуальність дослідження прогностичних ідей українських подвижників фізичної економії, насамперед С. Подолинського, започатковане кілька років тому³³. У подальшому розгляді цієї проблематики необхідним є оперття досліджень на емпіричні факти й узагальнення, які В. Вернадський розглядав як науковий апарат, здатний верифікувати прогностичні передбачення.

Доробок С. Подолинського разом із надбаннями В. Вернадського, які його продовжують, належить розглядати як природничу основу надання фундаментальності екологічній економіці. Остання може набувати цю фундаментальність в індуктивній чи дедуктивній послідовності. Тобто спершу можуть бути викладені засади прикладної фізичної економії живого, неживого й розумного, після чого здійснено індуктивний перехід до застосування здобутків В. Вернадського для інтерпретації економічних явищ.

Разом із тим фундаментальності екологічній економіці здатний надавати підхід, за умов дотримання якого спершу мають бути закладені підвалини фізико-економічних теорій гео-, біо- і ноосфери, а на їх основі здійснено дедуктивний перехід до прикладної фізичної економії живого, неживого й розумного. Наголосимо, що визначальним при цьому є реальне надання фундаментальності екологічній економіці, тоді як послідовність надання може бути тією чи іншою із зазначених.

³¹ Вернадський В. И. Биосфера и ноосфера. — Львов: ВК „Арс“, 2013. — С. 255.

³² Подолинський С. Вибрані праці / Упоряд. Л. Я. Корнійчук. — К.: КНЕУ, 2000. — С. 255.

³³ Корнійчук Л. Я., Шевчук В. О. Футурологія і прогностичні ідеї фізичної економії. — К.: КНЕУ, 2012. — 72 с.; Шевчук В. О. Прогностичні виміри фізичної економії // Фізична економія у вимірах теорії і практики господарювання. — К.: ННЦ „Інститут аграрної економіки“, 2013. — 502 с.

Слід також наголосити, що викладені світоглядні засади важливі як для обґрунтування, за В. Вернадським, передумов фізико-економічної теорії біосфери, так і для утвердження природничих підвалин новітньої галузі сучасної світової економічної науки, очільником подвижників якої випало бути українцю С. Подолинському. Адже саме він заклав основи типології взаємодії живого з неживим, живого з живим, живого з розумним, живого та неживого, яке штучно створене розумним тощо, котрі покликана з'ясовувати якраз екологічна економіка. Відтак завдання сучасних дослідників полягає в тому, аби підвалини вибудованих за С. Подолинським та В. Вернадським прикладних і фундаментальних фізико-економічних розробок утверджувати як властиву мисленню українства й адекватну викликам ХХІ ст. новітню світоглядну та природничу основу екологічної економіки.

Подальше утвердження рятівного економічного знання визначає стратегію інформаційного та постінформаційного „наповнення” суспільного розвитку. Рятівний контент розвитку передбачає зміну парадигми інформаційного буття суспільств. Слід вести мову про безальтернативність життєствердного знання, релевантного для надання керованості суспільно-господарським процесам. Парадигму управління, інформаційним забезпеченням якого є рятівне знання, нині належить виводити з ідеї керованості суспільств через поєднання фізіократичних та фізико-економічних ідей із суголосними їм досягненнями класичної кібернетики.

Свого часу основоположник французької і континентальної фізіократії Ф. Кене істотно випереджав тодішнє природознавство, започатковуючи класичне економічне вчення і першу наукову школу. Вже згадуваний М. Руденко, котрий — на відміну від послідовників та апологетів марксизму — був неупередженим у дослідженні фізіократичного надбання, висловлював подивування фундаментальністю „Економічної таблиці”, створеної задовго до відкриття закону збереження і перетворення енергії та явища фотосинтезу³⁴.

На часі — поєднання надбань Ф. Кене з доробком його видатного співвітчизника А.-М. Ампера, який вписав кібернетику в тодішню систему наук³⁵. Своєю чергою це дозволить розпочати процес наукової імплементації, що був названий М. Руденком екстраполяцією здобутків Ф. Кене на сучасне природознавство³⁶. Йдеться, зокрема, про кібернетичне розкриття гомеостазу еколого-економічних систем: адже новітнє природознавче тлумачення „Економічної таблиці” відкриває перспективу симбіозу економічного зростання з одночасним збереженням довкілля. У досліджуваному контексті цей симбіоз доречно інтерпретувати як поглиблення процесу вказаної наукової імплементації.

Здобуток доктора С. Подолинського заслуговує на поєднання з доробком його сучасника проф. Б.-Ф. Трентовського, котрий розкрив актуальне до того часу ставлення філософії до кібернетики³⁷. Належить відзначити, що український новатор був учнем видатного французького

фізіолога, передвісника теорії еколого-економічного гомеостазу К. Бернара, та сучасником засновника теорії множин, видатного німецького математика Г. Кантора.

Зважаючи на це, теорія гомеостазу разом із теорією множин спроможні стати передумовою поєднання парадигм, створених Ф. Кене, Ю.-Р. Майєром та С. Подолинським, та відкрити новітнє бачення симбіозу надбань фізичної економії та кібернетики, досягнутих доктором С. Подолинським та проф. Б.-Ф. Трентовським як представниками слов'янства, котрим випало перебрати естафету видатних французьких попередників Ф. Кене та А.-М. Ампера³⁸. Застосування операцій із множинами даватиме змогу по-новому описувати зазначені сценарії переходу від доробку Ф. Кене та інших фізіократів до парадигмальних надбань доктора С. Подолинського, у подальшому розвинутих подвижниками української наукової школи. У той же час це дозволить модифікувати застосовні для фізико-економічної інтерпретації надбання класичної континентальної кібернетики ХVIII—ХІХ ст., основою яких є постулати античних мислителів.

Усвідомлення належності українству зображеного М. Руденком першого дерева дає змогу стверджувати: якраз Україна має „пазли” життєдайного наповнення сучасного цифрового світу. Оволодіння ними відкриває перспективу руху до сутнісних змін та утвердження рятівного економічного мислення, господарювання й урядування.

З'ясування значущості доробку С. Подолинського в утвердженні рятівного для українства і людства економічного мислення потребує критичного сприйняття наявних тверджень щодо культурно-інтелектуального потенціалу нації. Знаний в українській діаспорі філософ і громадський діяч Іван Мірчук свого часу вказував, що „нашому народові ще з давніх віків” бракує внутрішніх „умов, так необхідних для всякого культурного розвитку взагалі, а тим самим для розвитку філософської думки зокрема”. Унаслідок цих міркувань він доводив висновку, „що на таку розкіш, як філософія, вже не ставало жодної енергії”³⁹.

Суголосними його міркуванням були погляди філософа і громадського діяча Дмитра Чижевського, також знаного в українській діаспорі і за її межами, котрий акцентував увагу на бракові зовнішнього визнання. На його думку, Україна ще не подарувала світові свого великого філософа, оскільки за всю свою історію жодного разу не ставала ареною появи нового напрямку, який би поширився в інших країнах і мав вплив на їхній розвиток⁴⁰.

Постать доктора С. Подолинського, досліджувана з позицій теперішнього і прийдешнього часу, спростовує релятивність поглядів згаданих філософів української діаспори. Слід мати на увазі, що він належав до представників тієї суспільної верстви, котрій випало бути одним із носіїв культурного розвитку нації. Має також бути врахованою думка самого С. Подолинського про природу

³⁴ Руденко М. Енергія прогресу...— С. 440.

³⁵ Ampere A.-M. Essai sur la philosophie des sciences...— Paris: Bachelier, 1834.— 272 p.

³⁶ Руденко М. Енергія прогресу...— С. 460.

³⁷ Trentowski B. Stosunek filozofii do cybernetyki, czyli sztuki rządzenia narodem.— Poznań, 1843.— 196 s.

³⁸ Shevchuk V. Modern informative and innovative principles of nature management in the context of creating the latest economic picture of the world // Information and Innovation Technologies in Economics and Administration. Monograf.— Katowice: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Technicznej w Katowicach, 2019.— 267 p.

³⁹ Мірчук І. Г. С. Сковорода (нотатки до історії української культури) // Хроніка-2000: Український культурологічний альманах.— К., 2000.— Вип. 39—40.— С. 39.

⁴⁰ Огородник І. В., Огородник В. В. Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій: Навчальний посібник.— К.: Вища школа, 1999.— С. 468.

філософа, тобто людини, здатної „внести в науку новий метод або створити широку оригінальну теорію, яка б узагальнювала вже відомі факти і передбачала нові“. При цьому слід брати до уваги контраверсійність його думки, адже молодий доктор медицини висловив її як підсумок ґрунтовної наукової розвідки, присвяченої пам'яті свого видатного вчителя, зазначивши наприкінці: „разом з тим, ми не думаємо, що Бернар по природі був філософом...“⁴¹

Одночасно слід враховувати думку М. Руденка, висловлену у Вступному слові на відкритті Міжнародної наукової конференції, присвяченої 150-річчю від народження С. Подолинського⁴². Назва і текст цього виступу („Сергій Подолинський для III тисячоліття“) спростовують думки про українського новатора як про „забутого“ науковця. Бо з погляду III тисячоліття є якраз тим великим філософом, котрий усупереч релятивній думці Д. Чижевського здатний перетворити Україну в арену утвердження нового напрямку мислення, покликаною бути справді рятівним для українства і людства.

Отже, завдяки С. Подолинському мислення українства набуває особливого статусу. Фундаментальне доведення цього статусу вирізняє його серед інших: він є питомо національним, а не запозиченим, бо мисленнєвий апарат нації є життєствердним, а не смертоносним. Ці особливості зумовлюють те, що якраз С. Подолинський очолює когорту подвижників сучасної екологічної економіки.

Українство вже здобуло планетарний вимір рятівного господарювання: від Сяну до Зеленого Клину — у Євразії, на теренах Північної та Південної Америки, Австралії і Нової Зеландії. Бо „правильне землеробство є найліпший представник корисної праці [...]— наголошував С. Подолинський,— що збільшує збереження сонячної енергії на земній поверхні“⁴³.

Господарювання українства на землі мало і має світове визнання. Відомий полтавський аграрій Герой України Семен Антонєць має чи не найтриваліший на планеті досвід і найбільший ареал господарювання без застосування гербіцидів, пестицидів, інших отрутохімікатів, міңдобри́в та глибо́кої оранки⁴⁴. Нащадок С. Подолинського Алекс Подолинський запровадив у далекій Австралії і по всьому світу поширював досвід біодинамічного хліборобства⁴⁵. Заснований на питомо українських природничих засадах, історично апробований досвід, спрямований на захист нащадків, нині своєю чергою потребує підтримки світового співтовариства та поширення під опікою ООН.

Започаткована С. Подолинським парадигма фізичної економії покликана стати пріоритетною у наданні базової підготовки молоді, передовсім — майбутнім фахівцям з економіки. Дедалі необхіднішим є донесення до студентської молоді структури економічного знання, адекватної наявним суспільно-господарським реаліям, а не спотвореної домінуванням політичної економії. Однак дотепер остання насаджується як безальтернативна. Її домінування, яке невпинно триває від часу проголошення незалежності України аж дотепер,

призводить до того, що українську молодь і далі „годують“ із дерева, яке плодоносить отрутою.

В умовах більш ніж 140-літнього нехтування питомо національним економічним надбанням та ігнорування його рятівного статусу впродовж трьох десятиліть, мовчазна згода держави з невпинним клонуванням навчальними закладами заручників смертоносного знання має розцінюватись як злочинна дія перед власними і загальнолюдськими нащадками. Сприянням злочину стає нав'язування моноструктурної чужинецької доктрини економічної „науки“, несумісної з життям, перекриття українській молоді доступу до питомо національного економічного надбання, унеможливлення вибору знання, котре має статус рятівного, що свідчить про латентне потурання смертоносному знанню, агресивний наступ якого не припиняється.

Всупереч реальним можливостям виховання адвокатів нащадків заблокованість доступу до рятівних інтелектуальних надбань нації протягом усіх років незалежності країни перетворює молодь у катів нащадків. Унаслідок капітулянтства державотворців, науковців, освітян та фахових економістів, потенційно здатних перетворювати країну у світового лідера рятівного знання, триває втрата людського капіталу, безпідставне насаджувannya Україні ганебного тавра аутсайдера та її відкидання на узбіччя цивілізаційного прогресу.

Неупереджений аналіз надмірної тягlosti цього застою в новітній історії України, який „переповз“ із II тисячоліття в третє, загрожуючи тривати і надалі, пояснюється кількома суспільно-політичними чинниками. Застій суспільного розвитку спричиняється засиллям на ключових постах adeptів „усе-перемагаючого вчення“, котрі продовжують мімікрувати, вдаючи із себе активних „реформаторів“. Декомунізація їх геть не торкнулася: під виглядом „новацій“ вони приховують, а почасти нахабно позиціонують гасло „Марксизм: вчора, сьогодні, завтра“. Істотним гальмівним чинником залишається „дезертирство“ дослідників економічної науки та викладачів економічних дисциплін, зокрема тих, що належать до наймолодших і найздібніших, а особливо — їхня добровільна „втеча“ від питомо української економічної думки.

Ганебна освітня політика держави має бути рішуче перерваною і докорінно зміненою. Моделі конструктивних змін смертоносного знання на життєствердне заклав якраз С. Подолинський, коли у згаданому листі до К. Маркса вів мову про приведення додаткової праці у відповідність до панівних фізичних теорій. Нині стає все нагальнішим запровадження субординації досліджуваних складових економічного знання, а саме: політична економія має впливати з фізичної, підпорядковуватись їй і доповнювати її. Але ж не навпаки! Пропонована субординація світового економічного надбання людства завдяки його „роззброєнню“, вилученню найбільш небезпечних елементів, позбуттю компонентів, несумісних з життям, та демонтажу смертоносного знання забезпечуватиме розблокування кризи економічної думки.

Осмилюючи першочергові завдання в час повернення в Україну після ув'язнення, заслання

⁴¹ Подолинський С. Клод Бернар // Подолинський С. Вибрані праці / Упоряд. М. Кратко.— Луцьк, 2004.— С. 145.

⁴² Руденко М. Сергій Подолинський для III тисячоліття // Учення Сергія Подолинського і цивілізаційна еколого-економічна перспектива.— К.: КНЕУ, 2001.— С. 3—5.

⁴³ Подолинський С. Вибрані праці / Упоряд. Л. Я. Корнійчук.— С. 236.

⁴⁴ Органічне землеробство: з досвіду ПП „Агроекологія“ Шишацького району Полтавської області. — Полтава: РВВ ПДАА, 2010. — 210 с.

⁴⁵ Подолинський А. Биодинамическое земледелие.— Львів: Піраміда, 2009.

та еміграції, М. Руденко доводив, що лише наукові праці Ф. Кене та С. Подолинського (і тільки вони!) здатні відповісти, де шукати порятунку. А з'ясування відповіді на питання, що належить робити, слід починати з їх видання. Бо ці твори вже стали класичними і мають перебувати у користуванні науковців, освітян, студентів і численного загалу практиків.

Актуальність невідкладного введення доробку С. Подолинського в національний та загальнолюдський науковий обіг зумовлюється насамперед тим, що в Україні донині оприлюднені лише дві розвідки видатного новатора. Одна з них з'явилася після зняття „табу“ зі спадщини академіка М. Грушевського, переклад якої видатний учений-державотворець оприлюднив ще 100 років тому⁴⁶. Друга розвідка стала доступнішою чи не тому, що оприлюднювали її спершу російською мовою⁴⁷. Зарубіжна інтелектуальна спільнота також недостатньо поінформована про фізико-економічну спадщину українського „піонера екологічної економіки“. Їй відомі тільки три праці С. Подолинського, віднайти які можливо, коли звернутись хіба що до архівів європейських періодичних видань, в яких публікувався український науковець.

Насправді надбання С. Подолинського налічує всього шість праць із досліджуваної проблематики, написаних чотирма європейськими мовами: всі вони публікувалися за життя фундатора фізичної економії⁴⁸. Відтак невідкладним завданням державних достойників та наукового загалу України стає академічне видання згаданих праць як мовами первісної публікації, так і сучасною українською та англійською мовами з належною для подібних видань передмовою, бібліографією, довідковим апаратом та іншою атрибутикою.

Вже цей крок спроможний стати українським викликом сучасному інтелектуальному світові. Бо він являє собою основоположну цеглину у підмурівок національної та загальнолюдської інституціалізації фізичної економії. І закладає початок масштабного міжнародного видавничого проекту під умовною назвою „Фізична економія: Рятівне надбання людства“ і стає обнадійливою галузкою на дереві економічного пізнання людства, плоди якого є життєдайними для теперішніх і прийдешніх поколінь.

...Найпосутніші з порушених у статті проблем обговорювали активісти Наукового товариства імені Сергія Подолинського, представники інших громадських організацій, політичних партій і рухів, працівники наукових установ та освітніх закладів, фахівці-практики, численні симпатичні видатного науковця, громадського та політичного діяча, економіста і соціолога біля могили на Звіринецькому цвинтарі у Києві в день відзначення його 170-ліття. Зібрання громадськості ухвалило рішення надіслати лист депутатському корпусу України, аби звернутися до депутатів усіх рівнів і скликать, обраних за всі роки незалежності країни.

Відкритий лист-звернення громадськості, підписаний активістами Наукового товариства імені

Сергія Подолинського, 5 вересня 2020 р. оприлюднила парламентська газета „Голос України“⁴⁹. А 26 вересня в газеті з'явився „відгук“: авторів листа звинуватили у політичному псевдошоу, а також у безчесті та аморальності. Попри недолугість кострубатого стилю відписки, вчиненої чужими руками, вразила позиція редакції.

Бо те, хто „відгукнувся“ (не з'ясовуючи навіть, робив він це на прохання редакції газети чи „добровільно“), обумовило вкрай неконструктивний зміст відповіді, а точніше — її беззмістовність. Адже редакція газети переадресувала лист, віддавши його авторів на поталу колишньому депутату ВРУ. Якраз тому, що залишив за собою вкрай ганебний слід в історії парламентаризму незалежної України. Він виявився першою в цій історії „тушкою“ — єдиним на той час перебіжчиком із Демблоку до пріснопам'ятної „групи 239“.

Тож декларована владою декомунізація дискусії авторів листа з блудним сином КПУ перетворила б на образ величної постаті видатного новатора, громадського і політичного діяча, місце якого „належить бачити серед економічних геніїв світу“. Адже зашкарублість мислення, спричинена, за висловлюванням М. Руденка, його „науковою безпорадністю та лінощами думки“, зашкодила ренегату (у середовищі яких „колишніх“ не буває!) побачити непроминущу вартісність інтелектуального надбання С. Подолинського, змусивши „юриста“ втікати аж у XIX ст. у розпачливих пошуках схованки серед адептів „єдино вірного учення“.

На жаль, визнання подвижництва видатних українців залишається неусвідомленим державними достойниками, відповідальними за внутрішню і зовнішню політику України. Тим часом ця політика здатна бути докорінно зміненою на краще й активно поширюватися з метою донесення позитивних меседжів до міжнародної спільноти.

Бо Україна володіє історичними передумовами і науковими підставами для висунення найактуальніших ініціатив та просування рятівного мислення. За умов належної мобілізації інтелектуальних зусиль вона, як засновниця і країна-член ООН, спроможна пропонувати міжнародній спільноті спеціальну доповідь „Наша глобальна місія“, котра має стати принципово новим продовженням доповідей „Наше спільне майбутнє“ та „Наше глобальне сусідство“.

Підготовка доповіді може слугувати основою порядку денного та скликання у Києві чергового саміту „Ріо+30“, здатного започаткувати зміну парадигми сталого розвитку на справді рятівну. З метою пришвидшення наукового та освітнього донесення до світу рятівного економічного надбання необхідно ініціювати щорічне скликання у Києві Міжнародного фізико-економічного форуму.

Україна має задекларувати й очолити планетарний рух на захист інтересів нащадків. Невідкладне завдання полягає в тому, аби гуртувати довкола себе і вести за собою представників світового співтовариства, котрі вважають себе адвокатами сучасних і майбутніх поколінь.

Володимир ШЕВЧУК

⁴⁶ Грушевський М. З починів українського соціалістичного руху...

⁴⁷ Подолинський С. Вибрані праці / Упоряд. Л. Я. Корнійчук.

⁴⁸ Сербин Р. Публікації Сергія Подолинського західними мовами // Учення Сергія Подолинського і цивілізаційна еколого-економічна перспектива.

⁴⁹ Відкритий лист депутатському корпусу України усіх рівнів і скликать // Голос України.— 2020.— 26 верес.

ПЕРШЕ СЕРІЙНЕ НАРОДОЗНАВЧЕ ВИДАННЯ НТШ У ЛЬВОВІ

(до 125-річчя початку випуску „Етнографічного збірника”)

Першим українським неперіодичним серійним виданням, у якому члени та симпатки Наукового товариства імені Шевченка у Львові, передусім Етнографічної комісії, систематично публікували польові народознавчі матеріали, був „Етнографічний збірник”. У поточному році наукова громадськість України загалом і Товариства зокрема відзначає вже 125 річницю випуску його першого тому.

Спершу нагадаємо добре відомий факт: видання „Етнографічного збірника” ініціював особисто Михайло Грушевський. Проаналізувавши епістолярну спадщину вченого, доходимо висновку, що свій задум історик уперше озвучив у жовтні 1894 р. Зокрема, в одному з повідомлень до знаного українського письменника та народознавця Івана Нечуя-Левицького, яке сучасні археографи датують саме цим місяцем, молодий професор зазначив: „В тов[аристві] Шевченка пропонував розпочати видавництво джерел — радо то прийняли”¹. Тогочасному голові першої української наукової інституції Олександрові Барвінському він стверджував: „З Студинським балакалисьмо про видавання джерел в товаристві”². На відміну від попереднього листа, написання цього повідомлення фахівці датують значно точніше — 10—14 жовтнем 1894 р. Отже, перед очільниками НТШ у Львові М. Грушевський порушив питання про нове серійне видання або відразу після інавгураційної лекції у Львівському університеті 30 вересня (12 жовтня) 1894 р.³ (за словами самого історика, на ній „було пребагато всякого народу”⁴), або незабаром після цієї події.

Важливо відзначити ще один цікавий нюанс: переговори з керівництвом Товариства вчений вів відразу про два нові серійні видання: „Жерела до історії України-Руси” та „Етнографічний збірник”. Про фінансове забезпечення кожного з них мовиться у його листі до вже згаданого І. Нечуя-Левицького від 1 (13) лютого 1895 р.: „Тов[ариство] Шевченка дістало субсидії державної 1500 і сеймової 1000 на р[ік] 1895, маємо видати 3 томи „Записок” і по 1 тому принаймні „Джерел”, „Збірника етнографічного” й „Бібліотеки руської”⁵, що була перестала” виходити”⁶.

„Жерела до історії України-Руси” та „Етнографічний збірник” як два окремі видання згадав Іван Франко у повідомленні до Михайла Драгоманова від 13 березня 1895 р.: „По його (М. Грушевського.— М. Г.) раді Тов[ариство] Шевч[енка] ухвалило обік „Записок” видавати особними томами збірки матеріалів історичних і етнографічних”⁷. Щоправда, раніше (25 січня 1895 р.) І. Франко скаржився цьому самому адресатові на те, що не всі члени наукової установи охоче вітають і підтримують почин М. Грушевського: „Тов[ариство] ім[ені] Шевч[енка] заходжується збирати етнографічні матеріали, та варто бачити ті гримаси, які роблять

головачі того тов[ариства], особливо Верхратський, на саму згадку про ті матеріали. В їх очах усе те нічого не варто,— от поодинокі слова, се друге діло! Крім Грушевського і декількох молодих студентів, ніхто не інтересується тими речами”⁸,— із сумом констатував автор листа.

Питання про друк етнографічних джерел члени Президії НТШ у Львові офіційно обговорили 11 (23) січня 1895 р. У протоколі керівного органу йдеться про цю подію дуже стисло: „Рішено друкувати в 1895 р. один том з етнографічним матеріалом, а другий дже-

рел історичних”⁹. У „Передмові” до першого тому „Етнографічного збірника” М. Грушевський написав про це рішення дещо більше: „Наукове товариство імені Шевченка [...] ухвалило на початку свого року засновати окреме видавництво для матеріалів до українсько-руської етнографії (розправи з тієї сфери, а також статі критично-бібліографічні мають уміщатись в „Записках” Товариства)”¹⁰.

Обговорювали це питання і на одинадцятому засіданні Філологічної секції, яке відбулося 19 (31)

Титульна сторінка видання
„Етнографічний збірник.— Том I.
1895 р.

¹ Листи до Івана Нечуя-Левицького // Листування Михайла Грушевського / Ред. Л. Винар; упоряд. Г. Бурлака.— Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 1997.— С. 45.— (Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства. Т. 1).

² Листування Михайла Грушевського з Олександром Барвінським / Ред. І. Гирич, А. Атаманенко; упоряд. В. Тельвак, М. Дядюк.— Київ; Нью-Йорк; Острогож; Львів; Торонто, 2019.— С. 64.— (Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства. Т. 7).

³ Глушко М. Михайло Грушевський — ініціатор та організатор етнографічних досліджень в НТШ // Народознавчі зошити (Львів).— 2008.— № 1—2.— С. 17.

⁴ Листи до Івана Нечуя-Левицького.— С. 45.

⁵ Тут йдеться про „Руську історичну бібліотеку” — перше серійне видання історичної наукової літератури українською мовою.

⁶ Листи до Івана Нечуя-Левицького.— С. 46.

⁷ Франко І. До М. П. Драгоманова. Львів, 13 березня 1895 р. // Франко І. Зібрання творів: У 50 т.— К.: Наукова думка, 1986.— Т. 50: Листи (1895—1916).— С. 32.

⁸ Франко І. До М. П. Драгоманова. Львів, 25 січня 1895 р. // Там само.— С. 17.

⁹ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі — ЦДІА України у Львові), ф. 309, оп. 1, спр. 33, арк. 24.

¹⁰ Грушевський М. Передмова // Етнографічний збірник.— Львів, 1895.— Т. I.— С. VIII.

січня 1895 р. під керівництвом професора Івана Верхратського. Тоді ж на Секції виступив Осип Маковей — відомий український письменник, фольклорист та громадський діяч, який „перечитав вступні частини зі своєї розправи про рекрутські і вояцькі пісні в Австро-Угорщині [...] ніде доси не друкованих”¹¹.

Виступ О. Маковея на цьому засіданні Філологічної секції не був випадковим збігом обставин, позаяк саме зібрану ним збірку рекрутських і жовнірських пісень планував надрукувати в першому томі „Етнографічного збірника” М. Грушевський. Принаймні про це стверджував І. Франко у листі до М. Драгоманова від 25 січня того самого року: „Поки що ухвалено напечатати і випуск рекрутських пісень. Пісні зібрав з друкованих і рукописних збірок, в тім числі моїх і П[авли]кових, Маковей і зладив до них розправу, йдучи за методом Васильєва („К[и]евская стар[ина]“). Розправа, читана колись у семінарі Огоновського, слаба, головню тим, що не показує докладно того історичного ґрунту, на котрім виросли рекрутські пісні, а тільки силкується його заступити парафразою самих пісень. Як буде впорядкований матеріал — не знаю”¹².

Про це саме І. Франко писав М. Драгоманову 13 березня 1895 р.: „Збірка етнографічна має обняти в т[омі] і пісні рекрутські, зібрані (з друків і різних записів) Маковеем. Збірка досить багата, та зовсім не впорядкована, бо М[аковей] і не знає, як її порядкувати”¹³.

О. Маковей не впорядкував і не прокоментував зібрані фольклорні матеріали і згодом, через що вони не вийшли окремим виданням і досі. Чорновий варіант цієї його праці нині зберігається у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, а окремі зразки народних творів, записані уродженцем м. Яворова, що на території сучасної Львівщини, вперше опублікували українські фольклористи Анатолій Іоніди й Олександр Правдюк у збірнику „Рекрутські та солдатські пісні” (К.: Наукова думка, 1974). Рекрутські та жовнірські пісні становлять понад чверть обсягу збірника „Народні пісні в записах Осипа Маковея” (К.: Музична Україна, 1981), який упорядкував літературознавець Володимир Качкан.

19 (31) січня 1895 р. на засіданні Філологічної секції слово брав і М. Грушевський. Тоді він запропонував присутнім членам цієї структурно-організаційної одиниці долучитися до підготовки програми для „збирання матеріалів етнографічних”¹⁴, що стало початком системного забезпечення пошукової польової роботи етнографів, фольклористів та антропологів НТШ у Львові працями

науково-методичного характеру. Першу народознавчу програму зголосилися скласти аж чотири члени наукової установи: особисто М. Грушевський, правник Кость Левицький та філологи Іван Копач і Василь Щурат¹⁵.

Через брак записів О. Маковея М. Грушевський, як ініціатор видання „Етнографічного збірника”, очевидно, змушений був найперше подбати про його наповнення конкретними етнографічними матеріалами. І цю проблему історик вирішив успішно, позаяк уже 30 травня (11 червня) 1895 р. він писав Миколі Біляшівському: „Я друкую тепер „Записки“ кн[игу] II за сей рік. Окрім того розпочаті два томи „Джерел“, один том „Етнографічного збірника”¹⁶. 27 червня (9 липня) 1895 р. на засіданні Філологічної секції В. Щурат та І. Копач „відчитали свої частини програми для збирання матеріалів етнографічних”¹⁷.

І все ж робота над підготовкою „Етнографічного збірника” затягнулася аж до пізньої осені. Зокрема, 1 (13) жовтнем 1895 р. датована „Передмова” М. Грушевського, яка відкриває його перший том¹⁸. Восени того самого року М. Грушевський написав одне з перших повідомлень до Федора Вовка та надіслав йому у Париж дві нові книжки НТШ у Львові — сьомий том „Записок НТШ” і перший том „Етнографічного збірника”¹⁹. 29 жовтня (10 листопада) 1895 р. засідала Президія Товариства, яка ухвалила низку рішень. Одне з них гласило: „Рішено дати даром I том Етног[ра]фічного Збірника тим людям, що працюють в секціях, виділі і поміщають свої праці в „Записках”²⁰. Інакше кажучи, у цьому рішенні, фактично, вже мовиться про випуск „Етнографічного збірника” як доконаний факт.

Підготовку і друк першого українського неперіодичного народознавчого збірника до кінця жовтня — початку листопада 1895 р. включно підтверджують також скупі рядки І. Франка з його листа до Агатангела Кримського від 17 листопада 1895 р., в якому стверджується, що він не покидає і наукової роботи, зокрема, для першого тому „Етнографічного збірника” зредагував 25 казок Осипа Роздольського²¹.

Видати в „Етнографічному збірнику” саме збірку казок О. Роздольського, який фольклорист-початківець, ще студент Львівського університету, записав у с. Берлин Бродівського повіту (нині — Бродівського р-ну Львівської обл.), І. Франко вперше запропонував членам Філологічної секції 19 січня 1895 р.²² Зі змістом цієї збірки письменник був дуже добре обізнаний, позаяк мав її у своєму розпорядженні, а частину наявних у ній народних творів (казки, новели, легенди, фацесії тощо) встиг

¹¹ [Б. а.] З Товариства: Діяльність секцій, січень—квітень 1895 р. // Записки Наукового Товариства імені Шевченка (далі — Записки НТШ).— Львів, 1895.— Т. VI, кн. II.— С. 3—4.

¹² Франко І. До М. П. Драгоманова. Львів, 25 січня 1895 р.— С. 17—18.

¹³ Франко І. До М. П. Драгоманова. Львів, 13 березня 1895 р.— С. 32.

¹⁴ [Б. а.] З Товариства: Діяльність секцій, січень—квітень 1895 р.— С. 4.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Листи Михайла Грушевського та Миколи Біляшівського // Листування Михайла Грушевського / Ред. Л. Винар; упоряд. Р. Майборода, В. Наулко, Г. Бурлака, І. Гирич.— Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2001.— С. 36.— (Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства. Т. 2).

¹⁷ [Б. а.] З Товариства: Діяльність секцій за другу третину р. 1895, май—серпень // Записки НТШ.— Львів, 1895.— Т. VII, кн. III.— С. 2.

¹⁸ Грушевський М. Передмова.— С. VIII.

¹⁹ Листування Михайла Грушевського та Федора Вовка // Листування Михайла Грушевського / Ред. Л. Винар; упоряд. Р. Майборода, В. Наулко, Г. Бурлака, І. Гирич.— Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2001.— С. 109.— (Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства. Т. 2).

²⁰ ЦДІА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 33, арк. 30 зв.

²¹ Франко І. До А. Ю. Кримського. Львів, 17 листопада 1895 р. // Франко І. Зібрання творів...— Т. 50.— С. 58.

²² Франко І. До М. П. Драгоманова. Львів, 25 січня 1895 р.— С. 18.

навіть опублікувати в журналі „Житє і слово”²³.

Ця пропозиція І. Франка нагодила М. Грушевському як відповідальному редакторові народознавчого серійного видання якраз тоді, коли О. Маковей відмовився доопрацьовувати та передавати Товариству свою збірку рекрутських і жовнірських пісень. Саме народні казки в записах О. Роздольського і становили більшу частину (майже 80 відсотків загального обсягу) нового друкованого органу, а особисто І. Франко додав до кожного опублікованого народного твору „показчик паралелів, кільки міг [...] зібрати”²⁴. Відтак у сьомому томі „Етнографічного збірника” опублікували другу частину казок О. Роздольського, а у восьмому — його „Галицькі народні новели”. Обидві зазначені праці вийшли також за науковою редакцією І. Франка. Він же підготував для них окремі передмови, а для збірки новел склав ще й „Показчик важніших мотивів...”, що в сукупності засвідчує прихильне ставлення досвідченого вченого до О. Роздольського як молодого дослідника та сприяння його творчому зростанню.

Крім казок О. Роздольського, у першому томі „Етнографічного збірника” надрукували ще дві народознавчі розвідки: етнографічну статтю Митрофана Дикарєва „Різдвяні свята в станиці Павлівській Єйського oddілу, на Чорномор’ї”, підписану псевдонімом М. Крамаренко, та фольклорну збірку Опанаса Шимченка „Українські людські вигадки”, яка походила з теренів Середньої Наддніпрянщини (Полтавщини). До речі, за твердженням самого М. Грушевського, „збірничок українських анекдотів” спершу був „видрукований для „Записок”, як значить ся на його сигнатурі”, та після ухвали Товариства друкувати „Етнографічний збірник” його передали до цього видання²⁵. Справді, як засвідчує оригінал цієї книжки, верстку з матеріалами О. Шимченка спершу підготували саме для п’ятого тому „Записок НТШ”²⁶, а вже згодом її додали до першого тому „Етнографічного збірника”. Отже, науковому і літературному редакторові довелося працювати лише з двома народознавчими матеріалами, які були надруковані в новому серійному виданні Товариства, — зі збіркою казок О. Роздольського та народним календарем українців Кубані, який записав М. Дикарєв.

Крім М. Грушевського, інші особи як редактори першого тому „Етнографічного збірника” у тексті видання ніде не згадуються. І все ж маємо достатню кількість конкретних і опосередкованих свідчень про те, що етнографічні та фольклорні матеріали готував до друку не він особисто, а І. Франко. Найперше, таким доказом є його матеріали, які супроводжують записані О. Роздольським казки, про що вже йшлося.

По-друге, зміст листа М. Грушевського до І. Франка від 18 (30) жовтня 1895 р., в якому зазначені види робіт, які він виконав на його замовлення, та розмір додаткової грошової винагороди за них: „Доплата за збірник етнографічний] (коректа, спорядж[ення] показчика) і за Барську конфедер[ацію] — всього 54 з[олотих] р[инських] Вам виасигновано — прошу взяти у Беднарського. Як би що зайшло з умовленими артикулами, прошу ласкаво повідомити“ (мене. — М. Г.)²⁷.

По-третє, 29 жовтня (10 листопада) 1895 р. на черговому засіданні Президія Товариства ухвалила рішення виділити „100 золотих ринських доктору Франкові за працю над виданням першого тому Етнографічного збірника”²⁸.

По-четверте, у звіті про наукову роботу Товариства в 1895 р. М. Грушевський зумисне наголосив: „Людей приготованих для цієї (редакторської. — М. Г.) роботи майже не знаходилося, і се головню здержує розширення рам видавництва; редакція з признанням згадує про роботу, підняту коло такого оброблення [доктор]ом Франком”²⁹.

Нарешті, по-п’яте, про неофіційне редагування народознавчих матеріалів першого тому „Етнографічного збірника” І. Франко писав Людмилі Драгомановій — дружині вже покійного на той час М. Драгоманова, зокрема, в листі від 7 січня 1896 р.: „Тепер хоча „Ж[итє] і сл[ово]“ перестане виходити, я маю змогу вміщувати етнографічний матеріал в „Етнографічний збірник”, що видає Тов[ариство] ім. Шевченка і котрого редакцію (розуміється, негласно!) я проваджу”³⁰.

Словом, М. Грушевський був номінальним відповідальним редактором першого тому „Етно-

графічного збірника”, а всю чорнову (власливо, редакторську) роботу виконав І. Франко. Це, фактично, особисто підтвердив майбутній голова НТШ у Львові в листі від 12 лютого 1896 р. до Ф. Вовка: „Редакцію збірника взяв я на себе — властиво не так редакцію, як завідування ним, аби та справа не зіставалась в проєкті і desideria“ (бажання. — М. Г.)³¹.

Таку саму місію М. Грушевський виконував і під час підготовки другого тому „Етнографічного збірника”. Більшу частину його обсягу зайняли матеріали про галицьких лірників, які зібрав Володимир Гнатюк у Буцацькому повіті та

Титульна сторінка видання „Етнографічний збірник. — Том XXXIII. 1912 р.

²³ Франко І. До М. П. Драгоманова. Львів, 25 січня 1895 р. — С. 18.

²⁴ Франко І. До А. Ю. Кримського. Львів, 17 листопада 1895 р. — С. 58.

²⁵ Грушевський М. Передмова. — С. VIII.

²⁶ Див.: Українські людські вигадки / Зібрані О. Шимченком // Етнографічний збірник. — Львів, 1895. — Т. I. — С. 1, 17, 25.

²⁷ Листи до Івана Франка // Листування Михайла Грушевського / Ред. Л. Винар; упоряд. Г. Бурлака. — Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 1997. — С. 79. — (Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства. Т. 1).

²⁸ ЦДІА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 33, арк. 30 зв.

²⁹ Грушевський М. Наукова діяльність Товариства імені Шевченка в р. 1895. Записка для загального збору р. 1896 // Записки НТШ. — Львів, 1896. — Т. X, кн. II. — С. 10.

³⁰ Франко І. До Л. М. Драгоманової. Львів, 7 січня 1896 р. // Франко І. Зібрання творів... — Т. 50. — С. 67.

³¹ Листування Михайла Грушевського та Федора Вовка. — С. 113.

упорядкував їх за „ласкавою участію д[окто]ра Ів. Франка”³². Другий том „Етнографічного збірника” викликає зацікавлення ще й тому, що в ньому надрукували відому статтю „Замітки етнографічні з Угорської Руси” закарпатського етнографа Юрія Жатковича. Щонайважливіше, саме з цієї розвідки почалася науково-видавнича праця В. Гнатюка у Товаристві. Зокрема, „за згодою автора добродій В. Гнатюк вибрав з неї найбільш цікаве з погляду етнографічного й приготував до друку”³³. Мабуть, керівництво НТШ у Львові було настільки задоволене успішною редакторською роботою молодого фольклориста, що весь наступний том народознавчого видання доручило підготувати йому самому. Ним став перший том загальновідомої шеститомної фольклористичної праці В. Гнатюка „Етнографічні матеріали з Угорської Руси” (1899—1911, т. 1—6). Але все це було згодом, а саму цю подію українські народознавці обговорювали вже неодноразово.

Мовлячи ж про перший том „Етнографічного збірника”, мусимо згадати ще одну важливу складову його змісту — „Програму до збирання відомостей про українсько-руський край і нарід, уложену членами Наукового товариства ім. Шевченка”. Вже відомо, що її підготовку ініціював М. Грушевський. Уклали програмний документ чотири особи — М. Грушевський, К. Левицький, І. Копач та В. Щурат, тобто цілий колектив авторитетних і знаних українських учених. У межах Товариства саме ця „Програма...” поклатала початок розробки серії квестіонарів і запитальників як неодмінного інструмента системного збирання емпіричних етнографічних даних про український етнос, створення надійної фактографічної основи аналітичних народознавчих досліджень.

Сама програма охоплювала чотири розділи, з яких традиційно-побутової культури українців стосувався лише один — другий („відомости етнографічні”). Опитуванням носіїв етнічної культури за блоком питань цього розділу, власне, і можна було пролити світло стосовно антропологічних рис етнічної спільноти, погляду народу на мораль, рідні звичаї й обряди, традиційні заняття і види матеріальної культури (житло, одяг, їжу), народні вірування, окремі види народних знань і таке інше (193 питання)³⁴. Три інші розділи цього методичного документа стосувалися суміжних галузей наукових знань (історії, економіки та права), що підтверджують хоча б їх загальні назви: „відомости історичні” (10 питань), „відомости суспільно-економічні” (23 питання) та „відомости правничі” (86 питань)³⁵.

Зважаючи, з одного боку, на назву та зміст кожного розділу цієї „Програми...”, з другого — на спеціалізацію фахівців, які долучилися до її написання, можемо безпомилково стверджувати про те, що блок питань про „відомости історичні” та „відомости суспільно-економічні” підготував власноручно М. Грушевський, блок питань про „відомости правничі” — К. Левицький, а найбільший за

обсягом другий розділ („відомости етнографічні”) склали філологи В. Щурат та І. Копач. Причетність двох останніх учених саме до цього розділу „Програми...” безсумнівна з кількох причин:

По-перше, як уже зазначалося раніше, саме В. Щурат та І. Копач спеціально представляли свою частину методичного документа на засіданні Філологічної секції, зокрема, 27 червня (9) липня 1895 р.

По-друге, 1895 р. „етнографією” цікавилися передусім знавці усної народної творчості та літератури, тобто вона вважалася ще філологічною галуззю наукових знань³⁶, а не історичною.

По-третє, у „Програмі...” наявний підрозділ „Народня література”, який за змістом є суто фольклористичним і охоплює 25 питань цього розділу³⁷.

Нарешті, останнє і дуже важливе: якраз про цей підрозділ, на відміну від інших складових другого розділу програмного документа, позитивно відгукувався Ф. Вовк³⁸, тим самим визнаючи належність його перу професіоналові-філологу.

Усій зазначеній „Програмі...” Ф. Вовк дав вичерпну оцінку в листі до М. Грушевського від 31 січня 1896 р. Спершу він проаналізував загальний стан науково-методичного забезпечення етнографічних досліджень в Україні наприкінці XIX ст.: „Що ж до прилученої до його („Етнографічного збірника”) — М. Г.) Етнографічної Програми, то треба казати правду — вона мене не дуже вдовольняє. Зроблена вона очевидячки по програмі: Юго-зап[адного] отд[іла] Р[усского] Географ[ического] общества, що ми уложили удвох з А. А. Русовим ще аж у 1873 році [...] але-ж се було 23 роки назад! З тієї пори Етнографія у Західній Європі і особливо у Америці сягнула геть-вже далеко і тепер вже такої програми навіть і показати вже нікому не можна, хто має хоч трохи науковий погляд на Етнографію. Правда, що ми на Україні з своєю Етнографією і досі ще далі небіжчика Чубинського не пішли, але ж треба вже коли-небудь пійти”³⁹.

Відтак Ф. Вовк цілковито забракував блок питань „Програми...” про антропологічні відомості: „Питання антропологічні треба було просто залишити: вони не варт нічого і кілька б Вам не надіслали матеріалу по цим питанням, їх усе одно треба буде викинути, бо такі річі як зрост, цвіт очей і волосся і т[аке] і[нше] мають вартість тільки тоді, як вони зроблені науково (Підкреслено в оригіналі.— М. Г.) — се-б то міряючи, прирівнюючи до відомих зразків і т[аке] і[нше], се-ж може зробити тільки фаховий чоловік, а не такий, за для яких пишуться програми”⁴⁰.

Не менш гостро і критично етнолог оцінив власне етнографічну частину другого розділу методичного документа: „Розділи про [...] одіж, страву і життє — найслабійші в усій програмі; Етнологія у їх перемішана з folk-lore і одповідч замість описання хати і її частки дасть Вам повірки про хату, замість описання рибальського або

³² Грушевський М. [Передмова] // Етнографічний збірник.— Львів, 1896.— Т. II.— С. III.

³³ Там само.

³⁴ Підраховано за: Програма до збирання відомостей про українсько-руський край і нарід, уложена членами Наукового товариства ім. Шевченка // Етнографічний збірник.— Львів, 1895.— Т. I.— С. 2—9.

³⁵ Там само.— С. 1—2, 10—16.

³⁶ Глушко М. Народознавчі дисципліни у дослідженнях Наукового товариства ім. Шевченка: дефініції і предметний засяг // Записки НТШ. Праці Секції етнографії і фольклористики.— Львів, 2010.— Т. CCLIX.— С. 347—352.

³⁷ Програма до збирання відомостей про українсько-руський край...— С. 9.

³⁸ Листування Михайла Грушевського та Федора Вовка.— С. 112.

³⁹ Там само.— С. 111.

⁴⁰ Там само.— С. 111.

мисливського начиння — напише, що рибальство є у доброму або нікчемному стані; про еволюційні погляди, на котрих тепер держиться уся етнографія, — нічого вже й казати: їх і сліду немає. Те ж і у звичаях; весілля опишуть Вам, та тільки так, що ви знатимете, що бувають на весіллі і дружки, й бояре, і каравай — та й годі, а того, що Вам треба, ніхто Вам не скаже, бо йому й у голову не прийде, що се треба. Мені ся річ досить знакома [...] У питаннях релігійних і того гірше. На питання: які погляди має народ на бога і святих? — матимете те ж, що й Чуб[инський] мав: „Въ Гадячскомъ уезде народъ имеетъ о Боге превнятное понятие“. Тільки-ж добре було Чубові, що він не задумувавсь навіть і друкувати такі відповіді...“⁴¹

Свої думки стосовно змісту всієї „Програми...“, надрукованої у першому томі „Етнографічного збірника“, Ф. Вовк завершив таким загальним висновком: „У загалі — програма ця має характер дуже старинний і зовсім не науковий (окрім, може, народної літератури, де усе та ж щось видно). Вибачайте на слові — а кажу те, що думаю. Кажу ж се тільки за для Вас, а не за для того, щоб кого-небудь образити і печатати цього, звісно, ніде не стану...“⁴²

Важко уявити собі, як амбітний М. Грушевський морально пережив нищівну критику Ф. Вовком „Програми...“, яку члени Товариства розробили на його особисте прохання. Але в листі до етнологів від 12 лютого 1896 р. він виявив професійну стриманість, повагу до опонента і тактовність у своїх судженнях: „Дякую Вам передо всім за думки, висловлені про „Етнографічний збірник“. Тільки мушу признатись, що иншого суду для програми я й не сподівався — як значить ся в передмові, вона має чисто практичну мету, а що треба було якусь програму дати, аби інтерес до збирання підштурхнути, то й роздано було людям програми чужі готові для орієнтування, й зложено сю. Я держуся тієї засади, що треба йти наперед, хоч би спотикаючись і падаючи, бо то одиникий спосіб, аби люди ходили навчилися“⁴³.

Майже аналогічну думку про „Програму...“, лише у стилісній формі, М. Грушевський обстоював в офіційному документі — у звіті про роботу Товариства 1895 р.: „Ся остання (програма.— М. Г.) мала на меті лише, щоб розбудити більший інтерес до збирання матеріялу, зоставляючи вичерпанне цієї справи спеціальним програмам і квестионарам“⁴⁴.

Водночас у листі від 12 лютого 1896 р. М. Грушевський запросив адресата самому розробляти етнографічні програми для Товариства: „Але як би Ви були ласкаві зробити якусь програму, спеціальну чи ширшу, ми завше її будемо раді видрукувати“⁴⁵, — наголосив ініціатор видання „Етнографіч-

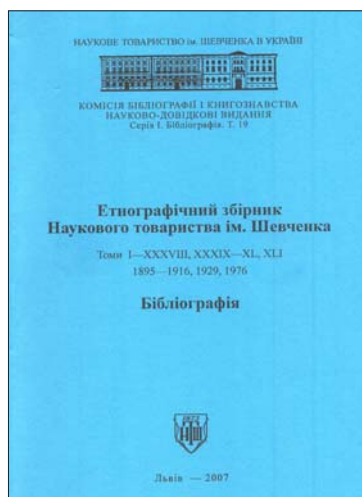
ного збірника“. Цим запрошенням Ф. Вовк сповна скористався згодом, коли формував структуру й опрацьовував (редагував) етнографічні матеріали для іншого історичного видання НТШ у Львові — „Матеріялів до українсько-руської етнології“⁴⁶.

Окремої уваги потребує задум М. Грушевського стосовно предметного засягу друкованої продукції в новому народознавчому виданні Товариства. Перечитуючи його записку від 19 лютого (2 березня) 1896 р. про наукову роботу НТШ у Львові 1895 р., зауважуємо одну цікаву деталь, що стосується публікацій у першому томі „Етнографічного збірника“. Зокрема, автор цієї записки стверджував, що серійне видання „має містити *етнографічні й етнологічні матеріяли* (Тут і далі курсив автора.— М. Г.) про українсько-руський край (розвідки мають містити ся в „Записках“), оброблені й порівняні з опублікованим вже матеріялом“⁴⁷. Водночас наявні у цьому збірнику публікації він поділив на окремі „види“: дослідження М. Дикарива вважав описовою статтею, а казки в записках О. Роздольського та народні анекдоти, зібрані

О. Шимченком на Полтавщині, — збірками етнографічних матеріалів⁴⁸. Важливо, що вже на початку 1896 р. під впливом ідей Ф. Вовка історик почав чітко розрізняти, з одного боку, фольклористику та власне етнографію⁴⁹, з другого — суто описові етнографічні матеріали та народну поезію і прозу. Що більше, задумуючи нове серійне видання, учений планував друкувати в „Етнографічному збірнику“ не так усну народну творчість, як саме етнографічні джерела. Принаймні про це безпосередньо йдеться у його „Передмові“, опублікованій у першому томі „Етнографічного збірника“: „Богатство словесного ма-

теріялу, що живе досі в устах українсько-руського народу, є факт загально відомий. *Меньше уваги звертано на духове життя народу по за утворами народньої поезії*, але й ті не багаті спостереження, які були зроблені, вказували на велику цікавість, яку має цілий уклад життя українсько-руських народних мас не тільки для самих земляків, але для науки взагалі...“⁵⁰

Але 21 лютого 1895 р. Ф. Вовк запропонував М. Грушевському випускати цілком окреме етнологічне видання⁵¹, що згодом змінило його погляди

Титульна сторінка видання „Етнографічний збірник.— Том I—XXXVIII, XXXIX—XL, XLI 1895—1916, 1926, 1976 Бібліографія. Львів, 2007 р.

⁴¹ Листування Михайла Грушевського та Федора Вовка.— С. 111—112.

⁴² Там само.— С. 112.

⁴³ Там само.— С. 113.

⁴⁴ Грушевський М. Наукова діяльність Товариства імені Шевченка в р. 1895...— С. 10.

⁴⁵ Листування Михайла Грушевського та Федора Вовка.— С. 113.

⁴⁶ Глушко М. „Матеріяли до українсько-руської етнології“ — історичне видання Наукового товариства імені Шевченка у Львові (до 120-річчя початку друку) // Народна творчість та етнологія (Київ).— 2019.— № 3.— С. 10, 15, 17—18.

⁴⁷ Грушевський М. Наукова діяльність Товариства імені Шевченка в р. 1895...— С. 10.

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ Глушко М. „Матеріяли до українсько-руської етнології“...— С. 8.

⁵⁰ Грушевський М. Передмова.— С. VII.

⁵¹ Глушко М. „Матеріяли до українсько-руської етнології“...— С. 7—8.

стосовно призначення „Етнографічного збірника”. Готуючи до друку „Материяли до українсько-руської етнології”, Ф. Вовк наполіг також на тому, щоб у цьому народознавчому збірнику друкували лише археологічні, антропологічні та польові матеріали описової чи „настоящої” етнографії, а в „Етнографічному збірнику” — пам’ятки усної народної творчості. Після випуску першого тому „Материялів до українсько-руської етнології” (1899) члени Товариства загалом й Етнографічної комісії зокрема почали строго дотримуватися цього поділу, у зв’язку з чим до Першої світової війни „Етнографічний збірник” став першим серійним фольклористичним виданням, а етнологічний збірник — власне етнографічним⁵². Важливим чинником, який безпосередньо вплинув на фольклористичний характер „Етнографічного збірника”, було також те, що абсолютна більшість наступних томів цього серійного видання вийшла у світ за редакцією І. Франка та В. Гнатюка — не лише філологів за духом, а й неперевершених знавців української і світової літератури, української і світової народної поезії та прози.

Задумуючи новий видавничий проєкт, М. Грушевський добре усвідомлював також те, що без залучення професійних етнографів регулярно випускати народознавчий збірник буде важко, майже неможливо. Вихід з цієї ситуації він вбачав у створенні окремої Етнографічної комісії, члени якої і мали опікуватися новим друкованим органом. Відповідну позицію історик неодноразово озвучував у 1895—1898 роках. „Аби ту справу скорше до життя привести і в курс пустити, тимчасову редакцію („Етнографічного збірника”) — М. Г. прийняв на себе нижче підписаний (М. Грушевський. — М. Г.), в надії, що за якийсь час Товариство сформує для того осібну комісію етнографічну”⁵³, — писав він у „Передмові” до першого тому „Етнографічного збірника”. Ту саму ідею дослідник обстоював і доводив 2 (14) грудня 1897 р. — вже як голова НТШ у Львові: „Наплив етнографічних материялів і розвій роботи на тім полі ставить на чергу утворення осібної етнографічної комісії”⁵⁴. Після заснування цього науково-організаційного підрозділу (1898) його члени вже самотужки переймалися проблемами підготовки і друку чергових томів „Етнографічного збірника”.

За всю історію існування НТШ вийшло 40 томів „Етнографічного збірника”: 1895—1916 (т. I—XXXVIII, т. XX — не вийшов), 1929 (т. XXXIX—XL); 1976 (т. XLI; видало його НТШ Америки). На сторінках цього серійного видання публікували фольклорні, етнографічні та музикознавчі джерела, які зібрали особисто члени НТШ у Львові або надіслали численні респонденти з Галичини, Закарпаття, Буковини, Наддніпрянщини, Слобожанщини та інших українських земель.

Найчастіше в „Етнографічному збірнику” представлені народознавчі матеріали, які походять із території Бойківщини, Гуцульщини, Лемківщини, Надсяння, Опілля, Покуття, Північної Буковини, Волині та Поділля, тобто з етнографічних та іс-

торико-етнографічних районів Південно-західного історико-етнографічного регіону сучасної України. Найбільше репрезентована у серійному виданні усна народна творчість — казки, легенди, перекази, байки, анекдоти, пісні, паремії, замовляння тощо. Серед етнографічних матеріалів переважають описи традиційних звичаїв, обрядів та вірувань.

Народні твори дослідники групували переважно за жанрами й укладали в одному чи декількох томах. Згідно з цим принципом були видані окремі томи усної народної поезії і прози: гаївки (т. 12), колядки і щедрівки (т. 35—36), коломийки (т. 17—19), казки (т. 7, 29), новели (т. 8), байки (т. 37—38), демонологічні оповідання (т. 15, 23—24), легенди (т. 12—13), анекдоти (т. 6), народні оповідання про опришків (т. 26) приповідки (т. 10, 16, 23—24, 27—28). Значну частину „Етнографічного збірника” надрукували за територіальним принципом (т. 3—4, 11, 25, 29—30, 39—40), частково — за змішаним (жанрово-тематичним і територіальним) принципом (т. 1—2, 9) та за окремими виконавцями (т. 14)⁵⁵.

Особливо велику кількість фольклорних збірок підготував та опублікував в „Етнографічному збірнику” В. Гнатюк: „Етнографічні материяли з Угорської Руси” (т. 3—4, 9, 25, 29—30), „Галицько-руські анекдоти” (т. 6), „Галицько-руські народні легенди” (т. 12—13), „Знадоби до галицько-руської демонології” (т. 15), „Знадоби до української демонології” (т. 33—34), „Коломийки” (т. 17—19), „Народні оповідання про опришків” (т. 26), „Колядки і щедрівки” (т. 35—36), „Українські народні байки (звірний епос)” (т. 37—38). Крім того, В. Гнатюк зібрав і впорядкував збірку фольклорних матеріалів про лірників (т. 2, с. 1—76) та збірку фольклорно-етнографічних джерел „Похоронні голосіння. Похоронні звичаї й обряди” (т. 31—32; разом з Іларіоном Свенціцьким).

Шеститомний корпус малої фольклорної прози „Галицько-руські народні приповідки” зібрав, упорядкував та пояснив І. Франко (т. 10, 16, 23—24, 27—28). Як уже згадувалось, у досліджуваному серійному виданні представлені також записи народних творів О. Роздольського „Галицькі народні казки” (т. 1, с. 1—120; т. 7) та „Галицькі народні новели” (т. 8). В. Лесевич записав оповідний фольклор (казки, легенди, новели, анекдоти) від однієї особи, який подав у збірці „Оповідання Р. Ф. Чмихала” (т. 14).

Помітне місце в „Етнографічному збірнику” посідають етномузикознавчі дослідження, зокрема, Івана Колесси „Галицько-руські народні пісні з мельодиями” (т. 11), Осипа Роздольського і Станіслава Людкевича „Галицько-руські народні мельодії” (т. 21—22), Філарета Колесси „Народні пісні з галицької Лемківщини. Тексти й мельодії” (т. 39—40).

Окремі томи є збірниками різних етнографічних та фольклорних матеріалів, які записали О. Шимченко (т. 1), Ю. Жаткович (т. 2), М. Дикарів (т. 1—2, 5), І. Франко (т. 5), Михайло Павлик (т. 5) М. Драгоманов (т. 5), Раймунд Фрідріх Кайндль

⁵² Ширше про це див.: Глушко М. Народознавчі дисципліни... — С. 262—263, 339—342; його ж. „Материяли до українсько-руської етнології”... — С. 20—21.

⁵³ Грушевський М. Передмова. — С. VIII.

⁵⁴ Грушевський М. Наукова діяльність Товариства імені Шевченка в 1896 і 1897 р. Записка для загального збору 1898 р. // Записки НТШ. — Львів, 1898. — Т. XXI, кн. I. — С. 16.

⁵⁵ Ширше про це див.: „Етнографічний збірник” Наукового товариства ім. Шевченка. Т. I—XXXVIII, XXXIX—XL, XLI. Бібліографія / Уклад. В. Майхер. — Львів, 2007. — С. 1—88; Коваль-Фучило І. Фольклористичні видання НТШ: Етнографічний збірник // Матеріали до української етнології: щорічник: Збірник наукових праць. — К.: ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2007. — Вип. 6 (9). — С. 205—210.

(т. 5) та інші народознавці. 41 том „Етнографічного збірника“ вміщує монографічну працю Івана Мартинюка „Моє рідне село Ценів у Бережанщині“.

Усі збірки етнографічних і фольклорних матеріалів, опубліковані в „Етнографічному збірнику“, супроводжують вступні статті („Передмова“, „Передне слово“), у яких зазначені методи збирання та способи упорядкування народних джерел, перелік прізвищ збирачів та географія записів, текстологічні принципи видання тощо. Часто в передмові наявні широкий бібліографічний огляд з досліджуваного предмета та характеристика інформаторів, а до самих зразків усної народної творчості подані їх варіанти, паралелі та коментари.

Передмови до окремих томів народознавчого серійного видання підготували редактори та їх упорядники: М. Грушевський (т. 1—2), І. Франко (т. 5, 7—8, 10, 16, 23—24, 27—28), В. Гнатюк (т. 3—4, 6, 9, 12—15, 17—19, 25—26, 29—38), І. Колесса (т. 11), С. Людкевич (т. 21—22), Ф. Колесса (т. 39—40).

Загалом, випуск першого тому „Етнографічного збірника“ справді став знаменною подією в історії українського народознавства. Започатковане 125 років тому видання є найбільшою і найціннішою збіркою неповторних джерел з етнографії, фольклористики, народної музики та мовознавства українців і досі.

Михайло ГЛУШКО

МИТЕЦЬ І ТОТАЛІТАРИЗМ

(до 125-ліття Бориса Лятошинського)

Творчість композиторів-класиків „більша за свою долю... переростає можливості окремого висловлення, значення окремого композиційного втілення“¹. Як їх твори „перестають бути ознакою індивідуального, набуваючи значення типізуючого начала?“²

Очевидно, це зумовлене відповіддю класиків на „не тимчасові, а постійні, розраховані на часопросторovu перспективу екзистенційні запитання“³.

Таким одвічним запитанням є співжиття мистецтва і влади, особливо влади тоталітарної. Українська історія переповнена прикладами протистояння Митця і влади. Він — за визначенням, пророк-страдник, чий „голос... і слова від Бога йдуть між люде“ (Т. Шевченко).

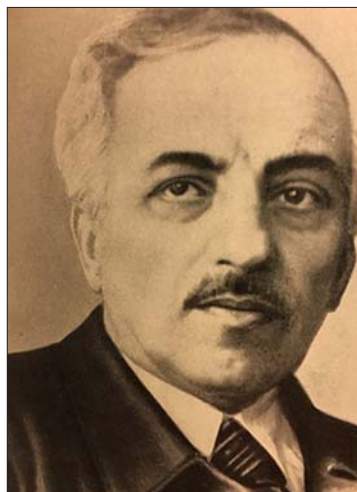
Постійна загроженість існування перетворилась у справжній етноцид, в умовах якого українська культура розвивалась у ХХ ст. Форму спротиву йому обирали митці різною: від „мовчання“ Левка Ревуцького з 1935 р. у поважній творчості — до відвертого колабораціонізму його ж „Пісні про Сталіна“ („Із-за гір, із-за високих“ на слова Максима Рильського).

Інший спосіб протистояння владі — „внутрішня еміграція“ Бориса Лятошинського. На зміну „романтичному вітаїзмові“ 20-х років, що завершувався в його творчості оперою „Золотий обруч“, приходить спроба співжиття з владою у 30-х роках ХХ ст., ознаменована оперою „Щорс“, опрацюванням народної пісні, зрештою, редагуванням „Гараса Бульби“ Миколи Лисенка. Та вже 1940-ві роки принесли зміну опції композитора на трагічну — і це пов'язане не тільки з війною („жахливо, жахливо тоскно і важко жити у вигнанні... на чужині“, — писав Б. Лятошинський 1942 р. своєму вчителю Р. Глієру зі Саратова). Пароксизми несприйняття його творчості офіційно загнобили композитора у

стан „внутрішньої еміграції“, в якому він перебував до смерті у 1968 р. Як приклад — доля „Українського квінтету“, яким Б. Лятошинський відгукнувся на муки воєнного лихоліття. Від остракізму його порятувала довідка Василя Барвінського (голови Львівської організації Спілки композиторів України — страдника, що понад 10 років відсидів у мордовських таборах і пережив фізичне спалення всіх своїх творів у дворі консерваторії) про те, що „Український квінтет“ не є „шкідливим твором“.

Та це не відвернуло вигнання Б. Лятошинського зі всіх державних інституцій, тотального безгрошів'я (від якого його рятував далекий родич В. Міяківський з Нью-Йорка), засудження у формалізмі 1948 р., що мало своїм наслідком ще глибшу внутрішню еміграцію... Намагання влади протиставити-зіткнути двох найбільших українських композиторів ХХ століття — Левка Ревуцького, який промовисто мовчав, і Бориса Лятошинського, який, всупереч усьому, писав музику — закінчилися трагічно: дружина Б. Лятошинського Маргарита Олександрівна не пустила Л. Ревуцького попрощатися з покійним чоловіком (однокурсником по Київській консерваторії, другом-співредактором великої опери М. Лисенка „Гарас Бульба“). А їх спільному вихованцеві композитору Леонідові Грабовському Борис Миколайович незадовго до смерті радив терміново покинути Київ після його вигнання зі Спілки композиторів...

Панслов'янська тематика творчості останніх років („Слов'янський концерт“ для фортепіано з оркестром, П'ята симфонія, „Польська сюїта“) стала втечею у світлу шевченківську мрію — „нехай од моря і до моря нерозмежована розляжеться слов'янська земля“. А дзвони карильйона коди IV Симфонії з бельгійського міста Брюгге, де Б. Лятошинський побував разом з А. Кос-Анатольським, прощалися з Василем Барвінським 1963 р. — „хо-

Борис Лятошинський

¹ Самойленко О. Музикознавство у стані секумлоквиуму: до питання про епос гуманітарного пізнання.— Львів, 2014.— С. 15.

² Зинкевич Є. Жизнь традиций Б. Лятошинского.— К.: Музична Україна, 1987.— С. 176.

³ Самойленко О. Музикознавство у стані секумлоквиуму...— С. 15.

роша відійшла людина“, як писав у щоденнику Б. Лятошинський.

По-різному протистояли владі українські Митці: Левко Ревуцький — красномовним понад сорокарічним „мовчанням“; Василь Барвінський — мучеництвом у мордовських таборах і відновленням з пам’яті знищених творів; Анатолій Кос-Анатольський — визволенням 1958 р. В. Барвінського і його (і не тільки!) реабілітацією; Борис Лятошинський — півжиттєвою „внутрішньою емі-

грацією“ і творчістю всупереч всьому. Їх цьому навчав Микола Лисенко, який до смерті перебував під поліцейським наглядом, а день його відходу розпочався отриманням кримінальної повістки до суду за керування українофільським клубом „Родина“. Та більшу загрозу владі становить творчість Великих, адже, за слушним спостереженням Ципріяна Норвіда, „незалежність захована на кінчику пера...“

Олександр КОЗАРЕНКО

РОМАН ВОЛОДИМИРОВИЧ КУЧЕР — АКАДЕМІК, ДІЙСНИЙ ЧЛЕН НТШ (до 95-річчя від народження)

Час дуже швидкоплинний і це, мабуть, кожний з нас відчуває, а спілкування з навколишнім світом завше залишає незабутні хвилини... Але є ще інший світ, в якому все поділено на тисячі частинок, що постають у незвичайних діаграмах, химерних формулах, складних взаємодіях. Це світ науки. У його царині не одне десятиліття трудився академік Академії наук України Роман Кучер, якому 12 березня 2020 р. виповнилося б 95 років.

Роман Володимирович Кучер народився 12 березня 1925 р. у Львові в родині професора-фізика, члена Наукового товариства ім. Шевченка Володимира Кучера, що й відбилася на формуванні його світогляду. Все, що оточувало його (домашня бібліотека, розмови з батьком, неповторність історичного Львова), сприяло прагненню глибокого пізнання та осмислення життя у його різноманітних проявах. Допитливість і талант юнака виявилися вже під час навчання у гімназії.

Згодом, навчаючись у Львівському політехнічному інституті, будучи відмінником навчання, несподівано переходить у Львівський державний університет. Це був вирішальний крок у його житті. Університетська наука розкрила перед молодим студентом широкі горизонти. І Р. Кучер вчасно це зрозумів, ступивши на нову дорогу. 1947 р. він з відзнакою закінчив хімічний факультет Львівського університету імені Івана

Франка, в якому і залишився працювати спершу лаборантом, а згодом на посаді асистента. Наукову діяльність він розпочав з дослідження колоїдно-хімічних властивостей поверхнево-активних емульгаторів у водних розчинах. Цей напрям тривав і надалі, не втрачаючи актуальності як у теоретичному, так і у практичному аспектах. Важливим і цікавим у роботах є те, що отримані результати, зіставлені з кінетикою реакції полімеризації та окиснення вуглеводнів в емульсіях, мають безпосередньо практичне значення для подальшого вдосконалення промислових процесів. На основі цих досліджень учений сформулював оригінальні висновки про топохімію протікання хімічних реакцій в емульсійних системах.

З 1952 р., після захисту кандидатської дисертації на тему „Дослідження величини і форми міцел деяких сульфонованих емульгаторів у зв’язку із застосуванням їх у процесах полімеризації вуглеводнів в емульсіях“, він став доцентом кафедри фізичної і колоїдної хімії.

І знову несподіванка для всіх — Р. Кучер залишає університетську кафедру, куди повернеться вже через два роки одним із наймолодших у регіоні доктором хімічних наук. 1962 р. він призначений керівником лабораторії Мінхімпрому СРСР у місті Бориславі Львівської області, де продовжує започатковані ще 1953 р. у Львівському університеті дослідження кінетики та механізму процесів рідиннофазного окиснення органічних сполук. На основі ґрунтовних експериментальних досліджень він встановив низку закономірностей окиснення алкілароматичних вуглеводнів, що мають фундаментальне значення для інтерпретації механізмів таких реакцій, які були використані при розробленні нових і вдосконаленні наявних хіміко-технологічних процесів, наприклад, кумольно-фенольний синтез.

Після захисту 1964 р. докторської дисертації на тему „Фізико-хімічне дослідження процесу рідиннофазного окиснення алкілароматичних вуглеводнів“ Р. Кучер очолив кафедру фізичної і колоїдної хімії Львівського університету імені Івана Франка.

1965 р. йому надано звання професора. Того ж року вчений був обраний членом-кореспондентом АН УРСР і переїхав на роботу в Донецьк, заздалегідь знаючи, що там знайде не „тепленьке“ місце, а клопітку роботу, сповнену турбот і пошуків. Адже його чекала посада завідувача відділу академічно-

го Інституту, якого ще не було. Він мав працювати на кафедрі фізичної хімії Донецького університету, яку ще треба було створити, починаючи з обладнання приміщень хімічних лабораторій та звичайних університетських аудиторій.

1966 р. Роман Володимирович очолив організований ним у Донецьку відділ радикальних процесів Донецького відділення фізико-органічної хімії Інституту фізичної хімії АН УРСР, яке 1975 р. було перетворене в Інститут фізико-органічної хімії та вуглехімії АН УРСР (ІнФОВ).

1972 р. Р. Кучер обраний академіком АН УРСР. Плідною та багатогранною була діяльність ученого. У той період, від 1964 до 1980 р., варто відзначити роботи, спрямовані на систематичне дослідження кінетики і механізму процесів рідиннофазного окиснення н-олефінових вуглеводнів.

Роман Володимирович та його учні проводили надзвичайно цікаві, з наукового погляду, дослідження реакційної здатності вільних радикалів і молекул у гомолітичних реакціях, що пов'язано із структурою реагуючих частинок. Дослідження виконували із застосуванням сучасного оригінального прецизійного експериментального обладнання та методів квантової хімії. Отримані результати стали підґрунтям для розуміння природи складних процесів перетворення як індивідуальних органічних сполук, так і їх сумішей.

Новий напрям, створений Романом Володимировичем на межі фізичної хімії і мікробіології, дав змогу отримати і впровадити у виробництво практичні рекомендації для інтенсифікації процесу мікробіологічного окиснення парафінів.

За цикл робіт „Дослідження процесів радикально-ланцюгового і ферментативного окиснення вуглеводнів в емульсіях“ науковцю 1975 р. присуджена іменна премія АН Української РСР імені Л. В. Писаржевського.

Академік Р. Кучер та його учні провели всебічне, детальне вивчення процесів твердофазного окиснення кам'яного вугілля Донецького басейну. Грунтовний науковий підхід дав змогу виявити можливі шляхи хімічного інгібування повільного окиснення вугілля з перспективою створення раціональних способів попередження самочинних процесів виникнення пожеж у шахтах і вугільних штабелях. Ці оригінальні дослідження отримали високу оцінку спеціалістів і дозволили сформулювати практичні рекомендації для розробки способів запобігання процесів самозапалення вугілля.

До наукових інтересів Романа Володимировича належать також дослідження радикальної полімеризації вінілових мономерів, особливо у присутності комплексоутворювачів, а також зв'язок між будовою та реакційною здатністю органічних пероксидних ініціаторів.

Вагомим внеском у науку є відкриття академіком Р. Кучером на основі теорії ланцюгових процесів кінетичного закону нагромадження проміжного продукту, що утворюється за молекулярним, а вичерпується за ланцюговим механізмом у ході ланцюгової вироджено-розгалуженої реакції при введенні сильного інгібітору.

За період 1966—1980 рр. академік Р. Кучер у Донецьку створив активно діючу наукову школу хіміків, дослідження якої з фундаментальних та прикладних питань фізико-хімії є оригінальними та роблять вагомий внесок у науку.

Науково-дослідницьку роботу в академічному інституті вчений успішно поєднував з педагогіч-

ною, керуючи кафедрою фізичної хімії у Донецькому університеті.

Через 15 років, 1980 р., Роман Володимирович залишає в Донецьку відділ Інституту, кафедру, створені під його керівництвом, однодумців, у яких живуть його погляди і думки, та повертається до Львова, де до 1982 р. завідує кафедрою технології нафти і нафтохімічного синтезу Львівського політехнічного інституту. Працюючи в Державному університеті „Львівська політехніка“ з 1980 по 1982 р. Роман Володимирович керував дослідженнями в галузі синтезу практично важливих кисневмісних органічних сполук — оксидів олефінів і кислот, а також вивченням енергетичного перероблення менілітових сланців.

1982 р. академік Р. Кучер очолив Інститут геології та геохімії горючих копалин АН УРСР, а також відділ хімії органічних мінералів, де продовжував наукові дослідження процесів рідиннофазного окиснення органічних сполук. Велику увагу приділяє пошуку, добуванню та переробленню горючих копалин (нафти, газу, вугілля, сланців), мікробіологічному синтезові біомаси та підвищенню нафтовіддачі свердловин, підземній газифікації вугілля. Ці дослідження безпосередньо пов'язані з подальшим розвитком виробничого потенціалу Західного регіону України. Невдовзі цей відділ було перейменовано на Відділ хімії окислювальних процесів і 1986 р. виділено з Інституту геології і геохімії горючих копалин та на його основі Президією НАН України створено Відділок фізико-хімії і технології горючих копалин ІФХ ім. Л. В. Писаржевського НАН України для підвищення і координації науково-дослідних робіт у галузі фізичної хімії, виходячи з потреб регіону. Обраний керівником Відділка, академік Р. Кучер продовжував керувати його науковою діяльністю до кінця свого життя.

Характеризуючи творчий шлях ученого, варто зазначити його роботи в царині методології хімічних наук. Широкий науковий світогляд академіка Р. Кучера дав змогу успішно розв'язувати філософські та методологічні проблеми сучасної хімії, не залишатися байдужим до проблем української хімічної термінології.

Притаманною рисою науково-дослідницької діяльності Романа Володимировича були вибір і розв'язування загальних та актуальних проблем з використанням для того прогресивних методів дослідження. Йому властиве відчуття нового, вміння бачити перспективи розвитку науки і прагнення залучати до праці в нових наукових напрямках молодих дослідників.

Роман Володимирович був активним організатором та учасником багатьох конференцій, нарад, симпозіумів як у нашій країні, так і за її межами.

У відносинах з усіма академік Р. Кучер був високо-інтелектуальною людиною, ввічливо і привітно спілкувався і з найвищим посадовцем, і зі студентом, лаборантом чи інженером. Він був товариським та проявляв велике розуміння проблем своїх співробітників, завжди був готовий допомогти, але був вимогливий як до себе, так і до підлеглих. Ці риси та великий авторитет у науці постійно концентрували навколо нього молодих талановитих дослідників.

Роман Кучер — автор більш як 450 наукових праць, у тому числі 10 монографій та багатьох винаходів. З наукової школи академіка Р. Кучера вишло понад 70 кандидатів та 10 докторів наук.

За роки своєї педагогічної діяльності, яку він любив не менше, ніж наукову, працював у Львів-

ському та Донецькому університетах, а також у Львівській політехніці. Він володів високою майстерністю лектора, що проявлялася в особливостях викладання курсу фізичної хімії, будови речовини, квантової хімії, теорії технологічних процесів, основ наукових досліджень. Роман Володимирович любив консулювати своїх учнів, сприяв підвищенню їхньої кваліфікації у викладанні хімічних дисциплін, допомагав складати програми нових спеціальних курсів.

Р. Кучер працював у редколегії журналів „Теоретическая и экспериментальная химия“, „Горючие сланцы“, а також був відповідальним редактором республіканського міжвідомчого збірника „Геология и геохимия горючих ископаемых“.

Учений — прекрасний популяризатор науки, часто і натхненно виступав з доповідями та читав науково-популярні лекції. Йому завжди вдавалося у цих виступах поєднувати науковість із доступністю та захоплюючим викладом. Академік Р. Кучер приділяв увагу молодому поколінню допитливих школярів, з ентузіазмом працюючи в Малій академії наук (МАН) на посаді віцепрезидента МАН.

Упродовж 14 років очолював Донецьке обласне правління Всесоюзного хімічного товариства ім. Д. Менделєєва (ВХТ) та обласну Раду науково-технічного товариства (НТТ), був членом Всесоюзної Ради НТТ (Москва) та Українського республіканського ВХТ ім. Д. Менделєєва.

Спираючись на традиції Наукового товариства ім. Шевченка, які передав академікові Р. Кучер його батько, і проявляючи високу громадянську свідомість, він 1989 р. був у перших рядах ініціативної групи львівських учених, що боролися за відродження діяльності Товариства. Того ж року він був обраний дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка у Львові та членом Ради Товариства.

24 вересня 1991 р. після тяжкої недуги життєвий шлях академіка Романа Володимировича Кучера обірвався...

1993 р. за цикл праць „Проміжні частинки та комплекси в органічних реакціях: роль, будова, реакційна здатність“ академіку Романові Кучеру присуджено, на превеликий жаль, посмертно Державну премію України в галузі науки і техніки.

Який би штрих з його біографії не взяти, в усьому він знаходив позитив. Ми бачимо непересічну особистість, людину з широким світоглядом, зі своєрідною філософською манерою мислення, талантом організатора й дослідника. Простий, відвертий, працьовитий, завжди усміхнений — таким знали академіка Р. Кучера колеги. І, мабуть, кожен із нас, хто згадає свого вчителя, скаже, що все, що ми здобули у житті, — завдяки зустрічі на своїй життєвій ниві з цією прекрасною людиною.

Галина МІДЯНА, Любов ОПЕЙДА

ДЕПОРТАЦІЯ ПІСЛЯ РЕПАТРІАЦІЇ

Для українців Польщі немає трагічнішої дати, як 28 квітня 1947 року: початок операції „Вісла“. В цей день польські війська, поліція, прикордонники почали насильне виселення українців з Новоторзького, Новосанчівського, Горлицького, Ясільського та інших повітів трьох воєводств повоєнної Польщі: Краківського, Ряшівського й Люблінського.

Акції „Вісла“ передував тривалий обмін населенням між Радянським Союзом і Польщею. Його правовою основою був Люблінський договір 1944 р. між УРСР (М. Хрущов) і Польщею (Е. Осубка-Моравський)¹ про взаємний обмін (евакуацію) населенням, який мав відбуватися винятково на засадах добровільності. Це було зафіксовано в ст. 1: „Евакуація є добровільною, і тому примус не може бути застосований ні прямо, ні посередньо“. Спершу переселення справді було добровільно. Поляки з теренів, які відійшли до СРСР, переважно самі виїжджали до Польщі: після вересня 1939 р. вони добре пізнали всі „принади“ радянського ладу, включно з депортаціями углиб СРСР, тюрмами, таборами й розстрілами. Українці початково виїжджали на радянську Україну також добровільно. Адже багато сіл було знищено в ході бойових дій, українське селянство потерпало від малоземелля, а в СРСР їм обіцяли надати землю, худобу, реманент та ін. У 1944—1945 рр. їх виїха-

ло понад 220 тисяч. Та досить швидко темпи переселення сповільнилися, а далі, у липні—серпні 1945 р., воно взагалі припинилося. Це пояснювалося просто: південно-східні терени Польщі — Лемківщина, Надсяння, Холмщина, Підляшшя, були етнічно українськими землями, українці були автохтонами, що проживали тут протягом століть і сприймали цей край як свою батьківщину (латинське *repatriatia*, означає „повернення на батьківщину“), на відміну від поляків на „кресах“, які досить часто конфронтували з місцевим населенням. Національні конфлікти в Галичині й на Волині різко посилювалися в роки війни. Як вказують українські історики, „прагнення лондонського уряду і підпорядкованої йому АК повернути Західну Україну до складу Польщі відіграло трагічну роль у збройному українсько-польському конфлікті 1943—1944 рр.“² АК й УПА діяли в ньому під аналогічними гаслами: „Українці — за Сян!“, „Ляхи — за Сян!“ Принципове порозуміння між проводом АК й УПА було укладене щойно в лютому 1944 р. Але й після цього траплялися напади окремих польських підрозділів (у т. ч. Війська Польського, міліції, КВВ) на українські села, такі, як Павлокома (3.3.1945)³, Пискоровичі (17.4.1945), Кобильниця-Руська (26.2.1945)⁴ та ін. Навесні 1945 р. збройне протистояння українського й поль-

¹ Депортації. Західні землі України кінця 30-х-початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: У 3 т. / Відп. ред. Ю. Сливка. — Львів, 1996. — Т. 1: 1939—1945 рр. — № 105.

² Баран В., Войтович Л., Грицак Я. та ін. Історія України. Вид. 3-тє, перероб. і доп. — Львів: Світ, 2002. — С. 334.

³ Павлокома 3 III 1945. Даровано життя, щоб правду розказати / За ред. М. Паньків, Є. Місила. — Варшава: Укр. архів, 2006.

⁴ Репатріація чи депортація. Переселення українців з Польщі до УРСР: Збірник документів / Пер. з польс. І. Сварника. — Львів: Каменяр, 2007. — Док. 30, 36.

ського підпілля вдалося ще раз зупинити⁵. Однак збройні напади на українські села надалі здійснювали військо й міліція.

Коли переселенська акція в Польщі пішла на спад і припинилася, влада застосувала економічний тиск, обкладаючи українців непомірними податками й безоглядно стягаючи контингенти. Використовували також силові методи: ВП здійснювало примусове переселення українців до СРСР, а польські боївки АК й ВіН палили українські села, нищили церкви, вбивали вчителів, священників, активістів „Просвіти” й кооператорів. Застосування подібних методів дозволило виселити до СРСР ще 260 тис. осіб. А коли й це не допомогло остаточно ліквідувати УПА й українське підпілля, польські комуністи вирішили фізично ліквідувати українську меншину в Польщі. Її чисельність оцінювали у 150 тис. осіб.

Підготовка цієї військової операції (спершу її позначали криптонімом „R”, згодом назвою „Схід”, врешті „Вісла”) велася з січня 1947 р. Політичне й військове керівництво Польщі певний час розглядало дві альтернативи — виселити решту українців у Радянський Союз чи в інші місцевості Польщі. Як слушно зауважив дослідник цієї теми Євген Місило, детально опрацювавши польські документи, саме в той час військова операція проти українського підпілля втрачала сенс: УПА на Закарпатті зазнала великих втрат і налічувала не більше 2 тис. бійців, її активність значно знизилася. Командування УПА орієнтувало сотні на максимально можливу демобілізацію бойових підрозділів і перехід у підпілля для збереження сил і подальшої боротьби. Окремі підрозділи готувалися перейти на терени СРСР чи в пропагандивні рейди на Захід. До того ж на момент початку операції командування війська й органи безпеки Польщі мали дуже приблизне уявлення про структуру й чисельність українського підпілля в Польщі. Отож „Вісла” була скерована не проти українського підпілля, а проти громадян Польщі українського походження, її можна розцінювати як вияв польського націоналізму й продовження політики Сталіна й Гітлера щодо поневолених народів.

На момент початку депортації українців у прикордонній смузі Польщі (Краківське, Ряшівське й Люблінське воєводства) було зосереджено значні військові сили — шість дивізій Війська Польського і Корпусу внутрішньої безпеки, частини прикордонних військ, сили міліції та УБ. Загальна чисельність — понад 20 тис. чоловік. Для здійснення операції створили Оперативну групу „Вісла” на чолі з ген. С. Моссором. При кожній дивізії, за радянським взірцем, організували спеціальні „розвідувальні загони”, які під виглядом українських повстанців здійснювали терористичні акти й напади на польські війська й мирне населення. Ці провокації широко використовувала комуністична пропаганда для посилення антиукраїнських настроїв у суспільстві. Перед початком операції Польща звернулася до СРСР і Чехословаччини про блокаду спільних ділянок кордону, аби не допустити втечі „повстанців” (насправді йшлося про цивільне населення, яке ховалося в лісах). З ра-

дянського боку кордон блокували танкова дивізія й спецпідрозділи НКВС, з чехословацького — одна гірська бригада⁶.

Як безпосередній привід для депортації комуністична влада Польщі в особі Політбюро ЦК ПРП використала факт убивства заступника міністра оборони Польщі ген. К. Сверчевського. Він загинув неподалік Яблінки в Ліському повіті під час нападу двох сотень УПА — „Хріна” і „Стаха” — на польську військову колону. Цю операцію повстанці здійснили у відповідь на знищення підпільного шпиталю на Хрищатій. Антиукраїнська істерія в польській пресі, на радіо, в кінотеатрах підготувала суспільство до нечувано жорстоких, брутальних дій щодо мирного населення власної країни. Варто зазначити, що керівною силою в повосенній Польщі були комуністи, які, з огляду на значну внутрішню опозицію, зокрема польське антикомуністичне підпілля, назвали свою партію не комуністичною, а Польською робітничою. Однак це не змінило сталінського принципу вирішення національного питання й методів боротьби тоталітарної влади з опозицією. Всі рішення про склад командування ОГ „Вісла”, терміни операції, територію, яку вона охоплювала, райони розселення депортованих, методи боротьби з підпіллям і цивільним населенням, запідозреним у співпраці з ОУН—УПА та ін., приймали на засіданнях Політбюро ПРП. Тому вся повнота відповідальності за цей злочин застосування до цивільного населення принципу колективної відповідальності за дії збройного підпілля лягає виключно на тодішнє політичне керівництво Польщі. Як це не парадоксально, але при здійсненні депортації 1947 р. польська „народна” влада фактично реалізувала довоєнну концепцію польських націоналістів — ендеків — щодо „остаточного вирішення українського питання” в Польщі. Зауважмо, що це відбувалося вже не в умовах війни, а 1947 р.

Військова операція розпочалася 28 квітня 1947 р. о 4 годині ранку. Війська оточили українські села. Для зборів переселенням давали три години, однак попереджали, що кількість майна, яке вони можуть забрати, обмежена. Депортації підлягали навіть українські комуністи, працівники міліції й органів безпеки, демобілізовані з Війська Польського й Червоної армії, а також члени змішаних родин. На окремий розгляд заслуговує питання лемків. Протягом 1944—1945 рр. їх брали не до Війська Польського, а, як багатьох українців Польщі, до Червоної армії. Активну пропаганду про добровільний вступ до радянського війська провадив Селянсько-Робітничий Комітет Лемківщини, створений у Горлицях на початку лютого 1945 р. Натомість 1947 р. влада однозначно вважала лемків українцями, тому їх депортувала без жодних винятків. Службу в Червоній армії польська влада (відповідно до законів 1920 і 1938 рр.) трактувала як підставу для позбавлення польського громадянства⁷. Славного маляра-самоука Никифора з Криниці вивозили двічі, а він пішки повертався на батьківщину⁸. Виселених під суворим конвоєм доставляли на ближчу залізничну станцію, звідки потяги перевозили їх на протилежний кінець країни — на т. зв. „поверну-

⁵ Місило Є. Передмова // Репатріація чи депортація...

⁶ Ільющин І. „Вісла”, акція 1947 // Енциклопедія історії України.— К.: Наук. думка, 2003.— Т. 1: А—В.— С. 575—576.

⁷ Акція „Вісла”. Документи / Впоряд. і ред. Є. Місила.— Львів; Нью-Йорк: НТШ, 1997.— Док. 6, прим. 3.

⁸ Енциклопедія українознавства, Перевидання в Україні.— Львів: НТШ, 1996.— Т. 5.— С. 1762; Савицький І., Шумейко Г., Нога О. Нетифор — маляр з Божої ласки.— Львів: Вид-во „Львівська політехніка”, 2018.— 302 с.

ті землі“, переважно в Ольштинське, Щецінське й Вроцлавське воєводства, однак не ближче, як за 100 км від кордону. Оселяли їх не компактно, а розпорошували по різних повітах. В одному селі (в містах жити взагалі забороняли) опинялося не більше п'яти родин. Зрозуміло, що при цьому не могло бути й мови про українські церкви, школи, просвітницькі й господарські товариства. При виселенні органи безпеки намагалися виявити учасників УПА й підпілля та їх рідних, виловлювали також священників, учителів, кооператорів. Усіх підозрілих відправляли для „фільтрації“ в концтабір Явожно. Схоплених зі зброєю страчували за вироками військових судів. Їх виявилось 498⁹. Найбільш кричущим випадком можна вважати страту Розалії Мінько. Цю 22-річну дівчину зі Станькової розстріляли за те, що вона час від часу носила повідомлення („штафети“) від села до села й збирала для хворих і поранених повстанців лікарські трави¹⁰. Крім того, 162 особи загинули протягом 1947—1948 рр. в концтаборі Явожно¹¹. Варто зазначити, що частина селян, особливо молодь, втікала від облав у ліси, тому військо мусило кілька разів повертатися до спорожнілих сіл. Протягом квітня—серпня 1947 р. було виселено 147175 чоловік з 1244 населених пунктів. Невиселених українців та членів змішаних родин, за офіційною інформацією, залишилося всього 5832 особи¹². Спонтанічно переселення тривало й пізніше. Остання хвиля депортації, датована 1950 р., стосувалася 32 змішаних родин з Новоторзького повіту¹³, яким не дозволили залишатися у прикордонній смузі.

Українське підпілля намагалося протидіяти депортації: сотні УПА здійснювали напади на конвої і станції завантаження, відбивали селян, підривали колії. Тому Державна комісія безпеки на чолі з міністром оборони Польщі Жимерським 14 червня вирішила продовжити термін акції „Вісла“ до 1 серпня, лунали навіть думки, що „неможлива цілковита ліквідація банд у літній період“ і що „ніхто з функціонерів міліції не хоче служити на поукраїнських теренах“¹⁴. Однак сили були надто нерівними й зупинити чи навіть суттєво сповільнити депортацію повстанці (на початок депортації командував УПА в Польщі оцінював їх чисельність у 1390 бійців) не могли. До того ж зосередження великих військових сил і масові облави спричинили виявлення багатьох схронів, підпілляних складів і шпиталів, знищення яких зробило ситуацію повстанців критичною. 17 вересня 1947 р. група саперів виявила бункер крайового провідника ОУН „Закерзонського краю“ Ярослав Старуха — „Стяга“¹⁵, який загинув у бою. Після його смерті керівник 6 округи УПА „Сян“ Мирослав Онишкевич-„Орест“ наказав своїм бійцям виїжджати разом з родинами на західні землі¹⁶. Виселення українських селян позбавило УПА на цих теренах підтримки й надійної бази постачан-

ня, зрештою, подальша збройна боротьба на Закерзонні втратила сенс.

Характерною особливістю депортації 1947 р. було те, що вона суттєво змінила демографічну ситуацію на східному прикордонні Польщі. Українські села, покинуті мешканцями, були розграбовані і спалені (часто їх палили самі повстанці, аби не допустити повторного заселення поляками), церкви й цвинтарі поруйновані¹⁷, сільськогосподарські землі перестали оброблятися й заросли лісом чи чагарником. Лише на території Ряшівського воєводства під заліснення віддали 50 тис. га оброблених земель через неможливість їх використання¹⁸. Відбулася культурна й господарська деградація краю. Частина депортованого українського населення асимілювалася в чужомовному середовищі, частина (зокрема молодь) емігрувала до Канади і США, і лише невелика частина повернулася на свою „малу батьківщину“, однак, зрозуміло, не в покинуті села, а в більші міста, передусім до Перемішля. Як свого часу слушно зауважив голова НТШ Олег Романів, опубліковані документи про акцію „Вісла“ є „своєрідним довідником про активних учасників української визвольної боротьби на теренах Закерзоння і всієї Західної України, а також про масштаби деградації української етнічної території в межах Польщі та драматизм мартирологу українства на цих теренах“¹⁹.

Слід зазначити, що завдяки НТШ й активній громадянській позиції його голови Олега Романіва (а також матеріальній підтримці з боку УВУ та Фондації дослідження Лемківщини в Америці) у Львові вийшов український переклад збірника документів „Акція „Вісла“ (його, майже виключно на підставі доти засекречених польських офіційних документів, підготував Євген Місило), а згодом також переклад 1-го тому збірника „Репатріація чи депортація“. Перший із них містить 241 документ за 27 січня — 22 вересня 1947 р., що охоплюють усі етапи й аспекти депортаційної акції, а також деякі моменти поселення українців на північно-західних теренах Польщі. Особливо цінними видаються ґрунтовна передмова укладача й скрупульозно опрацьовані додатки (вони займають 120 с.) — детальні переліки виселених місцевостей, включно з датою і кількістю населення, залізничних транспортів з переселенцями, розміщення переселених у північно-західних воєводствах, статистичні таблиці залишених українцями господарств, схеми структури ОГ „Вісла“, УПА й ОУН у Польщі, поіменні списки українців, засуджених на смертну кару, світлини керівників ОГ „Вісла“ й ОУН-УПА в Польщі, репродукції документів та ін. Оскільки перше видання згаданого збірника (1993) викликало великий резонанс, і не лише в Польщі, Є. Місило 2012 р. підготував новий збірник. На відміну від першого видання, що містило 240 доку-

⁹ Akcja „Wisła“. Dokumenty i materiały / Wstęp, wybór i opracowanie dokumentów E. Misiło.— Warszawa: Archiwum Ukraińskie, 2012.— Заг. 12—18.

¹⁰ Ibidem.— S. 623, przyp. 2.

¹¹ Ibidem.— Заг. 19.

¹² Ibidem.— S. 1051.

¹³ Ільющин І. „Вісла“...— С. 576.

¹⁴ Akcja „Wisła“...— S. 714—716.

¹⁵ Акція „Вісла“. Документи.— № 241.

¹⁶ Там само.— С. 28.

¹⁷ Детальніше див.: Іванусів О.-В. Церква в руїні. Загибель українських церков Перемиської єпархії.— Сент-Кетерінс, 1987.

¹⁸ Акція „Вісла“. Документи.— С. 36.

¹⁹ Романів О. Вступне слово // Там само.— С. 6.

ментів, нове налічує удвічі більше — 494 (з них 14 у додатках). З них половина — 240 — публікується вперше. Хоча хронологічно вони охоплюють виключно 1947 р. Як і в першому збірнику, більшість документів походить з штабу ОГ „Вісла” й МГБ Польщі. Місце їх зберігання — переважно Інститут національної пам’яті Польщі. Найціннішими Є. Місילו вважає документи Політбюро ЦК ПРП, яке ухвалювало всі ключові рішення про акцію „Вісла”. Особливе значення цих документів посилюється ще й тим, що значна частина польських істориків досі вважає, що ключові рішення у справі депортації українців ухвалювали в Москві, а не у Варшаві²⁰. Так само цінними укладач вважає документи колишнього МГБ (згодом Управління охорони держави). Саме серед них виявлено перший проєкт організації „Спеціальної акції „Схід”, що починався словами „Слід остаточно вирішити українську проблему в Польщі”²¹. Значна частина нововиявлених документів стосується репресій проти українського населення. Особливу увагу Є. Місילו звертає на спробу влади пов’язати депортацію українців з убивством К. Сверчевського. Опубліковані ним матеріали слідства²² однозначно свідчать: на момент початку „Вісли” політичне й військове керівництво Польщі не мало жодного уявлення про те, яка саме „банда” напала на військовою колонію і хто винен у загибелі „генерала Вальтера”. Слідчі були схильні пов’язувати цей випадок з діяльністю польського антикомуністичного підпілля. Натомість влада використала цей факт як доречний привід для депортації 150 тисяч українців з південно-східних теренів Польщі на т. зв. „повернуті землі”. Щодо обставин загибелі генерала дуже промовисто виглядає деталь, що саме під час останньої поїздки К. Сверчевський збирався полювати на оленів, для чого йому „позичили” цінну мисливську зброю²³, тобто військові вважали ці терени цілком безпечними.

На відміну від першого видання, друге містить не лише цікаву передмову з аналізом нової літератури питання, а й ґрунтовну історико-джерелознавчу розвідку Є. Місила про передісторію, організацію та перебіг депортаційної акції 1947 р. Зокрема, про Варшавську конференцію 1945 р. з представниками української меншини, які одностайно заявили про бажання залишатися в Польщі, порівняльний аналіз „дикого вигнання” німців і українців з їхніх етнічних земель 1945 р., спроби поновити переселення до УРСР в 1946 р., підготовку депортації до СРСР або на „повернуті землі”, загальний перепис українського населення, здійснений військом 1947 р., інспекцію генерала С. Моссора та капітана Шпана (лютий 1947 р.), амністію (лютий—квітень 1947 р.), операцію „R” (25.3.1947). Наступні розділи згаданої розвідки висвітлюють події, що безпосередньо передували виселенню. Це насамперед випадкова загибель ген. К. Сверчевського. Сотні УПА „Хріна” і „Стаха” влаштували засідку не на нього, а на прикордонників з Тісної, винних у звірячому вбивстві лікарів і поранених повстанського шпиталю. Це з’ясувалося аж через два тижні після початку „Вісли”. Процес над схопленими повстанцями відбувся лише

навесні 1948 р., 9 осіб засудили на смертну кару, а 12 — на тривалі терміни ув’язнення. Жодного розголосу в суспільстві це не мало. Отож багато поляків досі вважає депортацію українців наслідком убивства упівцями „генерала Кароля”. До речі, 1 квітня сотня „Біра” таки підстерегла згаданих прикордонників і знищила 30 солдатів і офіцерів. Вже 2 квітня Політбюро обговорило план військової операції проти УПА в Сяниському й Ліському повітах, „аби помститися за смерть ген. Сверчевського й товаришів по зброї”. Однак небавом з’ясувалося, що 10 квітня почати операцію не вдасться, бо командування 8 ДП, яке мало здійснювати операцію, не мало жодних відомостей про сили повстанців і підпілля, про кількість українських родин у цих повітах та ін. Враховуючи це, Політбюро 11 квітня вирішило поєднати військову операцію, тепер значно ширших масштабів, з депортацією українського населення. Причому останнє мало передувати першому. Саме 11 квітня можна вважати початком „Вісли”. 12 квітня Державна комісія безпеки визначила райони розселення депортованих, а ген. С. Моссор виклав засади військової операції „Схід” (Політбюро змінило цю назву на „Вісла”, оскільки переселення до УРСР стало неможливим). Прикметно, що деталізований „Проект організації спеціальної акції „Схід” практично не звертав уваги на УПА й підпілля. Боротьба проти них мала початися після виселення українців. Після розгляду в Політбюро з остаточного варіанта наказу (17 квітня) зникла вступна фраза про „остаточне вирішення” української проблеми, а головним завданням операції знову стала „боротьба з УПА”. Того ж дня ген. С. Моссор отримав організаційний наказ Міністерства оборони, прибув до Сянока й видав оперативний наказ № 001 підпорядкованим йому дивізіям і полкам, а 21 квітня вони отримали детальний „План дій”. Задля об’єктивності слід зазначити, що С. Моссор швидко зрозумів складність ситуації, тому початок операції переніс з 24 на 28 квітня²⁴. Правний легалізації „Вісли” слугувала ухвала в цій справі Президії Ради Міністрів від 24 квітня, яка лише дублювала постанову Політбюро й цинічно брехала суспільству, буцімто депортація скерована на те, щоб захистити українців від загрози з боку „банд УПА”²⁵. Автор докладно розглядає питання можливого впливу Москви на депортацію українців (і однозначно заперечує цю думку низки польських істориків), ставлення до цього УРСР, перебіг та етапи акції „Вісла”, діяльність УПА, репресії проти українців, зокрема діяльність військового суду ОГ „Вісла”, концтабору Явожно. На особливу увагу заслуговує розділ „Правні підстави виселень”, де автор висловлює цікаву думку, що „Президія Ради Міністрів”, рішення якої стало підставою депортації українців, насправді не існувала, а згадану ухвалу 24 квітня підписав лише міністр оборони Жимерський виключно для того, щоб заспокоїти ген. С. Моссора. Цілком новими є також розділи „Рік 1949” і „Акція „Вісла” — поодинокий ексцес”, які висвітлюють політику Польщі щодо асиміляції виселених українців та ставлення Інституту національної пам’яті Польщі до цього пи-

²⁰ Akcja „Wisła”... — S. 14.

²¹ Ibidem. — Dok. 62.

²² Ibidem. — Dok. 52, 60, 75.

²³ Ibidem. — S. 78.

²⁴ Ibidem. — S. 95.

²⁵ Акція „Вісла”. Документи. — № 78.

тання. Окремим блоком виділено біограми головних дійових осіб тих подій — керівників ПРП, ВП, ОГ „Вісла“, військового суду й прокуратури, МГБ, а також ОУН-УПА в Польщі.

1990 р. сенат Польщі засудив акцію „Вісла“ як акт комуністичного насильства щодо українців і прояв сталінізму у внутрішній політиці Польщі. Однак питання відшкодування втрат виселеним родинам залишається відкритим. Не сприяє цій справі дивна позиція Інституту національної пам'яті Польщі, який 2008 р. визнав легальним рішення про депортацію українців, а про акцію „Вісла“ заявив, що вона „не мала рис пересліду-

вання“²⁶. На жаль, нині в Польщі знову відроджуються шовінізм і національна нетерпимість, виявом чого стало рішення сейму Польщі про вшанування жертв „Волинської різанини“ й визнання подій на Волині геноцидом проти поляків, вчиненим українськими націоналістами. З огляду на це, ми повинні ще раз нагадати полякам про „Віслу“ — трагічну сторінку нашої спільної історії. Поляки й українці не повинні повторювати помилок минулого, а мусять будувати спільне майбутнє. Лише так ми можемо протистояти сильному ворогові, який прагне зробити нас своєю колонією чи сателітом, і відстояти власну незалежність.

Іван СВАРНИК

„АННА РУСЬКА“ АМЕДЕА ДЕ КЕ ДЕ СЕНТ-ЕМУРА Й „АННА РУСИНКА“ У ФРАНКОВОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Чи Франкова передмова до „Анни Русинки“?

Гортаючи підшивку річника львівської газети „Народне слово“ за 1910 р., я натрапив на матеріал „Анна Русинка, королева Франції і графиня Валюа“, в якому подано „коротенький зміст“ однойменної „цікавої книжочки“ — розвідки французького історика Ке де Сент-Емура у Франковому перекладі з оригіналу. Насамкінець стислого рекламного викладу, автора якого не вказано, газета радила читачам придбати недорого книжечку, видану у Львові накладом Українсько-руської видавничої спілки наприкінці 1909 р.¹

Цей переклад, що не ввійшов до „Зібрання творів“ Івана Франка у п'ятдесяти томах, уміщено в 51-му томі нашого видання „Додаткових томів“². Сам том прозових перекладів І. Франка підготовано у Львівському відділенні Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України далекого 2006 р., а видано 2008-го. Знахідка рекламної газетної публікації спонукала переглянути те давнє упорядкування тексту й коментар до нього.

Виявилося, що в тій републікації Франкового перекладу помилково зазначено, наче розділ I — це Франкова передмова [т. 51, с. 629—630 (текст), 923—924 (коментар)]. Насправді ця передмова, яка у французькому оригіналі не має ні назви, ні, замість неї, числової позначки римською цифрою „I“, належить авторові розвідки — Амедесві де Ке де Сент-Емурові (Amédée de Caix de Saint-Aymour, *1843—†1921). Франковою у перекладі передмови є лише фраза: „А друге окреме видання, яким користуємося тут, вийшло окремою книжечкою в

1896 р. Автор ось як говорить про се друге видання“: [т. 51, с. 630].

Тепер у цьому легко перекоонатися, звіривши переклад з оригіналом, адже електронна копія французького видання 1896 р., з якого перекладав І. Франко, є в інтернеті: *Caix de Saint-Aymour, le vicomte de. Anne de Russie, reine de France et Comtesse de Valois au XIe siècle. Deuxième édition.* [Paris], 1896. 117 p.³ Сяме лише щойно наведеної фрази немає у французькому оригіналі [1896, р. 10].

Власне, перший розділ у Франковому перекладі і є передмовою Ке де Сент-Емура до другої публікації його розвідки окремих виданням. Як зазначено в цій передмові [оригінал: 1896, р. 9—10; переклад: т. 51, с. 630], уперше розвідка була оприлюднена в паризькому журналі „La Revue hebdomadaire“ („Тижневий огляд“) 4 листопада 1893 р., а також вийшла окремо мізерною кількістю примірників. Цей тижневик, зокрема число з публікацією статті Ке де Сент-Емура, також є в інтернеті⁴, тож маємо змогу переглянути її першу редакцію: *Caix de Saint-Aymour, v^{ie} de. Une princesse russe, reine de France au onzième siècle // La Revue hebdomadaire: Romans, Histoire, Voyages.* 1893. T. XVIII. N 76. 4 novembre. P. 114—128. Першодрук мав іще тільки п'ять розділів і теж супроводжувався передмовою [1893, р. 114—115], фактичну основу якої автор потім використав у новій, відмінній од першої, передмові до публікації другої редакції розвідки, що складається вже з восьми розділів.

Франків переклад не повний: перекладено (з деякими пропусками) текст до кінця першого

²⁶ Akcja „Wisła“... — S. 205—206.

¹ Анна Русинка, королева Франції і графиня Валюа // Народне слово.— 1910.— Ч. 353.— 21 цвіт.— С. 7—8. Першодрук перекладу: Ке де Сент-Емур, граф де. Анна Русинка, королева Франції і графиня Валюа / З франц. переклав Іван Франко.— У Львові: Накладом Українсько-руської видавничої спілки, 1909.— 31 с.; також див. репринтне перевидання: Сент-Емур Ке, де. Анна Русинка, королева Франції і графиня Валюа.— К.: Обереги, 1991.— 36 с.

² Ке де Сент-Емур, де. Анна Русинка, королева Франції і графиня Валюа / Упоряд. та авт. комент. Андрій Д. Франко // Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах.— К.: Наукова думка, 2008.— Т. 51: Прозові переклади. 1876—1912 / Ред. тому Є. К. Нахлік.— С. 629—650 (текст), 923—929 (коментар). Далі покликаюся на це видання в тексті, зазначаючи у квадратних дужках том і сторінку.

³ [Електронний ресурс].— Режим доступу: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k852030d/f6.image>. Дата звернення: 26.03.2020. Далі покликаюся на це видання в тексті, зазначаючи у квадратних дужках рік і сторінку.

⁴ [Електронний ресурс].— Режим доступу: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k299318b/f115.image>. Дата звернення: 8.04.2020. Далі покликаємося на це видання в тексті, зазначаючи у квадратних дужках рік і сторінку.

абзацу сторінки 84-ї другого французького видання 1896 р. (розділ VII), а далі не перекладено закінчення розділу VII (від другого абзацу сторінки 84-ї до кінця сторінки 85-ї) і всього останнього розділу VIII [1896, р. 86—88]. Випущено деякі посторінкові примітки, а окремі з них перенесено в текст [пор.: 1896, р. 38—39, 58; т. 51, с. 638, 643]. Не подано значної частини покликів на джерела (в одному місці сам І. Франко пояснив, що вважав „занадто спеціальні збірки документів та монографії поодиноких монастирів [...] менше важними для українських читачів“ [т. 51, с. 641]); деякі поклики перенесено в текст.

Зовсім не подано в українській книжечці джерелознавчих матеріалів „Pièces Justificatives“ („Супровідні документи“), уміщених наприкінці французького видання [1896, р. 89—110], не передруковано й ілюстрацій та пояснень до них.

І ще такий нюанс. У французькому оригіналі 1896 р. є передмова і вісім нумерованих розділів. У Франковому перекладі нумерація починається з передмови, тож далі номери розділів у порядкувому ряді збільшено на одне число. Проте два останні розділи в перекладі чомусь мають однаковий номер — VII⁵. Таким чином, розділ VII в оригіналі та другий розділ під номером VII у першодруку перекладу за нумерацією збігаються, і справді є тими самими розділами (у перевиданні перекладу 2008 р. номер другого розділу з числом VII виправлено на VIII [т. 51, с. 645]).

До речі, з глибокої джерелознавчої та аналітичної монографії Євгена Луняка, який застосував критичний підхід до пам'яток і попередніх студій, зокрема французьких, завдяки чому спростував низку історичних міфів навколо Анни Ярославни, видно, що хоча допитливий дослідник і зазначив у списку літератури обидва французькі видруки розвідки Ке де Сент-Емура (1893-го і 1896 р.), проте користувався лише журнальною публікацією, яку не раз цитує, а другого, значно доповненого, видання не бачив⁶. Тому й не мав змоги звірити з оригіналом Франків переклад, відомий йому за першодруком 1909 р. та репринтом 1991-го, через що хибно зазначив, начебто переклад І. Франка „доповнений його змістовними коментарями“⁷.

Переклад як знеросійщення оригіналу

Невеличкого восьмого розділу І. Франко не переклав, певно, тому, що в ньому французький історик стереотипно та з огляду на політичну кон'юнктуру перекидав місток від доньки київського князя Ярослава Мудрого Анни, королеви Франції, до імперської Росії та її царів:

„[...] cette princesse qui, tant de siècles avant Pierre le Grand, est venue demander notre hospitalité et créer un premier lien entre la France et la Russie; et nous sommes heureux que la visite amicale de Leurs Majestés le Tzar Nicolas II et l'Impératrice Alexan-

dra-Féodorovna, nous ait fourni l'occasion de rappeler la mémoire de la princesse Anne, fille de son lointain prédécesseur, Iaroslav Ier le Grand, épouse de notre roi Henri Ier...“ [1896, р. 87—88];

„[...] це наша князівна, яка за століття до Петра Великого прибула прохати нашої гостинності і створити перший зв'язок між Францією та Росією; і ми раді, що дружній візит Їх Величності царя Миколи II та імператриці Олександри Федорівни надав нам можливість згадати пам'ять князівни Анни, доньки його далекого попередника, Ярослава I Великого, дружини нашого короля Анрі I ...“ (тут і далі, якщо не зазначено перекладача, переклад наш. — **Є. Н.**).

Утім прив'язка до очікуваного візиту містилася вже в передмові до другого видання розвідки, як про це свідчать французький оригінал [1896, р. 10] і Франків переклад: „Буде се для нас спосіб віддати почесь достойній царській парі, яка

Титульні сторінки видань:

„Caix de Saint-Aymour, le vicomte de. Anne de Russie, reine de France et Comtesse de Valois au Xe siècle. Deuxième édition“. Париж, 1896 р. та „Ке де Сент-Емур, граф де. Анна Русинка, королева Франції і графиня Валюа“. Львів, 1909 р.

в хвилі появи отсєї книжечки гоститиме у Франції...“ [т. 51, с. 630].

Саме 1896 р. Микола II, який вступив на престол 1894 р., та імператриця Олександра Федорівна здійснили велику подорож Західною Європою, де мали зустрічі з монархами Францією, Йосифом I, Вільгельмом II, Королем Вікторією, а насамкінець на борту яхти „Полярная звезда“ прибули до союзної Франції. Упродовж візиту, який тривав 5—9 жовтня, ця країна переживала шалений „російський тиждень“.

Атмосфера була на диво гостинною: молода Французька республіка, яка понад століття тому почала криваве повалення абсолютизму й завершила його щойно двадцять п'ять років тому,

⁵ Ке де Сент-Емур, граф де. Анна Русинка, королева Франції і графиня Валюа / З франц. переклав Іван Франко. — У Львові: Накладом Українсько-руської видавничої спілки, 1909. — С. 20, 24.

⁶ Луняк Є. Анна Руська — королева Франції в світлі історичних джерел. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://shron1.chtyvo.org.ua/Luniak_Yevhen/Anna_Ruska_koroleva_Frantsii_v_svitli_istorychnykh_dzherel.pdf. — С. 13—14, 19, 24—25, 38, 71—72, 112—113. Дата звернення: 02.05.2020; також див.: Луняк Є. Анна Руська — королева Франції в світлі історичних джерел. — Київ; Ніжин: Міланік, 2010. — 96 с.; його ж. Анна Руська — королева Франції. — К.: Книга, 2012. — 203 с.

⁷ Луняк Є. Анна Руська — королева Франції в світлі історичних джерел. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://shron1.chtyvo.org.ua/Luniak_Yevhen/Anna_Ruska_koroleva_Frantsii_v_svitli_istorychnykh_dzherel.pdf. — С. 19.

захоплено вітала не обмеженого у своїй владі наймогутнішого самодержавця на світі. Однак глибше вникнення у цю парадоксальну ситуацію дає змогу доглядіти свій корисливий французький інтерес: відроджувана велика країна виходила з довголітньої міжнародної ізоляції, у якій опинилася внаслідок поразки у війні з Пруссією 1870—1871 рр., оговтувалася від шоку через втрату Ельзасу й Лотарингії та жадала реваншу. В Російській самодержавній імперії, з якою Французька республіканська імперія не мала тоді конфлікту інтересів, французькі політики вбачали природного союзника. Демонстрування на вулицях Парижа, якими проїжджала кортежем вінценосна пара, велелюдної шани до неї французів, які позбулися свого короля, але палко вітали чужого царя, мала слугувати зміцненню союзу Франції з Росією, такого потрібного для реалізації реваншистських намірів.

Разом із президентом Третьої республіки Феліксом Фором Микола II та Олександра Федорівна відвідали старовинну каплицю-релікварій — Святу капелу (Сент-Шапель, фр. *Sainte Chapelle*) на території колишнього Королівського палацу, що на острові Сіте в Парижі, де їм показали рукописний раритет на пергаменті, — старокиївське церковнослов'янське Євангеліє Анни Ярославни⁸. Імператорська пара побувала також на засіданні Французької академії, де голова, геть старенький академік і письменник Ернест Леруве (*Legouvé*, *1807—†1903) нагадав про приїзд до Парижа Петра I 5 травня 1717 р. як знак давньої дружби між Францією і Росією⁹.

Саме до візиту Миколи II й було приурочено друге видання розвідки про Анну Ярославну.

Та й перша публікація з'явилася з нагоди візиту посланців російського імператора — військових моряків під проводом „адмірала Авеляна“, про що є згадки в передмовах до обох видань — другого [1896, р. 7—8; т. 51, с. 629] і першого (там — без називання прізвища командувача). Власне, журнальний першодрук (нагадаємо, від 4 листопада 1893 р.) побачив світло денне вже як відгомін іще свіжої в пам'яті та емоціях резонансної події:

„Les drapeaux et les oriflammes dont toutes les maisons avaient été pavoisées pour recevoir nos hôtes, les marins russes, flottent encore a nos balcons; les acclamations qui les ont accueillis a Paris et en province retentissent encore a nos oreilles, et les derniers échos des salves qui ont salué a Toulon leur départ des eaux françaises, viennent a peine de nous arriver“ [1893, р. 114];

„Прапори та транспаранти, якими були прикрашені всі будинки, щоб прийняти наших гостей, російських моряків, досі майорять на наших балконах; оклики, якими їх вітали в Парижі та в провінціях, як і раніше, звучать у наших вухах; і щойно дійшли до нас останні відлуння залпів, якими вітали в Тулоні їхній відхід із французьких вод“.

А наприкінці журнальної публікації, підсумовуючи її, Ке де Сент-Емур знову актуалізував свою історичну розвідку прив'язкою до цієї щойно

минулої міждержавної події, такої важливої для відроджуваної Франції:

„[...] nous sommes heureux que la visite amicale des marins du noble tsar Alexandre III nous ait fourni l'occasion de rappeler la mémoire de la reine Anne, fille de son lointain prédécesseur, Jarossloff Ier le Grand“ [1893, р. 128];

„[...] ми раді, що дружній візит моряків високодостойного царя Олександра III надав нам можливість згадати пам'ять королеви Анни, доньки його далекого попередника Ярослава I Великого“.

Візит до Франції російської середземноморської ескадри на чолі з її командувачем, контр-адміралом фінського походження Федором Авеланом відбувся 13—29 жовтня (н. ст.) 1893 р., в рамках святкування французько-російського союзу, укладеного в 1891—1892 рр. (21 серпня 1891 р. підписано політичну угоду, а 27 серпня 1892 р. — військову конвенцію). Ескадра прибула в головну середземноморську базу французького флоту — Тулон. 17—25 жовтня контрадмірала Авелана та російських морських офіцерів урочисто приймали в Парижі, зокрема в тодішнього президента республіки Саді Карно. 25 жовтня гості зупинилися в Ліоні, а 27 жовтня президент Карно дав російським і французьким офіцерам обід у Тулоні.

Не може не вразити те, що Ке де Сент-Емур майже послідовно ідентифікував Київську Русь із Росією („la Russie“) або Південною Росією („la Russie méridionale“), а руських — із росіянами („les Russes“), у силу тієї французької етнонімічної термінології, яка зазвичай не диференціювала князівську Русь і царську Росію, руських і росіян. Французи сприймали ці назви так, як росіяни сприймають етнонім „русский“, тобто в сенсі етнічної тяглості від князівської доби до сучасної Росії.

Щоправда, коли Ке де Сент-Емурові треба було сказати про сучасних росіян, то він уживав паралельні етнонімічні означення: „des marins russes“ [1896, р. 7] — „російських моряків“ [т. 51, с. 629]; „nos hôtes moscovites“ [1896, р. 8] — „наші московські гості“ [т. 51, с. 629]; „les érudits moscovites“ [1896, р. 84] — „московські вчені“ (у Франковому перекладі цю фразу випущено).

Лише зрідка використовував Ке де Сент-Емур історичний етнонім „Ruthéniens“ [1896, р. 22], „des Ruthènes“ [1896, р. 23] — рутени (русини), похідний од французької форми (*Ruthénie*) середньовічної латинської назви (Південної) Руси (*Ruthenia*) та її народности (*Rutheni*).

Натомість І. Франко в перекладі корегував неконкретизовані й неточні назви етнонімічного походження, вжиті у французькому оригіналі. Назву країни „la Russie“, „la Russie méridionale“, що стосувалася Київської Руси, етнонім „les Russes“ на позначення тогочасної народности та відповідний етнонімічний означальний прикметник „russe“ послідовно тлумачив як „Русь“, „Південна Русь“, „русини“ (в одному випадку — „русси“), „руський“ або навіть „південноруський“.

Наприклад, фантастичне припущення про те, що „lafemmed'Henri Ier appartenaitaux Russe sou Ruthéniensd'Aquitaine“ [1896, р. 22], І. Франко пе-

⁸ Євген Луняк трактує як „міф“ поширене твердження, наче „Анна привезла до Франції Євангеліє, на якому відтоді присягали всі королі, так зване Реймське Євангеліє“: „Насправді, цей старовинний манускрипт постійно знаходиться на терені Франції лише з середини XVI ст. Точно відомо лише, що він був переданий імператором Священної Римської імперії Карлом IV в середині XIV ст. Емауському монастирю в Празі, потім вивезений гуситами до Константинополя, а вже звідти через Італію потрапив до Франції. Присягати на ньому могли королі лише з кінця XVI ст., хоча й цей факт не є доведений. Приналежність Євангелія Анни припустима, але дискусійна“ (Луняк Є. Анна Руська — королева Франції в світлі історичних джерел. — С. 79).

⁹ Ольденбург С. С. Царствование императора Николая II. — Бѣлградъ, 1939. — Т. I. — С. 67—72.

реклам так: „[...] жінка Анрі I належала до роду руссів, або рутенів з Аквітанії“ [т. 51, с. 633] (себто історичної області на південному заході сучасної Франції). Хвалебний вислів про Ярослава Володимировича („Iaroslav Vladimirovitch“): „[...] grand-prince (velikii kniaz) des Ruthène sou Russes, qu'un historien appelle (1) le *Charlemagne* de la Russie...” [1896, р. 23] (дослівно: „[...] великого князя рутенів, або росіян, якого історик називає (1) російським Карлом Великим...”; у дужках — покликання на відомого французького історика Альфреда Рамбо) — І. Франко переклав так: „[...] великого князя Руси, якого Рамбо називає руським Карлом Великим...” [т. 51, с. 633]. А фразу „des missionnaires de Byssanceavaientbiententé deconvertir les Russes” [1896, р. 29] витлумачив у такий спосіб: „візантійські місіонери не раз пробували навертати русинів” [т. 51, с. 635].

Етнімічне означення „Nestor, l'historien national des Slaves” [1896, р. 66] („Нестор, національний історик слов'ян”) І. Франко уточнив: „Нестор, національний історик Руси” [т. 51, с. 646]. Далі в тому-таки абзаці подібне означення „du chroniqueur slave” [1896, р. 66] („слов'янського літописця”) перетворено у І. Франка на конкретніше — „руського літописця” [т. 51, с. 646], а співвітчизники-сучасники Анни Ярославни „les Russes” [1896, р. 66] фігурують у перекладі як „русини” [т. 51, с. 646]. Характеристику власноручного підпису королеви Анни („ANA РЪНА”, тобто „Ана Рѣна” — „Anne Reine” — „Анна Регіна” — „Анна Королева”): „l'undes plusanciens spécimensd'écriture russe” [1896, р. 84] („один із найдавніших зразків російської писемности”) — І. Франко, за суттю, виправив: „один із найстаріших зразків південноруського письма” [т. 51, с. 650]¹⁰.

Ке де Сент-Емур навіть ужив у передмові анахронічне і явно кон'юктурне означення „une princesse moskovite” („московська князівна”: „cetteautre „alliance russe” [...] quifit reine de France uneprincesse moskovite” — „той інший „російський союз” [...] який зробив королевою Франції московську князівну”) [1896, р. 10], хоча за часів Анни Ярославни Москви ще не існувало. І. Франко замінив його на етнонім „руська князівна”, водночас усунувши анахронічне означення середньовічного франко-руського союзу: „сей старезний руський союз [...] руська князівна сталася королевою Франції” [т. 51, с. 630]. Щоправда, незрозуміло, чому І. Франко переклав означення „autre” (інший) як „старезний”: чи тому, щоб підкреслити історичну давність згаданого союзу (властиво, ще князівсько-королівського) і відокремити його від царської Росії, якої тоді ще не існувало, чи тому, що сприйняв слово *autre* як *ancien* (стародавній)?

Так само („руська князівна”) І. Франко пере-

клав етнонім „une princesse russe” в цитаті з паризької газети „Le Gaulois” [1896, р. 8; т. 51, с. 629] і в самому кінці передмови: „la figure de cette princesse russe” [1896, р. 11] („постать цієї російської князівни”) — „сю фігуру руської князівни” [т. 51, с. 630].

Правди ради, зазначимо, що далі в самій розвідці (у розділі III французького оригіналу) Ке де Сент-Емур у своїх геоетнімічних блуканнях мимохідь ужив історично точне означення „une princesse kiévite” [1896, р. 32] — „київська князівна” (так і в перекладі І. Франка [т. 51, с. 636]). До речі, у першій редакції розвідка французького історика мала назву „Une princesse russe” — дослівно: „Російська князівна”. І цю назву, і назву другої редакції „Anne de Russie” французи сприймали так само, як росіяни в російському перекладі: „Русская княжна”, „Анна Русская”. А тим часом І. Франко переклав назву книжечки не ближче й відповідніше до оригіналу („Анна Руська”), а так, щоб підкреслити південноруське походження князівни Анни, королеви Франції: „Анна Русинка”.

Показово, що вже за наших часів, 29 вересня 1996 р., аби уникнути російськоцентричного сприйняття королеви Анни, на запит української громади у Франції та заходами Посольства України й муніципалітету міста Санліса (поблизу Парижа) напис на цоколі тамешньої скульптури Анни Ярославни (ще від XVII ст.) „Anne de Russie Reine de France”, що прочитувався як „Анна з Росії”, „Анна Російська”, було змінено на напис: „Anne de Kiev Reine de France” („Анна Київська Королева Франції”)¹¹.

Доцільність такого формулювання узасаднив майже за чверть століття до того інший французький історик — католик о. Роже Аллю (Roger Hallu) у ґрунтовній монографії під промовистою назвою „Anne de Kiev Reine de France” (1973)¹². Цю книжку ще 1974 р. переклала письменниця Марія Струтинська (*1897—†1984), яка від 1949 р. жила у Філадельфії (США), проте через брак коштів Світова федерація українських жіночих організацій змогла видати український переклад шойно 2002 р. Щоправда, назва в перекладі чомусь без пояснень дещо змінена: „Анна Ярославна — королева Франції”¹³.

Роже Аллю розглянув різні патроніми королеви: „Anne de Russie” („Анна з Руси”), „Anne de Ruthénie” („Анна з Рутенії”), „Anne d'Ukraine” („Анна з України”), „Anne d'Esclavonie” („Анна зі Склявонії”) та інші, досить надумані, й обрав найкоректніший, на його думку, „Anne de Kiev Reine de France” (у перекладі Марії Струтинської: „Анна з Києва, королева Франції”)¹⁴. Стосовно найпоширенішого у Франції двозначного патроніма „Anne

¹⁰ До речі, букви Реймського Євангелія „дуже подібні до букв”, що їх використала Анна в цьому підписі (див. ілюстративне порівняння: Луняк Євген. Анна Руська — королева Франції в світлі історичних джерел. — С. 56—57).

¹¹ Відновлення історичних коренів французько-українських відносин // Народна воля (Скентон). — 1996. — Ч. 39. — 10 жовт. — С. 6 (Те саме. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uvan.org/uploads/narodnavolia/1996/Narodna-vola-1996-39.pdf>); Union des Ukrainiens de France. Cérémonie en l'honneur de la Reine Anne de Kyiv (фр.) // L'Est européen. — 1997. — Vol. 245—248. — Р. 6. Див. поряд дві світлини — зі старим написом на постаменті пам'ятника і зміненім: Луняк Є. Анна Руська — королева Франції в світлі історичних джерел. — С. 15.

¹² Hallu Roger, s. m. Anne de Kiev Reine de France. — Рим — Romae: Видання Українського Католицького Університету ім. св. Климента Папи — Editiones Universitatis Catholicae Ucrainorum s. Clementis Papae, 1973. — 247+21 р. — Сер.: Праці філософсько-гуманістичного факультету. — Т. IX; також див.: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/ukrainica/3457-hallu-r-anne-de-kiev-reine-de-france/>

¹³ Аллю Роже, о. Анна Ярославна — королева Франції / Пер. д-р Марія Струтинська. — Торонто: Видання Світової Федерації Українських Жіночих Організацій, 2002. — 269 с.; також див.: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/ukrainica/17438-allyu-r-o-anna-yaroslavna-koroleva-frantsiyi/>

¹⁴ Hallu Roger, s. m. Anne de Kiev Reine de France. — Р. 43—49; Аллю Роже, о. Анна Ярославна — королева Франції. — С. 36—41.

de Russie“ зауважив: „Il semble donc tout-a-fait inexact de nommer Anne de Russie, la fille de Iaroslav. Elle ne pouvait être originaire d'une nation qui n'existait pas encore“¹⁵ („Тому видається цілком неточним назвати Анною Російською доньку Ярослава. Вона не могла походити з нації, якої ще не існувало“; варіант перекладу першого речення: „Тому видається цілком неточним уживати назву Анна Російська, донька Ярослава“¹⁶).

Відтак кілька років тому з'явилася нова французька книжка про Анну Ярославну, де в назву винесено найменування її Анною Київською: „Histoire des Reines de France. Anne de Kiev: Épouse de Henri Ier“ („Історія королеви Франції. Анна Київська: Дружина Анрі I“)¹⁷. А вже наступного року вийшов її український переклад¹⁸. Автор цієї науково-популярної книжки, французький історик Філіп Делорм (Philippe Delorme) в інтерв'ю „Українській правді“ зазначив: „[...] було б помилкою називати Анну Українською або Руською. Натомість абсолютно правильно називати її Київською (Anne de Kyiv), бо вона належала своєму часу, на який припав розквіт Київської Русі“¹⁹.

Повернімося до розвідки Ке де Сент-Емура. Коли в ній йшлося про сучасну Росію та росіян, то І. Франко слушно переклав „la Russie“ як „Росія“: „les souvenirs communs à la France et à la Russie“ [1896, р. 7] („спогади, спільні для Франції та Росії“) — „спомини про зносини Франції з Росією“ [т. 51, с. 629], „la France et la Russie“ [1896, р. 11] — „між Францією і Росією“ [т. 51, с. 630]; прикметник „russe“ — як „російський“: згаданий приклад „des marins russes“ [1896, р. 7] — „російських моряків“

[т. 51, с. 629], також „un pèlerinage franco-russe“ [1896, р. 8] — „французько-російське паломництво“ [т. 51, с. 629].

А. де Ке де Сент-Емур написав і двічі видав історичну розвідку про Анну Ярославну не лише з дослідницькою метою, а й з нагоди російсько-імперських візитів та з політичним наміром — сприяти Франції заручитися підтримкою самодержавної Росії. А І. Франко зробив корегувальний переклад книжечки про київську князівну, королеву Франції, з науковою метою — для ознайомлення українських читачів з яскравою особистістю і дивовижною долею славетної землячки, в інтересах правдивого пізнання історії князівської Русі-України та її давніх зв'язків із далекою королівською Францією.

Текст „Анни Русинки“ виявляє характерну особливість тогочасної української практики перекладу суспільної літератури, передусім самого І. Франка: корегування оригіналу, його термінологічне та інтерпретаційне „уточнення“, „виправлення“ відповідно до розуміння предмета нарації вдумливим перекладачем. Не досягти адекватного перекладу, а подати читачеві удосконалений, на власний розсуд, зміст оригіналу — таким був перекладацький порив мислячого І. Франка. Так він у своєму непомірному зав'язатті пробував перекладати навіть біблійну Книгу Буття, домислюючи та переосмислюючи її²⁰. Так само вчинив і зі студією про Анну Ярославну, прагнучи не так відтворити семантику перекладаного тексту, як передати невикривлену суть досліджуваних речей і явищ.

Унаслідок появи нових монографій про Анну Ярославну — о. Роже Аллю, Євгена Луняка та Філіпа Делорма — рання книжечка Амедєа де Ке де Сент-Емура „Анна Руська, королева Франції і графиня Валуа (XI століття)“ нині вже застаріла і залишається пам'яткою свого часу, котра показує, як крізь її призму тогочасні французи сприймали свою королеву, що походила з київського князівського роду. Завдяки Франковому перекладові ця книжечка довгі десятиріччя залишалася для українських читачів найповнішим джерелом відомостей про далеку вічненосну співвітчизницю.

Франків переклад політизованої історичної розвідки Ке де Сент-Емура є, безперечно, вартісною і, за браком інших її перекладів, досі затребуваною пам'яткою українського наукового перекладу в галузі гуманітарних наук. Поза сумнівом, досвід І. Франка в роботі над цим перекладом є корисним і повчальним для сучасних перекладачів.

Євген НАХЛІК

Пам'ятник королеві Анні в Санлісі (Франція). Напис (переклад) „Анна з Києва, королева Франції. Вона заснувала цю будівлю [собор] під іменем св. Вікентія року 1060 року“

¹⁵ Hallu Roger, s. m. Anne de Kiev Reine de France.— P. 44.

¹⁶ Переклад М. Струтинської літературно невправний: „Отже, здається зовсім неточним, коли називають Анну — „Анна з Росії“, дочкою Ярослава. Вона не могла походити з народу, який ще не існував“ (Аллю Роже, о. Анна Ярославна — королева Франції.— С. 37).

¹⁷ Delorme Ph. Histoire des Reines de France. Anne de Kiev: Épouse d'Henri Ier.— Paris: Pygmalion, 2015.— 276 p.

¹⁸ Делорм Ф. Анна Київська: Дружина Генріха I / Пер. із фр. І. Рябчія; наук. ред. В. Ричка.— К.: Laurus, 2016.— 208 с.

¹⁹ Похід за Анною Київською. Історик Філіпп Делорм про те, чому дочку Ярослава Мудрого неправильно називати Анною Руською / [Інтерв'юєрка] Анастасія Рінгіс.— [Електронний ресурс].— Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/culture/2019/02/4/235431/>

²⁰ У спробі концептуального перекладу першої та другої глав Книги Буття І. Франко не так перекладав, як на свій розсуд тлумачив перші три (а почасті й інші) стихи (див.: Нахлік Є. Віражі Франкового духу: Світогляд. Ідеологія. Література.— К.: Наукова думка, 2019.— С. 175—181).

ВІД ІДЕЇ ДО ЧИНУ

(початки створення Української Військової Організації)

Студія хронологічно стосується початку створення Української Військової Організації, а саме її військово-революційного періоду 1920—1922 рр. Автор уточнює членів-засновників організації, твердить, що до приїзду полковника Євгена Коновальця УВО в краї керувала трійка, яку очолював Осип Навроцький, і до неї входили Михайло Матчак та Василь Кучабський. Відзначено, що саме старшинський корпус УГА та СС (київських) був тією суспільною стратою, яка не могла впасти в розпуку після поразки Визвольних змагань, а знайшла в собі силу організуватись і продовжити боротьбу за Українську державність у нових умовах. Основну увагу автор звертає на проблему скриптованості письменника, педагога та громадського діяча Сидора Твердохліба та обґрунтовує версію: замах на нього могли зробити бойовики УВО, котрі на час вбивства співпрацювали з польською контррозвідкою при Генштабі Війська Польського.

У новітній історії України, річ зрозуміла — найскладніше вивчати історію підпільних, глибоко законспірованих організацій. І якщо Організація Українських Націоналістів активно діяла на теренах України від 1930 до часу арешту 1954 р. полковника Василя Кука — останнього Головного командира УПА, голови Проводу ОУН у краю та керівника УГВР і розрізнено — ще до початку 60-х років ХХ ст., то й матеріалів, а тим паче — фактів про її діяльність є незрівнянно більше, ніж ми маємо про діяльність УВО.

Створена століття тому організація стала основою для розгортання широкого підпільного національного руху українців ХХ ст., який, пройшовши різні етапи, таки привів до розпаду російсько-більшовицької імперії СРСР та відновлення 24 серпня 1991 р. незалежної України.

А ще маємо пам'ятати відому максимум з військової та воєнної історії: вояки армії, яка прогнала (маємо на увазі УГА та Дієву Армію УНР — **Б. Я.**) таки зобов'язані продовжити боротьбу свого народу в *інших* умовах та *іншим* способом.

Окрім того, УВО творилася на десять років швидше, себто історичні умови були насправді іншими. Річ у тому, що це було до 14 березня 1923 р., коли Рада Амбасадорів у Парижі ухвалила свій вердикт — передати Східну Галичину, власне територію, що входила до незалежної ЗУНР, під 20-річне управління відтвореної Польської держави. Як відомо, до того часу, за законами міжнародного права, українська Галичина була окупованою територією та й умови, в яких опинилася Наддніпрянська Україна через десять років від часу створення УВО, змінилися кардинально.

Я писав про причини поразки ЗУНР. Хай, можливо, й до певної міри дискусійно, але такі

доволі реально, спробував довести: наші політичні та військові можливості, починаючи від Листопадового Чину 1 листопада 1918 р. і аж до середини лютого 1919 р., справді були реальні, щоб вийти на Сян — той кордон, який більш-менш мав задовольнити і українців, і поляків. На жаль, політичний провід ЗУНР на чолі з президентом Є. Петрушевичем змарнував час, щоб це зробити, а нефаховість військових керівників — Державного секретаря Д. Вітовського, млявість Начального вождя УГА М. Омеляновича-Павленка привела до того, що час було втрачено безнадійно. У другій половині лютого 1919 р. Ю. Пілсудський збройною рукою зумів розв'язати практично всі загрозливі для відроджуваної Польщі проблеми. А далі провідник польського народу як реальний політик, а не романтик-фантазер на кшталт В. Винниченка і до певної міри С. Петлюри, діяв за принципом політики доконаних фактів. Він і не збирався звільнити від свого окупаційного війська Галичину і передавати її своєму союзникові С. Петлюрі, коли той пішов на підписання Варшавської угоди 1920 р. А хто б на місці Ю. Пілсудського діяв інакше?¹

Отже, сподіватися, що ми щось знайдемо в архівах щодо початків діяльності УВО марно, бо підпільники збереження документів не практикують: в умовах окупації це був би компромат проти них. Треба також украй ретельно аналізувати різноманітні споми́ни безпосередньо причетних до цих подій осіб, навіть враховуючи їхню психоконституцію, маючи на увазі насамперед риси глорифікації власної персони², а також різні до цих подій дотичні матеріали.

Ще на зорі нашої відновленої незалежності 1992 р. я писав, що після поразки наших Визвольних змагань спадкоємцем українських військових формувань і втрати держави стала нелегальна військово-революційно-політична організація (УВО), створена з ініціативи Є. Коновальця та його товаришів по зброї 1920 р. Її основою стали представники старшинського корпусу українських армій — Галицької та Дієвої УНР. Головна мета організації — боротьба за державність. Урешті, український старшина у період Визвольних змагань завжди був каталізатором революційних змін, носієм національної ідеї, а його роль у відродженні держави була визначальною.

Слід відзначити, що майбутній керівник УВО Є. Коновалець ще навесні 1920 р. робив усе, щоб звільнити Наддніпрянщину від більшовиків та спробувати відновити УНР. Зі студії І. Хоми, що нещодавно побачила світ, подаємо такі подробиці його біографії. На початку березня 1920 р. Є. Коновалець після двомісячного перебування в Луцьку в таборі для інтернованих виїхав до Варшави.

¹ Про це детальніше див.: Якимович Б. Причини поразки ЗУНР: вторгнення, бездіяльність чи зрада? // Український історичний журнал. — 2019. — № 1. — С. 180—193.

² Маю дуже добрий життєвий факт, коли мені було доручено організувати приміщення для проведення установчої конференції Народного руху України за перебудову у травні 1989 р. і які фантазії з цього приводу понаписували згодом акад. Михайло Голубець, як це трактує сьогодні навіть Всеволод Ісків, голова Оргкомітету конференції, врешті, й інші учасники тієї події. А про все достеменно знали лише я і покійний сьогодні Роман Мих, тодішній голова Спілки архітекторів Львівщини.

Керівництво Української залоги Луцька передав Р. Сушкові³.

16 березня 1920 р. Є. Коновальця підвищено до ранги полковника та призначено на посаду командира бригади в Німецькому Яблонному, хоч на той час її формуванням займався А. Варивода. Тодішній очільник Ради Народних Міністрів А. Лівіцький видав постанову асигнувати на організацію та утримання цього військового з'єднання п'ять мільйонів австрійських корон. З Варшави Є. Коновалець виїхав до Відня, а його найближчі соратники А. Мельник, Ю. Отмарштайн, Р. Дашкевич, В. Кучабський, І. Андрух, М. Матчак, Я. Чиж та інші виїхали до Відня та Праги. Ще у квітні 1920 р. С. Петлюра був переконаний, що цю бригаду вдасться організувати, а Є. Коновалець і Стрілецька Рада розраховували, що зможуть переконати стрільців продовжити війну з більшовиками⁴. Проте, як відомо, 21—24 квітня 1920 р. між УНР і Польщею була укладена Варшавська угода, де передбачено фактичне визнання Галичини у складі Польщі. Отже, виникли сумніви, що організована з галичан бригада погодиться йти воювати на Наддніпрянщину. Як слушно підкреслює І. Хома, Варшавська угода істотно поглибила протистояння між політиками УНР і ЗУНР, позбавила можливості Є. Коновальця, А. Мельника, членів Стрілецької Ради сформувати нове військо з'єднання і спробувати, разом з наявними тоді силами під орудою генерала М. Омеляновича-Павленка, іншими інтернованими частинами УНР очистити Наддніпрянщину від більшовиків⁵. До всього додалася ще й немаловажна поразка спільних українсько-польських дій — більшовики вибили нових союзників з Києва 7 травня 1920 р. Встояти перед переважальним ворогом сил уже не було.

Очевидно, треба було діяти. Тому старшини українських армій, що зазнали поразки, беруть відповідальність на себе, незважаючи на політиків С. Петлюру та Є. Петрушевича. Отже, через поразку спільних українсько-польських військ у війні з більшовицькою Росією план нового наступу, колізії навколо командування бригади став нереальним, а така неординарна постать, як Є. Коновалець, зволікати не збирався. Тому він зі соратниками й розпочав творити Українську Військову Організацію.

Умови для створення УВО були сприятливі — статус окупованої поляками Галичини ще не був визначений, а на Наддніпрянщині палала партизанська боротьба з більшовицько-московським окупантом, приклад якої подавали холодноярці, очолювані незламними отаманами, нащадками козаків та гайдамаків. До УВО влилися також різні конспіративні гуртки з українських земель та за кордону — „Воля“, „Комітет Української Молоді“, „Молода Україна“ та ін.

У липні 1920 р. відбулася остання нарада Стрілецької Ради у Празі під керівництвом Є. Коновальця. П. Мірчук подає світлину, на котрій зображено шестеро її учасників, а саме: сотник Іван

Андрух, полковник Євген Коновалець, сотник Василь Кучабський, Невідомий, сотник Михайло Матчак і сотник Ярослав Чиж⁶. Чи був на нараді у Празі О. Навроцький? І чи не він (еventуально) міг зробити знімку, що її опублікував П. Мірчук. Є підстави твердити, що до приїзду Є. Коновальця до Львова 1921 р. організацією у Львові керувала трійка, яку очолював О. Навроцький⁷, до котрої входили також В. Кучабський та М. Матчак.

Тут слід подати найновіші результати студій про старшинський корпус УГА, члени якого і творили цю унікальну в нашій новітній історії організацію. Р. Тютенко у своїй дисертації „Соціальний портрет офіцера Українських Армій періоду Національної революції (1917—1921 рр.)“ наводить такі дані: офіцерський склад УГА був сформований переважно з офіцерів Збройних сил Австро-Угорської монархії. Цісарсько-королівська армія на початку XX ст. нараховувала від 1,8 до 2 млн осіб. Із її складу русини (українці) становили лише 8 відсотків, тобто приблизно 300 тис. осіб. Мало це чи багато? Сьогоднішні Збройні Сили України, які протистоять московському агресорові, цієї цифри не досягають. Далі. Проведений автором просопографічний аналіз подає такий результат: в УГА вихідців зі шляхти було 27,5 відсотка; з військових — 15 відсотків; цивільних — 57,5 відсотка та селянських сімей — 7,5 відсотка. І якщо офіцери-наддніпрянці здебільшого здобули військовий фах (44,4 відсотка із загального і 96 відсотків генерального складу), то офіцерський склад УГА був репрезентований на порядок вище інтелігенцією: 33,1 відсотка із загального та 27,5 відсотка з генерального і полкового (бригадного) складу отримали цивільний фах⁸.

Наведемо ще одну цифру з цієї вартісної праці зі сучасної української військової історії. В роки Української революції загинуло 7,5 відсотка генералітету УГА⁹.

А тепер зробимо короткий висновок з даних, які наводить Р. Тютенко. *По-перше*, значна частина старшинського корпусу УГА була вихідцями з інтелігенції (не наводимо тут просопографічний аналіз офіцера Дієвої Армії УНР — там дані набагато інші). Отже, вони по-іншому таки усвідомлювали значення і роль державності, і в таких умовах — розвиток національної культури. *По-друге*, серед галицьких старшин особливе місце займала соборницька ідея українського народу. *По-третє* — галичанином був Є. Коновалець, один із найавторитетніших старшин Дієвої Армії УНР, творець і незмінний керівник формаци Січових Стрільців (київських) — найдейнішого військового з'єднання Наддніпрянщини. До речі, Є. Коновалець був неформальним лідером нації і міг (врешті, в критичний момент така можливість була, але як дисциплінований військовик він її односторонньо відкидав) очолити Директорію УНР.

Ідейно-організаційні засади творення УВО, очевидно, заклав „З'їзд Відпоручників Україн-

³ Хома І. Євген Коновалець і Українська стрілецька бригада в Німецькому Яблонному // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету.— 2020.— Вип. 21.— С. 257.

⁴ Там само.— С. 258.

⁵ Там само.— С. 264.

⁶ Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів.— Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк, 1968.— Т. 1: 1920—1939.— С. 15.

⁷ Див.: Якимович Б. З. Навроцький Осип // Енциклопедія історії України.— К.: Наукова думка, 2010.— Т. 7.— С. 146.

⁸ Тютенко Р. В. Соціальний портрет офіцера Українських Армій періоду Національної революції (1917—1921 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук.— Львів, 2018.— С. 15—16.

⁹ Там само.— С. 15.

ських Військових Організацій за кордоном“, який відбувся у Празі 31 серпня 1920 р. В четвертому пункті його ухвали читаємо:

4) „З'їзд вважає потрібним заховати в організованій формі існуючі поза територією України військові частини та об'єднати їх ідейно між собою. Крім цього З'їзд закликав усіх тих, хто можуть вертати на Україну, до повороту і праці на місцях, а далі прийняв постанови щодо центрального ідейного проводу всіх стрілецьких організацій“¹⁰.

Тимчасова Начальна Колегія УВО була створена у Львові у вересні 1920 р. До неї увійшли: О. Навроцький, Ю. Полянський, М. Матчак, Я. Чиж, В. Целевич, з приїздом Є. Коновальця у липні 1921 р. була перейменована на Начальну Команду УВО. Її командантом став Є. Коновалець, начальником штабу — Ю. Отмарштайн. Утворено організаційно-кадрову, розвідчу, бойову та пропагандивно-політичну реферантури. У кінцевому підсумку Галичину поділено на 13 військових округ, створено 58 окружних та повітових команд, з якими Начальна Команда підтримувала окремі лінії зв'язку. Протягом року в галицькій столиці проведено три таємні конференції. Шеф штабу Ю. Отмарштайн розробляв плани діяльності УВО в УРСР, а практичну роботу там вели Ю. Тютюнник, М. Опока, І. Андрух, В. Романик, Решетука та Недорослик¹¹.

Не будемо аналізувати в нашій студії відомої на сьогодні територіальної структури УВО, ролі і місця в її діяльності окремих особистостей. Хочемо наголосити лише на постаті Ю. Головінського, одного з провідних діячів УВО в Галичині, крайового провідника організації у 1923—1926, 1930 рр. Цей видатний підпільник, котрого польська охранка нахабно вбила біля залізничної станції Великі Глібовичі, недалеко від Бібрки, заслуговує на пошанівок. Вважаємо, що коли б не його загибель у 1930 р., робота крайового проводу ОУН у 30-х роках йшла б у трохи іншому руслі і була б ефективнішою та цілеспрямованішою. Тому ініціативу громадських організацій Львова про встановлення у Бібріці пам'ятника Ю. Головінському слід обов'язково зреалізувати.

Аналогічний спосіб з розправою над свідомими борцями за Українську державність польська охранка використала щодо Ольги Басараб 1924 р., просто замучивши її в поліцейських застінках у Львові. Проте обмежимося хронологічно лише на початках діяльності УВО й на таємниці вбивства Сидора Твердохліба. Власне, в студії йтиметься лише про революційно-військовий період організації, окреслений, як устійнилося досі, 1920—1922 рр., практично — до 14 березня 1923 р, себто ухвали Ради Амбасадорів у Парижі про подальшу долю окупованої поляками Східної Галичини.

Одним із найбільш скомплікованих на сьогодні питань з діяльності УВО початкового періоду є справа про атентат на Сидора Твердохліба. Кожен

раз, проходячи попри могилу цієї неординарної особистості на Личаківському цвинтарі, читаючи епітафію, мене не перестає турбувати думка: 1) а чи справді українці на рівні патріотів і освічених людей не змогли порозумітися між собою? 2) невже іншим способом не можна було вирішити з'ясування стосунків; 3) а чи не втрутилась у цю справу зацікавлена сторона, якій і була вигідна смерть С. Твердохліба? Тому, коли до мене 2002 р. зголосився студент-дипломник В. Демчук, який хотів писати свою роботу саме про УВО, ми разом з ним спробували, наскільки це можливо, розв'язати усталене досі твердження щодо вбивства С. Твердохліба бойовиками УВО¹².

Звернемося до особи вбитого. Сидір Твердохліб (1886—1922) був відомою в Галичині особою: поет, перекладач, публіцист, педагог. Народився в Бережанах, очевидно, був знайомий і з письменником Андрієм Чайковським та його дітьми, навчався у Львівському та Віденському університетах, працював учителем, був членом „Молодої Музи“, друкувався в галицькій і буковинській періодиці, 1908 р. побачила світ його збірка поезій „В свічаді плеса“, друкував також новели, перекладав з української на німецьку і польську мови твори Т. Шевченка, І. Франка, О. Олеса, М. Яцківа, з польської на українську — твори Ю. Словацького та ін. Друкувався також у польських журналах. Словом, був людиною непересічною і відомою.

Але перед вбивством С. Твердохліба, як відомо, була ще одна резонансна подія у Львові. 25 вересня 1921 р. Степан Федак (молодший) як бойовик УВО здійснив у Львові замах на голову Польської держави Ю. Пілсудського¹³. Маршал не постраждав, був поранений львівський воевода Грабовський. Очевидно, вся Польща обговорювала перехід слідства, судовий процес над українським „гайдамакою“...

Отже, підкреслюємо ще раз — викладене є нашою з В. Демчуком версією. У той час, коли йшло слідство над С. Федаком і його товаришами, якраз здійснено атентат на С. Твердохліба, деталі і навіть усі мотиви досі є історичною загадкою Галичини. Відкидаємо емоційність і всяку упередженість і ретельно проаналізуємо пресу, спогади причетних (і не зовсім) до цієї події осіб і постаємо дати їм логічне пояснення.

Ось як про це свідчила преса: „Сидір Твердохліб ранений. „Przegląd Poniżkowy“ доносить, що в неділю вечером на станції Сапіжанка напали невідомі особи на редактора „Рідного Краю“ Сидора Твердохліба, котрий всідав до потягу. Упали 3 стріли і одна куля trafiла Твердохліба в живіт. Справники замаху зникли без сліду. Тяжко раненого Твердохліба в безнадійному стані перевезено до лічниці у Львові, де о год. 10 лікарі виконали операцію. Його стан безнадійний.

Ред. Твердохліб сів о 18.20 на ст. Сапіжанка до потягу ч. 14 на лінії Сокаль—Рава-Руська—Львів. На нього напали вже у хвили, як потяг рушив.

¹⁰ Коновалець Є., полк. Причинки до історії Української Революції.— Львів: ГО „Нова хвиля“, 1992.— С. 47—48.

¹¹ Про це більше: Якимович Б. Україна та українці: події далекі і близькі.— Львів, 2014.— С. 477.

¹² В „Енциклопедії українознавства“ дослівно написано таке: „1922 [Твердохліб] очолював укр[аїнську] групу, що стояла на платформі визнання поль[ської] влади в Галичині й брала участь у виборах до поль[ського] союму; це спричинило убиство [Твердохліба] боївкою УВО 15.10.1922 у Камінці Струмиловій“ (нині — Кам'янка-Бузька). Див.: Енциклопедія українознавства. Словникова частина / Гол. ред. проф. д-р В. Кубійович.— Париж; Нью-Йорк, 1976.— Т. 8.— С. 3145.

¹³ Про це йшлося також у доповіді проф. С. Гелея „Василь Кучабський і УВО: переорієнтація з позиції „військового націоналізму“ до світоглядних позицій українського консерватизму, виголошеній у березні 2020 р. на краєзнавчій конференції історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка. Доповідач стверджував: замах на начальника Польської держави готували Я. Чиж, Д. Паліїв, В. Кучабський, М. Матчак та О. Коберський.

Твердохліб, залитий кров'ю, впав непритомний на землю. Потяг здержано і по уділенню раненому першої помочи його відвезено до Львова. „Przegląd Ponedziałkowy” кінчить цю нотатку таким запитом: „Ми питаємо „Польське Сторонніцтво Людове”, яким правом і в якій цілі воно домагалось від органів поліції у Львові, щоби цего морду не надавати до відома преси?”¹⁴

І у тому самому числі газети „Діло” під заголовком „Твердохліб помер” подана така інформація: „як нас інформують, Сидір Твердохліб помер о год. 2 по полудни на хірургічному відділі у загальній лічниці кімната ч. 116. При його смерті було присутних кількох лікарів, священник і якась жінка Полька”¹⁵.

Але звернімо увагу ось на що — польська поліція хоче приховати правду про замах на С. Твердохліба, чого ж бо така позиція? Здається, мало б бути краще подати УВО як злочинну організацію (тим паче — в ході процесу над С. Федаком), показати її членів як розбійників і убивць. Можливо, роздмухування політичного скандалу навколо справи С. Твердохліба перекрило б справу С. Федака. Влада фактично відмовляється від такого шансу.

Наступного дня маємо таке повідомлення: „Польська преса з нагоди смерті С. Твердохліба.

Львівська польська преса присвячує доволі багато місця події, яка мала місце в Сапіжанці в неділю і діяльності С. Твердохліба. Тон статей — погромовий.

Півофіційна „Газета Львовська” пише: „Незрозуміла поблажливість властей, що ні в однім випадку не здобулася на відстрашаючий примір, хоча мала для сього нагоду. Де є ці наглі суди, якими огрожувано? Як оправдати, що приловлених на горячій учинку підпалачів і убийників ставили перед наглий суд на це, щоби він умив руки і передав їх звичайному судови? Як зрозуміти, що такому прим. „Ділови” дозволяється щоденно плювати на все польське і гльорифікувати не тільки наших ворогів зовнішніх, але й кожний бандитський напад на майно польське, зреферований ще й кпинами. Раз муситься зірвати з цим методом. Ми є і завжди були за признання свобод Русинам. Одначе рівночасно треба показати, що оскільки користаючим з цих свобод запевнена опіка права,— остільки горе кождому, що засідається на це право і хоче підкопати державу”.

Як бачимо, зовсім в стилі поліційної „Газети цодзенної”. А вона, „Газета цодзенна” — навіть спрещувала при цій нагоді новий своєрідний „документ” для піднесення погромового настрою”¹⁶.

Як слушно відзначило „Діло”, вже на другий день після замаху появилася стаття з відвертими закличками до погромів, хоча в ситуації, що склалася, це виглядало на внутрішні розбірки між українцями і не мало жодного стосунку до поляків.

Проаналізуємо спогади очевидців та сучасників атентату на С. Твердохліба. Почнемо зі спогадів

інж. Федора (Теодора) Яцури: „Одним з кандидатів на посла в найближчих виборах був Сидір Твердохліб, гімназійний учитель, що кандидував з львівської округи. Акція Твердохліба викликала велику хвилю обурення в цілій українській галицькій суспільності. Українська Військова Організація засудила Сидора Твердохліба на смерть, як відстрашливий приклад для угодницьки настроєних деяких українських кіл”¹⁷.

Виникає цілком слушне і закономірне питання — чому зразу засудили на смерть? Адже провід УВО складався з людей грамотних, які точно вже могли оцінювати місце С. Твердохліба в тогочасній українській культурі краю? Чому не спробували порозмовляти з ним і з'ясувати його позиції? Далі Ф. Яцура пише: „УВО відрядило М. Дзіковського”¹⁸ до Сидора Твердохліба як його секретаря, щоб розвідувався з першого джерела про всі справи, зв'язані з угодовою акцією та звітував про те організацію”.

Отже, виходить, для того, щоб розвідував та звітував про — послали, а для того, щоб поговорив і переконав відмовитись від свого задуму — ні!

Д-р Семен Шевчук у своїй праці також звертає на це увагу: „М. Яцків оповідав нам, що слідує: „Менш-більш від двох—трьох місяців находили до нього і до Твердохліба хлопці, які твердили, що вони є членами УВО. Вони намовляли нас, щоби ми кандидували в посли до польського сойму. Вони говорили нам, що УВО бажає мати в польському соймі свої „вуха і свої очі”, себто довірених собі людей, які інформували б УВО про настрої в соймі спроти українців, про колонізацію Галичини мазурами, словом про все, що інтересує українців”¹⁹.

Здавалося б, логічно, бо дуже добре мати в стані ворогів своїх людей, щоби вивідувати і попереджати, щоби завжди бути на крок уперед від ворогів — таку політику вели всі народи світу. Далі, за словами С. Шевчука: „Яцків оповідав: „(Казав) Твердохліб, що він правдоподібно погодиться на пропозицію УВО, бо УВО призначило йому вже секретаря — старшину Галицької Армії, а зараз члена УВО, Дзіковського. Сьогодні рано десь около дев'ятої години прийшов до мене чоловік зі шпиталю й оповів, що проф. Твердохліб зістав тяжко поранений”. Оповідав дальше Яцків, що був у шпиталі, старався побачитися з Твердохлібом, але поліція не пустила його”.

Ф. Яцура у своїх спогадах твердив, що „польський поліційний агент постійно охороняв його (Твердохліба) по Львові і відпроваджував додому. Атевнт можна було виконати під кам'яницею, де жив Твердохліб. Щоправда, був поліційний агент, та це ніяка перешкода, пішов би він на другий світ з Твердохлібом. Одначе десь нагорі переважила думка, що краще зробити поза Львовом, в часі одної з поїздок Твердохліба на передвиборчі віча. З незрозумілих мені причин поліційний агент ніколи не виїздив з Твердохлібом поза Львів”.

То чи не тому вирішили проводити акцію поза Львовом? Далі Ф. Яцура пише: „Твердохліб за-

¹⁴ Діло (Львів).— 1922.— 18 жовт.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Там само.— 19 жовт.

¹⁷ Книш З. До справи Сидора Твердохліба // Срібна Сурма: Матеріали до діяльності УВО.— Торонто, 1965.— С. 22.

¹⁸ Очевидно, йдеться про брата відомого громадського діяча Василя Дзіковського (1893—1918) — журналіста, четаря УСС. Див.: Західно-Українська Народна Республіка 1918—1923.— Івано-Франківськ, 2018.— Т. 1: А—Ж.— С. 540—541.

¹⁹ Шевчук С. Пора сказати правду про наші визвольні змагання добитись волі для галицької землі (1918—1939).— Торонто, 1965.— С. 83—86.

хотів пройтися пішки до стації в Сапіжанці. Під самою стацією перестріли їх Пасіка з Садовським і всипали в нього цілий магазин куль²⁰.

Отут уже починаються незрозумілі розбіжності з пресою, адже в газеті писали — „не по дорозі на стацію“, а коли вже сів до потягу, і не „всипали в нього цілий магазин куль“, а лише три стріли, з яких тільки одна куля влучила. А як же з тим, що „перестріли і всипали“, то, очевидно, з близької відстані, фактично впритул, а лише одна куля потрапила? То що, такі бойові офіцери, як Пасіка і Садовський, не вміли стріляти?

Після відтранспортування С. Твердохліба до лікарні поліція переслухала М. Дзіковського і відпустила його додому. С. Твердохліб заявив, що М. Дзіковський стріляв до нападників в його обороні. С. Шевчук у згаданій праці пише: „[...] не дуже переконало поліцію про невинність Дзіковського, бо його ще тої самої ночі арештовано наново. Тим разом Дзіковський з місця заламався. Він видав усе, що знав, майже цілий склад Начальної Команди УВО, багато окружних і Повітових Команд УВО, не промовчав ні одного знаного собі прізвища особи, чинної в УВО“²¹.

Здавалося б, які підстави мав М. Дзіковський, окружний командант УВО на Ярослав—Чесанів, щоб заламатися? Маючи залізне алібі від самого С. Твердохліба, він не мав би боятися звинувачень від поліції. Адже Ф. Яцура пише про нього як про доброго та відважного фронтовика. А ось його слова далі: „[...] привели туди Дзіковського. Виглядав він свіжо, певний себе, і доки не розкрив уст, не знав я, що має значити. Але тут, як грім з ясного неба — Дзіковський у конфронтації з мною підтвердив свої колишні поліційні зізнання і до очей мені сказав усе, що знав про мою співпрацю у підготові до атентату Твердохліба“²².

Отже, є підстави твердити, що М. Дзіковський добровільно, без примусу, видав усю структуру УВО. Аналізуючи логічно наведене, можна припустити, що вся справа з „хрунливостю“ С. Твердохліба та атентатом на нього могла бути добре спланованою справою рук польської поліції чи навіть спецслужб контррозвідки Генштабу Війська Польського, метою якої було скомпрометувати УВО, кинути на організацію пляму братовбивства.

А це підтверджують подальші події — всіх заарештованих у цій справі було 58 осіб. Проте головні учасники атентату — Пасіка і Садовський — втекли за кордон. Вельми дивним способом утік із ув'язнення М. Дзіковський. Осип Навроцький так описує цей випадок: „Після одного з допитів, коли суддя вже скінчив диктувати протокол, а ключник чекав на підписання карточки, з якою приводили в'язнів з тюрми до суддів. Дзіковський, що стояв уже коло дверей, раптом вискочив на коридор і замкнув двері на ключ, що його суддя забув у дверях. Заки суддя з ключником спам'яталися і зчинили алярм, він збіг наниз, вийшов з судового будинку і пропав у юрбі прохожих на вулиці“²³.

Очевидно, що після втечі головного свідка справа зайшла у глухий кут. На той час усі заарештовані у справі С. Твердохліба оголосили голодування на знак протесту про безпідставне утримування їх під арештом. Після семиденного голодування їх майже всіх суд звільнив від арешту.

Епілог цієї справи відбувся перед судом присяжних у Львові 22 травня 1930 р. — через вісім років. Один з учасників атентату, Іван Пасіка, нелегально повернувся додому, проте за доносом його заарештували. Відбувся суд, його засудили, за вироком він отримав шість з половиною років в'язниці²⁴. Однак, враховуючи попередні амністії, він просидів лише 10 місяців. З. Книш у своїх спогадах писав, що сидів короткий час з Пасікою у львівській в'язниці Бригідки. У нього були не виправдані претензії до УВО, нібито він відвернувся від українців, товаришував лише з кримінальними в'язнями, говорив тільки польською мовою. Про другого атентатника говорили, що він наклав на себе руки на еміграції. М. Дзіковський виїхав у підрадянську Україну, але його більшовики заарештували і розстріляли.

У своїх споминах С. Шевчук цитує капітана Генерального штабу Війська Польського Місінського, котрий на процесі Романа Барановського в Самборі говорив, що польська військова розвідка мала в колах УВО—ОУН своїх інформаторів з Галичини та з-за кордону²⁵.

Отже, логічно обґрунтовуючи викладене, доводимо висновок — вбивство Сидора Твердохліба могла спланувати польська влада, а його здійснили члени УВО, котрі на той час вже співпрацювали з польськими спецслужбами. Слід підкреслити, що провід УВО щодо того атентату не дав жодних роз'яснень.

Розуміємо, що наша з В. Демчуком версія може мати подальший хід. Майбутнім дослідникам вартувало б добре пошукати слід цієї події в архівах Генерального штабу Польщі та поліційних архівах. Підкреслюємо ще раз: члени УВО були людьми освіченими і досвідченими, вони цінували відомих осіб, що зробили свій внесок у розвиток і популяризацію рідної культури. Тому викладений ланцюжок перебігу подій щодо справи С. Твердохліба викликає певні сумніви, які й викладено в цій студії. Маємо підстави сумніватися в безапеляційному прикінцевому твердженні автора статті „Твердохліб Сидір“, поміщений у відповідній статті „Енциклопедії українознавства“ за ред. Володимира Кубійовича²⁶, та висновок в дисертації Ігоря Гавриліва²⁶.

Попри значну кількість сучасних студій про УВО, можемо констатувати факт: до нашого часу достеменно історія та багато мотивів її діяльності залишаються нез'ясованими. На це є багато причин — насамперед найголовнішою, що організація працювала у глибокому підпіллі, її діяльність просто не могла належно документуватись. Окрім того, діяльність спецслужб, особливо окупаційного режиму Другої Речі Посполитої Польської, до того часу не до кінця з'ясована, тому всі, хто береться

²⁰ Шевчук С. Пора сказати правду...— С. 83—86.

²¹ Там само.

²² Навроцький О. Початки УВО у Львові // Срібна Сурма. Початки УВО в Галичині.— Торонто, 1965.— С. 36.

²³ Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів.— С. 149.

²⁴ Шевчук С. Пора сказати правду...— С. 83—86.

²⁵ Енциклопедія українознавства.— Т. 8.— С. 3145.

²⁶ Гаврилів І. В. Військово-політична діяльність УВО—ОУН в боротьбі за Українську Державу (1920—1941: Дис. ... докт. іст. наук.— Львів, 2016.— С. 182 ([Електронний ресурс].— Режим доступу: lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/04/dis_havrrylivpdf)

з'ясувати деякі незрозумілі досі акції УВО, мають їх критично опрацьовувати²⁷. На невідомий час фактично закриті архіви теперішньої путінської Росії, в котрих не може працювати український

дослідник. Тому загадки в історії УВО на цілий період її діяльності ще довго залишатимуться загадками, часто оповитими легендами.

Богдан ЯКИМОВИЧ

ДО ПИТАННЯ ПРО ВЕЛИКИЙ ГЕРБ УКРАЇНИ

25 серпня 2020 р. Верховна Рада своєю постановою зобов'язала Кабінет Міністрів провести до 1 грудня новий конкурс на кращий ескіз Державного Герба. У правовому полі України поняття „великого герба” появилось ще 1992 р. Через чотири роки визначення „Великий Державний Герб” потрапило й до Конституції нашої держави. Минуло вже майже три десятиліття, але самого графічного зображення цього герба й досі немає. Що ж завадило його запровадити, чи потрібен він Україні та де його застосовувати?

Що таке „Великий Герб” і як він використовується у світі

Герби, як особлива система символів, а геральдика, як явище, виникли в Європі в епоху християнських походів. Первісно ці знаки застосовувались як набір різних фігур чи інших зображень на щитах. Але поступово геральдична атрибутика поповнювала свій арсенал новими деталями, символами стало „тісно” у щиті й з'явилися додаткові позашитові елементи, які давали більше інформації про власника герба, підкреслювали його статус та інші особливості. Фактично це й призвело згодом до використання як простих „малих” гербів, так і „великих”.

Особливо така практика прижилася для символів великих імперій, у великих гербах яких постійно відображали всі складові частини та нові територіальні здобутки. Як приклади, які безпосередньо стосуються українських земель, можна передовсім навести чи Російську імперію, чи Австрійську монархію. В імперії Габсбургів усі нові приєднані землі зразу ж фіксувалися в титулатурі монарха, а герби цих земель вносили до великого герба. Після Першої світової війни деякі нові незалежні держави, що виникли на руїнах колишніх імперій, наслідували практику „великих” і „малих” (або ще й „середніх”) гербів. Її використали й нові республіки: Естонія, Латвія та Чехословаччина. Характерно, що великі герби в цих країн формувалися за різними геральдичними принципами. Якщо в Естонії та Латвії зображення на щитах залишалося незмінним, а герб доповнювався позашитовими елементами (рослинними вінками чи щитотримачами), то в Чехословаччині змінювався і щит, в якому збільшувалася кількість полів із символами земель, що формували державу. Варто зазначити, що в усіх великих гербах згаданих країн над щитами не було жодних корон. Використання в гербах держав різного типу так званих „корон гідності” вказувало на юридичний статус монархії — імперію, королівство, герцогство, князівство тощо. Оскільки нові країни були республіками, то й жодних корон над щитами у їхніх гербах не було.

Серед сучасних держав більшість обходиться лише одним гербом, який геральдично може будуватися за принципами чи малого, чи великого герба. Зрештою, не всі країни використовують саме герби як державні символи, а в багатьох таку функцію виконують зображення державних печаток або негеральдичних емблем. Це залежить від історичних, культурних чи релігійних традицій. Наприклад, Франція та Італія — країни з тривалими геральдичними традиціями, мають не герби, а емблеми як декларування республіканізму.

Окремі великі та малі герби мають передовсім держави з монархічним устроєм. Давно у цьому переліку є Швеція, Данія, Нідерланди, Бельгія, Люксембург та ін. У них великі герби переважно є символами лише пануючого монарха, натомість інші державні інститути використовують малі. Неодмінним елементом великих гербів монархій є згадані корони гідності, які увінчують геральдичну композицію над щитом чи над мантією. У сучасних умовах, як правило, використовують зображення не символічних, а реальних корон, які задіяні в офіційних церемоніалах.

Після розвалу СРСР та розпаду соціалістичної системи наприкінці ХХ ст. низка постсоціалістичних держав також запровадила великі й малі герби. Цю практику відновили Литва, Естонія та Чехія. Також більше одного герба мають Грузія та Сербія, а також формально і Болгарія, хоча в останньої в Конституції та у відповідному законі зафіксовано по одному гербу, але відмінних між собою за описами. Тут великі герби використовують глави цих країн та вищі органи влади й управління.

У гербах деяких постсоціалістичних країн появилися різні корони, хоча монархіями вони не стали. Наприклад, у гербах Польщі, Росії та Румунії корони увінчали голови орлів у полі щита як гербові фігури, вони не відіграють ролі „корон гідності” і не суперечать традиційним геральдичним нормам. Натомість у згаданих символах Грузії, Сербії та Болгарії, а також у сучасних гербах Угорщини і Чорногорії або повернули корони зі старих гербів, коли ці країни були монархіями, або

²⁷ Як зразок руйнування такої „усталеної істини” є доля села Гута-Пеняцька на Брідщині, яку 28 лютого 1944 р. спалили гітлерівські окупанти. Натомість антиукраїнські сили в Польщі цю акцію приписали українцям — УПА, де в той час навколо не було жодного її вояка, та дивізії зброї СС „Галичина”, котра на той час перебувала на вишкочі в Німеччині і Франції. Студію про це див.: Чобіт Д. Загибель Гуті Пеняцької 28 лютого 1944 р. Книга перша. Трагедія/ Передм. В. Сергійчука / Б-ка газети „Культура і життя”, кн. 4, Нац. спілка краєзнавців України. Львівська обл. організація.— К.: ВД „Українська культура”, 2012.— 612 с., іл.

розмістили історичні корони з давнішого періоду. Такий підхід намагаються обґрунтувати „історичною спадковістю”, хоча він зустрівся зі значною критикою і нівелює логіку геральдичної побудови символів.

Великі герби в історії України

Були спокуси запровадити окремі малий та великий герби для України, яка 100 років тому відновлювала свою державність на руїнах імперій. Однак завершилися вони безрезультатно.

У Коростені 25 лютого (12 — за старим стилем) 1918 р. на засіданні Малої Ради затверджено: „Гербом Української Народної Республіки приймається знак Київської Держави часів Володимира Святого”. Прийнятий закон мав лише текстову частину без графічних додатків. Робота над гербом продовжилася в Києві після вигнання з нього на початку березня більшовиків. Голова Центральної Ради Михайло Грушевський доручив розробити проекти малюнків герба та печатки відомому українському графікові й архітекторові Василю Кричевському.

Згодом М. Грушевський повідомляв у новому виданні своєї „Ілюстрованої історії України”, що 22 березня 1918 р. Центральна Рада схвалила великий і малий герби Української Народної Республіки, хоча жодного юридичного затвердження таких гербів насправді не було, а мова йшла про два різні варіанти герба, виконані В. Кричевським. На обох проєктах Тризуб оточував стилізований оливковий вінок, що мав відображати мирну політику УНР. Проте не зовсім зрозуміло, в чому ж полягала різниця між обома гербами, чому один із них „великий”, а інший — „малий”? Тут проблема передовсім у браку різниці між обома знаками за композицією. Власне „Великий Герб” мав би відрізнятися від „малого” або більшою кількістю елементів у щиті, або додатковими позащитовими фігурами, чого в проєктах немає. Натомість подано два рівноцінні варіанти. Складається враження, що В. Кричевський виконав два різні проєкти герба без наміру надавати їм різний статус. Зрештою, саме один із них і було видано на кольоровому плакаті як герб УНР, без визначення малий чи великий. Тож повідомлення М. Грушевського про два герби не мало *de-jure* жодного підтвердження.

На початку 1919 р. після злуки ЗУНР та УНР вже Георгій Нарбут мав опрацювати великий герб УНР, в якому планували подати герби різних історичних земель України. У гербі Соборної України хотіли зафіксувати емблеми обох республік — УНР і ЗУНР. Герб мав би виглядати так: щит розтягтий, у золотому полі козак з рушницею в синій одежі, у синьому полі золотий лев, посередині синій щиток зі золотим знаком князя Володимира, у нашоломнику — летить голуб з галузкою оливи, а замість намету — картуш у стилі українського бароко. Пропонували також додати герби Буковини, Слобожанщини та інших земель. Але цей проєкт також не було реалізовано.

У 1930-ті роки Миколою Битинським на еміграції напрацьовано проєкти державних клейнодів України, в тому числі й малого, середнього та великого гербів. Цікаво, що проєкт середнього герба виконаний, мабуть, під впливом тодішнього герба Чехословаччини, а в проєкті великого герба розміщення по колу щитів із земельними символами апелювало до композиції великого герба Російської імперії з XIX ст. У проєкті великого герба

синій щит із золотим Тризубом накладено на ланцюг Ордена Симона Петлюри, а нижче — покладені навхрест бунчук і золота хоругва з хрестом; щит підтримували Архангел Михаїл і золотий коронований лев. Навколо них на вінку з лаврового і дубового листя розміщено п'ять щитів з 29-ма земельними гербами. Перший щит мав уособлювати Правобережжя, другий — Лівобережну Україну, третій — Західну Україну, четвертий — Закарпаття, а п'ятий — Кубань. Логіка такої композиції диктувалася розділенням цих територій на час розробки герба між різними державними утвореннями: Українською РСР, Польщею, Румунією, Чехословаччиною та Російською РФСР. Очевидною була складність визначення гербів окремих земель, адміністративний статус, межі та герби яких змінювалися протягом століть. Тому окремі символи автор комбінував на власний розсуд, хоча не завжди вдало та відповідно до історичних реалій. Зрештою, проєкти М. Битинського відіграли важливу роль для популяризації української геральдики в діаспорі, хоча вони також не мали офіційного статусу й залишилися лише проєктами.

Варто додати, що Українська РСР протягом свого існування використовувала один герб, хоча за побудовою він мав характер „великого”, оскільки червоний щит з серпом, молотом і сонцем, що сходив, охоплював вінок з пшеничного колосся, перевитий червоною стрічкою, а над щитом було розміщено 5-променеву зірку.

Майже тридцять років тяганини

Від 1 липня до 1 жовтня 1991 р. проводився відкритий конкурс на створення проєктів Державного герба України. У кількох конкурсних роботах пропонували затвердити великий та малий державний герби України. Зокрема, у проєкті-переможці (автори — Андрій Гречило та Іван Турецький) подано як малий герб: у синьому полі заокругленого щита золотий Тризуб у такому ж оливковому вінку (фактично, зберігався герб Української Народної Республіки 1918 р. з незначними змінами — цим автори трактували Акт про незалежність України як відновлення української державності, що існувала в 1918—1920 рр. і була перервана). У проєкті великого герба фігурували щитотримачі: давньоруський воїн зі списом та козак з мушкетом, знизу — гілки калини, перев'язані синьо-жовтою стрічкою. Цим закладався ідея відобразити етапи становлення української державності, її спадкоємність по Київській Русі, Гетьманщині XVII—XVIII ст. та державах XX ст. В іншому проєкті (автор — О. Кохан) пропонувався як малий герб: у синьому полі трикутного щита золотий Тризуб у формі плетінки; великий — із щитотримачами: коронованим левом та Архангелом Михаїлом, що уособлювали ідею єдності Західної та Східної України.

У грудні 1991 р. на засіданні депутатської комісії у Києві було вирішено, що необхідно затвердити один Державний герб України. Авторською групою — А. Гречило, О. Кохан, І. Турецький — було підготовлено кінцевий варіант проєкту Гербу України. Цей проєкт Верховна Рада України розглянула аж 19 лютого 1992 р. На той час вже була перезатверджена на історичній основі символіка у республіках Прибалтики, Закарпаття, Молдові, Білорусі. Однак в українському парламенті справа герба викликала сильний опір колишньої компартійної номенклатури. На розгляд сесії виносили спершу питання про один-

єдиний державний герб. І тільки після скандалів і повторного голосування постановою „Про Державний герб України” прийнято Тризуб як „малий герб, вважаючи його головним елементом великого герба України”. Тризуб як символ Соборної України, спадкоємиці Київської Русі, відновив своє офіційне функціонування. Визначення „малий” і „великий” герби стали політичним компромісом, оскільки вже у великому гербі комуністична більшість хотіла відобразити всі „досягнення радянського періоду”.

Затверджений 1992 р. державний герб повноцінно виконував свою функцію в усіх сферах суспільного життя, то й особливої потреби у великому гербі вже не було. Напруга в цій справі знову піднялася з прийняттям нової Конституції України. Хоча Конституційна комісія врахувала пропозицію фахівців про недоцільність встановлення двох гербів — малого та великого, й у кінцевому проєкті фігурував лише один Державний Герб. Проте під час важкого прийняття Конституції в ніч з 27 на 28 червня 1996 р. саме з питань символів і статусу Криму виникли найгарячіші баталії. Щоб досягти консенсусу з комуністами, погоджувальна комісія знов повернула формулювання про малий і великий герби. Комуністи вимагали піти їм на поступки, а один із них вдався до історичних маніпуляцій про „малинові прапори та герб Війська Запорізького”, хоча насправді йшлося про інше — внесення до державних символів червоного кольору.

Тому робоча група доповнила статтю 20 ще й згадкою про герб Війська Запорізького, а на голосування її поставили разом зі статтями про статус Криму. Після тривалого обговорення і багатьох спроб за цей пакет нарешті проголосувало 302 депутати, а, зрештою, прийнято й усю Конституцію в цілому 315 голосами. У кінцевому варіанті ця стаття про символи отримала таке формулювання: „Великий Державний Герб України встановлюється з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська Запорізького законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України. Головним елементом великого Державного Герба України є Знак Княжої Держави Володимир Великого (малий Державний Герб України)”.

Оскільки проєкту великого герба ніхто на розгляд Верховної Ради не готував, то його знову прописали як політичний компроміс на майбутнє. Зауважимо, що поданий у статті опис великого Державного Герба з геральдичного погляду є невдалим. Також зовсім невизначеною є роль герба Війська Запорізького: чи козак з мушкетом має бути гербовою фігурою у щиті, чи виконувати роль щитотримача, чи фігурувати у клейноді або виконувати іншу функцію.

Надалі уряд двічі організовував конкурси на великий Державний Герб у 1996—1997 та 2007—2009 рр., які завершилися скандалами та низкою критичних публікацій. На жаль, ці конкурси проходилися з порушеннями та змінами встановлених умов у ході самих змагань, келейністю, „підкилимною боротьбою”, браком належного висвітлення у пресі. Все це відбулося й на результатах: „переможцем” став проєкт, який, крім деяких геральдичних помилок, мав і значний політичний недолік: використання корони над щитом як геральдичної „корони гідності” не відповідає ні іс-

торичній традиції, ні теперішньому державному устрою України, суперечить Конституції і тільки може дискредитувати нашу державу. Спроби увінчати герб якоюсь короною виглядають невдало, оскільки Україна не має глибоких монархічних традицій, як і невідомим є точний вигляд історичних вінців — чи київських князів, чи короля Данила. Тому в конкурсних проєктах був справжній безлад із різноманітними варіантами корон. Намагання ж пояснити сенс їх застосування як „символу суверенітету” ще кумедніші, бо за цією логікою десятки інших країн, у гербах яких немає жодних корон, а серед них Німеччина, США, Швейцарія, Португалія та багато інших, не є ні суверенними, ні незалежними. Не менш дивним був „доопрацьований” варіант, який 2001 р. намагалися проштовхнути на розгляд Верховної Ради. У ньому в козака була неприродно вивернута рука, що викликало шквал глузливих публікацій. Тому очевидно, що немає сенсу виставляти Україну на посміховисько з такими претензійними чи смішними символами в гербі.

Замість епілога

Скандали навколо конкурсів поставили під сумнів питання: чи потрібен великий герб Україні взагалі? Зрештою, не зовсім зрозумілою є сфера застосування цього знака, оскільки досі немає закону, який розділяв би сфери використання малого і великого гербів. Тому цілком закономірно виникли й пропозиції внести зміни в чинне законодавство та зафіксувати лише один Державний Герб України, який функціонує ще з 1992 р., знявши з нього ярлик „малий”. Більшість держав у світі обходяться лише одним гербом. Адже такі країни, як Німеччина, Польща, США, Фінляндія, Швейцарія, Ірландія та багато інших, використовують лише один-єдиний герб і жодних проблем з цим немає.

З другого боку, Українське геральдичне товариство вже неодноразово вносило пропозиції про фахове вирішення питання. Для цього пропонувалося провести „круглий стіл” чи узгоджувальну конференцію серед спеціалістів для напрацювання єдиної концепції великого герба, яка відповідатиме геральдичним нормам і не буде викликати жодних зауважень, оскільки при наявних у чинному законодавстві формулюваннях можуть бути різні вирішення. Далі — провести конкурс на графічні проєкти, з яких Верховна Рада нарешті зможе вибрати остаточний варіант великого герба.

Щодо функції великого герба, то є сенс обмежитися його використанням лише на атрибутах Президента України — штандарті, печатці, ланцюзі-коларі. Якщо ж законодавці додумуються, наприклад, розмістити цей герб на паспортах, то можна лише уявити який сплеск незадоволення викличе це у громадян, з кишені яких доведеться покривати ці новації.

Цього разу нарешті вдалося сформулювати фахове журі, тому є надія, що оголошений конкурс завершиться успішно, без підкилимної боротьби та зловживань. Хоча далі Верховна Рада має прийняти нарешті закон про державні символи та зафіксувати, у яких сферах буде використовуватися малий, а в яких — великий герби. Тож побачимо, чи вдасться завершити чергову спробу вдало, чи нас чекають нові скандали і суперечки.

Андрій ГРЕЧИЛО

З АРХІВНОЇ ПОЛИЦІ

МАРІЯ ЗАНЬКОВЕЦЬКА ТА НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА

Тему цього повідомлення досі ніколи не обговорювано на сторінках періодичних видань чи наукової літератури. НТШ, його праця і контакти з визначними особистостями України, а також інституціями, становлять важливий причинок до пізнання щоденного життя і діяльності Товариства, а в контексті театрального мистецтва й поготів.

Однією із важливих подій у цьому аспекті був приїзд у Галичину „придніпрянського театру“. Назавжди залишились у пам'яті краю цілорічні (1905—1906) гастролі цього театру в різних західноукраїнських містах і містечках. Із цією подією пов'язана також спільна (в межах одного колективу) праця східно- і західноукраїнських митців, що було в нових історичних умовах прикладом живого єднання українців різних територій. Згадаймо перші декларовані задуми, а в деяких випадках — і заходи кирило-мефодіївців на Сході України, а на Заході — ідеї молодих громадянців, пізніше народовців щодо організації системного суспільно-громадського життя місцевої інтелігенції і відродження українства в 60-х роках XIX ст. за російського та австрійського панування. Програма згаданих піонерів національного руху українського народу успішно з року в рік утверджувалася. Приїзд і виступи театру засвідчили наживо дієвість однієї з перших тез Статуту НТШ (1893) „плекати та розвивати науку і штуку“ для українців.

З появою згаданого театру в Галичині відбулися вагомі події. Західноукраїнський глядач чи не вперше мав змогу ознайомитися із висо-

комистецькою грою українського виконавця, пізнати національний репертуар, врешті, можливість побачити виняткової мистецької ваги режисуру постанов і виконавську досконалість артистів. „...Пересічна галицька публіка, — пише Г. Лужницький, — побачила [в театрі] щось нове, розмакувала в чомусь свіжому, захотіла цього

свого, рідного, невідомого їй ближче, а так дорогого їй близького. Гостинні виступи [...] в Галичині поневолі пробудили несвідому, цю напівромантичну любов до народу й з цієї ж хвилини історія українського театру записує на своїх сторінках імена правдивих мистців — акторів і справжніх драматургів“¹.

У виставах часто фігурували і були популярні жіночі ролі. Серед багатьох виділялась гра і високий артистизм донесення сценічних образів п'єс до глядача Марії Заньковецької. Чимало осіб відвідувало театр, аби побачити гру цієї актриси. М. Заньковецька для галичан стала взірцем високої акторської майстерності. Її виступи на сценах міст Галичини стали важливою подією для НТШівців старшого покоління (Є. Олесницького, С. Громницького, С. Дні-

Марія Заньковецька. Київ, 1888 р.

стрянського, К. Паньківського та ін.), деякі з яких уже бачили гру актриси і були знайомі з нею особисто раніше (з Києва, Житомира), а також для молодих членів Товариства. Більшість ознайомилась вперше з талантом М. Заньковецької. Раніше плеяду жіноцтва в НТШ представляли письменниці, філологині Н. Кобринська, О. Кобилянська, Леся Українка, Є. Ярошинська, тепер до них долучилася Марія Заньковецька — репрезентантка високого театального мистецтва.

¹ Лужницький Г. Театр в історії галицького Відродження // Календар для всіх на 1937 рік. — Львів, 1936. — Річн. 6. — С. 64.

Не слід забувати, що багато членів НТШ (раніше Товариства ім. Шевченка) були особисто зацікавлені у розвитку та становленні Руського народного театру Товариства „Руська бесіда”, дехто був ініціатором у досягненні ним високих театральних стандартів. Гуманітарії НТШ у різний час належали до складу управи згаданого Руського народного театру Товариства „Руської бесіди”, наприклад, К. Сушкевич, Ю. Целевич, Д. Гладилевич, Є. Олесницький, К. Левицький.

Відомий історик літератури Д. Дорошенко (дійсний член НТШ з 1923 р.) відзначав: Марія Заньковецька — „найбільший талант, який має український театр за весь час свого існування, і взагалі, одна з видатних артисток, який бачив цивілізований світ у XIX столітті”, що незмінно залишається в українській і закордонній дійсності до 20-х років XX ст.² М. Заньковецька — неперевершений майстер художнього перевтілення у різних сценічних образах. Вона однаково майстерно виступала як в драматичних, так і в музичних постановках, створюючи яскраві комедійні, драматичні та трагедійні персонажі. „Це була, — за словами історика театру С. Чарнецького, — артистка на вселенську міру, її слава гомоніла не лише на всю Україну, а й далеко поза її межами. Її гру порівнювано з найвідомішими акторками сучасного світу Сарою Бернар”³. Це однозначно підтверджувала не тільки українська, але й польська, німецька, єврейська публіка. „Виступаючи на дошках галицького театру, Заньковецька виправдала цілком увесь гомін своєї слави. Хто бачив її на сцені, той не забуде її ніколи! Чи як Харитина („Наймичка”), чи як Соломія („Безталанна”), чи в „Батьковій казці”, чи „Циганці

Азі” чи у „Глитаї”, чи як Лія у „Жидах”, вона творила високомистецькі постаті, повні правди, сили і краси”⁴.

Запрошення прибути з гостинним виступом „придніпровському” театру у Галичину вперше надіслано 1894 р. (деякі заходи відбулись і раніше)⁵. Домовлялись про гастролі Театру М. Старицького і М. Садовського, у якому також працювала М. Заньковецька. Подія мала збігтися з відомою на західноукраїнських землях „Виставою красвою” (1894). Але з першого разу нічого не вдалося: „діло не склалося, причиною були невгоди серед придністрянських акторів”⁶.

Театр зі Східної України прибув у Галичину 1905 р. завдяки старанням (перемовинам у м. Житомирі) С. Дністрянського (дійсного члена НТШ з 1899 р.): „Дав себе перемовити Микола Садовський із Заньковецькою, Северином Паньківським та капельником Бойченком і приїхав до Галичини”. У Львові М. Садовський обійняв загальний провід Театру „Бесіди” (знаходився у будинку „Народного дому”) і вів його впродовж року, виступаючи у різних містах і містечках та залучаючи до гри львівських артистів. Відтоді „з приїздом Садовського повіяло іншим духом у театрі. Дружина театральна побачила перед собою корифея української сцени, знаменитого режисера, досвідченого, поважного, вдумливого до найменших подробиць, виховника, що розбирався в сценічних талантах та їх можливостях, товариша, що вмів усю дружину зацікавити, захопити й повести за собою. А мав він іще коло себе геніяльну Заньковецьку й середньої міри талановитого, але дуже інтелігентного і трудящого С. Паньківського”⁷.

Будинок „Народного дому”. Львів, 60-ті рр. XIX ст.

Будинок Наукового товариства ім. Шевченка. Львів, кін. 90-их рр. XIX ст.

² Дорошенко Д. Марія Заньковецька (До 25-літнього ювілею її сценічної діяльності) // Літературно-науковий вісник. — Львів; Київ, 1908. — Т. LI, кн. 2 (лютий). — С. 312 та ін.

³ Чарнецький С. М. Садовський у Галичині від 1. V. 1905 — 1. V. 1906... // Історія українського театру в Галичині. Нариси, статті, матеріали, світлина. — Львів, 2014. — С. 119.

⁴ Там само.

⁵ Перші спроби запрошення театру із Наддніпрянщини зафіксовано ще у 1880-х рр., ініціатором чого був чл. Виділу „Руської бесіди” у Львові, д. чл. НТШ (1899) Євген Олесницький (Олесницький Є. Сторінки з мого життя. — Львів, 2011. — С. 211).

⁶ Чарнецький С. З недолі галицької сцени. Сторінка з історії театру // Історія українського театру в Галичині... — С. 323—324.

⁷ Його ж. Наддніпрянські гості на галицькій сцені // Там само. — С. 384. Пор. також: Діло (Львів). — 1905. — 11 (24) квіт. — Ч. 82. — С. 2; 4 (17) трав. — Ч. 99. — С. 2.

Перебування „придніпровського театру“ і його гастролі у Львові та інших містах стали, як відзначалося, небуденною подією і не тільки для українців, які проживали в Галичині. Про це свідчить польська і німецькомовна преса⁸.

Тему повідомлення „Марія Заньковецька та Наукове товариство ім. Шевченка“ нині можна розглядати з погляду:

1) контактів актриси М. Заньковецької з Товариством як інституцією (відвідування, гостювання і особистих контактів із членами НТШ);

2) публікацій матеріалів про М. Заньковецьку (також художніх творів), присвячених життю і творчості артистки (оприлюднення її листування), та високої оцінки її діяльності у різних театральних колективах на сторінках видань Товариства;

3) спеціальних наукових досліджень науковців — членів і дійсних членів НТШ про життя і діяльність М. Заньковецької у контексті її праці із театральними колективами, ролями, які грала, зустрічей із публікою у різних місцевостях, де перебувала і т. д.;

4) засвідчень поваги до М. Заньковецької НТШ і його членів, вшанування артистичної діяльності актриси.

1. Про безпосередні контакти М. Заньковецької з НТШ і його членами загалом сьогодні відомо небагато (вони належать до справ, які не фіксувалися у протоколах Товариства, а інформація преси ще чекає на виявлення). Очевидно, ще з Києва вона була знайома з членами НТШ — О. Кониським, В. Антоновичем, напевно, М. Грушевським, С. Дністрянським. Якого

рі“) відвідала НТШ. Візити українських (і не тільки) інтелігентів у Товаристві були традицією. Її дотримувалися усі українці-інтелектуали, які відвідували Львів (навіть ті, які проїздом на Захід, чи навпаки, спиналися на день—два у цьому місті). Чи відвідувала М. Заньковецька НТШ особисто, чи разом із М. Садовським та іншими членами театру — нині невідомо. Незважаючи на брак докладної інформації, актриса, вірогідно, зустрічалась з головою Товариства М. Грушевським, якого знала з Києва, можливо, ще з І. Франком та В. Гнатюком. Могли бути присутні на зустрічі Кость Паньківський, Сидір Громницький, Володимир Шухевич, Кирило Студинський та інші.

Відомо, що М. Заньковецька разом із М. Садовським відвідувала голову Товариства М. Грушевського в його домі. Близькі взаємини були між Маріями — Марією Заньковецькою і Марією (Вояковською) — дружиною М. Грушевського. Про це свідчить переклад М. Грушевською драми Г. Ібсена „Нора, або хатка ляльки“ українською мовою, який вийшов друком із такою присвятою: „Дорогий і Високоповажаний Марії Константиновні Заньковецькій сей переклад, зроблений на її бажання, присвячує перекладниця. Падоліст 1907“⁹.

Подібні теплі взаємини були між М. Заньковецькою та І. Франком. Також припускаємо, що вони почалися ще з Києва... Гостя Львова зустрілася з І. Франком, правдоподібно, не лише в НТШ, а й у нього вдома. За деякими даними, І. Франко відвідував усі вистави у Львові, у яких брала участь М. Заньковецька. Гру ар-

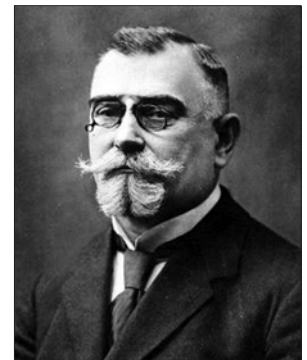
Євген Олесницький

Станіслав Дністрянський

Іван Франко

Кость Левицький

рівня ці знайомства і контакти і за яких обставин вони відбувалися — питання потребує окремого дослідження.

Припускаємо (за непідтвердженими даними листування), що М. Заньковецька першими днями перебування у Львові у другій половині лютого 1906 р. („після перших виступів у теат-

ристички у виставах письменник оцінював так в одній із своїх статей: її високій грі „заздять українському театрові найкращі столичні театри Росії“. Відомо, також що „наша“ гостя отримала від нього на пам'ять томик зі зворушливим написом. Франко вважав Заньковецьку геніяльною, незрівнянною. І у своїй дедикації

⁸ Паньківський С. Слідами зав'язаними. За синьою пташкою. Спомин старого актора // Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 514, оп. 1, спр. 102, арк. 173; Козак Б. До проблеми діяльності Руського народного театру Товариства „Руська Бесіда“ під дирекцією Миколи Садовського (1905—1906) в документах, листах, польській та українській пресі // Вісник Львівського університету. Серія мистецтво.— Львів, 2015.— Вип. 16.— Ч. 2.— С. 104.

⁹ Панькова С. Марія. Затишний світ Михайла Грушевського.— [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/03/12/157147/> Див. ілюстрацію.

додав ще кілька рядків про велику роль істинного таланту: „Велика сила справжньої штуки, Горлиця розправляє крила і летить у блакить неба, і хижий вовк затуляє пашеку свою, розтулену „Во еже пожрати кого“ і зтомлений подорожній, на шляху до могили, враз оживає і проти розуму, голосом серця промовляє: „А життя все-таки чудове!“ Про долю книжечки із цим написом нині невідомо¹⁰. (Користуємося цитатою із праці Г. Маценка)

2. Не менш пізнавальні для відтворення взаємин М. Заньковецької з НТШ та її членами публікації різних жанрів праць про неї на сторінках видань Товариства. Прикладом може слугувати листування, вміщене у „Записках НТШ“ (т. ССXXXVII, ССXLV), матеріали, оприлюднені в журналах, що видавало НТШ („Зоря“, пізніше „Літературно-науковий вісник“). Доброю ілюстрацією тематики, присвяченої особі актриси і взагалі характеру вміщених матеріалів у публікаціях, є, наприклад, перелік статей, де мовиться про М. Заньковецьку, вміщених на сторінках „Зорі“ за 1890-ті роки:

— Кониський О. Я. З літньої подорожі по Чернігівщині [„трупа Садовського; М. Заньковецька...“] (1890, ч. 20, с. 315—316);

— М. Т. Допис з Києва До редакції „Зорі“ [Про М. Заньковецьку]. (1890, ч. 22, с. 352);

— [Б. а.] Хто ти, кохана чарівнице: Марусі Заньковецькій (1891, ч. 11, с. 204);

— Артистка Марія Заньковецька (1891, ч. 11, с. 217. Портрет);

— Наші артисти драматичні [Серійні фотографії]; Марія Заньковецька (1891, ч. 11, с. 201);

— Лукич Василь (Левицький Володимир). Театральні новини: [Про вистави театральних колективів М. К. Садовського і М. Старицького: перехід М. Заньковецької з трупи Садовського до трупи О. Саксаганського] (1891, ч. 12, с. 239);

— Сич [Кониський О. Я.] Вістки [Про виступи М. Заньковецької і М. Садовського в п'єсах М. Старицького „Не так склалося як жадалося“ і „Чорноморці“; В. Давиденка „Кум мірошник“] (1892, ч. 14, с. 280);

— Нечуй-Левицький І. С. Марія Заньковецька: українська артистка (1893, ч. 10, с. 197—200);

Микола Садовський.
Київ, 90-ті рр. XIX ст.

— Українець [Кониський О. Я.] Нові твори драматичні [Рец. на кн.: Старицький М. Талан. Драма в 5 діях і 6 одмінах. Із побуту малоруських акторів. Присвячується вельмишановній М. Заньковецькій. М., 1894] (1894, ч. 6, с. 140—141);

— Вороний М. Наші артисти на сценах [Пояснення до репродукцій з фотографій українських артистів у типових ролях їх амплуа: М. Заньковецька, Г. Карпинська-Затиркевич, М. Кропивницький, П. Саксаганський, М. Садовський, І. Карпенко-Карий] (1896, ч. 23, с. 458—459);

— Наші артисти в сценах: М. Заньковецька в ролі Харитини: „Наймичка“ Карпенка-Карого, I-ий акт: Заньковецька, Затиркевич у жанрових ролях (1896, ч. 23, с. 443).

Марія Заньковецька.
Київ, 90-ті рр. XIX ст.

3. Окрему і важому сторінку, яка розповідає про взаємини М. Заньковецької і НТШ, становлять наукові дослідження членів і дійсних членів НТШ про життя і творчість актриси. На це вказують вже згадані статті О. Кониського, В. Левицького (Василя Лукича), написані ще у XIX ст. І. Франко про М. Заньковецьку, крім вказаного, згадує в статті „Руський театр“ (вперше з'явилася польською мовою в газеті „Kurjer Lwowski“ 1893 р. (Зібрання творів: у 50 тт.— Київ, 1981, т. 29).

Вельми цінною є праця Д. Дорошенка „Марія Заньковецька До 25-літнього ювілею її сценічної діяльності“, надрукована у „Літературно-науковому віснику“ (1908, річн. XI, т. XLI, кн. 2, с. 312—319).

Про творчість М. Заньковецької писали члени Товариства І. Нечуй-Левицький та М. Возняк.

Чи не найбільше уваги присвятив діяльності актриси М. Заньковецької чл. НТШ С. Чарнецький. Найважливіші його праці: „З недолі галицької сцени. Сторінка з історії театру“ (1930), „Нарис історії українського театру в Галичині“ (1934), „Наддніпрянські гості на галицькій сцені“ (1934), „Сторінка з минулого українського театру (з нагоди 40-літніх роковин побуту Кропивницького в Галичині)“ (1945?) та інші¹¹.

¹⁰ Маценко Г. Славені гості Львова.— Львів, 2010.— С. 179

¹¹ Ширше про ці та інші праці, пов'язані з творчістю М. Заньковецької, див.: Чарнецький С. Історія українського театру в Галичині...— С. 42—176, 319—330, 370—376 та ін.

Про творчість М. Заньковецької і її роль у житті українського театрального життя мовиться у працях дійсного члена НТШ Америки (США) Г. Лужницького. Попередній їх перелік такий: „Театр в історії галицького відродження“ (1936); „Східноукраїнські впливи в галицькому театрі“ (1938); „Від Котляревського до Лисенка“ (1944); „Микола Садовський. 1856—1933“ (1957); „Західноєвропейський репертуар в українському театрі“ (1959); „Сценічність постатей у поетичній творчості Т. Шевченка“ (1962); „Творець української соціальної драми. У 125-ліття народин Івана Тобілевича Карпенка-Карого“ (1970). Названі праці з погляду розвитку національного театру і ролі у ньому М. Заньковецької потребують окремої оцінки.

На сучасному етапі життя та творчість М. Заньковецької і її велику популярність в мистецькому світі досліджував Р. Пилипчук: „Нове про Марію Заньковецьку. До 135-річчя від народження славетної актриси“ (1989); „Марія Заньковецька. Підсумки і перспективи вивчення життя і творчості“ (1994); „Заньковецька Марія Костянтинівна“ (2008); „Історія українського театру (Від витоків до кінця XIX ст.)“ (Львів, 2019, с. 282, 286, 288—294 та ін.); Б. Козак: „До проблеми діяльності Руського народного театру Товариства „Руська бесіда“ під дирекцією Миколи Садовського (1905—1906) в документах, листах, польській та українській пресі“ (2015); „Приїзд Марії Заньковецької 1905 року в Галичину“ (2020) та ін.

Нині життя і творчість Марії Заньковецької щодо членів НТШ оцінюється у контексті творчого доробку загальнономистецького, загальнокультурного і загальносуспільного театрознавства України й Європи.

4. Мабуть, не було членів НТШ, які б не прагнули бачити М. Заньковецьку у ролі різних героїнь постанов і відвідували вистави у Львові (також інших містах Галичини) з її участю. І. Франко, за переказами, не пропустив жодної вистави, у якій актриса виходила на сцену у Львові. За словами І. Домбчевської, він так „зворушувався грою Заньковецької,

що плакав“¹². Сучасник згадує: „Українська преса й критика величають її „ясною зорею“ нашого театру, його „світлим сонцем“. Де б і коли вона не виступала, її зустрічають і проводять безконечні овації“ (Д. Дорошенко). Особливим свідченням останнього був вечір працання київського театру з львів'янами 22 квітня 1906 р.: „На вчорашній прощальній виставі (давано „Безталанну“ з п[ані] Заньковецькою, п[аном] Садовським і п[аном] Левицьким в головних ролях) львівська руська громада прощала наших славних артистів [...] Саля була битком заповнена: Заньковецьку і Садовського оплескувано гучно і щиро. По третім акті оплескам не було кінця; артистів раз-по-раз викликувано і обсипувано цвітами та китичками; на сцену подавано китиці з лентами „На незабудь“ від близьких, знайомих і почитателів. Вкінці вийшла на сцену депутація львівської громади репрезентуюча і мужчин, і жіноцтво старше і молодше...“. Дійсний член НТШ (з 1899 р.) Кость Левицький у своїй

прощальній промові відзначив „великі заслуги Заньковецької і Садовського як взагалі для розвитку українського театру, так і зокрема нашого галицького, в котрім з їх побутом почалася нова школа, подякував їм сердечно за їх труди. Іменем жіноцтва промовляла п[ані] Кобринська. Крім сего, від товариства ім. Котляревського промовляв п[ан] Рубинович... Потім докінчено виставу“¹³.

Про цю подію відгукнулись й польські газети.

Загальне визнання і повага до М. Заньковецької та інших членів трупи виражались не лише участю глядацької публіки у спектаклях. Були й інші вшанування. Відомо, що НТШ — учасник у 1907 р. відзначення ювілейного святкування М. Садовського¹⁴, а у 1908 р. — М. Заньковецької. Напередодні святкування 25-ліття творчості актриси у Львові була створена окрема комісія, до складу якої входили представники НТШ. З наближенням ювілею (14 січня 1908 р.) зі Львова до Києва вирушила ціла делегація.

Участь Товариства у ювілейних торжествах на честь М. Заньковецької засвідчена листом-привітанням, надісланим чи переданим у Київ

Титульна сторінка публікації драми Г. Ібсена „Нора або хатка ляльки“ у перекладі М. Грушевської з присвятою Марії Заньковецькій. Київ, 1908 р.

¹² Спогади про Івана Франка / Упоряд., вст. ст. і приміт. М. Гнатюка. — К., 1997. — С. 548.

¹³ Діло (Львів). — 1906. — 12 (23) квіт. — Ч. 69. — С. 3.

¹⁴ Хроніка НТШ. — Львів, 1907. — Ч. 31. — С. 8; 1908. — Ч. 33. — С. 7.

за підписами голови НТШ М. Грушевського і секретаря В. Гнатюка. Його зміст такий: „Високоповажана Добродійко! Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові довідавшись про святковане ювілею Вашої 25-літньої артистичної діяльності та оцінюючи Ваші великі заслуги, положені коло розвою українського національного театру, засилає Вам у таку світлу хвилю в Вашім життю, яку рідко кому доводиться пережити, щирий привіт та горячі бажання довго ще служити окрасою нашої сцени і ворухити у серцях земляків ті високі почуття, які Ви вмієте розпалювати, як мало хто. Нехай Вам щастить і здоровить як найдовші літа на честь Вам і на славу та втіху українського народу”¹⁵.

Участь Товариства в ювілею М. Заньковецької.

Для 14 січня святковано в Києві ювілей 25-літньої сценічної діяльності визначної української драматичної артистки. Святкуванням займався окремий комітет, який запросив до участі також Наук. Тов. ім. Шевченка. Товариство взяло участь у ювілею, виславши ювілянтці такий привіт:

Високоповажана Добродійко! Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові довідавшись про святковане ювілею Вашої 25-літньої артистичної діяльності та оцінюючи Ваші великі заслуги, положені коло розвою українського національного театру, засилає Вам у таку світлу хвилю в Вашім життю, яку рідко кому доводиться пережити, щирий привіт та горячі бажання довго ще служити окрасою нашої сцени і ворухити в серцях земляків ті високі почуття, які Ви вмієте розпалювати, як мало хто. Нехай Вам щастить і здоровить як найдовші літа на честь Вам і на славу та втіху українського народу.

Львів, дня 12 січня, 1908.

Мих. Грушевський,
голова.

Волод. Гнатюк,
секретарь.

Привітання Наукового товариства ім. Шевченка з приводу 25-ліття сценічної діяльності Марії Заньковецької.
Львів, 1908 р.

Окремо М. Заньковецьку з ювілеєм вітали члени Товариства І. Франко, І. Труш та ін.¹⁶

Газета „Рада“ відзначала: „Коли ми скажемо, що з часу відкриття пам'ятника Котляревському Україна небагато бачила таких гучних свят, як на ювілей Марії Заньковецької, то тут не буде ніякого перебільшення. Було отримано 50 адрес, 200 телеграм”¹⁷. Про святкування напередодні ювілею С. Петлюра пише: „Оцінюючи коштовність того естетичного капіталу, який принесла Заньковецька рідному народові його

естетичному розвитку, „бідна Україна“ може назвати її любою і вірною дочкою своєю.

Заньковецька як артистичний національний велетень в історії відродження української нації відіграла величезну роль, яка особливо виразно виступить перед нами, коли ми згадаємо значення в цій великій справі нашого національного театру, блискучою зорею котрого і прикрасою наша артистка стала з перших же кроків його національної місії”¹⁸.

НТШ, правдоподібно, брало участь і у святкуваннях 40-річчя сценічної діяльності М. Заньковецької (принаймні, Товариство надіслало привітання), які відбувались 15 грудня 1922 р. у Троїцькому народному домі у Києві. Про участь львів'ян і НТШ у цих заходах свідчить створення напередодні ювілею львівської комісії на честь М. Заньковецької, про що згадано у листуванні М. Грушевського до К. Студинського¹⁹.

Подружжя Михайло і Марія Грушевські вітають Марію Заньковецьку із 40-річним ювілеєм праці в грудні 1922 р. з м. Бадена (нині Баден-Баден, Німеччина). Зміст листа такий: „Прошу від мене також прийняти щирі поздоровлення з Вашим ювілеєм і побажання довгого здоров'я і сил на втіху всіх вірних приятелів української сцени і мистецтва. З високим побажанням М. Грушевський”²⁰. До дня святкувань вийшов збірник „На честь сорокалітньої праці Марії Костянтинівни Заньковецької 1882—1922“ із статтями Сергія Єфремова (д. чл. НТШ з 1923 р.) „На славній постаті“ і поета, літературознавця Павла Филиповича „М. Заньковецька“ та „На шляху до нового театру“ та інші.

Пропонований тип публікацій, уміщений в рубриці „З архівної полиці“ „Вісника НТШ“, можна в майбутньому поширити на такі особистості, як В. Антонович, О. Кониський (частково зроблено), С. Громницький, врешті, К. Студинський, В. Гнатюк, І. Франко та ін. Такі статті будуть важливим причинком до вивчення історії Товариства як національної наукової інституції, багатотомна історія якої ще чекає на своїх авторів. Особливе місце тут належить Марії Заньковецькій — видатній українській актрисі, яку НТШ пов'язує з високим театральним мистецтвом.

Олег КУПЧИНСЬКИЙ

¹⁵ Участь Товариства в ювілею М. Заньковецької // Хроніка НТШ.— Львів, 1908.— Ч. 34.— С. 16.

¹⁶ Див.: Бабанська Н., Галабутська Г., Шев'якова К. Літопис життя і творчості Марії Заньковецької. 1854—1934 роки. Короткий варіант // Записки НТШ. Праці Театрознавчої комісії.— Львів, 1999.— Т. ССХХVII.— С. 443.

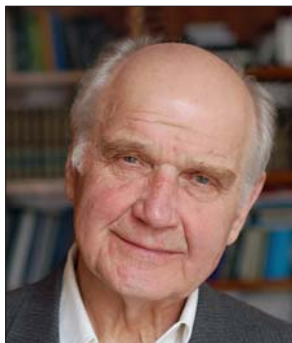
¹⁷ Рада (Київ).— 1908.— 15 січ.— Ч. 12.— С. 13; 17 січ.— Ч. 14.— С. 2.

¹⁸ Петлюра С. До ювілею М. К. Заньковецької // Україна (Київ).— 1907.— Кн. 11.— С. 59.

¹⁹ Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894—1932) / Упорядник Г. Сварник.— Львів; Нью-Йорк, 1998.— С. 58, 67.

²⁰ Державний музей театрального, музичного і кіномистецтва України. Фонд рукописів: програми, фото, афіші, № 6544—С. Опубл.: Бабанська Н., Галабутська Г., Шев'якова К. Літопис життя і творчості Марії Заньковецької...— С. 473.

НАШІ СЛАВНІ НТШІВСЬКІ ЮВІЛЯРИ

1 вересня 2020 року дійсний член НТШ (від 2 березня 1992 р.), академік НАН України Ігор Рафаїлович Юхновський відзначив свій 95-літній ювілей. З цього приводу хочеться згадати окремі факти з дуже насиченого життя ювіляра, які залишили помітний слід у різноманітних сферах його діяльності — від наукової до державотворчої.

Після повернення з фронтів Другої світової війни на початку літа 1946 р. молодий Ігор Юхновський чітко вирішив продовжувати своє навчання. Добрі знання із точних наук визначили його вибір, і він подався з Кременця до Львова для вступу у Львівський державний університет ім. І. Франка. На вступному іспиті з математики, який він склав у Мирона Онуфрійовича Зарицького, отримав четвірку і був зарахований на фізико-математичний факультет. Вступ студентів до університету був доволі ліберальним, але вже сам процес навчання — вимогливим. Студенти навчалися дуже ретельно, брак шкільних знань (через воєнні перипетії) заповнювали самоосвітою. Перескласти незадовільну оцінку, отриману на заліку чи екзамени, можна було лише один раз. Навчання було символічно платним, але це, за словами Ігоря Рафаїловича, давало йому моральне право ставити запитання викладачам і бути вимогливим до них. В університеті він обрав спеціалізацію з фізики, яка на той час бурхливо розвивалася, причому вибрав найважчу її ділянку — теоретичну фізику. І не помилився.

Добре відомою є історія захисту кандидатської дисертації, яку Ігор Рафаїлович любить згадувати. Тож процитуємо його: „У нас не було грошей, щоб надрукувати мою кандидатську дисертацію. Отже, текст і величезні формули я у великому зошиті на доброму фінському лінійованому папері акуратно написав від руки. І вирішив поїхати з тою дисертацією до Москви, в МДУ, до М. М. Боголюбова. На той час він був академіком СРСР. Вважалося, що до нього добратися хто зна як важко. Але я потрапив до Боголюбова на семінар. А коли семінар закінчився, я підійшов до нього, сказав, що я зі Львова і запитав, чи може він подивитися мою дисертацію. Не вагаючись, він взяв ту дисертацію, написану від руки. Коли ж,— запитую,— мені до Вас прийти? Він каже — завтра. Він був геніальним чоловіком. На другий день я прийшов і почув від нього схвальне: „Все хорошо, все хорошо. Можете представлять“. І тоді я набрався сміливості і запитав, чи не погодиться він бути моїм опонентом. Це було взагалі нахабство з моєї сторони. Проте він погодився“.

Дисертація підсумувала перші результати наукових досліджень І. Юхновського, виконані під керівництвом А. Глаубермана. Далі він працював самостійно і незабаром він вирішив принципово нову задачу: розрахував статистичну суму іонної системи, в якій короткосяжні сили описувалися в координатному просторі, а далекосяжні — у просторі

колективних змінних. Це дозволило І. Юхновському згодом сформулювати метод колективних змінних для опису колективних ефектів у системах взаємодіючих частинок, який забезпечував математично строгий перехід від простору індивідуальних координат частинок до змінних, які описують колективні рухи. Цей метод відкрив широкі перспективи для використання функціональних інтегралів у статистичній фізиці і мав низку переваг порівняно з іншими підходами. Центральну роль у цьому методі відіграє яacobіан переходу від індивідуальних координат частинок до колективних змінних. Ігор Рафаїлович розрахував цей яacobіан, знайшов правильну його форму. Ця робота була опублікована 1958 р. в ЖЕТФ і заклала підвалини цілого наукового напрямку в статистичній фізиці.

Того ж року І. Юхновський був обраний завідувачем кафедри теоретичної фізики Львівського державного університету ім. І. Франка. Це наклало на нього велику відповідальність і стимулювало до ще активнішої наукової роботи. Завідувач кафедри, як правило, повинен був бути доктором наук. Тож 1965 р. він захистив у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка докторську дисертацію „Статистична теорія систем заряджених частинок“. Після захисту дисертації наукова робота виходить на якісно інший рівень і масштаб — як за тематикою досліджень, так і за кількістю учнів. Крім нового і потужного методу колективних змінних, що застосовувався до опису іонно-дипольних систем і дозволив закласти основи мікроскопічної теорії електролітів, для квантових систем взаємодіючих частинок Ігор Рафаїлович розвинув метод зміщень і колективних змінних. На його основі розпочалися дослідження високотемпературної плазми, електронного газу в металах і рідкого гелію.

Бажаючи максимально сконцентруватися на науковій діяльності, І. Юхновський починає приглядатися до Академії наук. І в травні 1969 р. за його ініціативи у Львові засновано відділ статистичної теорії конденсованих систем (СТеКС) Інституту теоретичної фізики (ІТФ) АН УРСР, який створив М. Боголюбов у Києві три роки перед тим, — у травні 1966 р. Ігор Рафаїлович став завідувачем відділу СТеКС. Розпочався новий — академічний — період наукової діяльності молодого доктора наук, професора. Ідея створення відділу стала природним продовженням співпраці І. Юхновського з академіком М. Боголюбовим та представниками його наукової школи. Відділ СТеКС став першим академічним підрозділом у галузі фізики на теренах Західної України. Розроблені Ігорем Рафаїловичем оригінальні і потужні методи творили фундамент для вивчення цілої низки актуальних проблем фізики конденсованої речовини. Додаткова вагома мотивація полягала у тому, щоб створити у Львові потужний центр статистичної фізики, яка в той час динамічно розвивалася у світі. І головний акцент при цьому робився на роботу зі здібного молоддю. До роботи у відділі почали активно залучатися талановиті студенти, найздібніші випускники фізичного факультету та аспіранти кафедри теоретичної фізики ЛДУ ім. І. Франка. 1972 р. І. Юхновського обрано членом-кореспондентом АН УРСР за спеціальністю „теоретична фізика“, що стало вагомим досягненням і підтвердженням перспектив як са-

мого вченого, так і очолюваного ним наукового колективу.

1980 р. створене Львівське відділення статистичної фізики ІТФ АН УРСР, керівник якого І. Юхновський обійняв одночасно посаду заступника директора з наукової роботи київського Інституту теоретичної фізики АН УРСР. 1982 р. вченого обирають академіком АН УРСР за спеціальністю „теоретична фізика“. Того ж року вийшла у світ монографія І. Юхновського та М. Головка „Статистична теорія класичних рівноважних систем“ (К., Наукова думка), яка стала однією з перших у світовій літературі з мікроскопічної теорії рідкого стану. Основним напрямом дослідження вченого в цей період стає теорія фазових переходів у тривимірних системах, яка дозволяє з перших принципів отримувати явні аналітичні вирази для основних фізичних характеристик в околі переходу: як універсальних (критичні показники), так і неуніверсальних (температура фазового переходу, теплоємність, сприйнятливості тощо). Основні положення цієї теорії опубліковані в монографії І. Юхновського „Фазові переходи другого роду. Метод колективних змінних“ (К., Наукова думка, 1985), яка згодом побачила світ англійською мовою у видавництві „World Scientific“ (Сінгапур). У вересні 1990 р. завдяки старанням І. Юхновського на базі Львівського відділення статистичної фізики ІТФ АН УРСР утворено Інститут фізики конденсованих систем АН УРСР, який став першим академічним інститутом із фундаментальних досліджень з фізики в Західній Україні.

Слід зауважити, що, крім наукової та педагогічної діяльності, І. Юхновський був дієвим та активним в інших сферах публічного життя. Як помітна постать у Львові він мав значну вагу. У 1964—1966 роках науковець стає депутатом Львівської міської ради народних депутатів. Він був серед організаторів 1971 р. Західного наукового центру АН УРСР, заступником голови центру та членом його бюро, курував напрям із фізики. 1978 р. І. Юхновський виступив засновником і став президентом Малої академії наук школярів „Еврика“ — нового, відповідального і суспільно значущого проєкту, що отримав широку підтримку серед освітян і науковців усієї України. Наприкінці 1980-х, коли настали часи перебудови, Ігор Рафаїлович ще активніше включився в громадське життя. Був серед організаторів-засновників Народного руху України за перебудову (НРУ), членом Львівської крайової ради і Великої ради НРУ, делегатом Установчого з'їзду, на якому в своїй промові висловив ідею про живий ланцюг від Києва до Львова в День Злуки, як символ єднання всіх українських земель. Він був організатором і співголовою у Львові „Меморіалу“, активно сприяв відродженню в Україні Пласту. Спокійною і тихою мовою умів переконувати багатотисячну громаду на мітингу чи своїх опонентів у тиші їх кабінетів.

Закономірним наслідком його громадської діяльності стало обрання народним депутатом Верховної Ради УРСР (згодом — Верховної Ради України першого демократичного скликання). З величезною перевагою І. Юхновського обрали народним депутатом по Червоноармійському виборчому округу № 263 міста Львова. У 65-літнього академіка розпочався новий, державотворчий період його діяльності. В травні 1990 р. представники демократичної парламентської опозиції до комуністичної більшості у Верховній Раді сформували Народну Раду, керівником якої став І. Юхновський.

Одним із найвагоміших досягнень першого року роботи Верховної Ради стало прийняття Деклара-

ції про державний суверенітет України, в підготовці якої Ігор Рафаїлович узяв якнайактивнішу участь. Він був одним з ініціаторів та авторів Закону „Про економічну самостійність України“. Перший варіант законопроекту, який власноруч написав Ігор Рафаїлович, звучав так: „Земля, води, повітря, все, що знаходиться на території України, і все майно, що знаходиться всередині цих територій, є власністю народу України“. Важливою віхою на шляху до проголошення Незалежності стало студентське голодування під час Революції на граніті. Роль І. Юхновського у тому, щоб уникнути кровопролиття, а Верховна Рада задовольнила основні вимоги студентів: строкова служба у війську тільки на території України та відставка чинного прем'єр-міністра — що важко переоцінити. Історично вагомою стала його позиція також на позачерговій сесії Верховної Ради 24 серпня 1991 р. під час проголошення Незалежності України. Саме тоді І. Юхновський висунув пропозиції щодо проведення Всеукраїнського референдуму на підтвердження проголошення Незалежності і заборони комуністичної партії в Україні. Це викликало неоднозначну реакцію і серед частини його колег з Народної ради, проте час підтвердив правоту і далекоглядність політика.

1 грудня 1991 р. на Всеукраїнському референдумі за незалежність проголосувало понад 90 відсотків населення України, і в цьому результаті є його безсумнівний внесок. Референдум усунув будь-які сумніви щодо легітимності факту проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р. Як згадує Ігор Рафаїлович: „Після приголомшливих результатів референдуму почалася лавина визнання незалежності України державами світу“.

На початку 1992 р. І. Юхновський був призначений Державним радником України, головою Колегії з науково-технічної політики Державної Думи України. В Колегії розроблялася низка стратегічно важливих завдань, серед яких були питання конверсії виробництва та розвитку промисловості, перспектив розвитку атомної енергетики і можливостей збереження атомної зброї на території України, проблем детоксикації ракетного палива тощо. Досвід роботи в Державній Думі України став надзвичайно корисним у майбутньому. У жовтні 1992 р. І. Юхновського призначено першим віцепрем'єр-міністром в уряді Л. Кучми. „Я не можу бути песимістом“, — заявив він в одній зі своїх статей того періоду. Це означало і розуміння неймовірної складності завдань, що стояли перед державою, і усвідомлення своєї відповідальності в цьому процесі, і віру в людей, з якими довелося працювати, і впевненість у власних силах. А ця впевненість ґрунтувалася насамперед на науковому підході до вирішення кожного питання, на ретельному вивченні й аналізі всіх проблем, які щодня поставали перед урядом. Упродовж свого перебування на цій посаді він займався питаннями модернізації виробництва і зміни форм господарювання, інвентаризації всього майна держави, поділу активів і пасивів колишнього СРСР і боргу України Паризькому клубу, проблемами розвитку села та запровадження українських грошей, намагався зменшити енергетичну залежність від Росії. Його успішні переговори щодо диверсифікації постачання енергоносіїв у Туркменістані та Казахстані, а також переговори в Києві з делегацією Ірану, викликали сильне занепокоєння серед прихильників Росії. Іншим групам впливу не подобалася діяльність першого віцепрем'єра у сфері витрачання валютних коштів, закупівлі ліків та мінеральних добрив за кордоном. Певні пропоно-

вані ним заходи не знаходили підтримки в уряді, незважаючи на прихильність прем'єр-міністра. І в березні 1993 р. І. Юхновський подав у відставку. Серед конкретних його здобутків на посаді першого віцепрем'єр-міністра можна назвати створення ВАК України, повсюдне використання касових апаратів у торгівлі, запровадження воєнізованої податкової служби, інвентаризацію всього майна в рамках кожного міністерства, створення в Луцьку Волинського державного університету імені Лесі Українки.

Окремо слід згадати про роль І. Юхновського в появі інтернету в Україні на початку 1990-х. Усвідомлюючи важливість і актуальність проблеми, він на державному рівні через домовленості з урядами Польщі та Австрії, які базувалися на особистих контактах із прем'єром Польщі Ганною Сухоцькою і віцеканцлером Австрії Ергардом Бузеком, домігся введення в експлуатацію каналів зв'язку Львів—Варшава і Львів—Відень. Вагомою тут стала також його підтримка УАРНЕТу — Української академічної і дослідницької мережі, яка була створена на початку 1990-х і функціонувала в Інституті фізики конденсованих систем НАН України.

У середині 1990-х І. Юхновський ініціює створення Міжгалузевої аналітично-консультативної ради з питань розвитку продуктивних сил і виробничих відносин (МАКР) — постійно діючого дорадчого органу при Кабінеті Міністрів України, завданням якого став системний аналіз стану національної економіки та її окремих галузей, побудова міжгалузевих балансів попиту і пропозиції, розробка заходів розв'язання виявлених проблем. У рамках роботи МАКР були детально проаналізовані різноманітні галузі економіки — електроенергетика, сільське господарство, гірничо-металургійний комплекс, хімічна промисловість, промисловість будівельних матеріалів, харчова промисловість, лісове господарство та транспортна галузь. Ці результати підсумовано у другому томі вибраних праць вченого „Економіка“ (Львів, 2005, 858 с.).

Повертаючись до роботи І. Юхновського у Верховній Раді, слід також згадати найвизначніше її досягнення — прийняття Конституції України 28 червня 1996 р. Ігор Рафаїлович взявся за написання проекту Конституції задовго до її прийняття. Це була його особиста ініціатива, яка виникла після візиту до Канади, де один із місцевих юристів дорікнув йому з цього приводу (на той час ще діяла дещо підрихтована Конституція УРСР). Маючи вже напрацьований варіант проекту Конституції, І. Юхновський розпочав процес пошуку та об'єднання парламентських груп демократичного спрямування для спільної роботи. Так було створено Конституційну комісію. Далі була драматична і напружена конституційна ніч, після якої Україна стала повноцінною державою зі своєю Конституцією. Роль Ігоря Рафаїловича у цьому процесі була дуже вагомою.

Як голова Комітету з питань освіти і науки у Верховній Раді України III скликання І. Юхновський постійно звертав увагу органів виконавчої влади і народних депутатів на катастрофічне недофінансування освітньої галузі, яке може відкинути країну на узбіччя світових цивілізаційних процесів: „Ми маємо схаменутися, наші вчителі — жебраки“. Зрештою йому вдалося переконати уряд, щоб вдвічі підвищити зарплату вчителям.

У травні 2006 р. Президент України В. Ющенко запросив І. Юхновського створити й очолити новий державний орган, який мав діяти у сфері відновлення і збереження національної пам'яті. Так він

став організатором і творцем концепції діяльності Українського інституту національної пам'яті (УІНП) — центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом. Функції Інституту передбачали вироблення і реалізацію державної політики та у сфері відновлення і збереження національної пам'яті.

Серед основних досягнень УІНП того часу слід насамперед відзначити увічнення пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні. І. Юхновський разом із В. Василенком, відомим правником і дипломатом, розробив проєкт Закону України „Про Голодомор 1932—1933 років в Україні“, який був прийнятий Верховною Радою України 28 листопада 2006 р. Представляв цей закон у Верховній Раді саме Ігор Рафаїлович. Його вміння переконувати опонентів привело до результативного голосування за цей закон, який кваліфікував Голодомор 1932—1933 рр. в Україні геноцидом і забороняв його заперечення. У 2007—2009 рр. під керівництвом І. Юхновського виконано велетенську роботу зі встановлення масштабів Голодомору, наслідком якої стала підготовка Національної книги пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 рр. Результатом цього грандіозного всеукраїнського проєкту стало видання дев'ятнадцяти томів із понад 800 тисячами імен людей, убитих голодом в Україні. Звернення І. Р. Юхновського як голови УІНП до Генеральної прокуратури України стало підставою для порушення кримінальної справи за фактом Голодомору 1932—1933 років в Україні, в результаті розгляду якої в судовому порядку встановлено факт геноциду. Зрештою, величезною заслугою І. Юхновського стало спорудження в Києві на схилах Дніпра величного Меморіального комплексу пам'яті жертв Голодомору 1932—1933 років в Україні, розробка історичного наративу та опрацювання матеріалів для його художнього та інформаційного наповнення.

2019 р. Інститут фізики конденсованих систем НАН України відзначив 50-ту річницю від часу започаткування 1969 р. І. Юхновським першого його структурного підрозділу — відділу СТєКС. П'ятдесят років наполегливої важкої праці принесли свої плоди. Інститут став одним із провідних наукових центрів в Україні та Східній Європі в галузі статистичної фізики конденсованої речовини і комп'ютерного моделювання багаточастинкових систем. Ці успіхи завдячують колективу Інституту, добір кадрів до якого впродовж багатьох років Ігор Рафаїлович робив дуже ретельно і усвідомлено.

Сьогодні І. Юхновський залишається напрочуд активним і в науці, і в громадському житті. Головними поточними завданнями для нього стали дослідження фазового переходу першого роду рідина — газ, а також написання нового проєкту Конституції України, за якою Україна мала б стати державою з двопалатним парламентом із рівним представництвом від кожної області в Сенаті, з достатнім самоврядуванням, із чітким поділом обов'язків влади. Він прагне і практично домагається досконалості та ефективності від держави. І. Юхновський є співголовою Громадського комітету з вшанування пам'яті жертв Голодомору — геноциду 1932—1933 рр. і головою Міжнародного благодійного фонду національної пам'яті України. 2011 р. він став одним із членів-засновників Ініціативної групи „Першого грудня“ — об'єднання, створеного відомими інтелектуалами на звернення трьох українських церков у 20-річницю референдуму за незалежність України.

Сьогодні Ігор Рафаїлович — один із найстаріших академіків НАН України та один із найдосвідчені-

ших політичних і державних діячів сучасної України, який продовжує активно працювати як вчений і громадський діяч. Він не підвладний своєму віку. За своїми поглядами, думками та баченням світу він залишається молодим і сучасним. У його особі маємо унікальне поєднання мудрости, знань і до-

Кожен ювілей Людмили Міляєвої у мене, як і в багатьох моїх колег, викликає подив — час, здається, не має звичної влади над цією розсудливою, сильною і вольовою особистістю! Цього року до всіх поздоровлень Ювілярці на 95 уродини 13 листопада можна долучити ще й найщиріші вітання з приводу довгоочікуваного виходу фундаментальної монографії про церкву св. Юра у Дрогобичі, що побачила світ 2019 р.¹

Внесок Людмили Міляєвої у дослідження і популяризацію українського образотворчого мистецтва, передусім середньовічного малярства, годі переоцінити. Три основні напрями діяльності у житті Людмили Семенівни — музейника, науковця і педагога, органічно й гармонійно переплелися в одне нерозривне ціле так, що кожен із них не мислимий один без одного. Київський державний музей образотворчого мистецтва (тепер Національний художній музей України), відділ якого очолила 1962 р., як і кожен музей, диктував свої вимоги до науковця. Музей — школа, яку проходило багато відомих вчених, попри рутинну щоденну працю, вчить зосередженості, наполегливості й дисциплінованості — рис, що формують дослідника.

Праця в музеї зазвичай не дозволяє обмежуватися вузькими темами, потребує широкої ерудиції, доброї орієнтації у часі і просторі для сприйняття мистецьких подій і явищ. Ця праця згодом поєдналася з викладанням у Київському художньому інституті (нині Національна академія образотворчого мистецтва та архітектури).

Оскільки основні об'єкти наукових зацікавлень вченої — стінописи церков Потелича і Дрогобича, містяться на Львівщині, то й тісні зв'язки зі Львовом, передусім з львівськими музеями і науковцями: В. Свенціцькою, Я. Ісаєвичем, Б. Возницьким, В. Овсійчуком, П. Жолтовським, В. Вуйциком утвердилися на довгі роки. Зустріч Л. Міляєвої з молодшим поколінням дослідників, зокрема львівських, визначила долю багатьох із них, серед них і мою. Назавжди запам'ятався той день, коли 1987 р. в Національному музеї (тоді Львівський музей українського мистецтва) експонувалася виставка, присвячена мистецтву Потелича („Потеличу — 725 років“), де після проведеної реставрації була виставлена ікона XVI ст. „Борис і Гліб“ з церк-

ви св. Святого Духа в Потеличі. Звісно, виставку не могла не відвідати Л. Міляєва, оскільки ансамбль цієї церкви був темою її кандидатської дисертації. В монографії „Стінопис Потелича“² вперше опубліковано цю ікону, щоправда, до реставрації. Зняття потемнілого авторського захисного покриття докорінно змінило вигляд твору. Захоплюючись колористикою ікони, а також з огляду на рідкісне для західноукраїнського іконопису того часу зображення перших українських святих, Л. Міляєва запропонувала детальніше дослідити пам'ятку, обравши її темою курсової роботи, що й визначило напрям моїх наукових зацікавлень на все життя, а разом і наші вже понадтридцятилітні взаємини...

Радянські часи були не найкращими для дослідження українського сакрального мистецтва. З огляду на атеїстичну ідеологію, доводилося знаходити завуальовані шляхи для впровадження в літературу сакральних пам'яток, обходячи саме слово „ікона“. Прикладом є альбом „Український середньовічний живопис“ (у співавторстві з Григорієм Логвином та Вірою Свенціцькою), що з'явився 1976 р.³ — перше найбільш репрезентативне видання українських ікон, виконане на високому поліграфічному рівні. У ньому також вперше залучені твори зарубіжних збірок українських ікон. Певною мірою це була „вимушена“ відповідь радянських „чинowników від мистецтва“ на діаспорне видання С. Гординського 1973 р.⁴

Актуальність тем двох наукових дисертацій — кандидатської і докторської, реалізовані у монографічних виданнях, присвячених дерев'яним церквам Потелича і Дрогобича, з наданням їм статусу пам'яток спадщини ЮНЕСКО, сьогодні особливо посилюється. В руки сучасного дослідника дано неопіценний матеріал. Енциклопедичні, вивірені відомості з цих монографій черпали й будуть черпати дослідники.

Заслугою Л. Міляєвої є фундаментальне видання „Українська ікона XI—XVIII століть“⁵ (2007) — найбільш презентабельний і науково опрацьований альбом, що фахово показує українську ікону у світі, оскільки тут, паралельно з українським, подано англomовний текст великої вступної статті, де у стислій формі викладена історія українського сакрального малярства. Альбом містить ілюстрації 528 пам'яток, які представляють усі найважливіші ікони вітчизняних музеїв та подаються каталожні дані до них. Цей альбом є другим томом із серії „Державні зібрання України“, покликаної пропагувати українську культуру на міжнародному рівні. Кропітка, довготривала праця над цим виданням увінчалася успіхом. Книга залишається затребуваною в Україні й за кордоном.

¹ Міляєва Л., Рішняк О., Садова О. Церква св. Юра в Дрогобичі. Архітектура, малярство, реставрація. — К.: Вид-во „Київ“, 2019. — 416 с.

² Міляєва Л. Стінопис Потелича. — К.: Мистецтво, 1969. — 103 с. // Рада (Київ). — 1908. — Ч. 12. — 15 січ. — С. 13; Ч. 14. — 17 січ. — С. 2.

³ Логвин Г., Міляєва Л., Свенціцька В. Український середньовічний живопис. Альбом. — К.: Мистецтво, 1976. — 27 с., [112] л. іл. + [8] окремих іл.

⁴ Гординський С. Українська ікона 12—18 сторіччя. — Філадельфія: Провидіння, 1973. — 212 с.

⁵ Міляєва Л., Гелитович М. Українська ікона XII—XVIII століть. — К., 2007. — 527 с.

У своїх численних наукових статтях і розвідках Л. Міляєва часто висловлює нестандартні погляди на ті чи інші мистецькі проблеми, аналіз пам'яток нерідко подається з несподіваного ракурсу, а жива мова надає науковому тексту легкості сприйняття, стиль викладу приваблює і зацікавлює читача, як, зрештою, й лекції, якими захоплюються покоління студентів. Досі чітко вимальовуються у пам'яті незабутні лекційні зустрічі у Софії Київській.

Скільки ідей, висловлених Л. Міляєвою, можна й потрібно продовжувати і розвивати! Невичерпаною залишається тема культурно-мистецької спадщини Потелича. Для ціліснішого її представлення є усі передумови. Велика кількість артефак-

тів музейних колекцій з цього визначного ремісничого осередку чекає свого опрацювання.

Викладання, дипломники, дисертанти, конференції, експедиції, наукові дослідження, статті... „Я й десятої частини не роблю з запланованого“, — так колись зауважила Людмила Семенівна на моє запитання „Як усе встигає?“ Подиву гідні працездатність, оптимізм, вміння підтримати, допомогти, підбадьорити... Дістаєш особливий заряд енергії після кожної розмови з Людмилою Семенівною. Відданість своїй професії — той шлях, який веде до успіху і на який своїм послідовникам вказує Людмила Міляєва.

Марія ГЕЛИТОВИЧ

26 червня 2020 року виповнилося 90 років Любомирові Сенику — відомому літературознавцеві, доктору філологічних наук, професорові, дійсному членові НТШ, письменникові та громадському діячеві. Ціле життя й уся творчість Любомира Сеника — це чин служіння українській ідеї на ниві науки та літератури.

Народився ювіляр у сім'ї вчителів у селі Чернихові на Тернопільщині. У родині Сеників переполюють романтичну історію. Мамин дід Косовський (здається, на ім'я Володимир) брав участь у польському повстанні 1863 р. А після невдачі сховався від розгніваного московського царя в Галичині, де став управителем маєтків Потоцького. Був такий вродливий, дужий і красномовний, що графова донька Анна, всупереч волі батька, вийшла за нього. Й одразу ж стала бідною: старий Потоцький позбавив її спадщини. Проте чоловіка Анна не покинула. Подружжя дало життя двом донькам і синові Петрові.

Уже Петро Косовський мав трьох синів і доньку Михайлину — майбутню матір Любомира. І всім дав освіту. Михайлина Косовська закінчила Фреблівські (педагогічні) курси. Виховувала дітей у Львові в захоронці. Захворівши, повернулася до рідного села, де й познайомилася з новим учителем — Тадеєм Сеником, колишнім воїном Української Галицької Армії, шанованим у цілому повіті за правдолюбство. Тадей Сеник народився в ремісничій родині, закінчив учительську семінарію, після чого вступив до лав УГА. Поляки інтернували його в концтабір, звідки, на щастя, вдалося повернутися.

Любомир Сеник початкову освіту здобув у селі Ігровиці (нині — Тернопільський район), куди польська шкільна адміністрація скерувала на роботу його батька. Навчався також у школах Великого Глубичка та Плотича. 1948 р. став студентом іспанської філології у Львівському університеті, проте ненадовго: комуністичний режим „виправив“ свій недогляд при наборі на таку „дипломатичну“ спеціальність і відрахував потенційно неблагонадійного студента.

Проте філологічне покликання Л. Сеника було безсумнівним, і він закінчив Львівський педагогічний інститут, де в 1954—1957 рр. був також аспірантом. Інтерес молодого науковця до української

художньої прози проявився відразу, проте дуже швидко з'ясувалося, що досліджувати дозволено тільки лояльних до влади авторів. Темою кандидатської дисертації Л. Сеника стали роман Андрія Головка „Бур'ян“ і його літературний контекст. Далі науковий пошук вивів на розширені студії над становленням українського роману у 20-ті роки ХХ ст., зокрема на творчість Миколи Хвильового. Проте мрії про вихід монографії на цю тему зі закінченням політичної відлиги 60-х років довелося відкласти на десятиліття. „Це моя супернаївність — досліджувати в ті часи творчість Хвильового чи інших майстрів „розстріляного відродження“, і це моя найгучніша пригода в Інституті“, — згадує Л. Сеник, маючи на увазі свою працю, починаючи з 1964 р., в Інституті суспільних наук АН УРСР (нині — Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). Перед тим довелося попрацювати вчителем української мови та літератури у Мшані біля Львова, співробітником Львівського історичного музею, завідувачем відділу критики в журналі „Жовтень“ („Дзвін“).

Докторську дисертацію Л. Сеник захистив 1995 р. Її назва сконцентрувала тривалі наукові пошуки та роздуми: „Український роман 20-их років: проблема національної ідентичності“. Захист відбувся в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України у присутності, зокрема, колишніх світоглядних опонентів дисертанта. І саме докторське дослідження, і монографія з такою ж назвою — це фундаментальна наукова студія, позначена глибиною погляду на літературні явища і талантом інтерпретатора. Відтоді Л. Сеник написав і видав низку інших поважних наукових розвідок, зокрема монографії „Климентій Шептицький — слуга Божий“ (1997, у співавторстві), „Роман опору. Український роман 20-х років: проблема національної ідентичності“ (2002), „Студії ліричної драми Івана Франка „Зів'яле листя“ (2007), „Доба розстріляного відродження. Роман опору. Національна ідентичність. Література в час тоталітаризму“ (2016), „Національна ідея: від „Руської Трійці“ до вісниківства“ (2018). Тривалий час під його орудою виходили „Літературознавчі зошити“ Інституту літературознавчих студій у Львівському національному університеті імені Івана Франка, куди Л. Сеник перейшов працювати на посаду професора з Інституту українознавства.

Науковий і навіть письменницький погляд Л. Сеника на життя й літературу заглиблено у філософію письменства ХХ ст., у „трагічну свідомість“ цілого століття, де тривалий час над душою людини, її мисленням і словами тяжів недремний контроль, а той, хто наважувався вийти з тієї „зони“, мусив

загинуті. У цьому контексті знаковим є насамперед роман Л. Сеніка „Ізйди, сатано“, писаний ще в 70-ті роки ХХ ст., а виданий окремою книгою аж 2000 р. й тоді ж удостоєний Міжнародної літературної премії ім. Богдана Нестора Лепкого. Це — твір про складний шлях української інтелігенції 60—70-х років ХХ ст., про стан постійного душевного напруження людини, котра стає на двобій зі системою нищення свого народу, а при тому намагається залишитися живою і водночас зберегти національну гідність.

Відтоді почалася невпинна творча хода Л. Сеніка. Упродовж останніх двадцяти років автор написав і видав двадцять шість (!) книг прози, поезії та наукових студій. Зокрема, в царині художньої літератури йдеться про збірки новел і повістей („На червоному полі“, 1998; „Трамонтана“, 2003; „У просторі розп'яття“, 2008; „Палаюча троянда“, 2015 — книгу відзначено премією Фундації Українського вільного університету у США; „Таємниця“, 2017; „Пережесний вогонь“, 2018; „Новели“, 2019; „Новелістичні історії“, 2019; „Контрастні кольори“, 2020); томи романів (окрім „Ізйди, сатано“, це „Парабола“, 2005; „Сьома брама“, 2007; „Райський світ“, 2017; „Озонна блискавиця“, 2018); поетичні збірки („Таїна“, 2009; „Тремтлива далечина“, 2010; „Містерійні видива“, 2013; „Розкрилля“, 2014; „Vita aeterna“, 2017; „Осені покоси“, 2018). У своїй творчості Л. Сенік не буває одноманітним. Він опановує різні форми та жанри. Нерідко під назвою твору зазначає: „новела-спогад“, „новела в новелі“, „новела-інвектива“, „новела-детектив“, „візія“; вдається і до такого жанру, як притча. На відміну від вираженої, часто-густо акварельної прози, Сенікова лірика — експресивна, болісна, поривна. І так само глибока. Характерно, що останні книжки письменника видає, зазначаючи: „Обкладинка і графіка автора“. Так Л. Сенік знову дивує — вже як художник.

університету ім. І. Франка Петрові Михайловичу Білоніжці.

Його наукова діяльність багатогранна. Вона охоплює актуальні питання регіональної, теоретичної, генетичної і практичної мінералогії і геохімії, історії науки і національно-визвольних змагань в Україні. У його творчому доробку понад 360 наукових праць, у тому числі у співавторстві. Серед них десять монографій, шість довідково-інформаційних і довідково-бібліографічних видань та два навчальні посібники.

Народився Петро Білоніжка 28 травня 1935 р. у мальовничому с. Вишнівчику Перемишлянського району на Львівщині в заможній селянській ро-

дині. Проте, попри ці поважні наукові та літературні здобутки, Л. Сенік — ще й відомий і принциповий громадський діяч. 9 травня 1990 р. його обрали головою Львівської крайової організації Народного руху України. Коли ж Рух почав перетворюватися на партію, він, не погоджуючись із цим рішенням, передав кермо правління іншим. Пережите й осмислене в буремний час національного піднесення кінця ХХ ст. Л. Сенік описав у книзі „De rebus publicis“ (2007), яка стала писемною візією „рухівського“ образу Української держави.

Про свою національну позицію Л. Сенік „оголосив“ ще в молодості — одружившись із націоналісткою Володимирою Кобрин, яка дев'ять років поневірялась у ГУЛАГу за те, що створила на Перемишлянщині мережу юнацьких груп ОУН і УПА, була в місті станичною та брала участь у бойових діях УПА. Саме пані Володимира — з відома пана Любомира — передала за кордон машинопис збірки Василя Голобородька „Летюче віконце“, яка 1970 р. побачила світ у Брюсселі, а насправді — в Парижі (а машинопис Сенікам передав Ігор Калинець). Уже десять літ Володимира Сенік спочиває на „Полі почесних поховань“ Личаківського цвинтаря. А чоловік Любомир готує книгу її спогадів „Листок на дорозі“. І радіє, що має двох обдарованих доньок, двох онуків і двох правнуків.

Любомир Сенік — унікальна харизматична постать сучасного життя — і далі осяяний новими задумами, ідеями, сюжетами. Мріє дожити до ста літ. Бо місії своєї ще не виконав. Максималіст і „невиправний“ романтик, людина, котра не вміє бути байдужою, він своєю щирістю і творчою енергією запалює на подвиги душі всіх, кого дотикає поглядом і словом. У цьому — вся таїна життя і творчості Любомира Сеніка.

Най добро вертається добром! На многії літа!

Літературознавча комісія

дині. У початковій школі навчався в с. Вишнівчику, а в семирічній — у сусідньому селі Чемеринці. 1948 р. разом з батьками переїхав до Львова, де продовжував навчання в середній школі № 8. 1953 р. вступив на геологічний факультет Львівського університету, який закінчив 1958 р. за спеціальністю „розвідка родовищ корисних копалин“.

Після закінчення університету один рік працював техніком у відділі геофізики Інституту геології корисних копалин АН УРСР (тепер Інститут геології і геохімії горючих копалин НАН України), а згодом — геологом НДС і молодшим науковим працівником Проблемної геохімічної лабораторії (1959—1976). 1976 р. обраний за конкурсом на посаду доцента кафедри мінералогії Львівського університету, де працював до виходу на пенсію 2019 р.

Впродовж своєї 60-річної наукової діяльності головну увагу приділяв вивченню мінералогії і геохімії родовищ калійних солей Передкарпаття. У результаті вивчення вмісту, розподілу і форм знаходження бору в соляних породах і мінералах з'ясував, що бор не входить ізоморфно у кристалічні структури карбонатів і сульфатів, як вважали раніше, а в ході кристалізації солей у морських седиментаційних басейнах поступово нагромаджується в ропі, з якої випадає в осад у вигляді боратів. У випадку привнесення в морський басейн теригенного глинистого матеріалу бор розсіюється в гідрослюдах і борати не утворюються.

За результатами вивчення геохімії бром у родовищах калійних солей уточнив його вміст у вузлових точках кристалізації хлоридів і на цій основі побудував нові діаграми залежності бром-хлорного коефіцієнта від мінерального складу хлоридів у соляних породах. Результати цих досліджень застосував для з'ясування генезису калійних руд і їх пошуку. Детально дослідив геохімію дуже рідкісного хімічного елемента — йоду. Встановив, що вміст йоду в підземних водах нафтоносних басейнів є показником органічного походження нафти (деякі дослідники вважають, що нафта має неорганічне походження).

Дослідив фазовий склад і походження тонкодисперсних шаруватих силікатів у соленосних відкладах. Для з'ясування генезису гідрослюд вперше застосував K-Ag метод визначення їх віку і встановив, що вони теригенні.

Значний інтерес представляють його знахідки і дослідження добре огранених кристалів каїніту, на яких визначив нову форму дуже рідкісного борату чемберситу та жильних утворень леоніту і псевдоморфоз гексагідриту по епсоміту. Це перша знахідка чемберситу в Україні і третя — у світі. У фліші Гірського Криму виявив жильні утворення дикіту і накриту. З них накрит надійно діагностовані в Україні вперше.

У результаті експериментальних досліджень встановив, що мінеральний склад сучасних калійних руд Передкарпаття суттєво відрізняється від їх первинного мінерального складу, що утворився в седиментаційному соленосному басейні. Під впливом підвищення температури на стадіях пізнього діагенезу і катагенезу кристалогідрати втрачали кристалізаційну воду і перетворилися в інші безводні й маловодні мінерали.

Багато уваги П. Білоніжка приділив вивченню кременів і фосфоритів із крейдових і палеогенових відкладів Гірського Криму. У результаті електронно-мікроскопічних досліджень у кременях виявив фрагменти і добре збережені викопні форми діатомей, кремнієвих губок, радіолярій і коколітів, а у фосфоритах — фрагменти коколітів і губок. На основі цих досліджень зробив обґрунтований висновок про те, що в утворенні цих порід у морських басейнах велику роль відігравали мікроорганізми.

Напередодні 85-річного ювілею Петра Білоніжки вийшла з друку його оригінальна і цікава монографія „Ноосфера та проблеми її розвитку“. У ній проаналізував вчення В. Вернадського про ноосферу (сферу розуму) та нові надбання науки. Вони засвідчують, що людство загалом — велика геологічна сила, яка докорінно змінила і продовжує змінювати хімічний склад атмосфери, гідросфери і твердої оболонки Землі свідомо і ще більше несвідомо, що вже загрожує самому існуванню високоорганізованих живих організмів, особливо людського суспільства. Зауважив, що можливість розуму і волі людей — безмежні. Наука — головний чинник розвитку економіки і добробуту людей. Наука швидше нагромаджує знання, ніж людське суспільство нагромаджує мудрість. Держави, які сприяють розвитку науки, досягають великого успіху в розвитку економіки і добробуту.

П. Білоніжка навів цікаві дані про найдивовижніші і ще невідомі наукою явища ноосфери, пов'язані з діяльністю людського розуму, — екстрасенсів, які силою своєї думки впливають на інших людей, лікують недуги, перед якими безсила медицина, „бачать“ події, які відбувалися ко-

лись, відбуваються тепер у різних куточках Землі та передбачають майбутнє окремих людей, народів і держав.

Звернув увагу на те, що разом з розвитком економіки відбувається забруднення довкілля різноманітними шкідливими відходами, що загрожує здоров'ю людей. Не меншу небезпеку представляють засоби інформації, які нерідко висвітлюють важливі події суспільного життя в перекрученому вигляді. Це — своєрідне забруднення свідомості людей. Воно негативно впливає й на стан морального виховання, особливо молоді.

П. Білоніжка — невтомний дослідник історії науки. Низку статей присвятив діяльності видатних учених, зокрема, академіків В. Вернадського, В. Соболева, Є. Лазаренка, П. Тутковського, професорів І. Верхратського, М. Полянського, Г. Піотровського, Д. Бобровника, Д. Резвого, Г. Бойка, О. Матковського, І. Наумка та багатьох інших. Його перу належить чимало рецензій на кандидатські дисертації, монографії, навчальні посібники, наукові статті тощо. Він — активний учасник численних міжнародних, всесоюзних, республіканських, всеукраїнських наукових конференцій і наукових читань імені акад. Євгена Лазаренка, „круглих столів“, наукових сесій НТШ, засідань Геологічної комісії НТШ, пам'ятних й урочистих академії тощо. Вчений не залишається байдужим і до подій, пов'язаних з історією боротьби українського народу за свої права в умовах перебування України у складі Польщі, Російської імперії, Радянського Союзу та в часи незалежності України. Ці питання П. Білоніжка висвітлює у статтях: „Володимир Вернадський про український рух у Російській імперії“, „З історії Франкової габілітації“, „Українське студентство за рідну мову в університеті на зламі століть“, „Стрілецькі могили у Вишнівчику“, „Бій УСС у Лисовичах“, „Дорога Андрія Марченка на голгофу“, „Шлях поступу і боротьби (до 125-річчя від дня народження Олени Степанів)“ та ін.

Особливе місце в житті П. Білоніжки займає педагогічна діяльність, якій присвятив понад 40 років. У різні роки читав десять профільних курсів і спецкурсів, з яких розробив необхідні методичні забезпечення. Близько 25 років керував навчальною практикою студентів з геологічного картування на унікальному полігоні в Гірському Криму, а після анексії Криму 2013 р. — в Карпатах.

Велику увагу приділяв науково-організаційній і громадській діяльності. Впродовж 20 років працював ученим секретарем Львівського геологічного товариства, у різні роки — членом експертної і методичної комісії, наставником академічних груп студентів, заступником декана з виховної роботи студентів, в. о. завідувача кафедри мінералогії, головою осередку „Просвіта“, членом Вченої ради геологічного факультету, заступником голови, в. о. голови Геологічної комісії НТШ, членом Президії НТШ, Видавничої ради і редколегії „Енциклопедії Львівського університету“, відповідальним секретарем Вісника Львівського університету (серія Геологічна), членом редколегії Мінералогічного збірника та ін.

За плідну працю на ниві освіти і науки, громадську діяльність, активну громадянську позицію Петро Білоніжка отримав подяки і грамоту Львівського університету, подяки Львівської обласної державної адміністрації, Львівської обласної організації профспілки, Наукового товариства ім. Шевченка, грамоту Львівської обласної ради,

почесну грамоту Західного наукового центру НАН України і МОН України та нагороджений медалями „Ветеран праці”, „800 років заснування Великої Монголії”, „140 років Наукового товариства ім. Шевченка”, „Медаллю імені Є. К. Лазаренка”.

Нестор Іванович Библюк — дійсний член НТШ, доктор технічних наук, професор — відзначив свій славний ювілей: 85-річчя. Талановита та неординарна особистість, Нестор Іванович має чимало здобутків у науковій, громадській та культурній сферах діяльності.

Блиск високогірного сонця, сила гірських потоків, міцні родинні почуття — ось життєдайні джерела, які упродовж усього життя наповнюють невгамовною енергією цього відданого сина Гуцульщини, надають йому змогу будувати подальші життєві плани, реалізовувати їх та отримувати ефективні результати.

Особистість Н. Библюка формувалась у сімейному колі українських священицьких родів Абрисовських, Жуковських, Гукевичів та давніх косівських родів Библюків та Бігарі. Ці фамілії істотно впливали на культурно-просвітницьке життя тогочасного українського соціуму Косівщини, Передкарпаття та й Галичини. Серед приятелів цих родів відомі постаті — Ольга Кобилянська, Іван Труш, Філарет Колеса та багато інших. Любов до родини спонукала Н. Библюка до вивчення її історії, формування та вдосконалення родинних генеалогічних дерев, презентування культурної спадщини цих давніх родів. Можливо, це й дало поштовх до визнання Н. Библюка Почесним громадянином міста Косів. Любовю до родини наповнений косівський будинок Нестора Івановича, споруджений ним на батьківському ґрунті, який став своєрідним родинним музеєм, де зберігаються старі сімейні світлини, меблі та ужиткові речі, де живуть спогади та історія.

Продовження родинних та сімейних традицій гартувалось у шлюбі зі спадкоємицею відомих родів Березіних та Кабайдів — Тетяною Березіною, у вихованні дітей та внуків, залученні їх до спорту, до культурних надбань родини та до поглибленого аналізу історії України.

Попри це, головна активність життєвої позиції — професійна та громадська діяльність Нестора Библюка у Львові.

Із студентських років серед захоплень Нестора Івановича — туризм та спорт. Гартування характеру здійснювалось у зимових гірських походах Кольським півостровом, у численних подорожах Карпатами та Передкарпаттям, у водних походах Дністром на каяках. Ці захоплення Н. Библюка відзначено присвоєнням йому 2-го спортивного розряду з туризму та нагородження нагрудним знаком „Альпініст” 1-го ступеня. Заняття волейболом, плаванням та гірськолижним спортом переросло у багаторічні спортивні виправи. Щорічні поїздки на гірськолижні траси Славського, Тисовця, Орявчика, Подобовця, Красії, Закопаного, Устерик-Доль-

Щиро вітаємо Петра Михайловича Білоніжку з 85-річним ювілеєм, бажаємо доброго здоров'я і творчої наснаги на многії літа.

Микола ПАВЛУНЬ,
Орест МАТКОВСЬКИЙ, Ігор НАУМКО

них, Буковеля та інших нартярських осередків, опанування теоретичними засадами нартярського спорту дали змогу Несторові Івановичу впродовж багатьох десятиліть удосконалювати мистецтво панування над засніженими гірськими вершинами. Зокрема, ще на 82 році життя Н. Библюк підкорював нартярські траси Славського та Буковеля, діставав відзнаки Карпатського лещетарського клубу. Така активність Нестора Івановича спонукала до занять нартярським спортом та туризмом не одну львівську родину.

Ще одне із захоплень Н. Библюка — аматорська театральна діяльність. Створений ним молодіжний аматорський гурток Львівського осередку товариства „Гуцульщина” реалізовував розроблені ним же постановки „Веління природи” та „Гуцульські акварелі” — за творами Гната Хоткевича, які неодноразово виконували на різних представницьких зібраннях та концертах.

Національний лісотехнічний університет, *alma mater* Н. Библюка, відкрив йому широкий шлях до подальшої науково-педагогічної кар'єри. Його талановиті вчителі Н. Бєлая, Б. Гастєв, М. Гайдар виховали його як науковця та досвідченого педагога. Серед тогочасних головних наукових здобутків Нестора Івановича — експериментальні та теоретичні дослідження динаміки лісотранспортних машин, результати яких практично застосовувались у лісовій, сільськогосподарській та автобусобудівній галузях.

Кінцевою метою досліджень було розроблення методології імітаційного моделювання для розрахунку процесу руху колісних лісотранспортних засобів. Це дало змогу комплексно вивчати експлуатаційні властивості машин, проводити параметричну і структурну оптимізацію та знаходити раціональні способи підвищення технічного рівня й ефективності використання трельовальних тракторів і лісовозних автопотягів. Виконані в той час під керівництвом Н. Библюка експериментальні дослідження характеристик стовбурної деревини на спеціально створеному стенді були унікальними для теренів колишнього Радянського Союзу. А розроблені вимірювальна апаратура, алгоритми та програми розрахунку експлуатаційних показників використано під час проєктування та випробовування нових зразків і модернізації наявних малогабаритних тракторів для доглядового рубання, трельовальних тракторів, лісотранспортних засобів, машин для внесення міндобрих й автобусів ЛАЗ.

Починаючи з 1994 р. очолювана Нестором Івановичем кафедра лісових машин Національного лісотехнічного університету України розгорнула широкі пошукові дослідження в царинах екологічних проблем лісотранспорту в Карпатах, розроблення нових підходів у створенні екологічно безпечних технологій та їх технічного забезпечення. Це стало підставою для започаткування нового наукового напрямку „екологічні технології лісоексплуатації” й утворення на базі кафедри лісових машин регіональної громадської організації „Центр інженерної

екології“ та Комісії екологічних технологій Наукового товариства ім. Шевченка.

Поряд із цим зростала кваліфікація Н. Библюка: кандидат наук, доцент, доктор наук, професор, завідувач кафедри — ось віхи його наукового рівня. Роботи Н. Библюка отримали розвиток у дослідженнях його учнів, у формуванні нових наукових напрямів, пов'язаних, зокрема, з актуальною проблемою сьогодення: збереження природного середовища, обґрунтування технологій, сумісних із довкіллям. Такій проблематиці присвячено понад 200 опублікованих Нестором Івановичем наукових робіт, численні навчальні посібники й підручники, три монографії. Ці праці дають змогу навчати нові покоління лісомеханіків життю і праці в гармонії з природою.

Багатогранність особистості Н. Библюка виявилась і в міжнародному визнанні досягнень очолюваної ним наукової школи. Серед іноземних партнерів — дослідники та науковці зі Словаччини, Польщі, Чехії, Австрії, Болгарії, Туреччини, Ірану, Японії, Білорусі, Росії, які високо оцінюють потенціал спільних зв'язків та наукову роботу. Своєрідними підсумками такої наукової діяльності стали численні міжнародні наукові конференції, що відбулись за його керівництва, — „Лісотранспорт у Карпатах“ 1998 р., „Лісова інженерія: техніка, технологія і довкілля“ у 2004 та 2020 роках, „Про-

мислова гідравліка та пневматика“ у 2009 та 2018 роках. Нестор Іванович брав активну участь у роботі міжнародних конференцій у Польщі, Словаччині, Чехії та інших країн.

Серед наукових досліджень — виконувани Н. Библюком удосконалення української термінології, зокрема у галузях, пов'язаних із лісозаготівлею й охороною довкілля. Завдяки цьому напрямку його діяльності дістало подальший розвиток Українське термінологічне товариство. Робота над удосконаленням української мови дала змогу Несторові Івановичу підвищувати власну кваліфікацію та редагувати численні наукові праці. Серед багатьох праць та видань, зокрема, виділимо: том 3 Праць НТШ „Краєзнавство“, виданий Косівським осередком „Гуцульщина“ Комісії екотехнологій, та томи IV—VI багатотомної колективної праці „Історія Гуцульщини“.

Нестор Іванович Библюк став ініціатором створення Комісії екологічних технологій НТШ, діяльність якої він очолював упродовж значного періоду, де мають змогу спілкуватись та формувати нові напрями досліджень фахівці різних галузей, залучених Н. Библюком у цей науковий центр НТШ.

Бажаємо ювілярові ще довгих років активного життя, здоров'я, гарної усміхненої поведінки, нових здобутків, потіхи з великої родини.

Олег МАЧУГА, Олег СТИРАНІВСЬКИЙ

Географія — одна з найстаріших наук. Вона охоплює два великі самостійні напрями — природничу та суспільну (економічну і соціальну) географію. Тим приємніше відзначити, що серед найвищих українських економіко- та соціогеографів є доктор географічних наук, дійсний член НТШ Олег Шаблій. Вчений є сьогодні

заступником голови НТШ, головою його Географічної комісії, заслуженим професором Львівського національного університету ім. І. Франка, завідувачем катедри економічної і соціальної географії університету, академіком Академії вищої школи України та Української екологічної академії, Почесним членом Українського географічного товариства, членом Комісії з географічних назв при Комітеті геодезії, картографії і кадастру України тощо.

Народився Олег Шаблій 14 листопада 1935 р. у хліборобській родині (с. Курівці, тепер Зборівського району) на Тернопільщині. У рідному селі закінчив початкову школу (1947), а в сусідньому — Великому Глибочку, тоді районному центрі — семирічку (1950). 1950 р. вступає до Бережанського педагогічного училища на Тернопільщині, яке закінчує 1954 р. з відзнакою і фахом учителя початкової школи з правом викладати математику в семирічці.

Уже більш ніж шістьдесят років (з 1954 р.) О. Шаблій пов'язує своє життя з Львівським університетом. До 1959 р. він як студент спеціалізується на кафедрі економічної географії, а після закінчення працює старшим лаборантом, викладачем (з 1962 р.), доцентом (1968), професором (1988),

завідувачем катедри (1990). Незважаючи на перепони, що ставили на його шляху партійні і державні органи, О. Шаблій захистив кандидатську (1966), а через дванадцять років (1978) — докторську дисертації. Перепони були зумовлені тим, що О. Шаблій походив з родини репресованих: науковець і не приховував (навіть на лекціях!) своєї національної позиції.

Професора О. Шаблія характеризує широкий спектр наукової діяльності. Він опублікував приблизно 800 наукових праць та розвідок у вітчизняних та зарубіжних виданнях, що охоплюють такі теми і проблеми: 1) загальні проблеми суспільної географії, теорії районування і соціально-економічного комплексування, законів і закономірностей територіальної організації суспільства та ін.; 2) дослідження конкретних міжгалузевих комплексів і систем Західного регіону України; 3) сутність і структура екологічної науки і місце у ній геоecології; 4) районування території України і окремих її регіонів; 5) нові галузеві напрями розвитку („точки зростання“) соціально-економічної географії; 6) картографічне моделювання територіальних систем розселення і господарства; 7) математичні методи і моделі в суспільній географії; 8) історія географії загалом та української зокрема.

В останній темі він дослідив, зокрема, творчість дійсного члена НТШ Степана Рудницького (1877—1937) і обґрунтував його роль як зачинателя української національної географії та картографії. Також вивчав творчість дійсного члена НТШ, десятого голови НТШ у 1952—1955 рр. Володимира Кубійовича, гідного продовжувача справи С. Рудницького, творця „Атласу України й сумежних країв“ (1937) — першого національного атласу України. О. Шаблій є членом редколегії низки наукових видань у Львові та Києві, організатором і шеф-редактором часопису „Історія української географії“, що видається під егідою Географічної комісії НТШ у Тернополі.

Впродовж 2015—2019 рр. під назвою „Суспільна географія“ О. Шаблій опублікував чотири томники своїх вибраних праць.

Ще 1994 р. вчений обґрунтував принцип україноцентризму в дослідженнях і викладанні суспільної географії. У наступні роки він виступив з науковими доповідями, у пресі із заявами про потребу декомунізації географічної науки, зокрема усунення з карт України назв, що відображають її колишній колоніальний статус.

За консультацією і під керівництвом О. Шаблія захищено п'ять докторських (Ольга Заставецька, Іван Ровенчак, Юрій Кисельов, Павло Штойко, Леся Заставецька) та понад двадцять кандидатських дисертацій.

Яскравою сторінкою громадської, наукової та культурної діяльності О. Шаблія є його праця в Науковому товаристві ім. Шевченка. Вчений був у складі перших докторів наук, які 21 жовтня далекого 1989 р. брали участь у роботі Установчих зборів Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. У січні 1990 р. з ініціативи О. Шаблія відновлено Географічну комісію НТШ, яку заснували Олена

Степанів та Володимир Кубійович 1929 р. Вчений її очолив і з непересічним організаторським хистом керує нею донині. 15 лютого 1990 р. Президія НТШ в установленому порядку здійснила прийом та реєстрацію членів НТШ від Географічної комісії.

15 грудня 1992 р. О. Шаблій став дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка у числі найбільш відомих та заслужених діячів науки, що працюють в орбіті Товариства. Він належить до близько 30-ти науковців другого корпусу дійсних членів НТШ, які були обрані того ж року, що і члени-засновники НТШ. У 2002 р. О. Шаблія обрано одним із заступників голови Наукового товариства ім. Шевченка.

2017 р. авторитетне міжнародне журі удостоїло О. Шаблія престижної Міжнародної премії імені Івана Франка в номінації „За вагомі досягнення в галузі соціально-гуманітарних наук“ (це була друга нагорода премією після кардинала Любомира Гузара). Вітаємо визначного вченого і наукового трудівника. З роси і води Вам, Олеже Івановичу!

Іван РОВЕНЧАК

(1992), академік НАН України (1992), дійсний член НТШ (1998).

У час, коли щедre літо вабить своїм багатобарв'ям, напуває медовими пахощами й тішить погідним теплом, з маленького волинського села Новосілок (тепер Набережне на Рівненщині) доля благословила Миколу Григоровича на світ, щедro наділивши багатьма талантами. Народився він 25 серпня 1940 р. в родині хліборобів. Нелегко стелився його життєвий дорогий, як і в багатьох, хто належав до повоєнного покоління, ураженого, але й загартованого полум'ям Другої світової війни, навченого виживати у найважчих умовах і водночас бути ціпким і вольовим у торуванні свого шляху. На початках доволі розмаїтої освітньої та трудової біографії Миколи Жулинського як в Україні, так і поза її межами (закінчив 1960 р. Дубнівське педагогічне училище, працював учителем Озерської восьмирічної школи на Дубнівщині та робітником у Луцьку й Ленінграді), проглядається нестримний потяг юнака до саморозвитку й освіти, вже тоді формувався його інтелектуальний світогляд і розвивався вроджений хист митця слова.

Невтомною працею, повсякчасними пошуками власного професійного покликання М. Жулинський наприкінці 1960-х років щасливо обрав літературознавчу стежу (після закінчення 1968 р. факультету журналістики Київського університету ім. Т. Шевченка навчався в 1968—1971 рр. в аспірантурі Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка),

став нині одним із найавторитетніших літературознавців не лише в Україні, а й за кордоном. Відтак наукова доля волинянина нерозривно пов'язана з цим академічним інститутом — у ньому М. Жулинський пройшов шлях від вихованця, молодшого наукового співробітника, вченого секретаря (1973—1978) до заступника директора з наукової роботи (від 1978) і директора (від 1991). Призначення його Президією Академії наук у жовтні революційного 1991 р. (після обрання науковим колективом) директором Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка ознаменувало якісно новий етап у розвитку відомої академічної установи. Можна без перебільшення сказати, що М. Жулинський, незмінно керуючи нею упродовж майже тридцяти років, фактично став творцем нового обличчя інституту в умовах незалежної України.

Діапазон наукових та культурних інтересів і величезний обсяг різножанрових публікацій М. Жулинського вражає — понад тисячу статей, оглядів, передмов, есеїв, рецензій, виступів, монографій і персональних збірників праць, які здобули відчутний розголос і з роками не втратили своєї вагомості й популярності, показником яких є не лише високий індекс цитувань, а й незгасний інтерес широких кіл української інтелігенції різних поколінь і фахових уподобань: учених, письменників, митців, громадсько-культурних і політичних діячів, працівників закладів культури, учителів та студентів. Адже в його наукових та публіцистичних працях, злитованих людинознавчими ідеями й наснажених потужними струменями антропоцентризму, культуроцентризму та націєцентризму, віднаходимо концептуальне розуміння багатьох наших письменницьких постанцій, чільних державотворців (в Україні та еміграції), літературних напрямів і тенденцій, самих художніх творів у культурному, ідеологічному та суспільно-політичному контекстах різних епох. Назвімо бодай такі книжки, як „Пафос життєствердження“ (1974), „Людина як міра часу“ (1979), „Человек в литературе“ (1983), „Наближення: Літературні діалоги“ (1986), „Вірю в силу духа: Іван Франко, Леся Українка і Михайло Грушевський“ (1999), „Подих третього тисячоліття“ (2000), „Духо-

вна спрага по втраченій батьківщині“ (2000, 2-ге вид. 2002), „Заявити про себе культурою: Тези трибунні, позатрибунні, а також роздуми й сповіді за парадною завісою“ (2001), „Олег Ольжич і Олена Теліга: Нариси про життя й творчість“ (2001), „Високий світоч віри: Голодомори в Україні та роман Василя Барки „Жовтий князь“ (2003), „Відстані“ (2005), „Він знав, „як много важить слово...“ (про еволюцію поглядів І. Франка, 2008), „Нація. Культура. Література: національно-культурні міфи та ідейно-естетичні пошуки української літератури“ (2010), „Українська література. Творці і твори“ (2011), „Слово на сторожі нації“ (2015). У цих та інших публікаціях, кажучи словами автора, заворожує і зацікавлює притаманна його науковій манері неповторна „магія інтерпретації“, повага до осмислюваної постаті й факту, стратегія *ad fontes*. У своїх працях М. Жулинський звертається до тих літературознавчих проблем, про які висловлюється вільно, щиро й особливо душевно, і при цьому — з розважливим академічним підходом.

Ще 1978 р. М. Жулинському, рік перед тим прийнятому до Спілки письменників України, за літературно-критичні статті присуджено поважну Республіканську премію в галузі літературно-художньої критики ім. О. І. Білецького. За часів перебудови М. Жулинський, тоді заступник з наукової роботи директора Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, з ентузіазмом узиявся за повернення в національну культуру імен репресованих і заборонених письменників, ставши в цьому руслі найактивнішим автором „Літературної України“, постійним дописувачем рубрики „Сторінки призабутої спадщини“ (від 1987). Невдовзі на основі цих публікацій з'явилася його дуже своєчасна відкривачка книжка „Із забуття — в безсмертя (Сторінки призабутої спадщини)“ (1990) — низка нарисів про багатьох українських майстрів слова, переважно ХХ ст., із драматичною, а то й трагічною долею, написана дохідливо й захопливо, а тому вельми популярна серед дослідників, викладачів, учителів та широких читацьких кіл. Тож М. Жулинський одразу виявив себе як промотор ідеологічних змін в Україні.

Львів'яни пам'ятають незабутній заньківчанський вечір М. Жулинського в березні 1991 р., що його організував Святослав Максимчук, і виступ уже після вечора, на прийнятті в театрі, тодішнього голови Львівської обласної ради В'ячеслава Чорновола, який сказав, що в таборі читав у „Літературній Україні“ статті М. Жулинського і з них з утіхою бачив, що в Україні відбуваються обнадійливі зміни. Присудження автором за книжку „Із забуття — в безсмертя“ у березні 1992 р. Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка (за 1991 р.), а 1993 р. — премії Міжнародної фундації Тетяни і Омеляна Антоновичів, знаменувало процеси дальшого національно-культурного та ідеологічного оновлення в Україні. 2002 р. цю резонансну книжку, доповнену й поглиблену, перевидано як навчальний посібник під символічною назвою „Слово і доля“. Через кілька років (2006-го) з'явилася друге видання цього посібника, що засвідчило його неослабну затребуваність серед користувачів.

Водночас М. Жулинський активно налагоджував культурні й наукові зв'язки з українськими письменниками, вченими, митцями, громадськими та політичними діячами із Центральної та Західної Європи й Америки. Завдяки цьому бібліотека й відділ рукописних фондів і текстології Інституту

літератури ім. Т. Г. Шевченка поповнилися неоціненними рукописними скарбами, рідкісними виданнями та іншими пам'ятками.

Впливовою і продуктивною є науково-організаційна роль М. Жулинського в розбудові академічної науки. Як незмінний директор Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, багатолітній академік-секретар Відділення літератури, мови та мистецтвознавства (ВЛММ) НАН України (2009—2020), а також як досвідчений менеджер та ентузіаст, який переймається потребами вітчизняної науки, він своєю принциповою позицією у складні для Національної академії наук України часи надійно тримає міцний форпост академічної гуманітаристики. За весь той час усупереч спробам так званої оптимізації не відбулося ні ліквідації, ні злиття жодних наукових установ ВЛММ.

Завдяки зусиллям і повсякчасній всебічній підтримці М. Жулинського 1991 р. було створено й змогло ефективно розвиватися Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка. Успішний розвиток цього наукового-дослідного осередку дав змогу Західному науковому центрові на чолі з академіком НАН України Зіновієм Назарчуком ініціювати утворення окремого інституту. Майже десять років тому М. Жулинський підтримав цю ініціативу й рішуче домігся утворення на базі Львівського відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка Інституту Івана Франка НАН України з різними науковими напрямками (франкознавство, дослідження української, зокрема еміграційної, літератури в європейському контексті, літературна критика, порівняльне літературознавство, полоністика і германістика). Таким чином, 2011 р. з'явився важливий інституційний осередок академічного франкознавства та ширше — літературознавства, чим було зроблено безцінний дарунок для наукового, літературного та культурного Львова.

Також завдяки М. Жулинському як надзвичайно енергійному й умілому організаторові наукового процесу, мудрому і проникливому керівникові, який розуміє пріоритетне значення для національної культури багатотомних фундаментальних проєктів і у створенні їх слушно вбачає доцільність існування і першочергове завдання академічної гуманітарної науки, з'явилися цінні колективні праці, які становлять загальнонаціональне надбання: „Повне зібрання творів“ Тараса Шевченка у 12 томах (2001—2014), „Шевченківська енциклопедія“ в 6 томах (2012—2015, серед авторів — науковці Інституту Івана Франка), виходять академічна „Історія української літератури“ у 12 томах (серед авторів — також науковці Інституту Івана Франка; видано чотири томи, 2014—2016), „Додаткові томи до Зібрання творів Івана Франка у п'ятдесяти томах“ (упорядники й автори коментарів — переважно з Інституту Івана Франка, видано т. 51—54 і „Покажчик купюр“ до 50-томника, 2008—2011) і „Франківська енциклопедія“ в 7 томах (автори — переважно з Інституту Івана Франка, видано перший том, 2016). Як голова редколегії та один з авторів п'ятого тому (в чотирьох книгах, 2001—2013) академічної „Історії української культури“ в 5 томах, М. Жулинський у складі інших провідних авторів цього видання удостоєний Державної премії України в галузі науки і техніки (2014).

Микола Жулинський — авторитетний науковий керівник 25 кандидатських і консультант 15 докторських дисертацій, захищених за різними лі-

тературознавчими спеціальностями (зокрема, консультант докторської дисертації одного з авторів цієї статті Євгена Нахліка), опонент на захистах багатьох дисертацій (зокрема, докторської дисертації ще одного автора цієї статті — Алли Швець). Під його довголітнім головуванням спеціалізована вчена рада при Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка присудила наукові ступені кандидата й доктора філологічних наук десяткам здобувачів. Завдяки цьому в М. Жулинського є чимало гідних і вдячних вихованців по всій Україні. За цими формальними показниками стоїть доброзичливе, чуйне ставлення Миколи Григоровича до молодих талантів, дієве сприяння їм, щире бажання і вміння усіляко підтримувати їх у житті й науці, та й у літературі, здатність радіти їхнім успіхам.

З ім'ям М. Жулинського тісно пов'язані відродження і розвиток Наукового товариства ім. Шевченка в Україні: він один із перших його дійсних членів, неодноразовий і завжди бажаний учасник НТШівських конференцій, один з авторів та член редколегії „Записок НТШ” (томів Філологічної секції). Своім науковим та науково-організаційним авторитетом М. Жулинський сприяв утвердженню цієї громадської установи в незалежній Україні, підтримці НТШ з боку Національної академії наук України та їхній плідній співпраці.

1989 р. М. Жулинський став одним з ініціаторів утворення Міжнародної асоціації українців, а впродовж 1999—2002 рр. очолював цю світову організацію. Вельми ефективною є й культуротворча та освітня місія М. Жулинського, суть якої — у поверненні історичної пам'яті, участі в заснуванні культурних та освітніх центрів, зокрема Острозької академії, Волинського університету імені Лесі Українки.

Надзвичайно важливим і знаковим для української політики й культури є громадсько-політичний чин М. Жулинського, який засвідчив його непохитну націєцентричну позицію, політичну виваженість і рішучість. М. Жулинський був державним радником з питань гуманітарної політики, депутатом Верховної Ради України двох скликань (1994—1998, 2002—2006), очолював підкомітети Комітету з питань культури й духовності, двічі обіймав посаду віцепрем'єр-міністра України з питань гуманітарної політики (1992—1994, 1999—2001), був радником Президента України (2008—2009) і головою Національної ради з питань культури і духовності при Президентові України (2006—2010), головою Комітету з Національної премії України імені Тараса Шевченка (2008—2010).

В інтелектуальному горінні М. Жулинського захоплюють творчий неспокій, невпинний динамізм мислення, постійні пошуки самоословлення, емоційна екстравертність і нестримна пульсація слова. Віртуозність і сугестивна потуга слова Миколи Григоровича подиву гідні. Мабуть, не випадково ця духовна енергія зрезонувала в нових для академіка жанрах — мемуарній, історично-мемуарній та художньо-мемуарній прозі. Йдеться про книжки „То твій, сину, батько!”, „Українська душа — на Голгофі ХХ століття” (2003, 2-ге вид. 2005), „Поминаймо в скорботі, але не в гніві: Українсько-польський конфлікт на Волині 1943—1944 рр.” (2003), „Моя Друга світова: роман-хроніка в голосах” (2016) і роман „Акордеон” (2018). Так відкрилася ще одна грань самобутньої особистості М. Жулинського — оригінального прозаїка зі своїм упізнаванням стилем, близьким до потужного стефаніківського лаконізму, з цікавими символічними інспіраціями,

захопливою спогадовою призмою, культом Батька, кордоцентричною чуттєвістю власного світу, пережитого, відчутого, наповненого своїми віталістичними сенсами і смисловитістю. Здається, у цих письменницьких шедеврах — увесь Микола Жулинський, зі своїм умінням передавати багатоголосся людських доль на тлі власної життєвої історії, з глибокими екзистенційними роздумами, людськими одкровеннями й аксіологічними максимами. Його розкошування у Слові зачаровує, а досвід пережитого зворушує до глибини душі, даючи розуміння того, з яких джерел Микола Григорович черпав свої духові імперативи. Чимало з них є батьковими настановами і життєвими принципами: „Бог того береже, тим опікується, хто не таїть зла на ближнього”. Тож цілком заслужено премію „Українська книжка року” (2018) в номінації „За видатні досягнення у галузі художньої літератури” присуджено романові-хроніці „Моя Друга світова”.

Про заслуги М. Жулинського перед Українською державою, культурою та наукою, розвиток культурних зв'язків України з іншими державами свідчать численні нагороди: ордени „За заслуги” III (1997) і I (2000) ступенів, ордени князя Ярослава Мудрого V (2009) і IV (2016) ступенів, медаль Св. Володимира за видатний внесок у наукову та політичну діяльність (Світовий конгрес вільних українців, 1993), Офіцерський Хрест і Командорський Хрест ордена за заслуги Республіки Польща, Орден Австрійської республіки, Державний орден Італійської республіки „Зірка італійської солідарності” та багато ін. А ще М. Жулинський — Почесний професор Національного університету „Києво-Могилянська академія” і Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Почесний доктор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, Ужгородського національного університету, Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, академік Острозького Академічного Братства.

Можна перелічувати ще багато заслуг, здобутків, титулів, нагород і почесних звань М. Жулинського в українській науці, освіті, культурі та державотворенні, з якими наш академік прийшов до свого 80-річчя. Та хочеться наголосити на чим не найголовнішому. Тих, кому випала унікальна можливість і людське щастя працювати і просто спілкуватися з Миколою Григоровичем, завжди захоплюють його харизматична постаць, товариськість, справжність, людяність, добродушний гумор, повсякчасна готовність допомогти, уміння дорожити дружною, дитинно радіти життю, щиро тішитися чужими успіхами, насолоджуватися навіть маленькими радощами. Вочевидь, відома Франкова сентенція „з людьми і для людей” стала також основою життєвого сценарію М. Жулинського, завдяки чому його потужна аура так притягує до себе людей. Нам так пощастило спілкуватися і працювати з Миколою Григоровичем, навчатися у нього, радіти нашим київським і львівським зустрічам.

„...Акордеон створив таку величаву симфонію, так розкошував у нестримному єднанні різноголосся, то знижуючись-пригасаючи до ніжного шепоту і тихого зойку, то піднімаючись у хоральному розкритті повноти чи не одночасного звучання на всіх регістрах” (М. Жулинський, „Акордеон”). У цих словах проглядається символічний зміст

мистецької симфонії життя М. Жулинського з усім різноголоссям у ній людей, подій, книжок, зустрічей, обіймів, усмішок, мрій і нових задумів.

Дай Боже, з роси і води Вам, дорогий Миколо Григоровичу! Хай життя тішить Вас ясными здо-

бутками! Міцного здоров'я, Божого благословення, родинного тепла, повсякчасної радості, усіляких гараздів і многих-многох літ!

Євген НАХЛІК, Алла ШВЕЦЬ

Коли б для українського науковця існувала відзнака „За активність на громадській ниві“, всі підстави на її здобуття мав би академік НАН України, дійсний член нашої першої національної академії наук — Наукового товариства ім. Шевченка, президент Української астрономічної асоціації, почесний академік АН вищої школи України,

іноземний член Польської академії наук, академік Міжнародної академії астронавтики, почесний доктор Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна (на цьому уриваємо перелік, який міг би розтягнутися ще на сторінки) — Ярослав Степанович Яцків.

Фахових наукових відзнак академік і так уже має доволі: серед них державні премії в галузі науки і техніки УРСР та СРСР, премія НАН України ім. Є. П. Федорова, міжнародна премія Євросоюзу імені Рене Декарта. Врешті-решт, його ім'я носить мала планета „2728 Яцків“, що є, напевно, найвищою (у прямому значенні цього слова) можливою відзнакою наукових заслуг астронома.

У життєписі Ярослава Степановича, чие „формальне“ 80-річчя було скромно відзначено в жовтні 2020 р., є багато нетипового. Той, хто переглядатиме довідку про нього у вікіпедії, відразу ж зверне увагу на те, що сільську школу на рідній Рогатинщині він закінчив у 15 років. Насправді, як оповідає сам ювіляр в автобіографічній книзі „Моє земне тяжіння“ (2015), він народився на понад рік і місяць раніше від „офіційної“ дати 25 жовтня 1940 р. Але у вересні 1939-го на Прикарпатті саме змінювалася влада — з польської на радянську — і по селах було не до правильної фіксації народжень; тож у перші роки життя жодного документального підтвердження часу своєї появи на світ майбутній науковець взагалі не мав. А довідку з написаною „зі стелі“ датою було йому видано, тільки коли він рушав вступати після школи до Львівської політехніки.

Але й навіть з урахуванням цього уточнення закінчення школи в 16 років свідчить про неабиякий хист і наполегливість сільського хлопця — його ровесники здебільшого завершували шкільну науку на два—три роки пізніше. Про це ж свідчить і вступ „з першого разу“ до відомого вишу — що вдавалося не кожному випускникові з далекого села.

За своєю природою Львівський політехнічний готував не так майбутніх дослідників, як висококваліфікованих інженерів, і тільки порівняно невелика частина його вихованців реалізувала себе в науці. Але наполегливий студент обирає для себе саме такий неординарний фах — і їде 1960 р. працювати астрономом-спостерігачем до Полтавської гравіметричної обсерваторії. А через два

роки вступає до аспірантури Головної астрономічної обсерваторії АН УРСР — і відтоді й дотепер пов'язаний з цією науковою установою, яку незмінно очолює з 1975 р.

У структурі української академії 36-річний директор в середині 1970-х, можливо, й не вважався таким дивом, як на початку нового тисячоліття — але, однак, був явищем рідкісним, що є ще одним свідченням унікальних організаційних та наукових здібностей Ярослава Степановича. Про те ж свідчить і обрання його 46-річним до когорти академіків (якими навіть його талановиті, наполегливі й дуже успішні однолітки ставали здебільшого років на десять пізніше).

Як свідчать наукові довідники, Я. Яцків, продовжуючи традиції астрономічної школи академіків Олександра Орлова та Євгена Федорова, зробив великий внесок у вивчення особливостей обертання Землі. Ці фундаментальні проблеми мають і надзвичайно важливий прикладний аспект для навігації (згадаймо джі-пі-ески, без яких ми вже не можемо обійтися в повсякденному житті) — й тут Ярославу Степановичу належать піонерські ідеї щодо побудови глобальної земної та небесної систем координат.

Не диво, що ще з радянських часів учений брав активну участь у виконанні кількох космічних програм колишнього СРСР (а тоді то були переважно роботи з високим грифом секретності); а вже майже три десятиліття саме він координує космічні дослідження незалежної України (фінансова підтримка яких залишається, на жаль, дуже скромною). Про міжнародний авторитет Я. Яцківа, здобутий ним ще в зовсім молодому, як для вченого такого рівня, віці, свідчить те, що в 1982—1986 рр. він був віцепрезидентом Міжнародної астрономічної спілки, президентом її комісії „Обертання Землі“.

Науково-організаційний хист Ярослава Степановича переконливо демонструє й практична реалізація його ж ідеї про спорудження найвисокогірнішої в Європі астрономічної обсерваторії на Терсколі. Як згадує сам академік у книзі спогадів „Моє земне тяжіння“, ще молодим астрономом він „придивлявся“ до цієї кавказької вершини. У 1977-му вже в ранзі директора ГАО йому вдалося повести на вершину президента АН УРСР Бориса Патона і „запалити“ ідею обсерваторії і його. Будівництво тривало до 1995-го — і за той час Союз устиг розпастися. На жаль, сьогодні цей унікальний науковий об'єкт (що формально залишається у власності НАН) розташовано на території держави-агресора, тож можливості повноцінної роботи на ньому українських дослідників дуже й дуже обмежено, а його майбутнє залишається невизначеним...

Досі йшлося про астрономію. Але тектонічні суспільні процеси, які призвели врешті-решт до розвалу радянської імперії й постанови незалежної України, не лишили осторонь Я. Яцківа. Ще 1990 р. він ініціює створення при Академії Українського міжнародного комітету з науки і культури, який став організатором чи співорганізатором багатьох

важливих ініціатив та контактів із закордонними колегами, зокрема й на ниві гуманітаристики. Під егідою цього комітету Ярослав Степанович уже майже чверть століття щомісячно проводить у Київському будинку вчителя засідання „Елітарної світлиці”, присвячені різним актуальним проблемам суспільно-політичного життя.

2005 р. Я. Яцків ініціює створення та стає директором-організатором нової наукової установи НАН — Інституту енциклопедичних досліджень. Вона була потрібна, щоб не захряснув започаткований Іваном Дзубою унікальний проєкт „Енциклопедії сучасної України”, перший том якої вийшов ще 2001 р. Розрахунок Ярослава Степановича виявився правильний — у 2019-му з’явився вже 21-й том (до слова „Моя”), а в інтернет-версії „ЕСУ” викладено вже й початок літери „Н”.

Тому обрання 2005 р. астронома Я. Яцківа президентом Міжнародної асоціації українців було цілком очікуваним і вмотивованим. А ще через рік він очолив і піклувальну раду стипендіальної програми Фонду Віктора Пінчука „Завтра.UA”, орієнтованої на підтримку талановитої української молоді, покликаної посісти провідні позиції в усіх „проривних” сферах суспільного життя.

Паралельно Ярослав Степанович ні на день не полишає своїх „фахових” астрономічних зацікавлень. Він не лише директорує в ГАО, а й очолює Державну комісію єдиного часу і еталонних частот, відповідає за співпрацю НАН з Державним космічним агентством України, є головним редактором наукового журналу „Фізика і кінематика небесних тіл”. Від 1998 р. науковець є членом Президії НАН, від 2002 р. — головою її Науково-видавничої ради, покликаної відповідати за всю публікаційну активність Академії. Завдяки зусиллям Я. Яцківа впродовж останніх років помітно зросло число українських наукових журналів, що реферуються головними міжнародними наукометричними базами.

Нарешті, були в Ярослава Степановича і „походи у владу”. 1996 р. він ввійшов до Ради з питань науково-технічної політики при Президенті України. На жаль, цей створений Леонідом Кучмою орган, на який спершу поклали великі надії, виявився „мертвонародженим”. Відтак реально науковець зміг виявити свої реформаторські інтенції на посаді першого заступника міністра освіти і науки України в уряді Віктора Ющенка (2000—2001). Але й час життя цього уряду теж був скороминущий.

Вже за президентства В. Ющенка Ярослав Яцків разом із В’ячеславом Брюховецьким очолив спеціальну президентську комісію з розробки Концепції розвитку наукової сфери. Проте й напруження цієї комісії було врешті-решт покладено „під сукно”. Що, очевидно, ще раз демонструє всю ту увагу (а точніше — неувагу), з якою вищі державні керівники України майже завжди ставилися до науки та її творців.

Натомість у рідній Академії вже в середині „нульових” Ярослав Степанович започаткував ще дві ініціативи, доля яких виявилася значно щасливішою від його адміністративних проєктів на урядовій ниві. Це — журнали „Наука та інновації” та „Світогляд”. Обидва досі успішно тримаються — переважно на особистому ентузіазмі Я. Яцківа. Перший є серйозним науковим виданням, присвячений надзвичайно актуальним питанням інноватики, організації наукових досліджень, розробкам, які можуть мати велике значення для національної економіки. Другий є найкращим (і фактично

єдиним на сьогодні) нашим науково-популярним журналом широкого профілю.

Адже Ярослав Степанович був завжди переконаний, що науку потрібно активно популяризувати. Ще в 1970-ті він щорічно видавав при ГАО „Астрономічний календар”, розрахований на широке коло астрономів-аматорів. До речі, це було одне з дуже небагатьох академічних видань негуманітарного профілю, яке завжди виходило тоді українською мовою. А вже за доби незалежності науковець скрупульозно збирав і друкував різні збірки документів, пов’язаних із власною науково-організаційною роботою, які неабияк стануть у пригоді майбутнім дослідникам історії української науки.

Може скластися враження, що життєвий шлях Я. Яцківа було встелено трояндами і складався він із самих тільки перемог. Насправді ж тільки його залізна воля і самоорганізація дозволили подолати труднощі, які для багатьох виявилися б непереборними. Мало хто знає, що природне прагнення вченого підтримувати ще за радянських часів нормальні контакти із закордонними колегами породило страшене тоді звинувачення в „розголошенні державної таємниці”, і Борисові Патону довелося підключати всі свої чималі ресурси, щоб оборонити директора ГАО Я. Яцківа від завзятого пильних „органів”.

Ученому судилося зазнати й болісних особистих утрат. Спершу він пережив смерть від тяжкої хвороби молодого ще сина Дмитра, згодом — відхід коханої дружини Ганни Іванівни, з якою познайомився ще працюючи в Полтаві і з якою прожив понад півстоліття.

З початком неоголошеної російсько-української війни Я. Яцків утратив можливість працювати з колегами з Кримської астрофізичної обсерваторії, які були довголітніми партнерами ГАО (і, врешті-решт, часто його особистими друзями). Навіть кримське службове помешкання Ярослава Степановича разом із особистими речами та книгами загарбали посіпаки окупантів — ті, які ще вчора запобігливо зазирали київському академікові в очі.

Під велике питання поставлено й майбутнє його улюбленого дітища — обсерваторії на Терсколі — й оптимістичних прогнозів тут наразі ніхто робити не наважиться б. Але крицева вдача дозволила академікові Я. Яцківу витримати й ці удари долі.

Ярославу Степановичу в жорстко регламентованій НАН добі „пізнього Патона” дозволялося бути одним із небагатьох „збурювачів спокою”. І після відходу Бориса Євгеновича саме Я. Яцків доклав максимальних зусиль для того, щоб вибір нового президента відбувся якомога осмисленіше. Навіть в умовах пандемії на базі очолюваної ним академічної групи „Наука та інновації” було анонсовано зустрічі з усіма кандидатами з подальшим обговоренням їхніх програм. Як регулярний учасник цих зустрічей (в он-лайн режимі), можу засвідчити високий рівень їх змістовності.

Розуміючи конечність глибоких внутрішніх змін у НАН, Ярослав Степанович лишається водночас і жорстким та послідовним прихильником її збереження саме як головної наукової установи держави, покликаної координувати всю її науку, зокрема й університетську. На цьому ґрунті в нас із академіком Я. Яцківим неодноразово відбувалися гарячі дискусії — але незмінно коректні й суто наукові.

Адже, попри імідж „збурювача спокою” (який один із двох чи трьох наважувався ставити „незручні” запитання на „сонних” засіданнях президії НАН останніх років), Я. Яцків за природою своєю

є традиціоналістом. Прекрасну традицію він започаткував і в Міністерстві освіти й науки: йдучи зі свого кабінету на Шевченка, 16, він залишив наступникові як оберіг старовинну народну ікону святого Миколая. Через сім років ту ікону передав мені мій попередник професор Андрій Гуржій. Ще через два — я передав її академікові Борису Гриньову, щоб ще через чотири роки отримати її від нього знову.

На жаль, ще через п'ять років передати її своєму наступникові я вже не зумів: висуванець Зеккоманди з пам'ятного своїм „катанням на самокатах” уряду Гончарука негласно один раз зустрівся зі мною в ресторанчику в парку Шевченка, щоб поговорити про становище галузі, але публічної (нехай навіть камерної) церемонії зі мною і Ярославом Степановичем для передачі ікони не схотів. Напевно, тому, що „слуги народу” взагалі не відчували ніякої закоріненості в минуле й уникали будь-чого, що говорило б про нормальну спадковість та інституційну пам'ять — неодмінну рису будь-якої нормальної системи влади. А Я. Яцківу залежало саме на тому, щоб така передача відбулася публічно.

...Термін мого наступника прогнозовано виявився недовгий — якихось півроку. А вже його наступник, відмовившись зустрічатися з академіком Я. Яцківим взагалі, запропонував натомість віддати через помічника назад цю непотрібну ікону-оберіг... Що ж, напевно, у цього прибульця зі східноукраїнського мегаполіса інакше розуміння традиції, домівки й закоріненості, аніж у вихованого в прикарпатському селі Ярослава Яцківа.

27 листопада 2020 року відзначив своє 80-ліття дійсний член НТШ Богдан Козак — професор, академік Національної академії мистецтв України, лауреат Національної премії України ім. Т. Г. Шевченка, народний артист України. Зіркову долю дитини, що прийшла на світ восени 1940 р. на львівському Підзамчі, ніхто

не міг передбачити. Попереду на хлопця чекали випробування гітлерівської окупації, повосенне дитинство, пошуки власного шляху й покликання.

Після десятирічки (навчався у львівських школах № 22 та № 7), де проявились перші захоплення сценою, після невдалого вступу на факультет журналістики Львівського університету ім. І. Франка, навчання у технічному училищі № 7 та занять у театральній студії при Клубі працівників держторгівлі на життєвому шляху юнака з'явилася студія акторської майстерності Львівського театру ім. М. Заньковецької. Сюди він прийшов за порадою відомого заньківчанського актора Даміяна Козачковського та з легкої руки керівника студії, режисера Володимира Опанасенка. Тут від 1961 до 1963 р. у творчій майстерні курбасівця Бориса Тягна майбутній актор здобував базову освіту. Попри обов'язкове осягнення системи акторської гри К. Станіславського, Б. Тягно передавав своїм

...Про це своє відчуття закоріненості сам Ярослав Степанович писав в одному зі своїх віршів (мало хто знає, що він пише не лише наукові статті, офіційні документи і цікаву автобіографічну прозу, але й зворушливі поезії):

*На світі багато є різних доріг,
Єдина з них в серці мойому —
Дорога до тебе, немов перший сніг,
Замріяно чиста в усьому.
Ти щедрий дарунок даруєш мені,
Щоб я зміг сягнути вершини —
Дорога надії, немов навесні
Я чую твій клич журавлиний.*

І, по суті, весь його життєвий шлях був і залишається цією „дорогою надії” — попри всі неімовірні життєві складнощі й скрути.

Тож я теж плекаю сподівання, що й ця гарна започаткована Я. Яцківим традиція з переданням ікони-оберегу колись відновиться. І що житимуть далі інші його добрі започаткування. А він сам ще багато-багато років буде генератором і локомотивом утілення ще багатьох потрібних нашій науці ідей. Адже в жовтні, напередодні „офіційного вісімдесятиліття” (справжнє, нагадаю, відбулося у вересні 2019-го) учений подолав ще й підступну коронавірусну хворобу — а тому просто зобов'язаний жити й працювати ще дуже довго. Бо українська наука гостро потребує не лише його досвіду та мудрости, а й енергії та завзяття, за якими академік Ярослав Яцків може дати „фору” багатьом молодим.

Максим СТРІХА

вихованцям засади іншого, табуйованого на той час театру — курбасівського театру перетворення. Від самих початків йшлося про особливу вагу стилю, руху, пластики, виразності акторського тіла й голосу, про силу жесту, знака, умовності як мови театру. Неоціненний вплив на світогляд і художні смаки студійця-Козака мали викладачі студії, зокрема, мистецтвознавець Володимир Овсійчук... Зрештою, на молодих заньківчан впливав сам час: доба шістдесятників, коли у Львові сформувалось гроно національної літературної, мистецької, музичної, театральної еліти, для якої ідеї розвитку української культури стали справою життя.

У театральний колектив Б. Козак увійшов 1963 р. і „вписався” у молоду заньківчанську покоління, що його перед тим поповнили випускники цієї ж студії Наталія Лотоцька, Богдан Ступка, Володимир Глухий...

Доброю традицією випускників заньківчанської студії було здобуття вищої освіти в навчальних закладах Львова та України. Б. Козак обрав факультет філології Львівського університету ім. І. Франка, де заочно навчався у 1965—1971 рр. і здобув диплом філолога-україніста. Незабутні враження виніс студент від зустрічей із професорами, викладачами Т. Комаринцем, Т. Пачовським, Ф. Неборячком — відчуття Університету як простору науки, інтелектуальної свободи, духовної спорідненості залишилось назавжди, вплинуло на подальше життя актора.

Початком педагогічної діяльності молодого актора стала співпраця в акторській заньківчанській студії на курсі під керівництвом на той час головного режисера театру Сергія Данченка. Педагогі-

ка стала невід’ємною складовою творчого шляху Б. Козака і має майже безперервну траєкторію: акторська студія заныківчан (1978—1986); викладач майстерності актора у Львівському вищому музичному інституті ім. М. В. Лисенка (нині — ЛНАМ ім. М. Лисенка, 1990—1998); створення і провадження катедри театрознавства та акторської майстерності у Львівському національному університеті імені Івана Франка (від 1999 р. донині); керівництво новоствореним факультетом культури і мистецтв цього ж університету (2004—2010). Сьогодні вихованцями „школи Козака” можна назвати щонайменше п’ять акторських поколінь, які успішно працюють у найрізноманітніших — географічно, естетично, статусно — театрах України. Це вже також — педагоги, які виховують талановиту сучасну молодь. І також часто — це блискучі менеджери-керівники театрів та незалежних театральних проєктів, у чиїх руках сьогодні активний розвиток театральної сфери за найгостріших викликів та вимог.

Новоствореній проф. Б. Козаком кафедрі театрознавства та акторської майстерності минуло 20 років: з іронічно названої „кафедри Голлівуду”, такої несподіваної у стінах академічного наукового вишу, вона перетворилась на знану в Україні та за її межами інституцію, де не лише готують фахових акторів для української сцени, а й випускають у світ театрознавців, що надійно професійно посідають у театрах Львова й регіону, навчаються в аспірантурах, викладають на рідній кафедрі, провадять наукові дослідження.

Завдяки проф. Б. Козакові було сформовано два перші періодичні видання: „Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство” (2001) та театрознавчий журнал „Просценіум” (2001), головним редактором яких він був тривалий час.

Відкритість до світу професора Б. Козака забезпечила львівській театральній школі міжнародну увагу та співпрацю: спільні проєкти з Австрійським бюро кооперації у Львові, Британською радою, ученими та педагогами Ягеллонського, Варшавського, Вроцлавського університетів, ретельно підтримувані зв’язки з українською театральною діаспорою у Канаді та США — все це цеглинки копіткої та невтомної праці керівника на шляху розбудови театральної освіти у Львові.

„Бібліотека” Б. Козака, видана за останні 20 років, — унікальне надбання в українському театрознавстві і окрема любов самого ювіляра. Продукувати книжки для актора, чия праця пов’язана лише з невлотливими миттєвостями, мабуть, окре-

ма насолода. Весь свій академічний дослідницько-менеджерський запал Б. Козак вкладав і вкладає у нові ідеї перекладів, перевидань, друків матеріалів. Він — автор книги „Театральні відлуння” (Львів, 2010) та низки друкованих статей з проблем акторської майстерності, історії театру, історії театральної педагогіки в Україні; упорядник та автор вступних статей до видань „Лесь Курбас — театральні закони і акценти” (1996), „Всеволод Мейерхольд — мистецтво театру” (1997), „Єжи Гротовський. Театр. Ритуал. Перформер” (1999; також здійснив переклади), „Український театр” Г. Лужницького (у 2-х т., 2004; усі — Львів), „Лесь Курбас: життя і творчість” (Львів, 2012), „Історія українського театру в Галичині” С. Чарнецького (Львів, 2014), „Історія українського театру” Р. Пилипчука (Львів, 2019).

Важливим внеском Б. Козака у театрознавчу науку в Україні стали ініційовані ним видання перекладів праць відомих закордонних театрознавців: „Словник театру” П. Паві (Львів, 2006), „Вступ до театрознавства” К. Бальме (Львів, 2008), „З історії театру і драми” О. Гвоздева (Львів, 2008), а також книг практиків театру: „Жодних секретів” П. Брука (Львів, 2005), „Праця і талант у творчості актора” В. Пансо (Львів, 2014), „Я лише театроман” М. Райнгардта (Львів, 2015) та ін.

Наукові заслуги актора отримали визнання під час обрання його спершу членом-кореспондентом (1997) та дійсним членом (академіком, 2004) Національної академії мистецтв України. Від 2009 р. Б. Козак — дійсний член НТШ.

Ювіляр зустрічає своє свято у добрій інтелектуальній та творчій формі. У його репертуарному списку — близько 200 зіграних ролей та десятків поставлених вистав; довга книжкова полиця з кількох десятків ініційованих, організованих, створених з односторонніми театрознавчих видань; університетська кафедра, що успішно росте й розвивається; державні відзнаки та нагороди, з яких найновіша, за 2020 р. — орден князя Ярослава Мудрого IV ступеня.

Справжнє втілення Курбасового „розумного арлекіна”: у поєднанні гри й інтелекту, ерудиції й натхнення, волі й свободи творчості, життєвої енергії та непогамованої жадоби нових знань, відкриттів, невпинного руху — таким прикладом залишається для усієї нашої театральної спільноти професор Богдан Козак. З роси й води Вам, невтомний ювіляре! Многая літа у здоров’ї на честь і славу національного театру!

Майя ГАРБУЗЮК

23 липня 2020 року Юрій Ярославович Бобало — ректор Національного університету „Львівська політехніка”, доктор технічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, голова Ради ректорів Львівщини, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка (з 2017) — відсвяткував 75-річний ювілей.

Юрій Ярославович народився в селі Дунаїв Перемишлянського району Львівської області. 1973 р. закінчив Львівський політехнічний інститут за спеціальністю „радіотехніка”. У 1973—1975 рр. працював завідувачем навчальної лабораторії; у 1975—1980 рр. був асистентом кафедри радіотехнічних систем і пристроїв радіотехнічного факультету Львівського політехнічного інституту. У 1980—1984 рр. був аспірантом Московського авіаційного інституту. В 1984—1986 рр. — молодший, старший науковий працівник галузевої науково-дослідної лабораторії радіотехнічного факультету, з 1986 р. — асистент, доцент, з 2004 р. — професор кафедри теоретичної радіотехніки та радіомірювань, у 1986—2002 рр. — заступник проректора

з наукової роботи, в 2002—2005 рр. — проректор з наукової роботи, з 2005 р. — перший проректор, із 2007 р. — ректор Національного університету „Львівська політехніка“.

Впродовж тривалого часу Ю. Бобало очолює Комісію електроніки та електротехніки Львівської політехніки. Також завдяки підтримці ректора в університеті щорічно відбуваються збори Наукового товариства ім. Шевченка.

Про важливість особистого внеску Юрія Ярославовича у розвиток української освіти засвідчують численні державні нагороди, серед яких — ордени князя Ярослава Мудрого III, IV, V ступенів, орден „За заслуги“ III ступеня, почесне звання „Заслужений працівник освіти України“, а також нагороди Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, відзнаки Міністерства освіти і науки України, інших міністерств та відомств. Удостоєний почесного звання Doctor Honoris Causa Вроцлавської політехніки та Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Ю. Бобало є учасником Національної ради України з питань розвитку науки і технологій, багаторічним членом Колегії Міністерства освіти і науки України, працював головою секції Наукової ради за фаховим напрямом електроніка, радіотехніка та телекомунікації Міністерства освіти та науки України, є головою спеціалізованої вченої ради.

Ректор політехніки — знаний фахівець у сфері радіоелектроніки, автор понад 350 наукових та навчально-методичних праць, серед яких — монографії „Системний аналіз якості виробництва прецизійної радіоелектронної апаратури“ (1996), „Теплові процеси в електроніці“ (2007), „Якість, надійність радіоелектронної апаратури: елементи теорії і методи забезпечення“ (2013), „Математичні моделі та методи аналізу надійності радіоелектронних, електротехнічних та програмних систем“ (2013), підручник „Основи теорії електронних кіл“ (2013), навчальні посібники „Методика розрахунку надійності радіоелектронних пристроїв“ (2005), „Основи радіоелектроніки“ (2007). Є лауреатом Державної премії України в галузі науки і техніки 2015 р.

Серед багатьох здобутків ректора університету — один із найважливіших — підняття престижу Львівської політехніки.

Про результати діяльності колективу університету на чолі з Юрієм Ярославовичем свідчать високі рейтингові позиції політехніки в національних та міжнародних рейтингах. Наш заклад вищої освіти — у п'ятірці найкращих українських університетів.

У щорічному рейтингу World University Rankings 2020 від авторитетного видання Times Higher Education Львівська політехніка посіла місце у групі 801—1000 (лише п'ять українських університетів потрапили до рейтингу в категорії 1000+).

Завдяки мудрим управлінським рішенням Ю. Бобала політехніка сьогодні є потужним цент-

ром інновацій, прогресивних змін, високої якості освіти та наукових досліджень. Університет є одним із найбільших ЗВО України: у шістнадцяти навчально-наукових інститутах та дев'яти коледжах здобувають освіту понад 33 тисячі студентів. Третій рік функціонує унікальне середовище для продукування і реалізації креативних ідей та успішних стартапів — Tech Start Up School. Також нещодавно в нашому університеті створили перший на Львівщині Науковий парк SID CITY.

Упродовж кількох останніх років у політехніці почало діяти чимало наукових центрів, які відкрили наш заклад вищої освіти до подальшої співпраці з провідними вітчизняними та закордонними компаніями. Серед найновіших — навчально-наукові лабораторії, які створили за сприяння фірм Siemens AG, ABB, Schneider Electric, EPAM Systems, Sigma Software, Global Logic, Soft Serve.

Велику увагу Юрій Ярославович приділяє розвитку в університеті наукової інфраструктури: політехніка видає 34 наукові періодичні видання, з яких три входять у наукометричні бази даних Scopus та Web of Science.

За час ректорства Ю. Бобала випрацювали систему підтримки найефективніших наукових шкіл. Поглибленню інтеграції наукової та науково-технічної діяльності сприяє грантове фінансування науково-технічних проєктів. У політехніці активно розвиваються такі наукові напрями: наноматеріали і нанотехнології, нові матеріали і виробничі технології; енерго- та ресурсоощадні технології; перспективні комп'ютерні системи та інформаційні технології; приладобудування та вимірювальна техніка; архітектура; геодезичний моніторинг і рефрактометрія та багато інших.

Чималу увагу очільник політехніки приділяє реалізації заходів, спрямованих на популяризацію нашого університету в національному та міжнародному освітньо-науковому просторі, та вдосконалення його бренду. Розвиток міжнародної співпраці — один із пріоритетних у діяльності ректора Ю. Бобала. Серед партнерів Львівської політехніки — університети та наукові центри Європи, Північної Америки, Азії та Австралії, співпраця з якими реалізується у межах понад 200 угод про співпрацю з понад 30 країнами Європи, Америки та Азії. Науковці університету співпрацюють з фірмами США, Австрії, Голландії, Ізраїлю, Іспанії, Італії, Канади, Китаю, Литви, Німеччини, Польщі, Словаччини, Франції, Чехії, Швейцарії, Швеції, Японії.

Патріотизм, професіоналізм, порядність та людяність є визначальними рисами ректора Львівської політехніки. Саме це сформувало беззаперечний авторитет Юрія Ярославовича у багатотисячному колективі. Неупередженість у непростих ситуаціях, вимогливість і точність у поставлених завданнях, готовність творити зміни і підтримувати добрі ініціативи — це принципи роботи Ю. Бобала, які є запорукою високих результатів усієї політехніки.

Михайло СЕГЕДА, Зенон ГОТРА

Загальновідомо, що вік енциклопедистів уже давно минув. Але наш динамічний і непередбачуваний час ХХІ ст. дарує приємні винятки. Справжнім багатогранним інтелектуалом є Варфоломій Степанович Савчук — відомий український вчений та педагог, доктор історичних наук (1996), про-

фесор фізики (2001), академік АН вищої освіти України (1998), відмінник освіти України (2003), заслужений працівник освіти України (2003), дійсний член НТШ (2017), який нещодавно відсвяткував свій 75-річний ювілей. І дійсно, чи багато нинішніх учених можуть похвалитися тим, що мають таку

широку амплітуду наукових зацікавлень, як Варфоломій Степанович¹. Напевно, запорукою цього стало те, що майбутній вчений народився в родині, де процвітали культ знань, шанування освіти та науки, де виявлялися міцні освітянські та наукові традиції. Так, дідусь майбутнього вченого закінчив Новобузьку семінарію, вчи-

телював усе життя, пройшов тривалий педагогічний шлях від земського вчителя початкових класів до директора школи, завідувача педагогічної частини. Безперечно, свій вагомий вплив на майбутнього науковця справили особистим прикладом батько Степан Васильович, доцент та завідувач науково-дослідної лабораторії у тодішньому Дніпропетровському гірничому інституті та двоюрідний дід Микола Опанасович, доктор біологічних наук, свого часу ректор Одеського державного університету, згодом — міністр освіти УРСР. А всього в сім'ї було три професори, два доктори та чотири кандидати наук².

Усе це наклало значні інтелектуальні підвалини великої зацікавленості В. Савчука у здобутті нових знань, визначило вектор його життєвої і професійної долі, формування якої розпочалося 1964 р. на фізичному факультеті Дніпропетровського державного університету. 1969 р. допитливий і здібний студент здобув фах радіофізика зі спеціалізацією „біофізика“, закінчивши факультет із відзнакою. Після навчання в аспірантурі в Інституті фізіології АН УРСР ім. О. О. Богомольця (Київ) за спеціальністю „біологічна фізика“ та успішного захисту кандидатської дисертації (1974) В. Савчук міцно пов'язав свій подальший професійний шлях з рідним університетом і саме в ньому пройшов всі етапи трудової звитяги від молодшого наукового співробітника (1975) до професора кафедр фізики (1996—2007), квантової макрофізики (2007—2011), теоретичної фізики (з 2011).

Для творчої лабораторії вченого притаманні такі риси, як величезна працездатність та відповідальність; використання сучасного теоретико-методологічного інструментарію на основі глибоких і широких знань; постійний пошук нового та інтелектуальні інновації. Так, якщо до 1985 р. до сфери його наукових інтересів входили біокібернетика, біофізика, біотехнології та металофізика, де вчений зробив низку відкриттів, то в наступний період інтелектуальні пріоритети змінилися, і предметним

полем широких досліджень стала історія науки і техніки, зокрема історія фізико-математичних наук; історія громадсько-наукових об'єднань; історія авіації та ракетно-космічної техніки; історія природознавчих досліджень в Україні; історія педагогіки та вищої освіти; історія медицини; особистості в історії науки, техніки й освіти України; педагогіка, соціологія, питання викладання історії науки у вищій школі тощо³. Саме в цій царині професор В. Савчук досяг найбільших успіхів та справжнього визнання. Доробок науковця, а це 510 наукових і навчально-методичних праць, широко відомий не тільки в Україні, а й за кордоном. Із результатами своїх наукових студій професор В. Савчук неодноразово успішно виступав у Бельгії, Іспанії, Німеччині, Польщі та інших країнах⁴.

За роки своєї багаторічної і плідної діяльності професор створив і плідно розвинув новий напрям наукових досліджень з історії громадсько-наукових товариств. Помітною подією у творчому житті вченого став успішний захист докторської дисертації „Історико-науковий аналіз діяльності природничо-наукових товариств Півдня України, Криму та Бессарабії: друга половина XIX — початок XX ст.“ (1996). У подальших дослідженнях вчений розробив власну типологію громадсько-наукових об'єднань імперської доби за управлінсько-організаційними критеріями. Упродовж тридцяти років В. Савчук проводить фронтальні дослідження з питань розвитку університетської освіти та науки. Одноосібно та у складі колективів дніпровських істориків учений показав еволюцію, сучасний стан та перспективи класичного університету; розкрив маловідомі пласти з минулого Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара; багато зробив для вивчення професорського та ректорського корпусу альма-матер тощо⁵. Важливою є також низка досліджень В. Савчука та його учнів з історії становлення концептуальних ідей спеціальної теорії відносності, яка по-новому ставить питання про хронологію формування у фізиці ідеї надсвітлових рухів.

В. Савчук майстерно передає свої глибокі знання студентам, його професорські лекції викликають стійкий інтерес у майбутніх фахівців. Це й не дивно, бо досвідчений викладач знаходить можливість вести мову про складне доступною мовою. Цілком не випадково його навчальний посібник „Фізичний практикум. Електрика та магнетизм“ (2000) здобув гриф Міністерства освіти та науки України.

Велику увагу В. Савчук приділяє підготовці кадрів вищої кваліфікації. Він є членом двох спеціалізованих рад із захисту докторських дисертацій з історії й історії науки і техніки. Експертні оцінки вченого завжди вирізняються компетентністю, вимогливістю і водночас доброзичливістю стосовно

¹ Професори Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара / Голова редкол. чл.-кор. НАН України, проф. М. В. Поляков. 3-тє вид., перероб. і доп. Біобібліограф. довідник.— Дніпро: Ліра, 2018.— С. 289.

² Усна історія Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара: Зб. докум. матер. / Редкол.: проф. М. В. Поляков (голова) та ін.— Дніпро: Ліра, 2013.— Т. 1.— С. 548—549.

³ Професори Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.— С. 289; Савчук Варфоломій Степанович // Біобібліограф. покажчик наук. та навч.-метод. праць / Упоряд. Н. М. Кушлакова; вст. ст. О. Я. Пилипчук.— Дніпро: Вид-во ІМА-прес, 2015.— С. 5—10, 14, 20.

⁴ Савчук Варфоломій Степанович.— С. 28.

⁵ Див.: Савчук Варфоломій Степанович.— С. 7; Поляков М. В., Савчук В. С. Класичний університет: еволюція, сучасний стан, перспективи.— К.: Генеза, 2004.— 416 с.; Історія Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара. 1918—2018 / Гол. редкол. чл.-кор. НАН України, проф. М. В. Поляков. 5-тє вид., перероб. і доп.— Дніпро: Ліра, 2018.— 416 с., 20 іл.; Савчук В. С. Ректори Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (1918—2018). Книга нарисів; голова редкол. чл.-кор. НАН України, проф. М. В. Поляков.— Дніпро: Ліра, 2018.— 212 с.

доробку молодих учених. Ім'я професора В. Савчука добре відоме в освітньо-науковому середовищі як офіційного опонента близько 40 опонувань на захиста кандидатських і докторських дисертацій. Свій могутній заряд інтелектуальної енергії Варфоломій Степанович щедро передає своїм учням, які плідно продовжують розвивати науковий напрям за спеціальністю „історія науки і техніки“, започаткований учителем. Серед них уже дев'ять захищених кандидатських та дві докторські дисертації.

Значні творчі зусилля В. Савчук зосередив на видавничій діяльності. У 1994—1999 рр. він очолював Видавництво Дніпропетровського університету, доклав великих зусиль до випуску у світ різноманітної наукової та навчальної літератури. Нині знаний вчений приділяє велику увагу організації й виходу у світ журналу „Дослідження з історії і філософії науки і техніки“, який завдяки йому ввійшов до сучасного переліку фахових видань України.

Особливо слід відзначити роль професора В. Савчука в заснуванні й розвитку Дніпропетровського

го осередку Наукового товариства ім. Шевченка. Адже вчений, тоді директор видавництва ДДУ, був одним із чотирьох ініціаторів заснування осередку 21 жовтня 1997 р. Відтоді і до березня 2006 р. він успішно очолював осередок, а згодом і дотепер є заступником голови, впродовж багатьох років очолював Секцію історії освіти, науки і техніки (з 2014 р.— Секція історія науки, техніки та освіти). 2017 р. В. Савчук обраний дійсним членом НТШ. До того ж ювіляр є головою Дніпропетровського відділення Товариства істориків науки України, членом Національної спілки краєзнавців України, бере активну участь у громадському житті. Заслуги відомого вченого та педагога відзначені на високому державному рівні. Сьогодні Варфоломій Степанович, як завжди, є зразком самовідданого служіння справі поступу української освіти та науки.

Тож побажаємо ювіляру великої внутрішньої сили, міцного здоров'я, творчого та життєвого довголіття.

Сергій СВІТЛЕНКО

У жовтні 2020 року виповнилося 75 років Богданові Романовичу Кияку — фізику, наукознавцю, докторові економічних наук, заслуженому діячеві науки і техніки України, дійсному членові НТШ (2017).

Богдан Кияк народився 15 жовтня 1945 р. в селі Верхнє Синьовиднє (нині Сколівського р-ну Львівської обл.) в родині відомих учителів. Приклад батьків — українських патріотів, діячів Греко-Католицької Церкви — став дороговказом на його життєвій дорозі. З відзнакою закінчив середню школу; у 1961—1969 рр. навчався на фізико-математичному факультеті Чернівецького держуніверситету. 1973 р. вступив в аспірантуру Інституту фізики АН УРСР, де 1980 р. захистив кандидатську дисертацію за спеціальністю „фізика твердого тіла“. Автор понад 50 опублікованих наукових досліджень у галузі лазерної та радіаційної фізики, оптики напівпровідників і люмінесцентної кераміки, має кілька авторських свідоцтв на винаходи в галузі спеціальних конструктивних оптичних матеріалів. Понад двадцять років працював в Інституті фізики, пройшовши шлях від інженера до завідувача сектору. Брав активну участь у громадському житті, організував інститутські осередки „Просвіти“ та Руху.

Від 5 лютого 1992 р.— на службі в Державному комітеті з питань науки і технологій, згодом — у Міністерстві науки і технологій, Міністерстві освіти і науки. Брав участь у розробці експертних методик моніторингу та визначення пріоритетів наукових досліджень, створенні Державного фонду фундаментальних досліджень, який започаткував вітчизняну конкурсну (грантову) систему

підтримки науки, активно долучався до реформи вітчизняної науки. Результати наукознавчих і наукометричних досліджень опублікував у шести монографіях і понад 60 журнальних публікаціях. Доповідав на багатьох конференціях, у тому числі й за кордоном.

Кияк Богдан Романович — член редакційної колегії міжнародного журналу „Наука і наукознавство“. Багато зусиль доклав для популяризації наукових досліджень, вивчення наукової спадщини славних українських науковців, у тому числі Михайла Остроградського, Олександра Смакули, Остапа Стасіва, Олександра Гольдмана. У його доробку десятки публіцистичних статей, науково-популярних фільмів. Науковець свого часу організовував і проводив регулярні наукові та науково-технічні семінари за пріоритетною тематикою.

Б. Кияк 2003 р. захистив докторську дисертацію за спеціальністю „економіка та управління науково-технічним прогресом“. Знаний науковець викладає у вищих навчальних закладах такі дисципліни: „Основи наукових досліджень“, „Інтелектуальна власність“, „PR-стосунки з громадськістю“. Коло інтересів вченого широке: від сучасних інформаційних процесів в економіці знань до інноваційного менеджменту. У 2005—2014 рр. був директором Державного фонду фундаментальних досліджень. Уся його діяльність спрямована на розвиток наукових пошуків, розв'язання найважливіших наукових і науково-технічних проблем, підтримку досліджень і розробок молодих учених. Сприяв виданню монографій, словників, підручників. 2009 р. відзначений званням „Заслужений діяч науки і техніки України“.

Кияк Богдан Романович є активним членом Київського осередку НТШ, заступником його голови.

Бажаємо ювілярові здоров'я та подальшої успішної праці на науковій та науково-організаційній ниві!

Микола ЖЕЛЕЗНЯК, Роман ПЛЯЦКО

ОГЛЯДИ НОВИХ КНИЖОК, РЕЦЕНЗІЇ

Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія.— Том 4: Глин-Даш / Відповідальний редактор Олег Купчинський.— Київ; Львів; Тернопіль, 2019.— 620 с.

Перед нами 4-й том Енциклопедії — монументальної колективної праці про діяльність Наукового товариства ім. Шевченка за майже 150 років. Як і всі попередні, цей том — багате джерело знань про Україну й український народ, про його життя й розвиток на різних етапах історії.

Джерельна база дослідження характеризується своїм різноманіттям. Це — рукописні джерела, особисті архіви членів НТШ, статті в часописах, матеріали наукових збірників комісій, осередків та крайових організацій Товариства, Вісника НТШ, інформаційні та бібліографічні повідомлення, праці наукових сесій, конференцій та „круглих столів“, численні публікації в наукових та енциклопедичних виданнях.

Добираючи статті для Енциклопедії НТШ, редакційна колегія ретельно з'ясовує джерела інформації, їх повноту і достовірність, наскільки ті чи інші проблеми, що висвітлюються в статті, пов'язані з діяльністю НТШ. Її насамперед цікавить наукова, культурно-освітня, видавнича діяльність окремих ентузіастів та інститутів, в яких вони працюють або працювали.

Розпочинаючи написання першого тому, унікального за своїм характером видання про діяльність найдавнішої громадської наукової інституції України, що міститиме декілька тисяч гасел, її творці розуміли складність і відповідальність своєї місії. Адже, як відзначав промотор цієї велетенської праці Олег Купчинський, під час підготовки до друку окремих гасел, не всі автори зуміли дійти глибин проблематики, а їхні статті виявилися фрагментарними, поверховими. Натомість зміст деяких статей виявився занадто деталізованим, для написання інших не знайшлося авторів, а частину з них було доручено писати нефахівцям.

Аналізуючи 4-й том Енциклопедії, ствердно заявляємо: ситуація докорінно змінилася в кращий бік. Продуманішою стала тематика гасел, значно розширилося коло авторів. До того ж це були переважно фахівці, які добре зарекомендували себе як досвідчені учені у своїх галузях знань. Назвати їх усіх важко, обмежимося лише окремими із них: М. Ільницький „Гнатишак Микола“ (С. 37—40), М. Мушинка „Гнатюк Володимир“ (С. 42—55), Т. Ястремська „Говір гуцулів“ (С. 61—67), Ф. Стеблій „Головацький Іван“ (С. 57—90), „Головна Руська Рада“ (С. 104—106), А. Фелонюк „Голубець Микола“ (С. 118—122), „Дашкевич Микола“ (С. 614—618), І. Сварник „Гонта Іван“ (С. 140—144), Р. Стойка „Гончар Михайло“ (С. 144—148), Л. Купчинська „Горняткович Дем'ян-Михайло“ (С. 206—213), Л. Войтович „Готи“ (С. 219—222), „Данило

Романович“ (С. 571—576), „Грав'юра у дослідженнях членів Наукового товариства ім. Шевченка та інших інституцій“ (С. 255—262), „Гуцульська церква в дослідженнях членів Наукового товариства ім. Шевченка та інших інституцій“ (С. 480—484), М. Легкий „Грінченко Борис“ (С. 323—330), С. Панькова „Грушевська Марія“ (С. 362—365), „Грушевський Михайло“ (С. 369—386), З. Купчинська „Гумецька Лукія“ (С. 431—435), Н. Федорак „Густинський літопис у дослідженнях членів Наукового товариства ім. Шевченка та інших інституцій“ (С. 459—463), О. Семчишин-Гузнер „Гуцульська колекція музею Наукового товариства ім. Шевченка“ (С. 472—480), М. Мудрий „Голуховський Агенор“ (С. 530—532), І. Паславський „Гудз Іван“ (С. 544—546), П. Гриценко „Даниленко Андрій“ (С. 569—570).

Із 227 гасел 4-го тому 60 присвячені ученим, культурно-освітнім, релігійним та громадським діячам, які народилися, отримали освіту в Україні або ж навіть стали членами НТШ, згодом з різних причин виїхали на проживання в інші країни світу (переважно в США та Канаду) і продовжували свою наукову діяльність у крайових організаціях Наукового товариства ім. Шевченка. До числа названих автори 4-го тому зарахували також статті про вчених і прихильників НТШ з-за кордону, які сприяли розвитку Товариства, його популяризації і були меценатами. Це Борис Глинський (С. 21—22), Євген Гловінський (С. 33—34), Ми-

кола Гнатишак (С. 37—40), Богдан-Тарас Гнатюк (С. 41—43), Яків Гніздовський (С. 57—60), Володимир Годис (С. 74—76), Роман Голіят (С. 81—83), Юрій Головач (С. 97—99), Іван Головинський (С. 101—103), Рената-Ольга Голод (С. 107—109), Роман Голод (С. 109—111), Всеволод Голубничий (С. 128—132), Степан Горак (С. 156—159), Анна-Галина Горбач (С. 162—163), Олекса Горбач (С. 167—172), Іван Горбачевський (С. 174—178), Богдан-Зиновій Гординський (С. 182—184), Святослав-Юрій Гординський (С. 184—189), Ігор Гордіїв (С. 193—195), Дем'ян-Михайло Горняткович (С. 206—213), Сергій Городецький (С. 215—218), Юрій-Григорій Грабович (С. 223—225), Олександр Грановський (С. 244—248), Мирослав Грецишин (С. 266—268), Лев-Микола Григорчук (С. 268—270), Ростислав Григорчук (С. 271—274), Михайло Гринчишин (С. 287—289), Галина Гринь (С. 289—290), Іван Гриньох (С. 290—292), Остап Грицай (С. 294—296), Євген Грицак (С. 296—298), Павло Грицак (С. 300—302), Петро Грицак (С. 302—305), Юрій Грицеляк (С. 308—310), Роман Гриців (С. 314—316), Ярослав Грицков'ян (С. 316—319), Василь Гришко (С. 319—

323), Іван Громик (С. 344—347), Теофіл Грушкевич (С. 405—407), Ася-Олександра Гумецька (С. 428—431), Тарас Гунчак (С. 437—439), Яків Гурський (С. 445—448), Ігор Гусак (С. 452—454), Данило Гусак-Струк (С. 454—459), Матей-Іван Гута (463—466), Михайло Гуцуляк (С. 489—492), Петро Галозда (С. 498—500), Юліан Генік-Березовський (С. 513—515), Юрій Гирич (С. 520—521), Олег Герус (С. 521—523), Владислав Грецілик (С. 541—543), В'ячеслав Давиденко (С. 551—554), Іван Давидов-Давиденко (С. 554—556), Любомир Давидовський (С. 556—558), Осип Дакура (С. 561—564), Осип Данко (С. 597—601), Дарія Даревич (С. 601—605), Юрій-Василь Даревич (С. 605—608), Влас Даркович (С. 608—611).

Зазначимо, що авторство 30 гасел і 7 у співавторстві цієї тематики належить Юрію Коваліву. Такій активності варто тільки позаздрити. Однак не слід відмовлятися й від залучення до написання окремих гасел закордонних НТШівців, які працюють у крайових організаціях НТШ і добре знають предмет дослідження.

Четвертий том Енциклопедії збагатили розлогі матеріали Світлани Панькової та Миколи Мушинки про найвидатніших діячів Товариства Михайла Грушевського та Володимира Гнатюка.

У статті „Михайло Грушевський“ (С. 369—386) С. Панькова наголосила на тому, що вчений створив структуру Товариства, яке мало не просто розвивати науку, а розбудовувати насамперед гуманітарну складову для обґрунтування потреби окремішності української нації. Заслуга М. Грушевського полягала також у тому, що він зумів поставити Товариство понад галицькими партійними чварами, чітко визначив загальноукраїнські пріоритети в його діяльності: „[...] воно (Товариство.— С. Г.) повинно стати осередком наукової роботи на своєнародній мові, особливо в галузях, безпосередньо зв'язаних з нашим краєм і народом, купити коло себе якнайширший круг наукових робітників, вірних народним інтересам, організувати наукову роботу і в тій організації виховувати нових робітників, нові наукові кадри“¹.

Бібліографічний опис та архівні джерела до гасла „Грушевський Михайло“ склали Ігор Гирич та Світлана Панькова (С. 386—392).

До трійки найвизначніших діячів НТШ, крім М. Грушевського та І. Франка, відносять також редактора найважливіших видань НТШ, довголітнього вченого секретаря Товариства Володимира Гнатюка. Великий і змістовний матеріал про нього опублікував в 4-му томі Енциклопедії Микола Мушинка (С. 43—45). Будучи фундатором досконалої студії у сфері українського фольклору, етнографії, мовознавства, В. Гнатюк був, за вдалим висловом І. Франка, феноменально щасливим збирачем етнографії, „якому з наших давніших збирачів, мабуть, не дорівняв ні один“. Вчений захоплювався іншими членами НТШ вивчати усну народну творчість, досліджувати матеріальну культуру українського народу. Сам він був одним з авторитетних творців українського правопису, видавцем низки творів давньої літератури. На його думку, „народ, який дав світові цивілізації такі здобутки, як його неповторна усна словесність, пе-

реконливо довів свою життєвість, культурність і талановитість і він мусить зрівнятися з іншими культурними націями“².

Роман Кирчів високо оцінив науковий подвиг В. Гнатюка саме за те, що той на перше місце поставив наукове доведення проблеми етнокультурної соборності, єдності і цілісності українського народу на всьому просторі його історичної етнічної території³.

В Енциклопедії досить повно розкрито різні форми міжнародних зв'язків НТШ. Читач має можливість ознайомитися зі статтями, в яких подані загальні відомості про співпрацю Товариства з різними науковими центрами, навчальними закладами, культурно-освітніми інституціями, бібліотеками, архівами. До статей четвертого тому з тієї ж проблематики належать повідомлення про вчених і симпатиків НТШ, які сприяли розвиткові і популяризації Товариства. Це насамперед: Голубинський Євген (С. 126—128), Гольдельман Соломон (С. 134—137), Горак Іржі (154—156), Гайдош Мар'ян (С. 459—498), Гартнер Теодор (С. 500—502), Гебауер Ян (С. 503—508), Гедройц Єжи (С. 508—513), Гергелевич Мечислав (С. 515—517), Гор'янович-Крамбергер Драгутин Карл (С. 532—533), Грабовський Міхал (С. 533—537), Граве Дмитро (С. 537—538), Грайпл Егон-Йоганн (С. 538—541), Данилак Міхал (С. 564—566), Данилов Володимир (С. 576—580), Данічич Джуро (С. 591—593).

Енциклопедія містить статті про закордонні періодичні видання, з якими співпрацювали члени Товариства, а також про ті часописи, які отримувало НТШ під час обміну книжковими фондами. До таких належать: „Беларускае слово“ (Гродно, с. 330); „Громада. Українська часопись“ (Женева, с. 331—332); „Hessische Blätter für völkiskunde“ (Гіссен, Німеччина, с. 529); „Bulletin“ і „Scientific Laboratories“ (Гранвіль, США, с. 541); „Wiskundige Opgaven met de Oplossingen“ (Гронінген, Нідерланди, с. 543); „Niederlausitzer Mittheilungen“ (Губен, Німеччина, с. 544); „Proceedings of the Davenport Academy of Natural Sciences“ (Давенпорт, США, с. 549); „Mitteilungen“ і „Zeitschrift des westpreussischen Geschichtsvereins“ (Данциг — вільне місто, нині польське місто Гданськ, с. 601).

Надзвичайно важливою особливістю праці є подання обширної літератури про особу чи предмет дослідження. Саме наявність найбільш повної бібліографії опублікованих гасел відрізняє Енциклопедію НТШ від інших подібних видань.

Як відомо, велика честь і ще більша відповідальність очолити написання монументальної колективної праці випала О. Купчинському. Він залишається вірним собі у визначенні основного завдання Товариства, сформульованого у Передмові до першого тому Енциклопедії, — дати читачеві різнобічне уявлення про історичний розвиток однієї з найдавніших українських наукових установ, розкрити проблематику, над якою працювало НТШ, наголосити на досягненнях і відкриттях Товариства в різних галузях науки.

Виконуючи обов'язки відповідального редактора, О. Купчинський не пропускає нагоди ретельно дослідити найрізноманітніші аспекти діяльності цієї славетної наукової інституції. Його праця

¹ Грушевський М. Наукова діяльність Товариства імені Шевченка в рр. 1896—1897 // Діло (Львів).— 1898.— Ч. 16.— 21 січ.— 2 лют.

² Цит. за: Кирчів Р. Лицар українського народознавства (До 130-річчя від народження Володимира Гнатюка) // Вісник НТШ.— Львів, 2001.— Ч. 25.— С. 26—27.

³ Там само.— С. 26.

концентрується на таких основних напрямках: науково-організаційній роботі, видавничій діяльності, редакторській праці та наукових контактах з осередками НТШ в Україні і Крайовими товариствами НТШ за кордоном. 2013 р. він опублікував об'ємний том праць „Наукове товариство ім. Шевченка: дослідження, матеріали“. Десятки статей його авторства знаходимо в трьох попередніх томах Енциклопедії. В 4-му вчений помістив 17 статей, 7 коротких гасел і 2 статті — у спів-авторстві. Назвемо найважливіші з них: „Гриневецький Модест“ (С. 277—281), „Гринчишин Михайло“ (С. 287—289), „Гузар Євген“ (С. 417—419), „Гулак-Артемівський Петро“ (С. 424—428), „Гуни в дослідженнях членів Наукового товариства ім. Шевченка“ (С. 435—437), „Гедройц Єжи“ (С. 508—513), „Гергелевич Мечислав“ (С. 515—517), „Грабовський Міхал“ (С. 533—537), „Данилов Володимир“ (С. 576—580), „Данічич Джуро“ (С. 591—593), „Данко Осип“ (С. 597—601).

Не можемо не погодитися з твердженням О. Купчинського про те, „що історію української науки другої половини ХІХ—ХХ ст. неможливо уявити без НТШ, оскільки майже всі процеси в науці, культурі, суспільно-політичному житті України відбувалися за його активної участі“. В 4-му томі містяться статті, що висвітлюють різні факти загальних подій чи явищ, у контексті яких НТШ існувало і розвивалося, значна кількість статей присвячена персоналіям — членам Товариства або ж особам, пов'язаним своєю діяльністю з цією інституцією. НТШ стало не лише першим самостійним представництвом української наукової думки, а й важливою ідейно-світоглядною опорою національного руху. Ніхто не буде заперечувати, що результатами своєї праці Товариство переорієнтувало систему мислення більшості

української інтелігенції. Показавши світові своє національне обличчя у наукових сферах минулого і сучасного українського народу, воно об'єднувало сотні визначних дослідників, прихильників відродженого українства.

У четвертому томі, як і в усіх попередніх, пріоритетними є гуманітарні та суспільні науки. Хоча й широко представлені фізико-математичні та природничі. В гаслах Енциклопедії домінують історична об'єктивність, мораль та державотворчі традиції.

Загальний масив статей Енциклопедії дає підстави характеризувати Товариство не як вузько локалізовану наукову установу, а інституцію в контексті загального розвитку національної та світової науки. Гасла про окремі особистості подаються не тому, що про них у науці нічого не відомо, а насамперед з огляду на те, яку роль вони відігравали чи відіграють в історії НТШ. Очевидно, більшу наукову цінність становлять ті статті, в яких вчені з'ясовують маловідомі проблеми.

Отже, автори Енциклопедії НТШ характеризують проблеми історії та культури України як такі, що виходять далеко за межі відомчих завдань і за своїм значенням стають загальною українознавчою проблемою.

В часи радянського тоталітарного режиму Товариство відіграло роль альтернативи до забюрократизованої Академії наук і служило важливим засобом збереження духовної та матеріальної культури українського народу. Саме тому, як стверджує О. Купчинський, „підготовка Енциклопедії — справа нашого національного престижу, доказ нашої вартості перед своїм народом і світом“.

Степан ГЕЛЕЙ

Публій Овідій Назон. Метаморфози / Пер. з латини Андрія Содомори.— Львів: Апріорі, 2019.— 519 с.

Львівське видавництво „Апріорі“ робить велику послугу українській культурі, видаючи серію „Бібліотека античної літератури“, яка презентує скарби колись європейської цивілізації для сучасного читача. Серед опублікованих текстів старогрецької та римської літератури — твори Гесіода, Алкифрона, Теофраста, Марка Тулія Цицерона, Клавдія Еліана, Марка Аврелія, Сенеки, Плінія Молодшого, Марка Валерія Марціала та інших. Левову частку цих перекладів зробив наш найчільніший перекладач, дійсний член НТШ, професор Андрій Содомора. Йому ж належать три томи перекладів творів Публія Овідія Назона, зокрема „Метаморфоз“, які стали ключовим текстом європейської літератури та мистецтва. Як Сенекові „Моральні листи до Люцилія“ серед прозових творів сучасний читач полюбить найбільше, так Овідієві „Метаморфози“ — серед поетичних, що й не дивно: „Листи“ мовби зіткані з афористичних

фраз, а „Метаморфози“ — це „золота легенда“ Античності, мистецька сув'язь античних мітів.

Перед нами — твір, який підсумував давньогрецьку й давньоримську мітологію, але сам твір не можна назвати „мітологічним“. Він радше нагадує захопливий, динамічний, дуже багатоепізодний серіал, де мінливість життя показує, наскільки все плинне і в той же час залишається незмінним із найдавніших часів. Звернімо увагу лише на емоційну й почуттєву поведінку богів, які радіють, сумують, ревнують, закохуються, інтригують, переживають. Звісно, це можна вважати залишком первісного світосприйняття, коли родинне життя людини накладалося на божественну природу, адже сучасне теїстичне мислення не має настільки вираженого захоплення тілом. Така приземленість і робить твір абсолютно універсалістським.

Утім твір можна ще й націоналізувати меншою або більшою мірою. Меншою — через переклад,

більшою — через цікаві переробки. Сюжет про Орфея та Евридику переоспіваний чимало разів, але найбільш націоналізованою ця 80-рядкова оповідь із десятої книги „Метаморфоз” стала у фільмі „Чорний Орфей” Марселя Камю 1959 р., де події розгортаються серед антуражу Ріо-де-Жанейро на тлі традиційної бразильської музики й вірувань. Вічні сюжети можуть знайти цікаве вираження також у формах сучасної української дійсності.

Андрій Олександрович зробив твір доступним для українського читача. У передмові він чітко декларує й пояснює, як можна зберегти античну гармонію в сучасному українському художньому тексті. Оскільки багата синоніміка Овідія оманлива, то потрібно звертати особливу увагу на те, як автор підібрав слова, щоб після розлогої динаміки фінальним акордом був лише статичний штрих. Хоча перекладач твердить, що „цей переклад — одна із спроб донести до читача співзвучне з першотвором відлуння тих одвічних перевтілень”, можемо сміливо констатувати, що ця спроба цілком успішна й перевірена часом.

Перший фрагмент перекладу А. Содомори „Метаморфоз” опубліковано 1984 р., а вже наступного року вийшов повний переклад у київському видавництві „Дніпро”. Реакція літературно-наукової громадськості була не вельми щедрою: на видання вийшло три рецензії (одна — Й. Кобова, одна спільна — Й. Кобова (Львів) та Ю. Цимбалюка (Запоріжжя) та одна спільна — харківських дослідниць Н. Корж і Ф. Луцької), а популяризації перекладу сприяв виступ І. Качуровського на радіо „Свобода”. Згодом, 2008 р., опубліковано внутрішні видавничі рецензії Г. Кочура, з яких дізнаємося про існування шеругу пропозицій на берегах рукопису, які допомогли покращити переклад, але для читача невідомі. Того ж 2008 р. видавництво „Фоліо” перевидало переклад, на який не відгукнувся жоден рецензент, і лише

численні передруки фрагментів „Метаморфоз” в учнівських і студентських хрестоматіях свідчать про певне наближення до молодого читачтва. Натомість наукова спільнота (за дуже рідкісним винятком) не намагається осмислити роль цього тексту й перекладу в академічній і популярній культурі сучасного українця.

Варто також відзначити, що Андрій Олександрович започаткував досить незвичну практику для українського перекладознавства — повторного перекладу. Таке явище рідкісне, натомість А. Содомора радує (і виховує) українського читача новим прочитанням оригіналу, а перекладознавцям дає цікавий матеріал для спостережень. У такий спосіб вийшли переклади „Відлюдника” Менандра (причому в книзі опубліковано обидві версії), повторно перекладено або глибоко проредаговано „Любовні елегії” Овідія, а ще готується новий повний корпус Горация.

До речі, перший свій переклад однієї з Горацийових од А. Содомора опублікував на сторінках університетського збірника „Питання класичної філології” ще 1961 р. (відтоді вийшло друком 39 книг його перекладів та 25 книг оригінальних — прозових і поетичних — творів). Тепер, як уже згадано, він готує до видання повний ґрунтовно оновлений переклад творів Горация, споряджений розлогим коментарем та передмовою (його перший книжковий переклад творів цього поета опублікувало київське видавництво „Дніпро” 1982 р.). Отож маємо можливість простежити, як упродовж 60-річної літературної праці Андрій Олександрович поглиблює своє розуміння мистецтва перекладу, як удосконалює свою перекладну й письменницьку майстерність, як, образно кажучи, поєднувались і переплітались його стежки до античних авторів — і з тими, що ведуть до себе самого.

Тарас ШИМІГЕР

Леонід Тимошенко. Руська релігійна культура Вільна. Контекст доби. Осередки. Література та книжність (XVI — перша третина XVII ст.).— Дрогобич: Коло, 2020.— 795 с., іл.

Після участі в колективній монографії „На перехресті культур: Монастир і храм Пресвятої Трійці у Вільнюсі” за редакцією А. Бумблаускаса, С. Кулевіюса та І. Сковилася (2-ге, випр. й доп. вид.; Львів: Вид-во УКУ, 2019) дрогобицький історик Леонід Тимошенко розширив віленську проблематику і підготував авторське монографічне дослідження, спеціально присвячене руській релігійній культурі. Книга покликана до життя недостатньо увагою в історіографії до релігійно-культурної тематики ранньомодерного періоду взагалі та відповідних студій у цій ділянці історії Вільна як столичного міста ВКЛ зокрема. Заповнюючи згадану лакуну, праця Л. Тимошенка відкриває нову дослідницьку перспективу, адже про релігійну культуру українських та білоруських міст у складі ВКЛ (та й навіть польських, у зем-

лях Корони і Речі Посполитої) досі не написано жодної роботи.

Структура цього наукового видання достатньо логічна й послідовна (вступ, вісім розділів, висновки, бібліографія, додатки). У вступі проведено історичні паралелі з іншими містами Речі Посполитої, а також окреслено особливості розвитку Вільна як політичного та релігійного центру для різних конфесій (православних, католиків, уніатів, юдеїв і мусульман). Фаховому читачеві імпонуватимуть і методологічні підходи до вивчення проблеми, які базуються на здобутках здебільшого зарубіжної історіографії.

У першому розділі здійснено ґрунтовний аналіз історіографії ранньомодерного Вільна та джерел до цієї теми. Загалом у своїй роботі автор і надалі неодноразово звертається до історіогра-

фічних оглядів конкретних питань (наприклад, життя й діяльності Йосафата Кунцевича, Іпатія Потія, Лева Кревзи та ін.). Він також пропонує ознайомитися з корпусом документальних збірок до історії Берестейських соборів.

Другий розділ монографії розкриває різноманітні контексти досліджуваної доби (переважно XVI ст.). Значний акцент зроблено на дієвості візантійського чинника в укладенні Берестейської унії; новітніх релігійно-культурних ініціативах щодо засвоєння візантійської духовної спадщини з одночасним використанням досягнень західної релігійної культури тощо. У третьому розділі „Руські релігійні осередки і книжкова культура Вільна в XVI ст.” докладно розглянуто роль церкви та монастиря Св. Трійці в міському соціумі та сакральному просторі *Slavia Orthodoxa*. Окремий параграф стосується Святотроїцького православного братства як локального феномена братського руху Київської митрополії. Промовистим і водночас новаторським є параграф „Книгови́дання як дзеркало руської релігійної культури”, в якому подано огляд продуктованих у віленських друкарнях релігійних пам'яток (від видавничого проєкту Ф. Скорини до братського книгодруку). Визначено основний репертуар книжкової спадщини.

У фокусі авторської уваги в четвертому розділі — маловідомий полемічний твір Іпатія Потія про Берестейський собор (Вільно, 1597 р.), який досі не впроваджений ні в дискурс українсько-білоруської полеміки, ні в історіографію Берестейських соборів. У п'ятому розділі „Вільно як центр руського релігійно-культурного відродження (перша третина XVII ст.)” описується діяльність руських релігійно-культурних осередків, передовсім — Святотроїцького унійного, потім — православного храму, монастиря та братства Св. Духа. У параграфі „Малознана віленська полеміка першої третини XVII ст. довкола святотроїцької спадщини” порушено питання рецепції братського руху в полемічній літературі кінця XVI — першої половини XVII ст. Завершальний параграф цього розділу науковець присвятив подальшому розвитку книговидавничої справи у Вільні в різних друкарнях: Мамоничів, унійній

(Св. Трійці) та православній (Св. Духа). Йдеться про видання кирилических книг, польськомовних полемічних творів представників обох таборів (їх перелік наведено в додатку 2). Шостий розділ репрезентує результати текстового та компаративного аналізу однієї з визначних віленських пам'яток — фунерального панегирика Лева Кревзи на погреб Йосафата Кунцевича (1625 р.), що донині ще комплексно не вивчалася. У сьомому розділі представлено дослідження міської символіки, в межах якої виокремлюється руський топонім Вільна як „богоспасаємого града”. Восьмий розділ подає загальні порівняльні контексти історії релігійних культур на Сході Європи.

Порівнюючи київське та московське православ'я, науковець виділив низку відмінностей: у московській православній традиції не було права патронату (ктиторства), поділу на намісництва, крилоси (капітули), середньої ланки церковних навчальних закладів, катехизису для навчання правд віри, проповідницької літератури, учительних Євангелій, принципу соборноправності, церковних братств та ін. Фіксується й обмеженість репертуару книжкової продукції.

Видання прикрашає автентичний (кирилический) текст твору І. Потія про Берестейський собор, опублікований у додатку. Монографія завершується об'ємним блоком ілюстрацій, до якого увійшли титульні аркуші віленських стародруків та копії архівних матеріалів.

У висновках студії відображено авторський погляд на києворуську релігійну традицію з виразним акцентуванням східновізантійської еkleзіальної ідентичності (уніати декларували в той період свою амбівалентність). Л. Тимошенко аргументовано стверджує, що саме завдяки віленському книговида́нню вже в XVI ст. відбулася кодифікація руської релігійної культури, тоді як кодифікація московського православ'я розпочалася лише в 20-х рр. XVII ст. на основі присвоєння руської релігійної спадщини. На цьому тлі уявлення про „кризу” руської Церкви в XVI ст. науковець вважає історіографічним і конфесійним анахронізмом.

Андрій ФЕЛОНЮК

Ірина Роздольська. Літературний феномен Українських Січових Стрільців: функціонування та структура покоління: монографія.— Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020.— 444 с.

Рецензована монографія Ірини Роздольської присвячена розкриттю історико-літературної специфіки творчості Українських Січових Стрільців, історична та мистецька унікальність яких влучно зафіксована у фразі Едварда Козака: „Військо, попереду якого йшли, мов генерали, поети...”

Першою ластівкою в літературознавчому представленні стрілецької поезії була „Стрілецька Голгофа” Тараса Салиги (Львів, 1992), після якої

в історії української літератури з'явилися й інші праці, сформувалася певна традиція.

Водночас генераційного погляду на літературний феномен УСС як творчість військової поколіневої ланки ще ніхто не пропонував, окрім Ірини Роздольської. Авторка підійшла до розкриття літературного феномену військового середовища з погляду притаманної йому генераційної специфіки, що є основою творчої природи його учасни-

ків, та прагнула при цьому реконструювати історико-літературний рух мілітарного покоління у структурно-організаційній тягlostі літературних, літературно-пресових об'єднань, з увагою до стрілецької картини світу, до естетичних особливостей артикуляції військового покоління через сукупне „ми“. У процесі роботи в науковий обіг літературознавчої галузі залучено низку стрілецьких періодичних і неперіодичних, художніх та інформаційних видань, маловідомих і невідомих текстів та імен творців „Стрілецької Голгофи“. Студія постала внаслідок великої збирацько-пошукової підготовки авторки. Результати пошуку яскраво та об'єктивно відображає структура монографії, у якій те чи інше стрілецьке літературне об'єднання представлено певним ступенем естетичної ідентифікації військового покоління.

Структура монографії, у якій п'ять розділів, „працює“ на повноцінне розкриття поставлених завдань. Перший розділ є методологічно-теоретичним акцентом праці, завдяки якому І. Роздольська вибудувала власний дослідницький шлях, зваживши на особливості генераційного підходу в українській історико-літературній практиці й обережне ставлення до нього власне в літературознавстві (параграф 1. 1. 1.), оскільки він заангажований у соціологічних та історичних студіях, а також у постколоніальних культурологічних розвідках (параграф 1. 1. 2.). Тому дослідниці довелося вибудовувати власну траєкторію наукового руху відповідно до соціальної, історичної та культурної природи самого поняття покоління та його національних літературознавчих трактувань.

У розділах другому та третьому представлено етапи розвитку військово-літературної спільноти, виокремлено власне два, перший пов'язаний безпосередньо із періодом Визвольної війни (1914—1920), а другий — з періодом міжвоєн'я та новими суспільно-політичними умовами II Речі Посполитої, у яких стрілецьтво бачило себе „в домі роботи, в країні неволі“ (Леся Українка). Хронологічний виклад матеріалу тут цілкомито себе виправдовує, оскільки розкриває творче зростання вояцтва у літературній сфері, у творенні образних, жанрових доміант, допомагає аналізувати способи літературно-мистецької самоорганізації в загальному русі спільноти до літературної автономії під час першого етапу (розділ 2) та літературної індустрії під час другого етапу (розділ 3) творчості січових стрільців. Авторка продуктивно проаналізувала персональний склад та структури творчих кіл воєнного періоду — „Пресової Кватири“, „Вістника Пресової Кватири“, гумористичних видань „Бомба“, „Самохотник“, „Самопал“, „Усусу“, журналів „Шляхи“, „Світ“, газет „Будучина“, „Стрілець“; з повоєнного періоду осмислено об'єднання січових стрільців у „ЛНВ“ — „Вістнику“ Д. Донцова, концерні „Червона Калина“, гумористичних форматах, групі „Митуса“. Доведено, що стрілецькі літературні сили суттєво доклалися до розбудови літературно-ідеологічних напрямів міжвоєнної Галичини, насамперед „націоналістичного“, частково „естетського“ та „радянськості“, найменше ж — „католицького“. В той час стрілецьтво визначало власні естетичні орієнтири поміж концептами „homomilitans“ і „homoludens“, врешті спинилося

на позиції „homomilitans“ як найбільш природній, звичний.

Бачимо, що головним героєм стрілецького образу світу є січовий стрілець у стані трагічного оптимізму й екзистенційного максимуму, він сповнений віри у стрілецьку ідею. У роботі виділено і те, що стрілецький дискурс містить неоднозначне образотворення жінки-„стрільчині“, при цьому авторці вдалося простежити продуктивну динаміку образних суджень стрільців-чоловіків. Цікаво було дізнатися, що саме січове стрілецьтво власними життєписами, дописами надало Дмитрові Донцову перші приклади до поняття трагічного оптимізму, яке публіцист окреслив лише у другій половині 30-х років XX ст. на прикладі авторів власного „Вістника“.

Розділ четвертий монографії виразно представляє естетичні виміри генераційних візій січового стрілецьтва як духовних нащадків, „дітей“ Тараса Шевченка та Івана Франка. Доведено, що в потоці історичного часу стрілецька ланка саме так бачить себе, свідомо окреслює генераційні зв'язки маніфестаціями соціального, організаційного, літературно-творчого характеру. Окреслено стрілецьку шевченкіану та франкіану, які спираються на специфічний жанр стрілецької критики як меморат, що його обґрунтовано у розділці на матеріалі специфічних стрілецьких публікацій. Авторка також справедливо обстоює думку про існування стрілецького шевченкознавства як наукового напрямку з визвольного місією на основі шевченкознавчої практики Луки Луцтва. Інша вагома і цінна частина цього розділу — дослідження інтертекстуальних зв'язків стрілецького дискурсу з творчістю Т. Шевченка та І. Франка, що слугує переконливим аргументом доведення діакронного генераційного зв'язку.

Розділ п'ятий фіксує увагу читача на взаєминах січового стрілецьтва у синхронії з іншими поколіннєвими ланками сучасників, трохи старших „молодомузівців“ та авторів із середовища армії УНР. Цікаво читати, як „молодомузівці“ перейняли стрілецькою ідеєю та, сприйнявши певні засади стрілецької ідентичності, відійшли від виразно естетської „молодомузівської“ доктрини і власними діями суттєво доклалися до розширення стрілецького літературного поля (В. Пачовський, С. Чарнецький, М. Голубець). Окреслено окремі стрілецький етап у життєписах „молодомузівців“.

Є історико-літературний сенс і в роздумах про два військові покоління, стрілецьке, і „спізнене“ (Є. Маланюк), оскільки аргументовано відмінну змістово-образну, символічну реалізацію спільних мотивів (Листопада, соборності, героя).

Щоправда, під час генераційно-літературного представлення січового стрілецьтва окрема життєтворчість трохи відступає на маргінес. У майбутньому, переконана, що літературна творчість присутніх на сторінках цієї книги постатей (Петра Франка, Тараса Франка, Василя Кучабського, Василя Дзіковського та багатьох-багатьох інших) стане об'єктом монографічних досліджень. Книга Ірини Роздольської слугуватиме при цьому добрим прикладом.

Уляна ПАРУБІЙ

Іван Джиджора. Економічна політика російського правительства супроти України в 1710—1730-х роках / Упоряд., автор передм., прим. і комент. В. Пришляк.— Київ: Кліо, 2020.— 320 с.

Нещодавно у київському видавництві „Кліо” побачила світ збірка, до якої ввійшла докторська дисертація українського історика, дійсного члена НТШ Івана Джиджори (1880—1919) та рецензії на неї. Це друга (після видання 1930 р.) републікація найважливішої праці вченого, підготовлена на високому науковому рівні.

Упорядником книги, автором передмови, приміток і коментарів є Володимир Пришляк, знаний дослідник життя і творчої спадщини улюбленого учня Михайла Грушевського з його львівської історичної школи¹.

У передмові „Іван Джиджора і його головна студія з історії Гетьманщини” (С. 5—26) наведено бібліографічні відомості про історика. Він народився на Підгаєччині в 1880 р., закінчив Буцацьку гімназію, згодом навчався на історичному відділі філософського факультету Львівського університету. Перший досвід наукового дослідження отримав на історичному семінарі М. Грушевського. Коло його зацікавлень обмежувалося історією Гетьманщини першої третини XVIII ст.— раннього етапу інкорпораційної політики царського уряду щодо українських земель.

Свої докторські студії, як й інші учні М. Грушевського, І. Джиджора розпочав з опрацювання архівів. Документи з теми, що його цікавила, збереглися у Харкові, Києві та Москві. У ці міста молодий історик відбудув кількамісячні археографічні поїздки (1905, 1908, 1910 рр.). Із листів ученого до своєї нареченої Наталії Навроцької та М. Грушевського довідуємося, що історія Гетьманщини захопила його цілком, а підживлювали це захоплення багаті пласти джерел, невідомі в історіографії. Йдеться переважно про матеріали періоду гетьманування Данила Апостола. Єврейська торгівля в Гетьманщині стала об'єктом дослідження у дисертації, яку її автор за порадою М. Грушевського тематично розширив, змінивши назву із „Жиди в Гетьманщині в зв'язку з торговельними інтересами Гетьманщини” на „Економічна політика російського правительства супроти України в 1710—1730-х роках”. Головний висновок цієї праці: царський уряд прагнув підпорядкувати економіку козацької України, перетворивши ці терени на ринок збуту російських товарів, задля чого здійснював цілеспрямовану політику, яка полягала у регламентації насамперед українського експорту та імпорту. У першій третині XVIII ст. купці з Гетьманщини

провадили активну експортну та імпорتنу торгівлю з Європою (Польща, Сілезія, Австрія, Голландія, Франція). Після Полтавської битви Петро I розпочав наступ на економічні права козацької держави. Було заборонено прямий європейський експорт української продукції (лише через Росію), так само й імпорт, задля протегування російського виробника. На українські ж товари в Росії наклали обтяжливі мита. Вилучено низку товарів з торговельного обігу під претекстом державної монополії. Гетьманська адміністрація намагалася протидіяти такій політиці, і найефективніше це вдавалося за правління Д. Апостола в 1727—1734 рр.

Роботу І. Джиджори надруковано у чотирьох томах „Записок НТШ” за 1910—1911 рр., а також окремим відбитком. Критичну рецензію на неї в газеті „Діло” опублікував Мiron Кордуба (С. 199—203 теперішнього видання). У доволі різкій і в'їдливій формі він заперечував основний висновок дослідження, вважаючи, що Петро I, забороняючи українську торгівлю з Європою, керувався не економічною політикою супроти Гетьманщини, а втілював у життя ідеї меркантилізму для цілої імперії, опираючись на погляди французького міністра фінансів часів Людовика XIV Жана-Батиста Кольбера (кольберизм). І. Джиджора написав відповідь на згадану рецензію, однак з невідомих причин на шпальтах „Діла” вона так і не вийшла. Її текст, що зберігся в архіві НТШ, побачив світло денне в аналізованому нами київському збірнику 2020 р. (С. 204—210). М. Грушевський підтримав свого улюбленого учня в цій науковій дискусії, зазначивши в одному з листів, що „се був не меркантилізм, а політика” царського уряду проти України. Натомість думку М. Кордуби поділяв інший рецензент — Микола Василенко (С. 212—214). В. Пришляк намагається примирити обидві дослідницькі позиції, слушно вказуючи, що „меркантилізм не заперечує руйнацію національної економіки, і навіть одне логічно перетікає в друге. Козацька Україна не була повні самостійною державою, а залишалася у складі Російської, яка нестримно переростала в імперію. Без зайвої для науки політичної заангажованості та ідеологем об'єктивно можна твердити: наявні поєднання, взаємопов'язаність і взаємозумовленість політики як засобу для досягнення певної мети з меркантилізмом та через меркантилізм” (С. 20—

¹ Див., наприклад: Пришляк В. Мiron Кордуба та Іван Джиджора: рецензент і автор // До джерел: Збірник наук. праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя: У 2 т.— Київ; Львів, 2004.— Т. II.— С. 527—545; його ж. Український історик Іван Джиджора // Український історичний журнал. Київ.— 2006.— № 6.— С. 56—77; його ж. Історія гетьманства Данила Апостола у висвітленні Івана Джиджори // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.— Львів, 2006—2007.— Вип. 15: Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича.— С. 749—760; Листування Михайла Грушевського.— Київ; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто: Простір, 2008.— Т. IV: Листування Михайла Грушевського та Івана Джиджори / Упоряд. С. Панькова, В. Пришляк.— 552 с.— (Серія: Епістолярні джерела грушевськознавства).

21). Критичний відгук М. Кордуби не перешкодив позитивному завершенню справи з докторською дисертацією І. Джиджори. У грудні 1912 р., після складання кваліфікаційних іспитів, історик отримав диплом доктора філософії Львівського університету.

У передмові упорядник, окрім „докторської історії”, коротко простежує подальше життя І. Джиджори: згадує про його сім'ю, участь у Першій світовій війні та діяльність у період ЗУНР на посаді військового коменданта Рави-Руської, а також передчасну смерть від хвороби легень у квітні 1919 р. У зв'язку з 50-літтям від народження вченого і десятими роковинами смерті, 1930 р., за ініціативи М. Грушевського і під егідою Історичної секції ВУАН, докторську студію дослідника перевидано разом з іншими його статтями².

Теперішню збірку присвячено 140-літтю уродин і 100-літтю смерті І. Джиджори. Тексти дисертації і рецензій на неї передані з наближенням до актуального правопису, але з урахуванням авторських і газетно-журнальних правописних особливостей тієї доби. Цитати із джерел подано за археографічними правилами, прийнятими в українській історичній науці. Використані І. Джиджорою документи упорядник звірив *de visu* і здійснив їх сучасну архівну атрибуцію, що якісно підвищило рівень видання. Мовиться про Російський державний архів давніх актів (тут тепер зберігаються матеріали Московського архіву Міністерства юстиції, якими користувався І. Джиджора), Архів зовнішньої політики Російської імперії Історико-документального департаменту Міністерства закордонних справ Російської Федерації (колишній Московський головний архів Міністерства закордонних справ Російської імперії), Російську дер-

жавну бібліотеку (колекція Миколи Маркевича з Рум'янцевського музею) та Центральний державний історичний архів України у Києві (матеріали Малоросійської колегії).

Публіковані тексти супроводжуються археографічними легендами, тлумаченням спеціальних термінів у примітках та розлогіми коментарями, які за своєю формою і змістом нав'язують до традиції видання текстів М. Грушевського у 50-томовому зібранні його творів, що триває вже майже двадцять років. В. Пришляк є дослідником історії Гетьманщини першої третини XVIII ст. (зокрема, постати Д. Апостола і періоду його гетьманування), а тому коментарі до праці І. Джиджори та рецензій на неї написані із залученням багатой літератури й значної кількості джерел, що відклалися в архівах Києва й Москви.

Як годиться, такого типу видання супроводжує анований і атрибутований покажчик імен, а завершується воно вказівником географічних назв та списком ужитих аббревіатур і умовних скорочень.

Закріплює позитивне враження від книжки відтворення її на високому поліграфічному рівні. Відзначимо якісний папір і друк, численність ілюстрацій у тексті, репродукування на форзацах документів з київських та московських збірок, а на фронтиспісі — фотопортрета І. Джиджори.

Загалом ця книга, так дбайливо, із любов'ю укладена В. Пришляком, може слугувати взірцем для перевидання творчої спадщини українських істориків, у т. ч. членів НТШ. Едиція якісно вирізняється серед інших подібних ґрунтовністю передмови, коментарів та продуманістю змісту, за що упорядникові заслужена подяка.

Андрій ФЕЛОНЮК

Михайло Андрейчин. Інфекції і люди: розмисли клініциста.— Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2020.— 256 с.

У світовій науці вчені негуманітарних галузей нечасто діляться осмисленням власного багатого практичного досвіду у призмі одвічних світоглядних (а тому також філософських) дилем. Велика цінність таких публікацій — не так у неминучій міждисциплінарності, як у сміливості та відповідальності їх авторів порушувати понадчасову проблематику фундаментальних підстав буття та пізнання і пов'язаного з ними супроводу моральних, етичних, психологічних, ментальних, соціальних і культурних питань, завжди актуальних у сучасності кожного покоління. Широкому колу читачів та українській медичній спільноті монографія такого жанру і тематики пропонується вперше.

Майже шістдесятилітня професійна праця відомого в Україні та поза її межами лікаря-інфекціоніста Михайла Андрейчина стала вихідним і опорним аргументом у намірі підсумувати власні спостереження та потрактувати насущні глобальні виклики, що якнайбезпосередніше присутні у його

робочому повсякденні. Не дивуємося, що викладений у книжці матеріал був для автора у певному розумінні „тягарем спогадів”. Адже йдеться про постійне, пряме та опосередковане, співіснування з екзистенційними межовими ситуаціями життя і смерті, цілу палітру фізичних і психічних страждань, якими пам'ять клініциста, що прагне „лікувати не аналізи, а людей”, природно, не у змозі знехтувати чи легко забути.

Ключові пріоритети запропонованих роздумів розставлені вже у назві монографії. Вони від початку засвідчують, що її автор має почуття професійної гідності й гордості за обраний фах, безмежно подивляє барвисте розмаїття „світу інфекцій”, а водночас є великим людинолюбом, відкритим до цінностей надії, довіри, вдячності, зичливості, милосердя, добра і краси.

Рецензована публікація складається з Передмови та семи розділів. У Передмові (С. 4—9) подано оглядову характеристику загального стану і

² Джиджора І. Україна в першій половині XVIII віку. Розвідки і замітки / З передм. акад. М. Грушевського. — К., 1930. — VIII+ 171 с. — (Історична секція ВУАН. Т. 36).

форм, як державного, так і приватного управління медичною галуззю в умовах незалежності. Кожна зі структурних частин книги різна за обсягом (найменша налічує 11, найбільша — 54 сторінки), але завжди тематична: вступний розділ „Молода жага творчого пошуку“ (С. 10—34) оповідає про перші кроки професійного становлення свіжодипломованого фахівця. П'ять розділів присвячені тим чи іншим недугам, що належать до інфекційних хвороб і вражають життєво важливі органи, а саме: „Коли печінка просить допомоги“ (С. 35—73), „Якщо хворого лихоманить“ (С. 74—122), „Загадка недуга та людські долі“ (С. 123—145), „Заразитися можна через їжу та воду“ (С. 146—188), „Цей нескінченний калейдоскоп інфекційних хвороб“ (С. 200—254). Ще один розділ „Пам'ятник святому Року — покровителю інфекційних хворих“ (С. 189—199) наближає до читачів харитативну і жертвовну діяльність історичної постати, яка настільки зацікавила і привабила М. Андрейчина, що він ініціював та доклав зусиль, аби відповідно її вшанувати встановленням мистецької скульптурної композиції перед інфекційним корпусом Тернопільської комунальної лікарні швидкої допомоги (саме у ньому з 1959 р. міститься кафедра інфекційних хвороб з епідеміологією, шкірними та венеричними хворобами (раніше — кафедра інфекційних хвороб та епідеміології) Національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського (до 1997 р. Тернопільський медичний інститут, впродовж 1997—2004 рр. Медична академія, 2004—2019 рр. Державний медичний університет імені І. Я. Горбачевського), яку він з 1981 р. і очолює дотепер. Згадані заклад і пам'ятник розміщені, відповідно, на титульній обкладинці та звороті монографії.

Про специфіку інфекційних хвороб автор оповідає, спираючись насамперед на численні приклади з власного практичного досвіду лікування, без перебільшення, тисяч пацієнтів. Перебіги найбільш яскравих (зазвичай драматичних і лише зрідка — з елементами легкого гумору) випадків захворювань описуються та оцінюються не лише з погляду лікаря-практика чи медичного середовища, а й самих хворих, їх рідних, соціуму, міністерських чиновників, представників засобів масової інформації. Додатково текст збагачений автобіографічними згадками про власні стоптні автотєви та професійні „стежки і дороги“ і супроводжується міркуваннями, коментарями про ширший — суспільний чи державний — засяг „плетива медичних, економічних і етичних проблем“, що пов'язують лікарське покликання з людськими долями та ріднять обидві сторони у спільній боротьбі за життя.

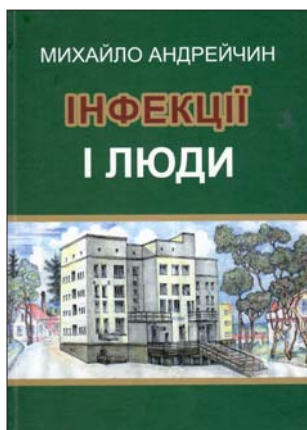
Концептуальну цілісність змісту 256-сторінкової книги надає кілька пріоритетних принципів і тематик, що у більшому чи меншому обсязі, тих чи інших інтерпретаціях наскрізно присутні на її сторінках. До них належать: 1) інфекції і хвороби як медичний і соціально-культурний феномен; 2) важливість тяглої спадковості знань та вмінь від „вчителів“/„наставників“ до „учнів“/„послідов-

ників“; 3) неперервність професійного самовдосконалення; 4) запал науково-дослідницької роботи; 5) особистість пацієнта; 6) значення просвітницької роботи; 7) цінність емпатії; 8) етос лікаря.

З перших рядків читача, особливо далекого від медицини гуманітарія, може вразити дивовижна захопленість М. Андрейчина всім, що стосується інфекційних хвороб, насамперед — ними самими. Від занять на зламі 1950—1960-х років у студентському мікробіологічному гуртку („на самоті я спілкувався з мікробами як із живими розумними істотами і навіть розмовляв з ними“) й до „посивілої голови“ він не перестав цікавитися різноманітністю і багатовекторністю симптоматичних проявів та ознак перебігу інфекційних процесів. Вчений свідомий, що жодні, навіть дуже деталізовані офіційні інструкції чи статистики не здатні нині охопити і врахувати всі епідеміологічні дані про більш ніж 1200 інфекцій (які своєю чергою не просто кількісно зростають, але й переживають „ренесанси“). І тому не втомлюється наголошувати на силі влучної діагностики та дослідницькій праці в улюбленій галузі: перша дає змогу допомагати хворим та рятувати життя, а друга пришвидшує встановлення істини, особливо щодо маловивчених патологій.

Експериментаторський запал М. Андрейчина, опертий на велику працьовитість і здорові амбіції, приносив щедрі результати¹. Навіть під час служби в армії, куди — замість писання кандидатської дисертації — втрапив волею обставин, знаходив можливість достосовувати медичні знання до реальних кризових і загрозливих ситуацій. І після здобуття ступеня доктора медичних наук творча наснага продумувати вирішення „проблем, які ніхто не розв'язав“, ніде не випарувалася. Одиичним „уроком на все подальше професійне життя“ став випадок його передчасної згоди на сумнівну пропозицію лікування, що наразила здоров'я хворої на невинправданий ризик.

Автор відвертий в описах своїх супровідних експериментальним досліддам станів, навіть якщо результати виявлялися короточасними („Можна уявити, з яким нетерпінням і сподіванням (навіть молився!) я чекав на кожну відповідь бактеріологічної лабораторії“) або, навпаки, новаторськими („Під враженням залишаюся весь день, а вночі не можу заснути до ранку [...] оформляємо заявку на винахід“). Одне з відкриттів, про яке згадує докладніше, стосувалося способу виявлення специфічної ознаки для діагностики таємничої недуги (т. зв. хвороби Моргелонів). Про цю хворобу М. Андрейчин пише, зіставляючи і підхід лікарів, і сприйняття пацієнтами, і реакцію суспільства, і масмедійний ажіотаж, а у центрі, як звично, ставить викривлені фізичними і психічними терпіннями людські долі... Дослідно-експериментальне запліччя стало підставою заснувати й очолити Центр з досліджень інфекцій при рідному виші, який вже розробив низку власних методичних рекомендацій для хворих і лікарів, дбаючи про їх медичний та юридичний захист.

¹ Докладніше див.: Копча В. Андрейчин Михайло // Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія / Відп. ред. О. Купчинський. — Київ; Львів; Тернопіль, 2012. — Т. 1: А—Бібл. — С. 154—156.

Проте, мабуть, базовим осердям набутого унікального досвіду й успішної самореалізації М. Андрейчина став вплив низки названих і неназваних у книзі осіб: насамперед батьків (за те, що „прищепили мені любов до книжок і праці”, присвячує їм цю книгу), зокрема тата, який сам мав неабияку практику фітотерапевтичного лікування; також старших за віком університетських викладачів та наукових опікунів (у Тернополі та Одесі), які сприяли утвердженню молодого лікаря і своїми знаннями, і гідними наслідування поведінкою та вчинками. Прикметно, що їх портрети постійно є у робочому кабінеті М. Андрейчина і „будуть там доти, доки працюватиму”. Вдячна пам'ять М. Андрейчина за перейняті уроки і у тому, що часто трактує своє „я” не відсторонено, а у контексті „ми” (у книзі — не абстрактного, а персоніфікованого), тобто середовища колег, однодумців, співробітників, вміє підкреслити, похвалити і порадити за їхні наукові досягнення, також цінує спільну працю над корисними дослідницькими проектами. Мабуть, це залишає помітний слід в історії медицини, адже чимало молодших фахівців з різних міст України звертаються до нього з проханням стати керівником або консультантом дисертаційних досліджень.

Чим, отже, вабить і переконує наукова харизма автора книги? Вона є результатом наполегливої багаторічної відданості професійним обов'язкам і зосередженості на постійному самовдосконаленні.

Вчений ненав'язливо ділиться низкою порад, які перейняв, самостійно випрацював та якими відповідально керується у своїй праці. Серед них такі: глибоко і віддавна вивчає доступну фахову літературу, в тому числі закордонну періодику, та за допомогою всесвітньої мережі („Ще раз переконався, що медицину треба вивчати доки працюватиму, а наукові ступені не дають гарантій від помилок”); ретельно „збирає анамнез” і, з'ясовуючи обставини виникнення захворювання, крім комп'ютерної діагностики, не занедає метод пальпації, перейнятий у професіоналів „старої школи”; поєднує теоретичні знання з практикою („практикуючий лікар — це довідник”); запам'ятовує власні хиби (серед них і „непланований експеримент самозараження”, що серйозно зашкодив здоров'ю самого автора). Неодноразово нагадує не ставити універсальним методом діагноз, адже може виявитися (гірше, якщо запізно), що лікувалося геть не те, та не шкодувати часу й зусиль повторно обстежувати недужого. Замість зловживати сучасними дорогими противірусними препаратами, що можуть непоправно зашкодити, М. Андрейчин шукає і знаходить їм альтернативи.

Логічність міркувань давали змогу М. Андрейчину за виняткової потреби лікувати навіть дистанційно. Увага до дрібниць (починаючи від дуже докладних, засвідчених підписом, власноручних записів у медичних картах пацієнтів і закінчуючи неодноразовим продумуванням) сприяла пошуку оптимальних рішень. Знання ставали тим мотиватором, аби приймати блискавичні (але не поспішні) рішення при критичних і ризикованих ситуаціях, щоб „не втратити пацієнта”. Вони також служили захисним аргументом при поспішних звинуваченнях у прийнятті хибних рішень.

„Мистецтвом” можна вважати вдале лікування багатьох звичайних вірусних інфекцій, але це не повинно переключувати зусилля самого організму у боротьбі з хворобою. До таких його реакцій (наприклад, гарячкового стану) „треба ставитися

з повагою і вдячністю”. Проте у щораз „тіснішому” — глобалізованому і пронизаному міграційними, кліматичними, технологічними рухами — світі українські інфекціоністи дедалі частіше реєструють екзотичні інфекції, раніше не притаманні нашій території.

Автор свідомий, що потрібно „багато років”, аби зупинити деякі з поширених в останні роки епідемій. Тому підкреслює актуальну вагу медичного просвітництва і серйозні прогалини у профілактичній та протиепідемічній роботі серед населення (як і серед лікарського середовища). Ті, які тривають нині, оцінює як однозначно недостатні, несприятливі та навіть руйнівні для системи охорони здоров'я, пацієнтів та медичного персоналу. Серед головних причин „якогось незграбного” процесу перебудови медичної галузі вже в умовах незалежності називає хронічне недофінансування, ігнорування пропозицій науковців, гонитву за швидкою наживою, свідомо занижену офіційну статистику захворюваності, а до недопустимих відносить відсутність відповідальності за промахи („Безкарність сприяє поширенню інфекцій”). Констатує знайому тезу: ті, хто „тямлять мало”, нерідко вважають, що знають багато, і навпаки. У медицині, за М. Андрейчином, це створює парадокс: хоч „перших стає з віком менше, але вони часто керують другими, яких більше”.

У відповідному розділі автор наводить чимало повчальних прикладів антисанітарії, впливу забобів, упереджень та інших „ознак невігластва”, які у загрозливих масштабах знищують повноцінну якість життя. Багато місця у книзі присвячено онкологічним хворобам, статистика яких занижена, хоч Україна, на жаль, серед лідерів захворюваності у регіоні... І знову ж, замість сухих цифр — драматичні історії та долі заражених, серед яких стільки людей молодого і середнього віку.

Книга, як згадувалося, багата на описи реальних подій у лікувальній практиці клініциста. Їх учасниками, крім автора, є і його колеги, і насамперед пацієнти. Який би соціальний статус, культурний рівень, індивідуальний психотип вони не уособлювали, М. Андрейчин спостеріг у їхніх очах зазвичай „надію і настороженість”, у той час, як у своєму погляді і поставі — „професійний інтерес та доброзичливість”. Ці характеристики влучно окреслюють зміст поняття „етосу” (хоч безпосередньо у книзі воно не згадується).

Лікарський етос ґрунтується на неписаному бажанні відповідально та сумлінно трактувати своє фахове покликання, а саме: не обмежувати основний принцип „не зашкодь” суто інтелектуальною і прикладною вправністю, а включати в нього ще морально-етичні засади (своєю чергою виходять за межі віри чи простого співчуття). І тому, наприклад, автор не категоричний у дилемі про потребу лікувати ВІЛ-інфікованих дорогими ліками, а розглядає її як неабиякий тягар, що падає, крім потерпілого, і на суспільство загалом. Етос М. Андрейчина — це і слівність у збереженні таємниці, довіреної хворим, і небажання обговорювати публічно маловивчені хвороби з участю „нещасних” пацієнтів, і засторога проти стигматизації та дискримінації хворих на певні недуги, а також медиків, які їх лікують (адже також можуть опинитися у статусі недужого і позбавляються прав виконувати фахові обов'язки)...

Кредо найвищого професійного етосу, яким керується і сам М. Андрейчин: „У кожному хворому бачити людину” і самому „...бути людиною у

кращому розумінні цього слова“. Це прочитуємо і у його твердому обстоюванні власного лікарського покликання рятувати життя людей, а не розробляти біологічну зброю при спробі непрямого вербування до засекреченої дослідної праці у середині 1960-х рр., і у чесному формулюванні діагнозу (коли, долаючи епідемію холери в АР Крим у середині 1990-х, виявляв та виправляв розбіжності в десятках або й більше історій хвороб, штучно викривлених через чиновницьку спробу приховати недостатнє або неякісне обстеження) та багатьох інших прикладах.

Вочевидь, даремно так прихилився М. Андрейчин до постати святого Роха — середньовічного юнака-християнина, що, зцілившись від холери, присвятив своє подальше, хоч і недовге, життя жертвованню догляду за хворими на цю масову пошесть, за що був згодом канонізований. Подячний пам'ятник йому у Тернополі (автор мистецької композиції Олесь Макар) „додає надії хворим, спонукає людей бути врівноваженими та добрими в цьому шаленому егоїстичному світі“ (С. 103), а самому натхненнику зреалізованого проєкту М. Андрейчину дає ще одного спільника в обов'язку „бути готовим до нових випробувань“.

У книзі автор порушує і проблематику співпереживання (емпатії), що стала наріжною у сучасній медичній і філософській етиці. Справжній інфекціоніст, у розумінні автора, — фахівець, що володіє значно „ширшими і глибшими“ від своєї профільної спеціалізації знаннями та враховує, крім фізичного, ще й духовне і соціальне благополуччя людини.

Ще у молоді роки М. Андрейчин писав на теми етики та деонтології в галузі медицини, згодом неодноразово до них повертався, обговорюючи у співбесідах та дискусіях з колегами. Не маємо сумніву, що той, хто на щодень упродовж десятків років у якнайбезпосереднішій близькості бачить хвороби, смерть і психічне вигорання лікарів та пацієнтів, більш автентично відчуває стан співпереживання, аніж не одна теоретична симуляція.

У цій книзі автор формулює особисте правило емпатії: „Якщо не можеш допомогти ліками, то хоча б підтримай морально“. Як конкретніше його дотримується? Насамперед щиро, терпеливо розмовляючи з хворими, в тому числі й тими, які потребують допомоги психолога, психіатра або психотерапевта. Якість життя хворого залежить від того, наскільки лікар використовує „весь комплекс сучасних як матеріальних, так і словесних засобів лікування“ (С. 250). Дбає при цьому про психоемоційний стан і хворих, і їх близьких, особливо тоді, коли йдеться про безнадійні випадки, і має повідомляти трагічні відомості („В наш час схилиються повідомляти правду, якою б гіркою вона не була. Але ніхто не вимагає повідомляти правду вже й негайно [...] У словах, міміці й жестах родичі мають відчуті співчуття, співпереживання та професіоналізм, зрозуміти, що можливості медицини іноді обмежені“ (С. 177—178).

Нерідко перебуває при пацієнтах цілодобово, з деякими підтримує контакти впродовж десятків років. Замість покладатися лише на лабораторні дані, схильний вірити недужим навіть тоді, коли розповідь, особливо щодо маловивчених хвороб, сприймається як фантазування, адже на тілі проступають „чіткі матеріальні вияви страждання“.

Керуючись емпатією, „лікар повинен перейнятися проблемою інфекційного хворого і певною мірою уявити себе на його місці. У такому разі можна отримати довіру пацієнта і стати авторитетним для нього, а далі спільними зусиллями побороти його недугу“ (С. 254). Серед хворих можуть опинитися і лікарі. За спостереженнями М. Андрейчина, їх лікувати непросто: вони або перебільшують імовірність ускладнень, або сліпо вірять у фатум і занедбують хронічні недуги.

Не про всі клінічні випадки М. Андрейчин може писати у профільні медичні журнали („на заваді стало загублене життя хлопця“). Натомість добровільно опікується соціальним захистом і підтримкою пацієнтів, особливо тих, які опинилися на суспільному дні: сприяє в оформленні інвалідності та можливості отримувати мінімальну пенсію (зокрема якщо хвороби немає в переліку, бо ж „відсутність офіційної назви не може заперечити наявності проблеми“); тим, хто недоїдає, чи безхатченкам пропонує безкоштовне стаціонарне лікування, яке, хай і тимчасове, але „дещо зменшить страждання“; іноді і сам посилає ліки потребуючим, щоби життя для них мало сенс і вони не залишалися „наодинці з бідой“...

Від огляду перших пацієнтів М. Андрейчина давно минуло півстоліття, а їх різні індивідуальні долі і далі „рояться“ у спогадах спостережливого і сумлінного лікаря. За допомогою книги він ділиться пригадуванням як вдалих, так і сумних, прикрих, трагічних випадків („свідомість свердлить думка, що хвору не догледіли“) вже не тільки у колі студентів, співробітників і колег. Стиль авторського викладу спокійний і послідовний. Велика кількість фахової термінології не відштовхує, а, навпаки, заохочує пізнавати більше, хоч описи перебігу симптомів та лікування можуть злякати правдивою натуралістичністю тих, хто не належить до медичної галузі, і це закономірно.

І без сучасної пандемічної кризи ця книга могла бути написаною. Фахівець найвищої проби, що любить та знає свою професію, поєднав її прикладний характер з моральними й етичними змістами та переконав власним досвідом у потребі плекати в собі етос та емпатію.

Автор Михайло Андрейчин переконує не йти лише освітленою дорогою, але й самому її торувати, щоб світ людей і світ інфекцій взаємодіяли між собою й невпинно захоплювали незбагненною величчю (спів)існування усього живого, а у ньому — глибин людського духу. Книга дає почин зрушити з місця чимало занедбаних справ у медичній галузі, але не меншою мірою засвідчити недооціненість заслуг лікарів-інфекціоністів та їх велику посвяту — зберігаючи життя одного, захищати життєдіяльність цілого суспільства.

Написане виводить внутрішні дискусії фахового середовища на новий рівень обговорення і самої лікарської майстерності, і здобутків у лікуванні інфекційних хвороб, і потреб просвітницької ланки. Без сумніву, викладений у ній матеріал буде доповнюватися, інтерпретуватися, дискутуватися і знову переосмислюватися читачами-лікарями, читачами-пацієнтами, а, можливо, й навіть читачами-чиновниками. Тому монографія „Інфекції і люди: розмисли клініста“ вже ввійшла та залишиться в історії національної та світової науки. А водночас чекає продовження.

Ореста ЛОСИК

КОНФЕРЕНЦІЇ, СИМПОЗИУМИ, АКАДЕМІЇ

17 вересня 2020 р. у Львівському обласному Будинку вчителя проведено конференцію з нагоди 100-річчя від народження Анни Благітки (31. 07. 1920 — 31. 10. 2017) — сокілки, педагога, громадської діячки та багаторічної голови міського осередку ім. К. Малицької Всеукраїнського товариства „Рідна школа“.

У вступній частині конференції слово мала завідувач музейного відділу ЛОБУ Віра Романчак. Дали Марта Благітка у доповіді „Життєпис Анни Благітки“ докладно спинилася на основних віхах життя та діяльності своєї мами. Кращому сприйняттю сприяли численні світлини та документи з різних епох. На слайдах можна було побачити А. Благітку як ученицю семінарії ім. Св. Йосафата СС василіянок у Львові, учасницю сокільського руху, в сімейному колі, педагога, суспільно-культурну діячку, доповідачку на республіканських конференціях... Розлогі коментарі до кожної світлини та різні історії з життя А. Благітки викликали ще більше зацікавлення. На мить чомусь подумалося, що було б добре зняти документальний фільм про цю вольову, енергійну, працьовиту, спокійну, врівноважену та надзвичайно патріотичну українку!

Дійсний член НТШ Андрій Сова у доповіді „Провідні діячі українського сокільського руху Анна та Ярослав Благітки“, на основі львівської та празької періодики, архівних документів, видань „Сокола-Батька“, фотографій та документів з приватних архівів Степана Гайдучка (м. Львів) та Анни Благітки (м. Львів), спогадів активних учасників сокільського руху — висвітлив внесок Ярослава та Анни Благітки (з дому — Продан) у розвиток сокільського руху в Галичині напередодні Другої світової війни. Доповідач наголосив на співпраці Ярослава Благітки та основоположника українського тіловиховання Івана Боберського. У книзі Ярослава Благітки „В ніч на Купала“ (Львів, 1933) є присвята Іванові Боберському, яка звучить так: „Батькові Українського Сокілства, побратиму, професору Іванові Боберському в 60-ліття уродин свій скромний труд присвячує Автор“. У біографії А. Благітки є важливим і те, що вона є авторкою праці „Ходім дівчата... 16-рухові вправи пластинками для посестер“ (Львів, 1939) та упорядницею альманаху „Сокіл-Батько“ спортивно-руханкове товариство у Львові“ (Львів, 1996). Анна Благітка неодноразово виступала на заходах, які проводилися у головному корпусі ЛДУФК ім. І. Боберського, зокрема 25 квітня 1996 р. на презентації альманаху „Сокола-Батька“, 5 травня 2010 р. урочистій академії з нагоди відзначення українського товариства „Січ“.

Голова Ліги українських жінок Лідія Купчик поділилася своїми роздумами про А. Благітку у виступі „Життя в освіті і для освіти“. Визначальними стали її слова: „Відзначаючи 100-ліття від народження цієї Українки, берімо собі за зразок її Чин!“

У завершальній частині конференції своїми спогадами поділилися вихованці, випускники та співробітники Анни Благітки — Світлана Стефан, Ірина Коваль, Ярослава Гунько, Петро Пітила, Анна Станицька, Мирослава Кушнір — активістка Ліги українських жінок, родина якої товаришувала з Благітками.

У рамках конференції відбулася презентація виставки та поштівки з серії „Українське тіловиховання“, присвяченої Анні Благітці — активній учасниці товариства „Сокіл-Батько“ у Львові. Присутні змогли поставити доповідачам чимало питань та обговорити різні аспекти патріотичного виховання української молоді. Серед іншого пролунали й думки про те, що варто обговорити питання про присвоєння якомусь освітньому закладові у Львові імені Анни Благітки. Можливо, це має бути Львівський обласний Будинок учителя.

1 жовтня 2020 р. Комісією тіловиховання і спорту імені Івана Боберського Наукового товариства ім. Шевченка, кафедрою олімпійської освіти Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського та музейним відділом Львівського обласного Будинку вчителя проведено науковий семінар на тему „Степан Гайдучок (1890—1976): життя та діяльність на тлі доби“ з нагоди 130-річчя від народження.

У вступному слові завідувач музейного відділу ЛОБУ Віра Романчак коротко охарактеризувала здобутки Степана Гайдучка на педагогічній ниві, зазначивши на важливості відзначення такого ювілею в рамках науково-методичного лекторію „Українське тіловиховання: історія та сучасність“ для спеціалістів відділів освіти і вчителів історії, „Захисту України“, фізичного виховання. Після цього представила присутнім виставку, оформлену з нагоди ювіляра.

Дійсний член НТШ Андрій Сова у доповіді „Степан Гайдучок: основні віхи життя“ на основі різнопланових джерел (документів, преси, спогадів, фотографій) висвітлив життєвий і творчий шлях Степана Гайдучка (13. 03. 1890, с. Підтемне Пустомитівського р-ну Львівської обл.— 16. 03. 1976 р., м. Львів). Основна увага в доповіді приділена Степанові Гайдучку — професорові тіловиховання, журналістові, громадському та культурно-просвітньому діячу, воякові Галицької армії, активному діячові руханкових і спортивних товариств („Український спортивний кружок“ в Академічній гімназії та її філії у Львові, „Сокіл-Батько“, „Україна“, Пласт, „Карпатський лещетарський клуб“, „Український спортивний союз“, „Український студентський спортивний клуб“, СК „Сагайдачний“ у Філії Академічної гімназії у Львові та ін.), збирачу документів і укладачеві фотоархіву українського гімнастично-спортивного руху. Було, зокрема, наголошено на жертвній та самовідданій праці цієї постаті для української справи у ХХ ст.

Після доповіді учасники семінару змогли ознайомитися з фотографіями, які зберігаються у родині Білинських. Ці фотоматеріали відклалися у приватному архіві завдяки доньці Степана Гайдучка — Богдані, яка після Другої світової війни емігрувала в Австралію. Кожна фотографія супроводжувалася докладними коментарями А. Сова, який працює над фундаментальним виданням про життєвий шлях С. Гайдучка.

В обговоренні Марта Благітка розповіла про відносини С. Гайдучка з її батьками Анною та Ярославом, які були діяльними членами організації „Сокіл-Батько“. Також процитувала уривки зі спогадів учнів С. Гайдучка, які теплими і щирими словами відгукувалися про свого улюбленого професора рукопису. У рамках семінару відбулася презентація поштівки з серії „Українське тіловиховання“, присвяченої Степанові Гайдучку — професорові українського тіловиховання.

15 жовтня 2020 р. Комісією тіловиховання і спорту імені Івана Боберського Наукового товариства ім. Шевченка, кафедрою олімпійської освіти Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського та музейним відділом Львівського обласного Будинку учителя проведено науково-методичний семінар на тему „Петро Франко (1890—1941): на вістрі національно-визвольної боротьби та викликів часу“ з нагоди 130-річчя від народження (28. 06. 1890, с. Нагуєвичі Дрогобицького р-ну Львівської обл.— 07. 1941 ?).

У вступному слові завідувач музейного відділу ЛОБУ Віра Романчак коротко охарактеризувала здобутки Петра Франка на педагогічній ниві, зокрема як учителя в гімназіях Коломиї та Яворова.

Дійсний член НТШ Андрій Сова у доповіді „Петро Франко: маловідомі аспекти з життя та діяльності“ на основі різнопланових джерел (документів, преси, спогадів, фотографій) висвітлив життєвий і творчий шлях П. Франка. Доповідач наголосив на його самовідданій праці у сфері фізичного виховання і спорту (член товариств „Сокіл-Батько“, співзасновник Пласту, СТ „Україна“, „Змагального Союзу“ та ін.) як одного з перших провідних фахівців українського тіловиховання, автора багатьох підручників та методичних праць, знавця декількох європейських мов (польської, німецької, англійської, чеської, латинської, білоруської та ін.), перекладача, педагога-новатора, учня та послідовника професора Івана Боберського.

Після цього родинними спогадами поділилися внуки Петра Франка — Петро і Люба Галуцаки. У своїх захоплюючих розповідях, переплетених різними гумористичними оповідками, вони торкнулися постаті діда. Люба Галуцак наголосила, що завдяки викладам ЛДУФК ім. І. Боберського ім'я Петра Франка поступово почало повертатися в український дискурс. Сприяють цьому численні академії, конференції та семінари. Петро Галуцак, своєю чергою, розповів про спортивні досягнення П. Франка, його замилювання до різних видів спорту (футбол, волейбол, теніс, легка атлетика, лижний спорт, туризм тощо), а також про те, що родина донедавна зберігала спортивний інвентар свого діда ще з 1920—1930-х рр., який було вперше представлено на Академії 2016 р. з нагоди народження Івана Франка у

Після доповідей учасники змогли ознайомитися з виставкою, оформленою з нагоди ювіляра та фотографіями, які зберігаються у родині Білевичів—Галуцаків. У рамках семінару відбулася презентація двох поштівків із серії „Українське тіловиховання“, присвячених Петрові Франку — професорові українського тіловиховання. Важливою подією у переддень заходу стало відкриття пам'ятника Петрові Франку в Нагуєвичах, де він народився.

29—30 жовтня 2020 р. Комісією тіловиховання і спорту імені Івана Боберського Наукового товариства ім. Шевченка, кафедрою олімпійської освіти Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського, Музеєм визвольної боротьби України та музейним відділом Львівського обласного Будинку учителя проведено III наукову конференцію „Українська тіловиховна і спортова традиція“. Захід приурочено 120-річчю заснування українського товариства „Січ“. Ця організація відіграла важливу роль в історії українського народу першої третини ХХ ст. Товариство „Січ“ засновано 5 травня 1900 р. на загальних зборах у селі Заваллі (тепер село Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.). „Січ“ у Галичині існувала впродовж 1900—1930 рр. Січові товариства також діяли на території Буковини, Закарпаття, Наддніпрянщини та в еміграції. Станом на 1913 р. у Галичині існувало понад 900 січових товариств. У роки Першої світової війни та Української національної революції 1917—1921 рр. члени цієї організації, а також соколи, пластуни, члени стрілецьких організацій, члени спортивних товариств поповнили лави легіону Українських січових стрільців, брали участь у розбудові Західно-Української Народної Республіки, воювали у лавах Галицької армії тощо. На фронтах Першої світової війни січовики зі зброєю в руках самовіддано боролися за волю України.

29 жовтня у першій частині конференції зі вступними словами виступили завідувач відділу ЛІМ Тарас Кузь; заступник директора ЛІМ, кандидат історичних наук Юрій Сілецький; завідувач музейного відділу ЛОБУ Віра Романчак; кандидат історичних наук, доцент кафедри олімпійської освіти Львівського державного університету фізичної культури імені Івана Боберського, дійсний член НТШ Андрій Сова. У всіх виступах наголошувалося на феномені січового руху в Галичині на початку ХХ ст., підкреслювалася провідна роль Кирила Трильовського в його становленні та розвитку. Модератор заходу А. Сова ознайомив присутніх з новими виданнями на січову тематику, які побачили світ торік.

У перший день конференції онлайн та офлайн прозвучали доповіді українських науковців, краєзнавців, музейних працівників, які проживають та працюють у Києві, Львові, Івано-Франківську, Чернівцях, Снятині та Заваллі.

Першою виступила завідувач музейного відділу ЛОБУ Віра Романчак з доповіддю на тему „Історія січового руху в експозиції музею Львівського обласного Будинку учителя“. Кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Андрій Королько розповів про практичну діяльність осередків пожежно-гімнастичного товариства „Січ“ на Покутті на початку ХХ ст. Третій доповідач — науковий співробітник Львівського історичного музею Орест Круковський ознайомив присутніх із діяльністю Кирила Трильовського напередодні Першої світової війни, наголосивши на його ролі у заснуванні та поширенні стрілецького руху у 1912—1914 рр. Дійсний член НТШ Андрій Сова у доповіді „Степан Гайдучок та розвиток січового руху в Галичині“ на основі малознаних архівних даних висвітлив журналістську діяльність Степана Гайдучка, зокрема проаналізував його праці на січову тематику 1912—1930-х рр., а також охарактеризував організаційну працю. Кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Меморіального музею тоталітарних режимів „Територія терору“ Олександр Пагіра у своїй доповіді на тему „Предтеча Карпатської Січі: діяльність спортивно-пожежного товариства „Січ“ на Підкарпатській Русі у 1920—1938 роках“ торкнувся недослідженої сторінки історії січової організації на Закарпатті. Викладач-

методист музично-теоретичних дисциплін комунального закладу Львівської обласної ради „Львівський музичний коледж імені С. Людкевича“ Роксолія Гавалюк розповіла присутнім про музичну діяльність товариства „Січ“ у Відні та Граці. Доктор історичних наук, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету фізичного виховання і спорту України Юрій Тимошенко проаналізував діяльність українського товариства „Січ“ у Нью-Йорку у 1920—1930-х рр. Кандидатка філологічних наук, письменниця, наукова співробітниця Снятинського літературно-меморіального музею Марка Черемшини, завідувачка науково-методичного відділу дослідження та збереження традиційної культури Буковинського центру культури і мистецтва Іванна Стеф'юк (Олещук) виголосила доповідь на тему „Січовий рух Покуття та Буковини як аксіологічний феномен“. Завершальним акордом першого дня став виступ заступника директора з виховної роботи „Навчально-виховного комплексу „Інженерно-економічна школа — Львівський економічний ліцей“ Андрія Левкуна на тему „Рекреаційно-руханково-оздоровчі проекти ГО ВФК „Свої Хлопці“.

Другий день конференції був не менш цікавий та насичений. Учасники ознайомилися з виставкою-презентацією документів з історії січового руху (1900—1914). Її представив Орест Круковський. Також захоплюючою стала екскурсія експозицією Музею визвольної боротьби України, яку провів Тарас Кузь. Особливий наголос зроблено на пам'ятках січового руху, які містяться в експозиції. На завершення підбито підсумки наукової конференції та накреслено плани на майбутнє.

Андрій СОВА

9 листопада 2020 р. під егідою Львівського національного університету імені Івана Франка та Наукового товариства ім. Шевченка відбулася Всеукраїнська наукова онлайн-конференція „Великий код: Біблія — світова література — переклад. Перекладознавчі читання на пошану Роксолани Петрівни Зорівчак“. Конференція зібрала учасників зі Львова, Києва, Харкова, Івано-Франківська, Запоріжжя, Луцька, Бердянська та Кривого Рогу, а також були присутні особливі гості з Лондона (Об'єднане Королівство) та Ряшева (Республіка Польща).

Конференцію відкрили вітальними словом в. о. декана факультету іноземних мов ЛНУ ім. Івана Франка, доцент Любомир Бораковський та голова НТШ, дійсний член НАН України, професор Роман Кушнір. На адресу конференції надійшло вітання від родини Григорія Кочура та директора Літературного музею Григорія Кочура — Марії Кочур (Київ—Ірпін).

Пленарне засідання заклало магістральні напрями конференції. На ньому прозвучало шість доповідей, в яких доповідачі поділилися своїми спогадами про видатних сучасних перекладознавців — Роксолану Зорівчак (Алан Флаверз) та Кристофа Гейвовського (Люцина Гармон), звернулися до проблем естетичного спотворення та національної меншовартості у теперішньому театральному дискурсі, пов'язаному з перекладами лібрето українською мовою (Максим Стріха), та занурилися у проблематику античного релігійного перекладу (Любомир Бораковський), українських біблійних перекладів (Оксана Дзера) та мовно-релігійного буття українців Холмщини й Підляшшя (Галина Мацюк).

Після пленарного засідання учасники конференції продовжили роботу в чотирьох секціях. На секції „Переклад біблійних текстів та інтертекстів“ заслухано доповіді про історію перекладів Святого Письма англійською мовою (Наталія Торкут) та польською (Світлана Сухарева), представлено модель перекладознавчого аналізу англійського та українського перекладів Старого Заповіту (Леонід Черноватий), а також учасники дискутували про проблеми відтворення й рецепції художніх біблійних інтертекстів та інтекстів крізь призму драматургії (Анна Галас), турецьких художніх перекладів (Ірина Прушковська), англійських перекладів поезії Богдана-Ігоря Антонича (Ірина Одрехівська) та прози Осипа Турянського (Сергій Малайко).

Доповідачі секції „Національна пам'ять у перекладознавстві“ активно дискутували про перші програми викладання перекладу в 1930-х рр., що їх уклали Михайло Калинович та Микола Зеров (Лада Коломієць і Олександр Кальниченко), оцінку українських перекладознавчих досліджень на Пришівщині, що входить тепер до Словацької Республіки (Тарас Шмігер), роль поняття „культура“ у культурологічній моделі художнього перекладу (Тетяна Ляшенко), відтворення шахрайських реалій у перекладах англійських ренесансних памфлетів (Катерина Васирина) та кордоцентризм Святослава Караванського у його перекладах поезії Роберта Бернса (Ірина Каширіна).

На секції „Ключові проблеми загальної і контрастивної лінгвістики в контексті сучасних гуманітарних студій“ обговорювали низку актуальних питань зіставного вивчення мов, як-от динаміка процесів інтернаціоналізації лексики у різних мовокультурах (Олеся Татаровська), мовна інтерференція та запозичення (Олена Авраменко), розвиток семантичної структури лексичних одиниць та їх семантичних відношень в українській та англійській мовах (Олег Сухий і Марія Городиловська), функціонування спеціалізованих дієслівних предикатів у споріднених та неспоріднених мовах (Роксолана Назарчук), а також питань викладання зіставного мовознавства у вищій школі (Надія Андрейчук та Ірина Карамішева). Дискусія увиразнила потенціал зіставного вивчення мов для розвитку різних напрямів гуманітарних студій.

У доповідях секції „На перехресті перекладознавства та текстології“ доповідачі зосереджувалися на перекладознавчому дослідженні текстів як писемних, так і усних: розглянули історичний аспект когнітивної моделі перекладу (Ольга Грабовецька), розмовні засоби з вираженням оцінки в оригіналі та перекладі художнього тексту (Андрій Білас), відтворення вербалізованого образу персонажа, — а саме Гелени з трагедії Й.-В. Гете „Фауст“, — в українських та англійськомовних перекладах (Юлія Наняк) та вербалізованих концептів Шевченко-митець та Шевченко-поет як іпостасей мовної особистості Тараса Шевченка в англійськомовному перекладі його „Дневника“ (Наталія Крупей). У центрі уваги доповідачів були стратегії англо-українського перекладу художніх порівнянь (Ельвіра Ахмедова), рецепція та інтерпретаційні можливості есе Джеймса Джойса „Джакомо Джойс“ (Марія Бондаренко), невизначеність як ключова риса у постмодерністських експериментальних мінімізованих текстах (Марія Заваринська), а також обговорили англійський та російський переклади збірки табірної поезії Григорія Кочура „Інтинський зошит“ (Галина Пехник).

Кожна доповідь викликала жваву і продуктивну дискусію. Організатори щиро дякують усім учасникам конференції за цікаві та актуальні доповіді.

17 листопада 2020 р. у форматі онлайн відбулося спільне засідання Комісії всесвітньої літератури та міжкультурної комунікації ім. Миколи Лукаша НТШ і катедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики ім. Григорія Кочура ЛНУ ім. Івана Франка, де обговорили тему „Поезія Григорія Кочура — англійськомовному читачеві”. У центрі бесіди були англійськомовні переклади „Інтинського зошита” Григорія Кочура, які зробили наші співвітчизники Лада Коломієць і Світлана Буджак-Джонз. Невільничча поезія Г. Кочура яскраво відображає внутрішній світ оригінального поета, який гартували жорстокі реалії заслання. Продуктивна перекладацька й редакторська співпраця дали справді прекрасний результат, адже світові представлено цікавий документ доби, який фіксує світобуття українського поета і перекладача в часи поневірянь, злиденности, забороненої свободи слова та творчости.

З вітальною промовою виступила Марія Кочур (Літературний музей Григорія Кочура в Ірпені), яка зробила надзвичайно цікавий екскурс у безпощадні життєві реалії родини Кочурів, на тлі яких лише живе Слово могло врятувати Людину від втрати людяности. Наукові доповіді виголосили перекладачі: професор Лада Коломієць на тему „Переклад як прилучення: екзистенційний досвід інтинського в'язня ліричним голосом американського сьогодення” (Київський національний університет ім. Тараса Шевченка) та доктор Світлана Буджак-Джонз на тему „З неможливого в можливе: втрати та вигоди у перекладі поезії Григорія Кочура англійською мовою” (Державний департамент США). У них вони пояснили принципи роботи з українськими текстами, труднощі, з якими стикалися, проблеми представлення української літератури іноземному читачеві загалом.

Їхні доповіді викликали зацікавлення та жваве обговорення серед учасників. Зокрема, в обговоренні взяли участь Марія Кочур (Київ), Оксана Дзера (Львів), Максим Стріха (Київ), Андрій Содомора (Львів), Леонід Черноватий (Харків), Галина Пехник (Львів), Наталія Торкут (Запоріжжя), Леся Кондратюк (Київ), Олександр Кальниченко (Харків) і Тарас Шмігер (Львів). Дискутанти звернули увагу на проблеми перекладу невольниччої поезії Григорія Кочура — традиції національного віршування, лексичні труднощі віршового перекладу, метафорику поетичного висловлювання, особливості національної та міжкультурної рецепції, проблеми відтворення історико-культурного контексту. Обговорення об'єднало українських словесників з різних міст і континентів так само, як Слово Григорія Кочура об'єднало різні епохи й території для загальної користи української нації.

Тарас ШМІГЕР, Юлія НАНЯК

18 листопада 2020 р. з ініціативи Наукового товариства імені Сергія Подолинського у Науковій бібліотеці імені М. В. Довнар-Запольського Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана відбувся „круглий стіл” „С. Подолинський, В. Вернадський, М. Руденко — подвижники природничих засад економічного мислення і господарювання”. Співорганізаторами зібрання представників навчальних закладів, наукових установ та громадських організацій Києва, Запоріжжя, Львова (Економічної комісії НТШ), Мукачєвого, Сум, проведеного в онлайн-режимі, також були: кафедра економічної теорії Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана і відділ економічної історії Інституту економіки та прогнозування НАН України.

Проведення „круглого столу” приурочувалось до 140-ї річниці заснування української наукової школи фізичної економії. Ювілей цієї визначальної для долі українства і людства наукової школи збігся в часі з відзначенням 170-ліття її засновника, вченого-новатора і громадського діяча доктора Сергія Подолинського, вшануванням інших видатних подвижників фізичної економії — академіка Володимира Вернадського, котрий відійшов у вічність 75 років тому, і сучасного мислителя, письменника та правозахисника Миколи Руденка, якому виповнилося б 100 років. Учасників засідання привітала директорка Наукової бібліотеки імені М. В. Довнар-Запольського Світлана Якубовська.

Заслухані виступи: голови Наукового товариства імені Сергія Подолинського, д. е. н., проф. Володимира Шевчука, завідувача кафедри економічної теорії Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана д.е.н., проф. Володимира Кириленка і професорки цієї ж кафедри, д. е. н. Валентини Фещенко, д. е. н., завідувачки відділу економічної історії Інституту економіки та прогнозування НАН України д. е. н. Вікторії Небрат, д. е. н., професора, головного наукового співробітника цього ж відділу Наталії Супрун, д. е. н., доцента, директора навчально-наукового інституту адміністрування та післядипломної освіти Національного університету „Львівська політехніка” Любомира Пилипенка, доцентів кафедри соціально-гуманітарної освіти Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти к. філол. н. Юлії Логвиненко і к. т. н. Володимира Мазуренка, к. е. н., доцента, завідувачки сектору інформаційно-просвітницької діяльності відділу соціокультурних комунікацій Наукової бібліотеки імені Довнар-Запольського Людмили Воробйової та ін.

Під час роботи відповідальний секретар „круглого столу” Тетяна Комлик представила розділ „Українська школа фізичної економії” науково-освітнього ресурсу „Економічна думка України: матеріали до наукових біографій” та віртуальні виставки: „Сергій Подолинський — засновник української школи фізичної економії”, „В. І. Вернадський — продовжувач справи С. А. Подолинського”, „Микола Руденко: феномен у світовій науці”. Організатори зібрання обговорили перспективи продовження співпраці 2021 р. Виповниться 130 років від часу, як відійшов у вічність Сергій Подолинський, і це потребуватиме гідного вшанування неперемінного доробку видатного вченого, громадського та політичного діяча. Обговорено спільне проведення „круглого столу”, присвяченого вшануванню його пам'яті, а також чергових Щорічних грудневих Руденківських читань із метою обговорення розвитку Миколою Руденком фізико-економічної парадигми Сергія Подолинського.

У резолюції „круглого столу”, ухваленій за результатами обговорення виступів учасників зібрання, наголошено на особливій значущості української наукової школи фізичної економії, котрій справедливо належить статус світової. Тези круглого столу опубліковано в електронному вигляді та розміщено в Інституційному репозитарії КНЕУ. Посилання на видання: <https://ir.kneu.edu.ua/443/handle/2010/34807>.

Людмила ВОРОБІЙОВА, Володимир ШЕВЧУК

НАШІ ВТРАТИ

25 вересня 2020 року на 70-му році життя відійшов у вічність Володимир Кирилович Маслюченко — відомий український математик, дійсний член НТШ, доктор фізико-математичних наук, професор, завідувач кафедри математичного аналізу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

В. К. Маслюченко народився в с. Ключівка Новосанжарського району Полтавської області 26 вересня 1950 р. Навчався у Нижньостанівецькій середній школі в Кіцманському районі Чернівецької області (1957—1967), на математичному факультеті Чернівецького університету (1967—1972) і в заочній аспірантурі на кафедрі теорії функцій і функціонального аналізу в Московському університеті (1974—1978).

Кандидатську дисертацію „Некоторые вопросы теории обобщенных пространств Кете“ захистив 1985 р. в Інституті математики у Києві (науковий керівник — А. М. Плічко). Докторську дисертацію „Нарізно неперервні відображення і простори Кете“ захистив 2000 р. у Львівському національному університеті. Звання доцента отримав 1990 р., звання професора — 2002 р.

В. К. Маслюченко працював учителем математики у Старожадівській середній школі Сторожинецького району Чернівецької області (1972—1973), асистентом кафедри математичного аналізу Чернівецького університету (1973—1990), доцентом цієї ж кафедри (1990—2002). З 2002 р. працював завідувачем кафедри математичного аналізу.

Сфера наукових інтересів В. Маслюченка — це теорія функцій, функціональний аналіз та історія математики. Сюди входять: дослідження зв'язків між нарізними і сукупними властивостями функцій багатьох змінних, зокрема, дослідження сукупної неперервності нарізно неперервних відображень; функціональні простори, зокрема, простори Кете; історія розвитку загальної теорії функцій та функціонального аналізу. Володимир Кирилович дослідив умови збігу узагальнених просторів Кете, отримав найзагальніші, на даний час, теореми про сукупну неперервність нарізно неперервних відображень на добутках просторів з певними умовами зліченності і значеннями в метризованих і σ -метризованих просторах і дослідив історію життя та діяльності відомого австрійського математика Ганса Гана.

Володимир Кирилович створив потужну наукову школу в Чернівцях з теорії функцій та функціонального аналізу. Під керівництвом В. Маслюченка було захищено 14 кандидатських дисертацій, п'ятеро його учнів стали докторами фізико-математичних наук, у трьох з них він був науковим консультантом. Семінар під керівництвом В. Маслюченка протягом кількох десятиліть був фундаментом його школи і чудовим плацдармом для апробації багатьох дисертацій в Україні.

В. Маслюченко — автор понад 350 наукових та науково-методичних праць з математики (теорія функцій, функціональний аналіз, теорія множин, історія математики). Читав курси математичного та функціонального аналізу, теорії міри та інтеграла, загальної теорії функцій, топологічних векторних просторів, теорії функцій багатьох змінних, математичної логіки та вів практичні заняття з цих дисциплін.

Володимир Кирилович цікавився не лише математикою; він захоплювався історією, музикою, мовознавством, літературою, мистецтвом. Протягом тривалого часу був співаком знаменитої буковинської капели, а також любив співати пісні як народні, так і власні. Українською мовою володів на експертному рівні. Нарізно-неперервні відображення — це не лише розділ математичного аналізу, дослідженням якого присвячена значна частина робіт школи В. Маслюченка, але й яскравий приклад використання терміна, який запровадив в життя Володимир Кирилович.

Член Наукового товариства ім. Шевченка та один із редакторів „Математичного вісника НТШ“, член редколегії „Наукового вісника Чернівецького університету. Математика“ і „Буковинського математичного журналу“, голова Чернівецької обласної організації Української Народної Ради, голова ради народної хорошої капели „Дзвін“ викладачів і співробітників Чернівецького університету та її соліст, автор близько 50 пісень жанру співаної поезії і гітарного супроводу до багатьох українських народних пісень та їх виконавець, автор поетичних творів — усе це був шановний В. Маслюченко.

Світлий спомин про Володимира Кириловича назавжди залишиться в стінах рідного факультету, в пам'яті його учнів, студентів, колег.

Володимир МИХАЙЛЮК, Михайло ПОПОВ

18 жовтня 2020 року відійшов у засвіти дійсний член НТШ, професор Богдан Посацький, відомий науковець у галузі містобудування, один із чільних представників Львівської архітектурної школи.

Майбутній архітектор народився 19 червня 1942 р. у Ряшеві в родині, де здавна цінували високу фахову освіту. Прадід Іван був учителем, дід Лев — юристом, а батько Степан — інженером-будівельником. Після закінчення Другої світової війни сім'ю Посацьких переселено в Україну, згодом їм було дозволено оселитися у Львові, оскільки Степана Посацького прийняли на посаду лаборанта у Львівському технологічному інституті будівельних матеріалів.

Б. Посацький після закінчення середньої школи № 8 1959 р. вступив у Львівський політехнічний інститут на інженерно-будівельний факультет (спеціальність „проекування меблів та інтер'єру“). У 1961 р. у вузі відновлено денну форму навчання і спеціальність „архітектура“ на кафедрі архітектурного проектування, куди й перейшов Б. Посацький. Після закінчення ЛПІ, згідно з розподілом, з вересня 1965 р. молодий спеціаліст став працювати архітектором у Львівській філії Українського науково-дослідного і проектного інституту сільського господарства (УкрНДІПросільгосп). У цій установі займалися проектуванням нових об'єктів у доповнення історично сформованої міської тканини центральної частини міста. Б. Посацький запроєктував (у співавторстві з А. Бахматовим) 80-квартирний житловий будинок з вбудованим магазином та кафе на розі вулиць Зеленої і Дніпровської (1967), 63-квартирний житловий кооперативний будинок на вул. Черемшини (1970), адміністративно-лабораторний корпус на вул. Личаківській (1971).

Проектування і реалізація нової забудови в історично сформованій центральній частині Львова привели Б. Посацького до роздумів над проблемою зіставлення „старого“ і „нового“ в архітектурному середовищі міст. 1967 р. він вступив в аспірантуру ЛПІ і 1970 р. подав до захисту кандидатську дисертацію на тему „Історико-архітектурні комплекси в ансамблевому вирішенні сучасних міст (на прикладі соціалістичної реконструкції малих і середніх міст західних областей УРСР)“, виконану під керівництвом доцента, архітектора Андрія Рудницького, яка була захищена 1972 р. на вченій раді Вільнюського інженерно-будівельного інституту.

З 1970 р. для Б. Посацького почався науково-педагогічний період у його діяльності. Тоді ж його прийняли на посаду асистента кафедри архітектурного проектування, яка тоді ще входила до складу ІБФ. Архітектурний факультет у Львівському політехнічному інституті відновив свою діяльність 1971 р., тоді ж відновлено кафедру містобудування, де Б. Посацький пройшов щаблі від асистента (1971—1975), старшого викладача (1975—1978), доцента (1978—1993) і професора — з 1993 р. 2003 р. рішенням Атестаційної колегії Міністерства науки і освіти України йому присвоєно вчене звання професора.

Працюючи на кафедрі містобудування, Б. Посацький постійно займався науковим опрацюванням проблеми містобудівної реконструкції історичних міст західноукраїнського регіону, висвітлюючи її бачення у численних статтях і виступах на наукових конференціях. Проблема з часом поставала все гостріше у проектній практиці і реальній забудові міст регіону. В умовах вузу було можливим опрацювання проектних концепцій та пропозицій у формі курсового і дипломного архітектурного проектування.

Доцент Б. Посацький 1982 р. був обраний на посаду завідувача кафедри містобудування, повторно обраний на цю посаду 1987 р. На кафедрі активізувалася робота з підготовки наукових кадрів, під керівництвом вченого захищені кандидатські дисертації І. Черняком на тему „Архітектурно-планувальна організація сіл агропромислових підприємств (на прикладі західного регіону УРСР)“ (1990) і аспірантом з Сирії М. Маллою на тему „Архітектурно-планувальна реконструкція історичних районів найбільших міст Сирії“ (1991). 2005 р. Х. Харчук захистила дисертацію на тему „Формування архітектури Трускавця у ХІХ — першій половині ХХ ст. (на прикладі курортної забудови)“.

Працюючи на кафедрі містобудування, Б. Посацький постійно займався удосконаленням методики викладання лекційних курсів та курсового і дипломного проектування, ним опубліковано десять навчальних посібників, конспект лекцій і 20 навчально-методичних праць. Слід зауважити, що українськомовної навчальної літератури в галузі містобудування донині обмаль, у навчальному процесі до 1991 р. використовували майже виключно підручники і посібники, складені у Московському архітектурному інституті.

Знаючи і розуміючи традиції львівської архітектурної школи, яка завжди була відома передовою методикою викладання, усвідомлюючи потребу вчити студентів рідною мовою, Б. Посацький з кінця 1970-х років починає активно працювати над написанням і виданням методичної літератури. Це численні методичні вказівки до курсового архітектурного проектування, конспект лекцій „Планування міст“ (Львів, 1986); навчальні посібники „Архітектурно-планувальна організація сільбищної території міста“ (Львів, 1981); „Реконструкція сформованих міст“ (Львів, 1985); „Формування архітектурного образу міста“ (Київ, 1993); „Основи урбаністики. Частина 1. Процеси урбанізації та територіальне розпланування“ (Львів, 1997); „Основи урбаністики. Частина II. Розпланування та забудова міст“ (Львів, 2001); „Основи урбаністики. Територіальне і просторове планування“ (Львів, 2010; 2-ге вид. 2011). Потреба навчити студентів-архітекторів у процесі курсового та дипломного проектування розуміти збереження історичної планувальної основи та характерного просторового середовища міст західноукраїнського регіону у ході їх сучасного розвитку проходить червоною ниткою у згаданих навчальних посібниках.

За час праці у Львівській політехніці Б. Посацький керував виконанням понад 120 дипломних проєктів і магістерських кваліфікаційних праць, у яких опрацьовувалися актуальні питання містобудівного розвитку міст Західної України. Серед колишніх дипломантів також завідувач кафедри містобудування від 2011 р. професор, к. арх. Г. Петришин.

Визнання вагомого внеску науковця в українську архітектурну науку та архітектурну освіту знайшло втілення в обранні його 1994 р. членом-кореспондентом Української академії архітектури.

Теоретичне осмислення у широкому контексті проблеми взаємодії міського простору з явищами культури знайшло висвітлення у монографії „Простір міста і міська культура (на зламі ХХ — ХХІ ст.)“ (Львів, 2007). У праці показано взаємні пов'язання технологічного прогресу, культурних явищ і еволюції розуміння і трактування архітектурних і містобудівних форм у постіндустріальному суспільстві. Прізвище Б. Посацького фігурує у складі авторського колективу фундаментальної монографії „Архітектура Львова. Час і стилі ХІІІ—ХХІ ст.“ (Львів, 2008). Вагомий і багатогранний внесок вченого у розвиток української архітектурної науки відзначений обранням його 2011 р. дійсним членом НТШ від Комісії архітектури та містобудування.

Б. Посацький, вільно володіючи польською мовою, був одним із перших, хто після проголошення незалежності України розпочав співпрацю з колегами з архітектурних шкіл Польщі. Він проходив стажування на кафедрі урбаністики Сілезької політехніки у Глівіце 1992 р. та на кафедрі історії будови міст Варшавської політехніки 1995 р. Саме завдяки рекомендації професора Варшавської політехніки Т. Зарембської його прийнято 1995 р. в Міжнародне товариство планування міст (Великобританія). Протягом 1991—2011 рр. виступав з лекціями про розвиток архітектури та містобудування міст західноукраїнського регіону у Жешувській, Вроцлавській, Люблінській, Лодзькій, Келецькій, Опольській, Щецинській політехніках, беручи участь у міжнародних конференціях, семінарах, симпозіумах. У співавторстві з професором Жешувської політехніки С. Майкою опублікував 1999 р. двомовну монографію „Львів у старому і новому образі”, яку наступного року відзначено грамотою президента міста Жешува (Ряшева).

Зі студентських років Б. Посацький займався фотографією архітектури і краєвиду, вперше виставлявся на виставці фотографій студентів ЛПІ 1964 р. Згодом виставки його архітектурних фотографій демонструвалися у Львівському будинку архітектора у 1986 і 1992 рр., фотовиставка „Стара і нова архітектура Львова” демонструвалася у Глівіце, Любліні, Ряшеві (Жешуві), Лодзі, Вроцлаві, Кракові, Кельцах, Опольці в Польщі. У 2001 р. був учасником регіональної виставки краєзнавчої фотографії у Львівському палаці мистецтв до візиту Папи Римського в Україну. 2013 р. відбулася виставка у Львівському будинку архітектора „Культурний краєвид. Міграція форм”.

Роль проф. Б. Посацького у становленні української урбаністичної школи та у вихованні когорти архітекторів високо оцінена. У 2016 р. вченого нагороджено відзнакою Президента України — ювілейною медаллю „25 років незалежності України”.

Світла пам'ять про відомого професора Богдана Посацького житиме в серцях його родини, друзів та учнів.

Галина ПЕТРИШИН

19 жовтня 2020 року на 94-му році життя відійшов у вічність відомий український вчений, заслужений діяч науки і техніки України, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри історії філософії філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка — Андрій Іванович Пашук. Він — дійсний член НТШ (з 1992), голова Філософської комісії, який відроджував діяльність наукової організації з 80-х років ХХ ст. Не стало талановитого науковця, мудрого вчителя та наставника студентської молоді, який 67 років з наполегливістю і сумлінням займався улюбленою справою. Його різнобічна творча діяльність є вагомим внеском в українську історію філософії, що сприяла збереженню та примноженню найкращих досягнень і традицій у науці та культурі.

Андрій-Ярослав Пашук народився 29 травня 1927 р. в селі Скорики Підволочиського р-ну Тернопільської обл. у заможній і працьовитій хліборобській сім'ї. У їхній родині традиційно зберігався дух українства, а хата-читальня Пашуків була осередком духовно-громадського життя селян. Батьки з дитинства прищеплювали дітям високі цінності християнської моралі, палку любов до рідного краю, нетерпимість до будь-якої несправедливості.

Андрій Пашук навчався на історичному факультеті Львівського університету ім. Івана Франка (1945—1950). За скеруванням міністерства освіти стажувався на річних республіканських курсах підготовки викладачів суспільних наук на відділі філософії при Київському державному університеті ім. Т. Шевченка. Повернувшись до рідної alma mater на посаду старшого викладача кафедри філософії, якою керував професор А. Брагінець. З 1951 р. розпочалася його навчально-педагогічна і наукова діяльність у Львівському державному університеті ім. І. Франка. 1955 р. він захистив кандидатську дисертацію з філософії. Отримав вчене звання доцента (1959). Написав і видав монографію „Соціологічні та суспільно-політичні погляди С. А. Подолинського” (1965). Доктор філософських наук з 1969 р. З квітня 1971 р. Андрій Іванович — професор кафедри філософії, а з 1988 р. обраний її завідувачем.

Наукові дослідження історії української філософії А. Пашука припали на період „хрущовської відлиги” та появи феномену „шістдесятництва” — своєрідного інтелектуального середовища (1960—1980 рр.). У той період існували дві філософії — офіційна філософія партійної номенклатури та філософія шістдесятників (В. Шинкарук, М. Попович, С. Кримський, В. Табачковський), які відновлювали професійну філософію і заснували київську філософсько-антропологічну школу. До них також належав А. Пашук, який досліджував українську духовну культуру і філософію XVI—XVII ст., філософські праці І. Вишенського, Г. Сковороди, І. Франка, Т. Шевченка, С. Подолинського.

Професорові А. Пашуку випала щаслива доля відновлювати в університеті філософський факультет. З 1992 по 1996 р. був його деканом, з його ініціативи 1995 р. створено кафедру історії філософії, яку він очолив. Андрій Іванович читав лекційні курси з історії філософії для студентів історичного факультету, іноземних мов; історію середньовічної філософії — для студентів філософського факультету; наукові семінари — для аспірантів. Його лекції з величезним інтересом слухали студенти, аспіранти, пошукувачі. Він володів високою професійною майстерністю, а його ерудиція дозволяла проводити лекції без записів. До студентів ставився вимогливо і справедливо, спонукаючи їх до розвитку самостійного мислення. Він завжди був готовий допомогти як своїм колегам, так і молодим науковцям та студентам.

До наукового доробку Андрія Івановича входять понад 200 друкованих праць, серед них 9 індивідуальних монографій та навчальних посібників з грифом МОН України, зокрема: „Проблеми суспільного розвитку в ідеології революційного демократизму України” (1982), „Іван Вишенський — мис-

литель і борець“ (1990), „Українська церква і незалежність України“ (2003), „Філософський світогляд Івана Франка“ (2007), „Іван Франко про марксизм і соціал-демократизм“ (2013), навчальний підручник „Нариси з історії філософії Середніх віків“ (2007).

За його керівництвом підготували і захистили кандидатські дисертації близько тридцяти аспірантів та здобувачів, троє науковців захистили докторські дисертації. Президент Клубу Григорія Сковороди у Львові (1991). А. Пашук — заслужений діяч науки й техніки України (1999), заслужений професор Львівського національного університету імені Івана Франка (2001), нагороджений орденом „За заслуги“ III ступеня (2011).

На урочистій Академії з нагоди відзначення 90-річного ювілею професора А. Пашука ректор, член-кореспондент НАН України В. Мельник підкреслив, що педагогічна діяльність ювіляра є знаковою сторінкою історії Франкового вузу.

Андрій Іванович був одним із тих, хто закладав основи університетської освіти і науки. Це був філософ сквородинівського образу, „в якого правда у філософії втілена у світлу правду життя“, він мав принципову позицію в обстоюванні університетських інтересів.

Професор Андрій Пашук — приклад гідної людини, Людини з великої літери, яка шанувала і щиро вболівала за долю Української держави і народу. Саме таким він запам'ятовується всім, хто його знав, з ким спілкувався, навчаючись у нього філософії життя.

Світла пам'ять про видатного українського філософа, шанованого колегу, доброго і турботливого друга, улюбленого Вчителя та Наставника завжди житиме в наших серцях!

Мирослава ЖИШКОВИЧ-ПАШУК, Марія АЛЬЧУК

Професор Дмитро Гриліцький — один із фундаторів сучасної львівської школи механіки деформівного твердого тіла, піонер трибологічних досліджень в Україні, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка з 9 березня 1995 р., заслужений працівник вищої школи України (1986), лауреат Премії АН УРСР з механіки ім. О. М. Динника (1987), член Національного комітету України з теоретичної та прикладної механіки (1992), декан факультету прикладної математики і механіки (1977—1987), довголітній (1967—1992) завідувач кафедри механіки та її професор. Уся його наукова, педагогічна та організаційна праця проходила у стінах Львівського університету ім. Івана Франка.

Народився Дмитро Гриліцький 4 листопада 1924 р. у с. Старики (нині смт Білогір'я) Білогірського району Хмельницької обл.). Закінчив 1941 р. Білогірську середню школу. Брав участь у бойових діях та був нагороджений орденом Великої Вітчизняної війни II ступеня. У 1944—1946 рр. навчався у Кременецькому учительському інституті, після чого у 1946—1951 роках поглиблював свою освіту на фізико-математичному факультеті ЛДУ. Академік Г. Савін звернув увагу на здібного, працьовитого, відповідального юнака та запропонував йому навчання в аспірантурі (1951—1954) та подальшу працю в університеті асистентом кафедр вищої математики (1952—1953) та математичного аналізу (1953—1954). Після захисту 1954 р. кандидатської дисертації „Деякі контактні задачі плоскої теорії пружності анізотропних середовищ“ Д. Гриліцький займав послідовно посади в. о. доцента та доцента (1955—1962, 1964—1967), старшого наукового співробітника (1962—1964). У міжчасі (1965) захистив докторську дисертацію „Застосування інтегральних рівнянь до розв'язування деяких контактних задач теорії пружності“, після чого повернувся до викладацької роботи на посаді доцента (1964—1967), професора і завідувача кафедри (1967—1992), декана (1977—1987), професора (1992—1996), професора-дослідника (1997—1999) та головного наукового співробітника (1996—1999).

За час своєї роботи у ЛНУ ім. Івана Франка та НТШ зробив видатний внесок у розвиток теорії пружності й термопружності, дослідження концентрації напружень біля тріщин і тонких деформівних неоднорідностей, контактних задач теорії пружності й термопружності, гідроакустики і трибології. У період бурхливого розвитку львівської школи механіки (1960—1970-ті роки) спеціалізована рада, головою якої був проф. Д. Гриліцький, та керована ним кафедра механіки виконували важливе завдання формування та поповнення школи молодими кандидатами та докторами наук. У цьому його роль була особливо значущою. Підготовлені у той період молоді науковці згодом стали визначальною силою у реалізації нових наукових напрямів у механіці матеріалів, а також у майбутньому відродженні й формуванні діяльності НТШ у Львові.

Він підготував 26 кандидатів наук та 4 доктори наук. У його публікаційному доробку — 2 монографії, 5 навчальних посібників монографічного характеру і ще приблизно 200 інших наукових та науково-методичних праць. Його монографію українською мовою „Термопружні контактні задачі в трибології“ досі можна побачити на робочих столах науковців не лише України, але й Польщі, Білорусі, Росії та багатьох інших країн.

Він був опонентом безлічі кандидатських і докторських дисертацій, та всі формули цих праць він перевіряв із олівцем у руках. Його вирізняли інтуїтивне відчуття нового, надзвичайна працьовитість, наукова точність та продуманість кожного слова, розважливість у виступах, принциповість та вимогливість передусім до себе, обізнаність із широким колом наукових проблем, вміння працювати з науковою літературою. Студентська молодь та аспіранти горнулися до професора, бо був блискучим лектором та ерудованим, доступним і демократичним науковцем. Був великим Громадянином і Патріотом, поціновувачем української пісні. Завжди повторював, що для нього головною життєвою потребою та приємністю була і залишається праця. Таким він назавжди залишився у вдячних серцях численних поколінь

студентів та аспірантів, його учнів, колег, усіх тих, хто мав щастя зустріти його на своєму життєвому шляху.

Глибоко співчуваємо родині, друзям, учням професора з приводу непоправної втрати. Добра і вічна пам'ять про людину, вчителя і вченого Дмитра Гриліцького назавжди залишаться в наших вдячних серцях.

Редакція

22 жовтня 2020 року на 101-му році життя відійшов у вічність відомий громадський діяч, професор географічного факультету ЛНУ імені Івана Франка, дійсний та почесний член Наукового товариства ім. Шевченка Стойко Степан Михайлович.

Народився Степан Стойко у багатодітній сім'ї священника, якому доводилося служити у селах Кричево та Торунь на теренах Підкарпатської Русі Чехословаччій Республіки (Закарпатська область). Тож з дитинства Степан зростав у середовищі християнської моралі, звикав до праці та високої культури поведінки, збагачувався знаннями багатьох мов та став патріотом, шанувальником національних традицій і рідної природи.

Середню освіту отримав у класичній гімназії м. Хуст, а вищу — у Львівському сільськогосподарському інституті, який закінчив 1949 р., де отримав кваліфікацію інженера лісового господарства. Під керівництвом академіка Петра Погребняка С. Стойко 1955 р. захистив кандидатську дисертацію, а 1969 р. — докторську — про дубові ліси Українських Карпат. 1980 р. Степанові Михайловичу присвоєно вчене звання професора за спеціальністю „ботаніка“, а 2005 р. С. Стойко став лауреатом Державної премії України в галузі науки і техніки.

С. Стойко на початках трудової діяльності працював учителем та лісничим Ужгородського лісгоспу, згодом — доцентом Львівського лісотехнічного інституту, старшим науковим співробітником Державного природознавчого музею АН УРСР, а далі завідувачем відділу охорони природних екосистем у цьому ж музеї, згодом у Львівському відділенні Інституту ботаніки ім. М. Г. Холодного АН УРСР і, врешті, Інституту екології Карпат НАН України. Водночас упродовж 20 років викладав на географічному факультеті Львівського національного університету ім. І. Франка, готував кадри вищої кваліфікації в царині біологічних, географічних та сільськогосподарських наук (12 кандидатів та 3 докторів наук).

Професор С. Стойко — відомий громадський діяч, ініціатор важливих природоохоронних ініціатив. Він тривалий час був заступником голови Наукової ради з проблем біосфери в Західному науковому центрі АН УРСР, очолював Львівське обласне відділення Українського товариства охорони природи, його обирали головою Ради Львівського будинку вчених. Завдяки його зусиллям в Україні створено Карпатський державний заповідник (1968), а згодом Карпатський біосферний заповідник (1993), також національні природні парки: Карпатський (1980), Шацький (1983), Яворівський (1998), Сколівські Бескиди, Ужанський (1999) та ін. Наукова діяльність С. Стойка стосувалась досліджень та охорони біорізноманіття рослинності, екосистем, ландшафтів, а також культурної та історичної спадщини. Він опублікував самостійно та у співавторстві 11 наукових монографій, 3 навчальні посібники з охорони природи та понад 400 наукових статей (понад 40 — у закордонних журналах). Особливо знайомі з монографії: „Заповідники та пам'ятки природи Українських Карпат“ (1966), „Охорона природи Українських Карпат і прилеглих територій“ (1980), „Флора і рослинність Карпатського заповідника“ (1982), „В. І. Вернадський. Жизнь и деятельность на Украине (1984—1988)“, „Ужанський природний національний парк. Поліфункціональне значення“ (2008), „Дубові ліси Українських Карпат: екологічні особливості, відтворення, охорона“ (2012).

Професор С. Стойко відомий не лише в Україні, а й у наукових та природоохоронних колах сусідніх держав: Угорщини, Словаччини, Чехії, Польщі, Білорусі, Росії та ін. Він виступав з лекціями в Аграрному університеті ім. Менделя (Брно, Чехія), Університеті ім. Етвеша (Будапешт, Угорщина), в Кельнському університеті (Німеччина). Завдяки багаторічній співпраці з зарубіжними колегами домогся створення польсько-словацько-українського біосферного резервату „Східні Карпати“, (1999), а також польсько-українського біосферного резервату „Розточчя“ (2011). Разом з колегами Тібором Шимоном (Угорщина), Емілем Гадачем (Чехія) та Стефаном Михаликом (Польща) опублікував 1991 р. монографію „Заповідні екосистеми Карпат“, а згодом особисто „The East Carpathians Biosphere Reserve. Poland / Slovakia / Ukraine“ (1999). С. Стойко разом з зарубіжними колегами був ініціатором та співорганізатором міжнародного (Польща, Словаччина, Україна) резервату біосфери „Східні Карпати“ на площі 2132 кв. км (засновано 1998). Наукові та прикладні здобутки національного та природоохоронного спрямування С. Стойка були належно оцінені урядовими та зарубіжними відзнаками: золотою медаллю Міністерства охорони середовища і водних ресурсів Польщі (1991), званням doctor honoris causa Зволєнського технічного університету за дослідження лісових екосистем Карпат та наукові праці в галузі охорони природи (1994), золотою медаллю ім. Петера Й. Ленне Фундації імені Й.-Ф. Гете (1995), срібною медаллю Зволєнського технічного університету (2002), дипломом лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки за цикл наукових праць колективу авторів „Розробка наукових засад і практичних рекомендацій збереження біорізноманіття в контексті сталого розвитку України“ (2005). Дійсний (з 2002) та Почесний (з 2015) член Наукового товариства ім. Шевченка С. Стойко активно публікував свої праці у виданнях Товариства, зокрема у „Віснику НТШ“.

„Я зробив все, що міг, для збереження природи“, — сказав Степан Михайлович у своєму інтерв'ю з нагоди свого 100-річного ювілею.

Світлу пам'ять про Степана Стойка збережуть широкі кола науковців та громадськості України й за її межами, вдячні учні й колеги.

Редакція

2 листопада 2020 року пішов із життя Михайло Йосипович Шалата — кандидат філологічних наук, професор кафедри української літератури та теорії літератури Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, дійсний член НТШ, голова Філологічної секції Дрогобицького осередку НТШ, член Національної спілки письменників України, член правління Міжнародного фонду Івана Франка, почесний голова „Просвіти”. Професор М. Шалата все своє життя наближався до головної життєвої мети — творчого і людського вдосконалення, він належав до тих людей, для котрих головне — „престиж справи, а не справа престижу” (Є. Сверстюк).

Незаперечний факт, що наша культура тримається на ентузіастах. Ось таким ентузіастом був професор М. Шалата. Він встиг зробити стільки, що ці ініціативи і досягнення могли б зробити честь цілому колективу. Завжди тримав руку на пульсі громадського та культурного життя, був захоплений наукою, своєю професією викладача, як у наші дні рідко буває. Для Дрогобича, Почесним громадянином якого був, Михайло Йосипович — знакова фігура не тільки тому, що він автор численних розвідок про Франкове місто, ініціатор спорудження у ньому пам'ятників Юрію Дрогобичу, Тарасові Шевченку, Іванові Франку. Він знаменний тим, що своїми творчими пошуками сприяв усвідомленню мешканцями Дрогобича свого історичного призначення, допомагав зрозуміти свою значущість у розвитку національного самоствердження.

Дрогобич зазнав великої втрати, та й не тільки Дрогобич — вся Україна. Не стало щирого патріота, поета, видатного літературознавця, зокрема франкознавця, палкого промовця, редактора, людини енциклопедичних знань.

Михайло Шалата народився 3 квітня 1937 р. в селі Бертешів на Львівщині. Після закінчення середньої школи навчався на філологічному факультеті Львівського педінституту, який 1960 р. об'єднали з Дрогобицьким і перевели до Франкового міста. Відтоді довіку він — дрогобичанин. Тут йому судилося здобути, крім філологічної, ще й вищу музичну освіту, одружитися, стати батьком двох дітей, спробувати себе в журналістиці, працюючи кореспондентом газети „Колгоспник Дрогобиччини”, відповідальним секретарем газети „Радянський педагог”, пройти шлях від викладача до професора на кафедрі української літератури Дрогобицького державного педагогічного інституту імені Івана Франка (від 1998 р. педуніверситету) і майже 30 років бути її керівником. Присутність професора М. Шалати в науково-культурному просторі Дрогобича зрима: в його активі нариси „Дрогобич” (1986), „Місто в підгір'ї Карпат” (1991), фундаментальне видання „Дрогобиччина — земля Івана Франка: Збірник географічних, історичних, етнографічно-побутових матеріалів та мемуарів” (1997), історико-літературне дослідження „Юрій Дрогобич і його доба” (2000). Зрештою, без щирої промови М. Шалати в Дрогобичі не відбулося б жодної достойної ювілейної дати, жодної важливої події в громадсько-культурному житті міста.

Наукові інтереси молодого М. Шалати стосувалися літературного процесу в Галичині першої половини XIX ст., передусім „Руської Трійці”. Проте у полі зору науковця творчість не тільки галицьких письменників Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича, Якова Головацького, Миколи Устияновича, а й буковинських: до сьогодні не втратила актуальності його книжка „Юрія Федькович. Життєвий і творчий шлях” (1984).

Найпомітнішим внеском Михайла Йосиповича в науку стали його студії, присвячені постаті Маркіяна Шашкевича. Порушуючи певну проблему, М. Шалата завжди намагався її вичерпати в обраному аспекті, і його дослідницьким кредо було утримувати якнайвищу наукову планку. У цьому певною мірою виявлявся його максималізм і навіть науковий пуризм: він не випускав зі свого наукового поля зору проблему, доки не врахував усі необхідні, на його погляд, нюанси. Тому, підготувавши монографію „Маркіян Шашкевич: Життя, творчість, громадсько-культурна діяльність” (1969) і кандидатську дисертацію про автора „Русалки Дністрової”, вважав себе „за пам'ять Маркіянову в одвіті” впродовж усього життя, систематично досліджуючи і популяризуючи творчість письменника в усіх можливих ракурсах: то готуючи до друку збірник народних пісень у записках Маркіяна Шашкевича (1973) чи видання „Русалки Дністрової” (1987) з нагоди 150-річчя, то упорядковуючи разом з Романом Лубківським збірник „Вінок Маркіянові Шашкевичу” (1987) і навіть складаючи поетичну ораторію „Ім'я Шашкевича” (2005). Його шашкевичіану увінчало перше Повне зібрання творів письменника, здійснене професором з нагоди 200-ліття видатного діяча українського національного відродження. Видана 2012 р., книжка стала помітним явищем філологічної науки у джерелознавчо-текстологічному аспекті, а професор М. Шалата вкотре продемонстрував свої вміння як упорядник, редактор, автор вступної статті і коментарів, за явивши методу, яку належить сповідувати, встановивши рівень, якого треба дотримуватися.

Михайло Йосипович був серед провідних в Україні дослідників життя і творчості Івана Франка. Професору належить низка статей про Каменяря, видання поеми „Мойсей” з нагоди 100-ліття її першої публікації, участь у підготовці тритомовика вибраних творів письменника (перший том становлять поезії, блискуче прокоментовані вченим, а передмова „Світова великість поета” розрослася у цілу монографію, згодом (2012) опублікована під такою ж назвою), який став репрезентантом творчого доробку І. Франка до його 150-річчя. Крім того, М. Шалата підготував і видав книгу доньки Івана Франка Ганни Франко-Ключко „Для Тебе, Тату...” (2010). Особливі заслуги мав науковець у справі видання тритомного „Літопису життя і творчості Івана Франка” (2016—2017), складеного львівським літературознавцем Мирославом Морозом (власне, „Літопис...” відкриває передмова професора „Увічнював „Труди і дні” титана слова (Мирослав Мороз — літописець Івана Франка)”). Тому цілком заслуженими були урядова нагорода та орден „За заслуги”, якими був відзначений вчений за особливий внесок у розвиток франкознавства з нагоди 150-ї річниці письменника. А ще професор М. Шалата — автор статей, присвячених Степанові Коваліву, Наталії Кобринській, Ірині Сенік, Іванові Гнатюку, Дмитрові Павличку, Любі Проць та ін.

Дві лінії творчості — дослідницька і поетична — гармонійно доповнювали одна одну. Як літератор, М. Шалата дебютував поетичною збіркою „Зоряне переджнив'я”, яка вийшла у Симферополі в 1964 р., а

дали стали з'являтися збірки „Із плину літ“ (1992), „Великдень“ (1997), „Грабина“ (1999), „Вітусина книжка“ (2001), „Рік“ (2003), вже згадувана „Ім'я Шашкевича“, „Вітри відродження“ (2005).

Одним із феноменів таланту М. Шалати як науковця, педагога, колеги, людини, що мала величезний вплив на колектив, було вміння цінувати наукову роботу інших і для кожного знайти потрібні слова, допомогти відредагувати текст, написати рецензію. Професор М. Шалата любив підтримувати молодих, щедро ділячись своїми глибокими знаннями і щиро радіючи з їх успіхів. Михайло Йосипович — це людина, яка любила життя. Любила свою сім'ю, друзів, колег, малу і велику батьківщину, науку, викладацьку роботу, літературу. Християнські цінності були його життєвими принципами. У професора М. Шалати все було справжнє: справжні лекції, справжня наука, справжня творчість, справжня сім'я.

Як багато Професор ще б зробив для України, яку щиро любив і якій вірно служив, його життя — це зразок самовідданої, чесною праці на славу науки і культури. Світла пам'ять про Михайла Шалату — вченого, людини, патріота — назавжди збережеться в наших серцях.

Галина САБАТ

25 листопада 2020 року відійшов у вічність відомий український доктор-нефролог, дійсний член НТШ з 1998 р. — Богдан-Михайло Ковалів

Народився Богдан Ковалів у Львові в родині Михайла Коваліва та Марії-Пелагії Осьмак. 1951 р. закінчив (із відзнакою) лікувальний факультет Львівського державного медичного інституту (нині — Львівський національний медичний університет ім. Данила Галицького (ЛНМУ)). Свою медичну діяльність розпочав у лікарській амбулаторії с. Скваряви Красненського р-ну на Львівщині (1951—1953), згодом працював ординатором терапевтичного відділу 8-ї міської лікарні у Львові, науковим співробітником Львівського науково-дослідного інституту туберкульозу (1953—1968).

У 1968—2000 рр. — доцент і професор кафедр факультетської і шпитальної терапії ЛНМУ ім. Данила Галицького та керівник філії кафедри шпитальної терапії на базі 4-ї клінічної лікарні м. Львова.

1958 р. у ЛДМІ Б. Ковалів стає кандидатом медичних наук, а 1966 р. — доктором медичних наук у терапевтичній раді відділення клінічної медицини Академії медичних наук. Був організатором і керівником нефрологічної клініки ЛНМУ (1976—2003), головним нефрологом Львівського облздоровідділу (1975—1993), членом терапевтичної школи ЛНМУ. Брав активну участь у громадському житті (член управи Українського лікарського товариства у Львові, голова Комісії лікарської етики та Статутної комісії УЛТГ (1992—1996), співавтор і голова редакційної колегії Етичного кодексу лікаря). Як лікар-клініцист, практик і науковець, результати своїх багаторічних досліджень з пульмонології, фтизіатрії, нефрології та клінічної коагулології виголошував на численних регіональних конференціях, наукових сесіях, національних з'їздах та конгресах в Україні, у багатьох республіках колишнього Союзу та за кордоном (1990—2006) — у 16 країнах Європи, в Канаді і Тайвані. Член Спеціалізованої вченої ради ЛНМУ з питань захисту кандидатських дисертацій: за безпосередньої участі і під керівництвом Б. Коваліва захищено 17 дисертацій на здобуття вченого ступеня кандидата медичних наук.

Як член правління Всесоюзного наукового товариства нефрологів (1969—1990) організував Перший пленум правління цього товариства у Львові/Івано-Франківську (1970), Всесоюзну школу нефрологів у Трускавці (1972) та Моршині (1980), а також Всеукраїнську конференцію на тему „Гломерулонефрит“ у Львові (1976). Б. Ковалів був заступником голови правління і член правління Української асоціації нефрологів, ревматологів, дійсний член Європейської асоціації нефрологів (ERA/EDTA), Міжнародного товариства штучних органів (ISAO), наукового комітету Дунайської асоціації нефрологів (DAN). Окрім того, Б. Ковалів був знаний інтерніст-нефролог в Україні та за кордоном, на його численні праці покликаються у багатьох монографіях, багатотомних посібниках з інтерністики, фтизіатрії, нефрології, в журнальних статтях та збірниках.

Богдан Ковалів — автор 234 наукових праць (40 із них — в авторитетних міжнародних журналах і матеріалах конгресів та симпозіумів), серед них вісім монографій (у т. ч. один підручник), три словники.

Оригінальна монографія „Гепарин і гепариноїди у клінічній практиці“, опублікована 2003 р. в ЛНМУ та НТШ (у співавторстві зі сином (медиком і філологом) та донькою — лікарем-науковцем), — це, власне, компендіум для клініцистів майже всіх спеціальностей сучасної медицини, клінічних фармакологів та фармацевтів. У виданні всебічно висвітлено підходи до використання стандартного гепарину, всіх відомих фракціонованих гепаринів та гепариноїдів з урахуванням тромботичного і геморагічного ризиків пацієнта та функціонального стану нирок. Цю монографію високо оцінили українські і закордонні (США, Польща) нефрологи, фармакологи, гематологи та ангіохірурги; в такому контексті вона не має аналогів в українській та світовій спеціалізованій літературі.

Б. Ковалів передав у фонд Бібліотеки НТШ 67 томів енциклопедичної (загальної і медичної) та історичної літератури.

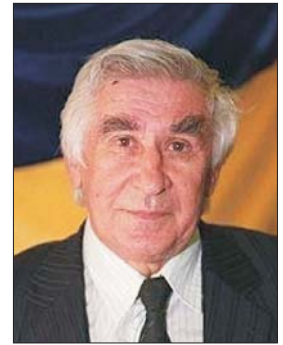
Багаторічна праця в практиці охорони здоров'я, медичній науці і дидактиці Б. Коваліва відзначена грамотами МОЗ України, управління охорони здоров'я ЛОДА та Клінічного центру Західного оперативного командування і подяками адміністрації Львівського базового медичного училища, Львівського НДІ туберкульозу та ЛНМУ.

Наукова спільнота, медичне середовище Львова й України зазнали непоправної втрати. У серці кожного з нас, тих, хто знав Богдана Коваліва, назавжди залишиться світла пам'ять про нього — Людину, Вченого-медика, Патріота.

Редакція

4 грудня 2020 року на 83-му році життя відійшов у вічність дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка, талановитий вчений-математик, засновник всесвітньо відомої наукової школи з теорії динамічних систем та нелінійного аналізу, провідний спеціаліст у галузі звичайних диференціальних рівнянь та математичної фізики, доктор фізико-математичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, лауреат державних премій України та НАН України, орденів та державних відзнак, академік-секретар Відділення математики НАН України, директор Інституту математики НАН України, академік НАН України, дійсний член Європейської академії наук, іноземний член Академії наук Республіки Таджикистан, почесний доктор багатьох університетів та Почесний академік АН вищої школи України Анатолій Михайлович Самойленко.

Ім'я Анатолія Самойленка навечно вписано на скрижалях історії такими математичними поняттями, як „метод Пуанкаре-Мельнікова-Самойленка“, „функція Гріна-Самойленка“, „метод ергодичних деформацій“, „віртуальні симплектичні перетворення“, „спектральні конгруентні трансмутації“ тощо, введених ним у його дослідженнях, а також глибокими результатами в теорії диференціальних рівнянь, теорії динамічних систем та математичній фізиці, які залишаться назавжди в нетлінній скарбниці людських знань.

Анатолій Самойленко народився в селі Потіївка Радомишльського району Житомирської області 2 січня 1938 р. У 1955—1960 рр. навчався на механіко-математичному факультеті Київського університету за спеціальністю „математика“. У 1960—1963 рр. Анатолій Михайлович — аспірант Інституту математики АН УРСР, з 1963 р. розпочав роботу в Інституті математики, а з 1988 р. очолив його, працюючи на посаді директора Інституту математики НАН України. 1978 р. його обрано членом-кореспондентом, а 1995 р. — дійсним членом НАН України. З 2002 р. Анатолій Михайлович — дійсний член Європейської АН, з 2006 р. — академік-секретар Відділення математики НАН України, з 2011 р. — іноземний член АН Республіки Таджикистан.

Наукові досягнення Анатолія Михайловича широко відомі спеціалістам у галузі диференціальних рівнянь, математичної фізики, теорії динамічних систем та нелінійного аналізу. Фундаментальним внеском у математику стали опубліковані ним наукові статті та монографії. Він — автор понад 600 наукових праць. Більшість його робіт опубліковано в зарубіжних виданнях або перекладено та видано за кордоном. Анатолій Михайлович приділяв велику увагу підготовці висококваліфікованих наукових кадрів. Серед його учнів — 36 докторів та 89 кандидатів фізико-математичних наук, які успішно працюють у багатьох математичних центрах ряду країн.

Заслуги Анатолія Михайловича відзначені орденом „Дружби народів“ та орденом „За заслуги“ III ступеня, орденами князя Ярослава Мудрого III—V ступенів, Почесною грамотою Президії Верховної Ради України, він двічі лауреат Державних премій України в галузі науки і техніки, Державної премії України в галузі освіти, Республіканської премії ім. М. Островського, премій НАН України ім. М. Крилова, М. Боголюбова, М. Лаврентьєва, М. Остроградського та Ю. Митропольського, „Соросівський професор“, заслужений діяч науки і техніки України.

Особливого значення А. Самойленко надавав підтримці наукової діяльності Математичної комісії НТШ, виступивши засновником 2004 р. її друкованого видання — „Математичного вісника НТШ“, залишаючись до останніх днів його головним редактором. І що важливо відзначити для всіх нас і пам'ятати, — так це те, що А. Самойленко був перш за все людиною високих моральних норм, доброзичливим, щирим та сердечним у житті. Це допомагало і надихало багатьох людей до самовідданої творчої праці, спонукало до постійного навчання всіх, хто його оточував. Вся математична громада нашого Товариства, разом із рідними та близькими, учнями та колегами поділяє невимовну тугу тяжкої втрати нашого старшого колеги та наставника.

Світлий і добрий спомин про Анатолія Самойленка, нашого колегу по багаторічній співпраці в НТШ, назавжди залишиться в серцях тих, хто його знав, шанував і глибоко поважав.

Математична комісія НТШ

11 грудня 2020 року на 91-му році життя відійшов у вічність відомий український вчений-механік, доктор фізико-математичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, дійсний член НТШ (з грудня 1992 р.), радник при дирекції Інституту прикладних проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України Григорій Семенович Кіт.

Він народився 5 березня 1930 р. в с. Миколаєві Бібрського (нині — Пустомитівського) району Львівської області у господарній селянській родині. Миколаївську початкову школу закінчив уже за радянської влади 1941 р. Під час німецької окупації продовжував навчання у Львові у 2-й українській гімназії, а 1944 р. вступив до 8-го класу середньої школи в с. Миколаєві. Ще в дитинстві у Григорія виявилася схильність до точних наук. Тому після закінчення школи він вступив на фізико-математичний факультет Львівського державного університету імені Івана Франка. Здобувши диплом 1953 р., Григорій Кіт вирішив продовжити навчання в аспірантурі при кафедрі механіки університету, де під керівництвом професора М. Леонова займався розробленням наближених методів розрахунку призматичних стрижнів при крученні.

1956 р., після закінчення аспірантури, почав працювати молодшим науковим співробітником Інституту та машинознавства та автоматики АН УРСР (з 1964 р. — Фізико-механічний інститут АН УРСР), а від

початку 1959 р.— вченим секретарем Інституту. На цій посаді проявився його талант організатора наукової діяльності. У той період починається також багатолітнє наукове співробітництво Г. Кіта з молодими кандидатами наук Ярославом Підстригачем і Володимиром Панасюком.

Перші наукові праці Г. Кіта були пов'язані з дослідженням напруженого стану призматичних стрижнів довільного однозв'язного поперечного перерізу при чистому крученні. Розроблений ним метод дозволив отримати зручні для інженерних розрахунків формули визначення концентрації напружень та жорсткості при крученні різноманітних прокатних профілів. Результати цих досліджень лягли в основу його кандидатської дисертації, яку він успішно захистив 1961 р. Вже через рік він починає співпрацювати з Ярославом Підстригачем над дослідженнями, спрямованими на розроблення основ теорії теплопровідності й термопружності однорідних і кусково-однорідних тіл з тріщинами, яка ґрунтується на розвитку методу потенціалів і зведенні розглядуваних граничних задач до сингулярних інтегральних або інтегро-диференціальних рівнянь. У процесі наукової роботи він проявляв творчу активність, ініціативу, вміння ставити складні задачі теорії пружності та доводити їх розв'язок до зручних для використання формул. Його здібності до педагогічної роботи виявилися ще в аспірантурі, коли Григорій Семенович почав проводити заняття з теоретичної механіки для студентів. Згодом він успішно керував аспірантами, перші двох з яких 1970 р. захистили кандидатські дисертації.

Наявний у Григорія Семеновича досвід науково-організаційної роботи знадобився, коли у Львові під керівництвом академіка АН УРСР Я. Підстригача почав формуватися науковий осередок у галузі математики та математичних проблем механіки. Разом з ним Г. Кіт стояв біля джерел Львівського філіалу математичної фізики Інституту математики АН УРСР, який створено в січні 1973 р. на базі Сектору математики і механіки Фізико-механічного інституту АН УРСР та Львівського філіалу Інституту геофізики АН УРСР. У новоствореній установі починають інтенсивно, з охопленням широкого кола проблем, розвиватися дослідження з механіки деформівного твердого тіла, термомеханіки, нерівноважної термодинаміки, математичного моделювання взаємозв'язаних процесів різної фізичної природи, фундаментальних і прикладних проблем математики. Наприкінці 1975 р. у Львівському філіалі разом з Обчислювальним центром налічувалося вже понад 550 співробітників, серед яких було 8 докторів та 52 кандидати наук, виконувався значний обсяг бюджетних та госпдоговірних робіт. Тому цілком логічним було введення у штатний розпис посади заступника директора з науково-дослідної роботи Інституту математики АН УРСР, на яку призначили Г. С. Кіта з покладанням на нього обов'язків заступника керівника Філіалу.

За п'ять з половиною років існування Філіалу його колектив зміцнів, зріс науковий потенціал, було отримано низку вагомих результатів як у фундаментальних дослідженнях, так і у процесі виконання важливих прикладних робіт. Успішний розвиток установи став підставою для організації на його базі Інституту прикладних проблем механіки і математики АН УРСР, який очолив академік АН УРСР Я. С. Підстригач, а його заступником з наукової роботи став Г. С. Кіт. У той період він керує також науковою групою, яка займалася вивченням термопружного стану тіл з включеннями та дефектами типу тріщин.

1979 р. в Інституті механіки ім. С. П. Тимошенка АН УРСР Г. С. Кіт захищає докторську дисертацію на тему „Основи теорії і методи розв'язування задач теплопровідності й термопружності для тіл з тріщинами“ і вже наступного року очолює у своєму Інституті відділ математичних методів механіки руйнування. Поступово він починає формувати наукову школу в галузі математичного моделювання фізико-механічних процесів у пружних середовищах при складних граничних умовах на тріщинах. Отримані під його керівництвом результати з теорії потенціалів і сингулярних інтегральних та інтегро-диференціальних рівнянь було застосовано для моделювання теплових і механічних процесів, розв'язку відповідних граничних задач теорії теплопровідності і термопружності для тіл з довільно розміщеними тріщинами без урахування і з урахуванням часткового контакту їх поверхонь, а також динамічних задач для плоских тріщин. У 1980—1990-х роках Г. Кіт за сумісництвом працював також професором спільної кафедри математичного моделювання Інституту та Львівського державного університету імені Івана Франка.

1990 р. Г. Кіта обрано членом-кореспондентом АН України за спеціальністю „математичні проблеми механіки“, а через кілька днів у розквіті сил раптово помирає академік Я. Підстригач. Президія АН України призначає Григорія Семеновича спершу виконувачем обов'язків директора Інституту, а в квітні 1991 р. затвердила директором. З 1990 по 2002 р. він очолював Інститут прикладних проблем механіки і математики, якому вже наприкінці 1990 р. було присвоєно ім'я його засновника Я. С. Підстригача. У Західному регіоні України це — провідна академічна установа в галузі математики, математичних проблем механіки та математичного моделювання. На посаді директора Г. Кіт продовжував традиції, започатковані академіком Я. Підстригачем, кваліфіковано і компетентно розв'язував важливі проблеми механіки і математики, активно сприяв зміцненню наукового потенціалу Інституту. Однак це були дуже непрості для української науки часи, і, незважаючи на хронічне недофінансування, Григорій Семенович робив усе можливе, щоб пристосувати роботу Інституту до нових реалій, зокрема, багато уваги приділяв розвитку міжнародної співпраці. Поступово йому вдалося припинити вплив кваліфікованих кадрів, стабілізувати науковий потенціал установи, а згодом почати його нарощувати, активно працюючи з аспірантами та докторантами. Від початку 2003 р., після передачі керівництва Інститутом молодому докторові фізико-математичних наук Романові Кушніру, член-кореспондент НАН України Г. С. Кіт — радник при дирекції Інституту прикладних проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України. Відділ математичних методів механіки руйнування та контактних явищ Григорій Семенович очолював до 2010 р.; на його базі було створено два нові відділи — обчислювальної механіки деформівних систем і математичних проблем контактної механіки, керівниками яких стали його учні, молоді доктори фізико-математичних наук Віктор Михаськів і Ростислав Мартиняк.

Отримані Г. Кітом та очолюваною ним науковою школою фундаментальні результати з математичного моделювання і дослідження напружено-деформованого стану тіл з тріщинами і тонкими включеннями, а також з математичних основ контактно-поверхневих явищ у структурах з геометричними недосконалостями границь, поверхневими неоднорідностями і міжфазними дефектами здобули широке визна-

ння науковців як в Україні, так і за її межами. Останні дослідження Григорія Семеновича присвячені розробленню нових методик розв'язування дво- і тривимірних стаціонарних задач теплопровідності й термопружності для півпростору з вільною, жорстко-, гладко- і гнучко- закріпленою межею за тепло-виділення і теплоізоляції в плоских областях.

У науковому доробку Г. Кіта понад 320 публікацій, у тому числі чотири монографії та оглядова стаття в 11-томній „Енциклопедії з температурних напружень”, виданій у видавництві „Springer”.

Професорові Г. С. Кіту у складі авторських колективів присуджено дві іменні премії НАН України — імені О. М. Динника за цикл робіт „Задачі теорії пружності та термопружності для тіл з тріщинами та включеннями” (1987) та імені М. О. Лаврентьєва за цикл робіт „Створення математичних моделей і теоретичні дослідження динамічних процесів у механічних системах” (2003). У складі авторського колективу він 2011 р. став лауреатом Державної премії України в галузі науки і техніки за цикл наукових праць „Теорія і методи розрахунку напруженого стану та міцності твердих деформованих тіл з концентраторами напружень”.

Г. С. Кіт регулярно брав участь у престижних наукових конференціях як в Україні, так і за її межами. Серед них 3-тя Європейська конференція з механіки суцільних середовищ (Швеція, Стокгольм, 1997), 5-й Міжнародний конгрес з температурних напружень (США, Блексбург, 2003), на якому він був членом міжнародного організаційного комітету від України. За його ініціативи в Інституті було започатковано періодичні міжнародні конференції „Сучасні проблеми механіки і математики”, присвячені ювілейним датам академіка НАН України Я. С. Підстригача.

Григорій Семенович постійно піклувався про підготовку наукових кадрів. Серед його учнів 6 докторів і 12 кандидатів наук, останній з яких захистив дисертацію в листопаді 2019 р. З 1990 по 2006 р. він очолював спеціалізовану вчену раду при Інституті із захисту докторських і кандидатських дисертацій за спеціальностями „механіка деформованого твердого тіла” та „математичне моделювання і обчислювальні методи”, а згодом був її членом.

Велику увагу Г. Кіт приділяв також науково-видавничій роботі. Упродовж багатьох років він був головним редактором журналу „Математичні методи та фізико-механічні поля” і наукового збірника „Прикладні проблеми механіки і математики”, а також членом редколегій журналів „Фізико-хімічна механіка матеріалів” і „Mathematical Modeling and Computing”.

Член-кореспондент НАН України Г. С. Кіт виконував значну науково-організаційну та громадську роботу як член Бюро Відділення математики НАН України і голова наукової секції математики і математичного моделювання Західного наукового центру НАН України і МОН України, був членом секції математики і механіки Комітету з державних премій України в галузі науки і техніки, членом бюро координаційної ради Українського математичного товариства, членом президії Українського товариства з механіки руйнування матеріалів, членом Європейського товариства з цілісності конструкцій (ESIS).

Світлу пам'ять про Григорія Кіта збережуть широкі кола науковців, вдячні учні й колеги!

Роман КУШНІР, Віктор МІЩЕНКО

20 грудня 2020 року на 54-му році життя від ускладнень коронавірусної хвороби помер відомий історик Церкви, джерелознавець і археограф, доктор історичних наук, професор Ігор Скочиляс, голова Історичної комісії (2002—2010) і член Президії НТШ (2008—2011), автор багатьох публікацій у виданнях Товариства та його щирий прихильник. Один із найяскравіших представників львівської археографічної школи Ярослава Дашкевича, талановитий учений, енергійний організатор наукового життя, вірний товариш і колега, чуйна й життєрадісна людина.

Народився майбутній історик 5 квітня 1967 р. в інтелігентній родині в с. Цигани на Галицькому Поділлі. 1991 р. закінчив історичний факультет Львівського державного університету ім. І. Франка, короткий час працював у Державному архіві Тернопільської області. З 1993 р. його професійна кар'єра пов'язана з Львівським відділенням Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Тут він пройшов шлях від провідного археографа до провідного наукового співробітника. 1999 р. захистив кандидатську дисертацію (керівник Ярослав Дашкевич), а 2011 р. — докторську на тему „Галицька (Львівська) єпархія XII—XVIII століть: організаційна структура та правовий статус”. Від 1996 р. — співробітник Інституту історії Церкви Українського католицького університету, декан гуманітарного факультету (2010—2016) та проректор УКУ з наукової роботи (2016—2020), ініціатор і керівник дослідницької програми „Київське християнство” (за його наукової редакції в 2013—2020 рр. опубліковано понад 20 томів серії), завідувач кафедри історії гуманітарного факультету, керівник Центру релігійної культури УКУ (2020).

Ігор Скочиляс — визнаний фахівець з релігійної культури домодерного періоду, дослідник унійної традиції східного християнства, інституційної історії Київської митрополії XV—XVIII ст., минулого рідної Борщівщини, видавець джерел з церковної історії (візитацій, діянь соборів тощо). За більш ніж тридцять років цілеспрямованої, енергійної й плідної дослідницької праці І. Скочиляс опублікував близько 300 наукових статей, книги „Українська церква на Борщівщині та інші сторінки національного відродження краю”, „Повітовий Комітет УНДО у суспільно-політичному житті Борщівщини середини 20-х — кінця 30-х рр. XX ст.”, „Релігія та культура Західної Волині на початку XVIII ст. За матеріалами Володимирського собору 1715 року”, „Sobory eparchii chełmskiej XVII wieku. Program religijny Slavia Unita w Rzeczypospolitej”, „Галицька (Львівська) єпархія XII—XVIII століть: організаційна структура та правовий статус”, „Володимирсько-Берестейська єпархія XI—XVIII століть: історичні нариси” (співавтор), „Дар

любви“: Податок куниче (катедратик) у Київській митрополії XIII—XVIII століть“, „Kościoły Wschodnie w państwie polsko-litewskim w procesie przemian i adaptacji: Metropolia kijowska w latach 1458—1795“ (співавтор). Упорядник збірників документів „Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII—XVIII століть: Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія, т. 2: Протоколи генеральних візитацій“, „Собори Львівської єпархії XVI—XVIII століть“, „Генеральні візитації церков і монастирів Володимирської унійної єпархії кінця XVII — початку XVIII століть: Книга протоколів та окремі описи“ (співупорядник), редактор багатьох окремих видань і часописів, учасник міжнародних дослідницьких та видавничих проєктів.

Професор І. Скочилиас був членом Історичної комісії НТШ з 1992 р. Співредактор двох випусків „Матеріалів засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні“ (1994, 1999), автор понад десятка статей у „Записках НТШ“ та інших виданнях Товариства. Як голова Історичної комісії — ініціатор і організатор низки знакових наукових конференцій та семінарів, зокрема пам'яті Володимира Вуйцика, „Іван Мазепа і мазепинці: Історія та культура України останньої третини XVII — початку XVIII століть“ (2009), упорядник наукового збірника за результатами конференції (2011).

Передчасний і несподіваний відхід Ігоря Скочилиаса у кращий світ — це непоправна втрата для української історичної науки... Скільки нереалізованих проєктів, якими він горів... Осиротіли рідні, друзі, колеги... Царство Небесне і вічна пам'ять.

Андрій ФЕЛОНЮК

23 грудня 2020 року на 58-му році життя відійшов у кращий світ дійсний член НТШ, відомий український музикознавець, доктор мистецтвознавства, професор Юрій Медведик — завідувач кафедри музикознавства та фортепіано Інституту музичного мистецтва Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка (2001—2006), завідувач кафедри музикознавства та хорового мистецтва факультету культури і мистецтв Львівського національного університету ім. І. Франка (від 2011 р.), член Національної спілки композиторів України, а також наукової ради Центру музичної україністики Національної музичної академії України ім. П. Чайковського і Європейського товариства дослідників XVIII ст. при Інституті історії НАН України.

Юрій Медведик — представник дрогобицьких осередків музичної освіти — і на етапі навчання, і протягом усієї своєї практичної діяльності. Для нього середовище музичного професіоналізму Дрогобиччини докладно знайоме з позицій як учня, так і педагога впродовж тривалого періоду.

Майбутній вчений розпочав навчання в Дрогобицькій музичній школі, що працювала під керівництвом Й. Гадяка, в класі баяна Мирослава Дрималика, неординарного і відданого своїй справі педагога з консерваторською освітою. М. Дрималик формував цікаві виконавські програми для своїх учнів, орієнтував їх на участь у найрізноманітніших формах концертної діяльності, в тому числі і в естрадному музикуванні. Після закінчення ДМШ, ще рік навчаючись у восьмому класі Дрогобицької загальноосвітньої школи №15, брав уроки у Романа Сороки (в майбутньому — засновника і директора ДМШ № 2 Дрогобича, заслуженого діяча мистецтв України). Відтак 1978 р. вступив до Дрогобицького музичного училища, в якому навчався у класі Мирослава Плекана, який мав свої репертуарні пріоритети, націлював молодого студента на вдумливе інтерпретування музичних творів різних стилів та жанрів, наполегливо рекомендував працювати над покращенням техніки виконання та звукоутворення. Важливо, що вже з першого курсу він зорієнтував Ю. Медведика на те, щоб головною метою навчального процесу був вступ до консерваторії.

Після закінчення з відзнакою Дрогобицького музичного училища 1982 р. Ю. Медведик вступив до Львівської державної консерваторії ім. М. Лисенка, в якій пройшов професійний вишкіл в класі одного з кращих на той час українських педагогів-баяністів професора Михайла Оберюхтіна, а фах диригента опановував у класі доцента Никодима Плаксюка, який зумів поступово розкрити у свого студента неабиякі диригентські здібності. З вдячністю Ю. Медведик згадував і навчання у доцента Мирослава Корчинського, який навчав його мистецтву оркестрування. Все це потім неабияк знадобилося Ю. Медведику в педагогічній діяльності.

Завершивши 1987 р. навчання на оркестровому факультеті, він розпочав педагогічну діяльність у Трускавецькій школі мистецтв, де працював викладачем класу баяна, керівником оркестрів народних інструментів та симфонічного оркестру (1987—1988). Паралельно, з 1987 р., розпочав працювати як сумісник музично-педагогічного факультету Дрогобицького державного педагогічного інституту ім. І. Франка. У вересні 1988 р. перейшов на основну роботу на кафедру теорії та історії музики та гри на музичних інструментах ДДПІ ім. І. Франка, звільнившись з роботи у Трускавці. Кафедрою тоді керував старший викладач Святослав Процик. Завдяки йому вона стала однією з найкращих в Україні, так званою опорою. Сім викладачів кафедри розпочали роботу над своїми дисертаціями. Серед них був і Ю. Медведик, який перед вступом в аспірантуру два роки інтенсивно поглиблював знання в царині медієвістики у доц. Юрія Ясіновського, завдяки якому обрав основний напрям своїх подальших наукових студій. Це дозволило йому успішно вступити до аспірантури Київської державної консерваторії ім. П. Чайковського (1990—1993). Науковим керівником був колишній ректор консерваторії, а на той час проректор та завідувач кафедри історії української музики професор, доктор мистецтвознавства Іван Ляшенко, під керівництвом якого він у лютому 1994 р. захистив кандидатську дисертацію, опонентами якої були видатний український музикознавець професор Микола Гордійчук та член-кореспондент Національної академії наук України професор Василь Німчук.

Після навчання молодий дослідник музики повернувся до педагогічної роботи в ДДПІ ім. І. Франка, перейшов спершу на посаду старшого викладача, а згодом доцента (атестат про це вчене звання отримав 1996 р.).

Попри педагогічну працю, не припиняв займатися науковою роботою і 1997 р. вступив до докторантури Національної музичної академії України ім. П. Чайковського, де продовжив свою плідну наукову співпрацю з проф. І. Ляшенком (до його смерті у грудні 1998 р.). У лютому 1999 р. його науковим консультантом стала видатна українська музикознавиця, професор, доктор мистецтвознавства Н. Герасимова-Персидська. Однак це було не тільки офіційне ствердження наукової співпраці докторанта з консультантом, а результатом їх майже двадцятилітнього наукового спілкування, починаючи від участі Ю. Медведика у двох перших його всесоюзних наукових конференціях в Одесі та Ростові-на-Дону 1990 р. Згодом вони неодноразово брали участь у міжнародних конгресах та конференціях в Києві, Львові, Москві, Санкт-Петербурзі, Варшаві, Бидгощі та інших містах. Особливо важливим для обміну науковими думками та поглиблення їх співпраці були всесвітньо відомі конгреси „Musica Antiqua Europa Orientalis“, в яких Ю. Медведик та проф. Н. Герасимова-Персидська брали участь з 1994 по 2003 р.

Оскільки у вимогах до докторських дисертацій 1999 р. відбулися значні зміни, це не дозволило вчасно захистити докторську дисертацію. Ю. Медведик повернувся на педагогічну роботу в ДДПІ ім. І. Франка, в якому у 2001—2006 рр. керував кафедрою музикознавства та фортепіано. Педагогічна, науково-методична, організаційна робота деякою мірою вплинула на інтенсивність наукової роботи, однак і в ті роки опубліковано дві монографії, велику кількість статей, як в Україні, так і за кордоном, оприлюднено результати докторських студій на XI Конгресі славістів у Любляні (Словенія), міжнародних конференціях Німеччині, Словаччині, Польщі, Росії, Україні. Попри це, упродовж 2001—2003 рр. працював як сумісник на кафедрі музичної україністики Львівського вищого музичного інституту ім. М. Лисенка (тепер — ЛНМА ім. М. Лисенка).

Після завершення 2006 р. п'ятирічної каденції на посаді завідувача кафедри музикознавства та фортепіано у ДДПУ ім. І. Франка Ю. Медведик за конкурсом був обраний на посаду професора цієї ж кафедри. А 2009 р. успішно захистив докторську дисертацію, науковим консультантом якої була проф. Н. Герасимова-Персидська, а офіційними опонентами відомі вчені професори Ю. Ясіновський, І. П'ясовський, В. Німчук.

У 2012 р. Ю. Медведик отримав атестат професора кафедри музикознавства та фортепіано, а 2013 р. на запрошення ректора Львівського національного університету ім. І. Франка проф. Івана Вакарчука та декана факультету культури і мистецтв був призначений в. о. завідувача кафедри музикознавства (як сумісник), яку відновлено після її ліквідації 1939 р. З вересня 2013 р. професор Ю. Медведик перейшов на основне місце праці у ЛНУ ім. І. Франка. У листопаді того ж року обраний за конкурсом завідувачем кафедри музикознавства, а з 2016 р. членом Вченої ради ЛНУ ім. І. Франка. Впродовж червня 2019 р. проф. Ю. Медведик успішно пройшов усі етапи переобрання на посаду завідувача кафедри музикознавства та хорового мистецтва.

Визнання його наукового авторитету і педагогічного досвіду засвідчує включення його на конкурсній основі до складу науково-методичної ради МОН України, де Ю. Медведик постав одним із розробників Державних стандартів освіти (025 „Музичне мистецтво“), а також був обраний експертом наукової ради МОН України (секція 21: „Літературознавство, мовознавство, мистецтвознавство“). Неодноразово призначався Головою акредитаційної комісії Міністерства освіти України у ВНЗ України (2003—2016).

Професор Ю. Медведик був нагороджений Почесною грамотою Міністерства освіти та науки України (2013), 2018 р. став лауреатом Львівської обласної премії відомим ученим і знаним фахівцем, того ж року став номінантом Міжнародної премії ім. Івана Франка „За вагомі здобутки (досягнення) у галузі україністики“, а 2019 р. нагороджений нагрудним знаком МОН України „Відмінник освіти“.

За час його науково-педагогічної роботи опубліковано понад 180 наукових праць (українською та численними іноземними мовами), серед яких 5 монографій з питань дослідження української та центральноєвропейської музичної культури доби Бароко та Романтизму, 8 навчальних посібників, понад п'ятдесят енциклопедичних гасел в „Українській музичній енциклопедії“ та „Енциклопедії Наукового товариства ім. Шевченка“, брав участь у численних міжнародних конгресах, з'їздах, конференціях в Україні, Росії, Польщі, Білорусі, Словаччині, Словенії, Німеччині.

Світова наукова та музична спільнота глибоко сумує за непоправною втратою — смертю професора Юрія Медведика.

Любомир МАРТИНІВ

Президія Наукового товариства ім. Шевченка висловлює Почесному голові Товариства Олегові Купчинському глибокі співчуття з приводу смерті 23 лютого 2021 року у Львові його брата Ореста Купчинського.

Покійний відійшов у вічність 83-ому році життя. Народився 10 липня 1938 р. у с. Сороцько Скалатського повіту Тернопільського воєводства (нині — Теребовлянського району Тернопільської області) в родині священника Антона-Миколи Купчинського. Закінчив факультет іноземних мов (німецька мова) Львівського державного університету ім. Івана Франка (1961), працював у Центральному державному історичному архіві у Львові (1961—1962), викладав німецьку мову у технікумі громадського харчування у Львові (1962—1993), загальноосвітній спеціалізованій СШ № 75 ім. Лесі Українки у Львові (1993—2000) та Педагогічному коледжі при ЛНУ ім. Івана Франка (2002—2010). Писав статті на дидактично-педагогічні теми. Автор перекладів німецькомовних текстів у багатотомному виданні „Спадщина Степана Балея...“ (т. I, 1999). Разом з родиною Купчинських, початки появи якої сягають першої половини XIX ст., нагороджений почесним званням „Шляхетна львівська родина“ (2016). Співак, член багатьох хороших колективів Львова (1992—2016).

Вічна пам'ять!

Президія НТШ

ЗМІСТ

Меморандум про співпрацю між Національною академією наук України та Науковим товариством імені Шевченка в Україні	1
Україна в умовах російської агресії	
Ліберально-гібридна модель мовної політики в Україні.— Ірина Фаріон	2
Луганськ — Львів: повернення (не)можливе.— Віра Олеш	10
Моральний компас нації.— Сергій Лащенко	16
З поточного життя НТШ	
Президія НТШ щиро вітає голову Світової ради Наукових товариств ім. Шевченка, професора Леоніда Рудницького з його славним ювілеєм — 85-річчя від народження!— Редакція	19
Енергія непокори.— Дмитро Павличко	19
Українське „Я” Леоніда Рудницького (До 85-річчя від народження).— Тарас Салига ..	22
Статті та повідомлення	
Другий „Кобзар” Тараса Шевченка. Нереалізована мрія поета.— Сергій Гальченко ..	28
Тарасовими шляхами Вінниччини.— Сергій Гальчук	32
Платон Симиренко — визначний суспільно-економічний, культурно-освітній та громадський діяч із знаменитого роду Симиренків (до 200-річчя від народження).— Степан Гелей	37
Іван Пулюй: визнання (до-175 річчя від народження).— Роман Пляцко	42
Фундатор національної і світової наукової школи фізичної економії (до 170-річчя українського вченого і громадського діяча Сергія Подолинського).— Володимир Шевчук	50
Перше серйозне народознавче видання НТШ у Львові (до 125-річчя початку випуску „Етнографічного збірника”).— Михайло Глушко	58
Митець і тоталітаризм (до 125-ліття Бориса Лятошинського).— Олександр Козаренко ..	64
Роман Володимирович Кучер — академік, дійсний член НТШ (до 95-річчя від народження).— Галина Мідяна, Любов Опейда	65
Депортація після репатріації.— Іван Сварник	67
„Анна Руська” Амедія де ке де Сент-Емура й „Анна Русинка” у Франковому перекладі.— Євген Нахлік	71
Від ідеї до чину (початки створення Української Військової Організації).— Богдан Якимович	76
До питання про великий герб України.— Андрій Гречило	81
З архівної полиці	
Марія Заньковецька та Наукове товариство ім. Шевченка.— Олег Купчинський	84
Наші славні НТШівські ювіляри	
Ігор Юхновський.— Ігор Мриглод, Олександр Іванків	90
Людмила Меляєва.— Марія Гелитович	93
Любомир Сенік.— Літературознавча комісія	94
Петро Білоніжка.— Микола Павлунь, Орест Матковський, Ігор Наумко	95
Нестор Библюк.— Олег Мачуга, Олег Стиранівський	97
Олег Шаблій.— Іван Ровенчак	98
Микола Жулинський.— Євген Нахлік, Алла Швець	99
Ярослав Яцків.— Максим Стріха	102
Богдан Козак.— Майя Гарбузюк	104
Юрій Бобало.— Михайло Сегеда, Зенон Готра	105
Варфоломій Савчук.— Сергій Світленко	107
Богдан Кияк.— Микола Железняк, Роман Пляцко	108
Огляди нових книжок, рецензії	
Наукове товариство імені Шевченка. Енциклопедія / Том 4: Глин-Даш / Відповідальний редактор Олег Купчинський.— Київ; Львів; Тернопіль, 2019.— 620 с.— Степан Гелей ..	109
Публій Овідій Назон. Метаморфози / Пер. з латини Андрія Содомори.— Львів: Априорі, 2019.— 519 с.— Тарас Шмігер	111
Леонід Тимошенко. Руська релігійна культура Вільна. Контекст доби. Осередки. Література та книжність (XVI — перша третина XVII ст.).— Дрогобич: Коло, 2020.— 795 с., іл.— Андрій Фелонюк	112
Ірина Роздольська. Літературний феномен Українських Січових Стрільців: функціонування та структура покоління: монографія.— Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020.— 444 с.— Уляна Парубій	113
Іван Джиджора. Економічна політика російського правительства супроти України в 1710—1730-х роках / Упоряд., автор передм., приміт. і комент. В. Пришляк.— Київ: Кліо, 2020.— 320 с.— Андрій Фелонюк	115
Михайло Андрейчин. Інфекції і люди: розмисли клініциста.— Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2020.— 256 с.— Оresta Лосик	116
Конференції, симпозіуми, академії	
Хроніка наукових і громадсько-культурних подій: Андрій Сова, Тарас Шмігер, Юлія Наняк, Людмила Воробйова, Володимир Шевчук	120
Наші втрати	
Володимир Маслюченко.— Володимир Михайлюк, Михайло Попов	124
Богдан Посацький.— Галина Петришин	124
Андрій Пашук.— Мирослава Жишківич-Пашук, Марія Альчук	126
Дмитро Грилицький.— Редакція	127
Степан Стойко.— Редакція	128
Михайло Шалата.— Галина Сабат	129
Богдан Ковалів.— Редакція	130
Анатолій Самойленко.— Математична комісія НТШ	131
Григорій Кіт.— Роман Кушнір, Віктор Міщенко	131
Ігор Скочиляс.— Андрій Фелонюк	133
Юрій Медведик.— Любомир Мартинів	134
Орест Купчинський.— Президія НТШ	135

„ВІСНИК НТШ”

Інформаційне видання Світової ради Наукових товариств ім. Шевченка. Інформує про життя Товариства в Україні та діаспорі. Популяризує здобутки незалежної української науки. Змагає до відновлення історичної пам'яті, акумульованої в творчості національної еліти минулих поколінь. Виступає речником духовного відродження Галичини та усієї України, розбудови інтелектуальних сил українського народу в душі традиції, яка плекалася в Товаристві упродовж XIX і XX століть.

Часопис засновано в березні 1991 р.

Реєстраційне свідоцтво:

ЛВ № 089 від 28 лютого 1994 р.

Відповідальний редактор:

Степан ГЕЛЕЙ

Редакційна колегія:

Борис ВІЛИНСЬКИЙ,
Михайло ГЛУШКО,
Юрій ДИБА,
Микола ЖЕЛЕЗНЯК,
Анатолій КАРАСЬ,
Олег КУПЧИНСЬКИЙ,
Роман КУШНІР,
Микола ЛИТВИН,
Роман ПЛЯЦКО,
Леонід РУДНИЦЬКИЙ,
Ростислав СТОЙКА,
Андрій ФЕЛОНЮК,
Олег ШАБЛІЙ

Мовні редактори:

Віра ОЛЕШ, Галина ОСТЮК

Технічний редактор:

Владислав
БАРТОШЕВСЬКИЙ

Адреса редакції:

79013, Львів,
вул. Ген. Чупринки, 21

Адреса для листування:

79005, Львів,
вул. Винниченка, 24
Телефони: (032) 276-51-55,
(032) 276-04-97
e-mail: ntsh@mail.lviv.ua
ntshoffice@gmail.com
http://www.ntsh.org

Підписано до друку 15.03.2021.
Формат 60 × 84 1/8. Друк офсетний.
Умов. друк. арк. 15,81.
Тираж 800 прим. Ціна договірна